

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Члени редакційної колегії:

Музиченко Г. В. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Маслов Ю. К. – доктор політичних наук, професор, голова Правління ГО «Альянс відновлення України»

Польовий М. А. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Рудольф Кухарчик – декан факультету міжнародних відносин, Економічний університет в Братиславі

Ондрей Філіпець – Університет Палацького, Оломоуц (Чеська Республіка)

Долженков О. О. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Ростецька С. І. – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Гедікова Н. П. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Дунаєва Л. М. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Проноза І. І. – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Кокорєв О. В. – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри журналістики, соціальних комунікацій та ІТ-права, Державний університет інтелектуальних технологій та зв'язку

Монолатій І. С. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Арабаджієв Д. Ю. – доктор політичних наук, професор, начальник науково-дослідної частини, Запорізький національний університет

Аміран Хевцуріані – PhD у сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин, Грузинський технічний університет (Грузія)

Еліот Долан Еванс – доктор філософії, Університет Монаша (Австралія)

Яковлев Д. В. – доктор політичних наук, професор, декан факультету психології, політології та соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Яковлева Л. І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціології, Національний університет «Одеська юридична академія»

Науковий журнал «Politicus» внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з політичних наук (спеціальність: 052. Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 № 409 (додаток 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, протокол № 16 від 30 травня 2024 року**

Офіційний сайт видання: www.politicus.od.ua

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 225 від 01.02.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-02644.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl

**ISSN 2414-9616 (Print)
ISSN 2664-6013 (Online)**

© Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2024

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Березанський І. В. Еволюція класичних політичних теорій під впливом глобальних викликів.....	7
Дяченко О. В. «Національна мова» як політичний символ.....	13
Ковтун Н. М. Критерії порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля.....	20
Манасарян А. Б. «Покоління прав людини» в українському науковому та політичному дискурсах.....	26
Резанова Н. О., Волобуєв В. В. Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства.....	32
Руденко Ю. Ю. Громадянська ідентичність та мультикультуралізм: в пошуках модерної моделі нації.....	39

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Барасій В. Ю. Е-уряд задля політичної модернізації: між інклюзивністю та мобілізацією.....	45
Головень Ю. Є. Політична система в безпековому дискурсі.....	52
Гученко Р. Р. Політичні інститути в умовах кризи.....	58
Дондік О. В. Інформаційні технології та політичний резонанс.....	65
Лемко Ю. Р., Візник В. Я. Роль G20 у глобальному управлінні: проблеми та перспективи впливу.....	72
Михайлишин М. О. Становлення і стан дослідження проблематики деформації та дифузії політичних інститутів і міжінституційних відносин у політичній науці.....	76
Нечай О. В. Партисипативна демократія в умовах політичних змін.....	84
Олійник С. Ю. Немедичні чинники здоров'я громадян у контексті постпандемічного світу.....	90
Панасюк В. А. Українофобство Росії в добу трансформаційних змін та сталінізму.....	94
Петраков М. О. Еволюція культури пам'яті та ідентичності в Німеччині: від національної до постнаціональної ідентичності.....	103
Роровуш Ya. M., Levchenko V. P. Monitoring as a tool for researching the social and political sphere in the conditions of war.....	113
Приходько А. В. Динаміка політичного режиму Угорщини: від консолідованої демократії до «гібридності».....	120

Чупрій Л. В., Хачатуров Д. К., Паламаренко О. С.

Цінності, владоутворюючі ресурси та чинники формування громадянського суспільства.....126

Шкуро А. С.

Національна безпека України та місце Президента в її реалізації.....132

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Михайлова О. Ю.

Громадянська ідентичність в актуальному політико-правовому дискурсі України..... 139

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Алієва Сабіна Аббас кизи

Кіпрська політика Туреччини у роки правління Мустафи Кемалю Ататюрка (1923–1938).....145

Бондаренко С. В., Зайченко І. А.

Територіальний вимір трансформації сучасного світопорядку в умовах війни..... 150

Буряченко О. В.

Безпеківі виклики геополітики XXI століття: вектори та пріоритети політики безпеки.....157

Віннічук О. В., Чабанов А.

Особливості військово-політичного співробітництва України з Великою Британією в умовах російсько-української війни.....164

Guliyeva Gulgun Mubariz

Turkiye's goals in the South Caucasus.....169

Завада Я. І., Тишкун Ю. Я.

Причини виникнення і еволюція ХАМАС.....176

Макарець С. В., Приходько С. М.

Молодіжні ради в країнах Балтії як фактор політичної соціалізації.....183

Манелюк Ю. М., Чубур Н. В.

Сутність і фактори політичної глобалізації: сучасні виклики.....189

Seyidova Mahabbat

The fundamentals of security issues in international relations.....194

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Сафонюк Є. І.

Аналіз першого періодичного звіту щодо застосування Україною положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.....199

РОЗДІЛ 6. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

Перепелиця Н. О.

Моніторинг електоральної поведінки: роль соціальних медіа та великих даних у прогнозуванні результатів виборів.....206

CONTENTS

SECTION 1. THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Berezansky I. V. The evolution of classical political theories under the influence of global challenges.....	7
Dyachenko O. V. “National language” as a political symbol.....	13
Kovtun N. M. Criteria for comparison of the forms of government in the treatise “Politics” by Aristotle.....	20
Manasaryan A. B. “Generations of human rights” in Ukrainian scientific and political discourses.....	26
Riezanova N. O., Volobuiev V. V. Principles of the systems approach in the analysis of the political system of society.....	32
Rudenko Yu. Yu. Civic identity and multiculturalism: in search of a modern model of the nation.....	39

SECTION 2. POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Barasiy V. Yu. E-government for political modernization: between inclusiveness and mobilization.....	45
Holoven Yu. Ye. The political system in the security discourse.....	52
Huchenko R. R. Political institutions in crisis.....	58
Dondik O. V. Information technologies and political resonance.....	65
Lemko Yu. R., Vizniak V. Ya. The role of the G20 in global governance: problems and prospects of influence.....	72
Mykhailyshyn M. O. Formation and state of research on deformation and diffusion of political institutions and inter-institutional relations in political science.....	76
Nechay O. V. Participatory democracy in the conditions of political changes.....	84
Oliinyk S. Yu. Non-medical factors of public health in the context of the post-pandemic world.....	90
Panasyuk V. A. Ukrainophobia in Russia in the period of transformational changes and stalinism.....	94
Petrakov M. O. The evolution of memory and identity culture in Germany: from national to post-national identity.....	103
Popovych Ya. M., Levchenko V. P. Monitoring as a tool for researching the social and political sphere in the conditions of war.....	113
Prykhodko A. V. Dynamics of political regime in Hungary: from consolidated democracy to “hybridity”.....	120

Chupriy L. V., Khachaturov D. K., Palamarenko O. S.
 Values, governing people and factors of the formation of civil society.....126

Shkuro A. S.
 National security of Ukraine and the role of the President in its implementation.....132

SECTION 3. POLITICAL CULTURE AND IDEOLOGY

Mykhailova O. Yu.
 Civic identity in the current political and legal discourse of Ukraine.....139

SECTION 4. POLITICAL PROBLEMS OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Aliyeva S. A.
 Cyprus policy of Turkey during the reign of Mustafa Kemal Ataturk (1923–1938).....145

Bondarenko S. V., Zaichenko I. A.
 The territorial dimension of the transformation the modern world order in conditions of war.....150

Buriachenko O. V.
 Security challenges in the geopolitics of the 21st century:
 vectors and priorities of security policy.....157

Vinnichuk O. V., Chabanov A.
 Peculiarities of military-political cooperation between Ukraine and the United Kingdom
 in the context of the russian-Ukrainian war.....164

Guliyeva G. M.
 Turkiye's goals in the South Caucasus.....169

Zavada Ya. I., Tyshkun Yu. Ya.
 The causes of occurrence and the evolution of HAMAS.....176

Makarets S. V., Prykhodko S. M.
 Youth councils in the Baltic countries as a factor of political socialization.....183

Maneliuk Yu. M., Chubur N. V.
 The essence and factors of political globalization: current challenges.....189

Seyidova M.
 The fundamentals of security issues in international relations.....194

SECTION 5. ETHNO-POLITICAL SCIENCE AND ETHNO-STATE STUDIES

Safoniuk Ye. I.
 Analysis of the first report of Ukraine on implementation of the European Charter
 for Regional or Minority Languages.....199

SECTION 6. CURRENT ISSUES OF POLITICAL SCIENCE

Perepelytsia N. O.
 Monitoring electoral behavior: the role of social media and big data
 in predicting election results.....206

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Березанський Ігор Вадимович

Еволюція класичних політичних теорій під впливом глобальних викликів

УДК 320.01

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.1>

Березанський Ігор Вадимович
аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0009-0003-7493-3671

У статті проведено комплексний аналіз того, як класичні політичні теорії адаптуються та еволюціонують у відповідь на сучасні глобальні виклики. Розглянуто основні політичні концепції, такі як лібералізм, консерватизм і соціалізм, та їхня трансформація під впливом таких явищ, як кліматичні зміни, міграційні кризи, пандемії, економічна нерівність та війни.

Метою статті є дослідження еволюції класичних політичних теорій під впливом сучасних глобальних викликів.

Методи дослідження. У дослідженні було використано компаративний аналіз. За допомогою цього методу було здійснено порівняння трансформацій класичних політичних теорій (лібералізм, консерватизм, соціалізм і т.п.) під впливом глобальних викликів.

Результати дослідження. Лібералізм, як ідеологія, яка надає пріоритет свободі індивіда, верховенству права та обмеженому уряду, зазнав значних змін у відповідь на сучасні глобальні виклики. В цьому зв'язку слід згадати екологічний лібералізм. Він передбачає посилену увагу до екологічних питань і стійкого розвитку, враховуючи вплив кліматичних змін.

Консерватизм, який акцентує на традиційних цінностях, стабільності та поступових змінах, також адаптується до сучасних викликів. Він трансформується у напрямку екологічного консерватизму. Він спрямований на збереження природного середовища як частини традиційних цінностей та спадщини.

Соціалізм, як ідеологія, що наголошує на колективній власності та рівності, також зазнає змін під впливом глобалізації та сучасних викликів та реалізується у екосоціалізмі. Характерними рисами екосоціалізму є інтеграція екологічної свідомості з соціалістичними принципами для створення стійкого і справедливого суспільства.

Ще одним напрямком трансформації соціалізму є глобальний соціалізм. Він передбачає підтримку глобальної солідарності та співпраці для вирішення світових проблем, таких як бідність і нерівність.

Технологічний соціалізм має на меті використання технологічних досягнень для забезпечення справедливості і рівності, таких як автоматизація і цифровізація економіки. Інклюзивний соціалізм підкреслює необхідність включення різноманітних соціальних груп (етнічних, гендерних, сексуальних меншин) у політичні та економічні процеси.

Класичні політичні теорії змушені адаптуватися до нових глобальних викликів, що значно змінює їхню сутність та практичне застосування. Лібералізм, консерватизм і соціалізм демонструють гнучкість у своїх реакціях на сучасні глобальні проблеми, намагаючись зберегти свої основні цінності, водночас інтегруючи нові аспекти для адекватної відповіді на сучасні виклики. Це підкреслює важливість динамічного підходу до політичних ідеологій у світі, що постійно змінюється.

Ключові слова: еволюція політичних теорій, глобальні виклики, лібералізм, консерватизм, соціалізм, кліматичні зміни, міграційні кризи, пандемія, економічна нерівність, політична адаптація.

Вступ. Сучасний світ стикається з безпрецедентними глобальними викликами, які суттєво впливають на всі аспекти життя суспільства, включаючи політичну сферу. Кліматичні зміни, пандемії, економічна нерівність, міграційні кризи, війни та зростаючий вплив технологій створюють нові умови, у яких традиційні політичні теорії можуть виявитися неефективними або навіть застарілими. Виникає необхідність у переосмисленні та адаптації політичних концепцій до нових реалій, щоб забезпечити стійке та ефективне управління в умовах глобалізації та постійно змінюваного світу.

В цьому зв'язку виникає необхідність у розробці нових політичних стратегій, що враховують глобальну взаємозалежність та потребу у спільних діях для забезпечення безпеки та здоров'я населення. Розвиток інформаційних технологій, штучного інтелекту та соціальних мереж змінює політичний ландшафт, впливаючи на способи комунікації, процеси прийняття рішень та участь громадян у політичному житті.

Таким чином, дослідження еволюції політичної теорії в умовах глобальних викликів є надзвичайно актуальним. Вивчення того, як традиційні полі-

тичні концепції можуть бути інтегровані у сучасний політичний дискурс, дозволить розробити більш адаптивні та ефективні стратегії управління, спрямовані на вирішення актуальних проблем сучасності. Це сприятиме стабільності, справедливості та стійкому розвитку на глобальному рівні.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження еволюції класичних політичних теорій під впливом сучасних глобальних викликів. Завдання статті:

1. Розглянути зміст класичних політичних теорій.

2. Визначити, які глобальні виклики впливають на трансформацію політичних теорій.

Методи дослідження. У дослідженні було використано **компаративний аналіз**. За допомогою цього методу було здійснено порівняння трансформацій класичних політичних теорій (лібералізм, консерватизм, соціалізм і т.п.) під впливом глобальних викликів.

Результати. У політичній теорії існує багато різних теорій, кожна з яких має свої унікальні ідеї, принципи та історичне походження. Доцільним вбачається, перш за все, проаналізувати класичні політичні теорії, зокрема лібералізм, консерватизм і соціалізм, комунізм, фашизм, анархізм, націоналізм.

Лібералізм пропагує індивідуальну свободу (захист і розширення прав і свобод індивідуумів), раціональність та прогрес (впевненість у здатності людського розуму досягати прогресу і вдосконалювати суспільство), верховенство права (принцип, що всі громадяни повинні дотримуватися закону), економічну свободу (підтримка вільного ринку, приватної власності і мінімального втручання держави в економіку), демократію (наявність та функціональність в державі демократичних інститутів та процесів) [15; 16; 2].

Консерватизм спирається на традиції та порядок (пошана до традиційних цінностей та соціального порядку), скептицизм щодо змін (підтримка еволюційного розвитку суспільства), верховенство закону (дотримання правових норм та соціального контракту), соціальна стабільність (підтримка стабільності і гармонії в суспільстві), обмежене втручання держави в життя громадян, крім випадків захисту національних інтересів та безпеки [4; 12].

Соціалізм спирається на соціальну справедливість (рівність та справедливий розподіл ресурсів), колективна власність, економічне планування (централізоване планування економіки), захист прав працівників та профспілковий рух, соціальний добробут (розвиток системи охорони здоров'я, освіти та пенсійного забезпечення) [3; 5].

Комунізм є більш радикальною формою соціалізму, що прагне до повного знищення приватної власності та класової системи. Ідеалом є безкласове суспільство [14; 20; 25]. Фашизм включає радикальний авторитаризм, націоналізм, мілітаризм та державний контроль над економікою

[6; 18]. Анархізм передбачає відмову від будь-якої форми примусової влади, включаючи державу, підтримку самоврядування та добровільних об'єднань [1; 17]. Націоналізм спрямований на підтримку національної ідентичності, суверенітету та незалежності [27; 23].

Кожна з цих політичних теорій формувала і продовжує формувати політичні системи та управління в різних країнах світу. Розуміння основних ідей та історичного контексту цих політичних концепцій є ключовим для аналізу їхньої адаптації до сучасних глобальних викликів.

При всій багатоманітності теорій можна надати загальне визначення поняттю політична теорія. Отже, політична теорія є розділом науки політології, що займається вивченням і аналізом фундаментальних концепцій і принципів, які лежать в основі політичних систем, ідеологій і практик. Політична теорія надає структуровану основу для розуміння і аналізу політичних явищ. Вона допомагає визначити ключові принципи, які впливають на політичні рішення і дії. Політичні теорії є основою для формування різних політичних ідеологій, таких як лібералізм, консерватизм, соціалізм, фемінізм та інші. Ці ідеології, в свою чергу, впливають на політичну практику і політику урядів.

Політична теорія стимулює критичне мислення, заохочуючи людей ставити під сумнів усталені норми і практики. Вона дозволяє оцінювати ефективність політичних систем і інститутів. Аналізуючи політичні теорії, можна краще зрозуміти причини і наслідки політичних змін. Це включає вивчення революцій, реформ і еволюції політичних систем. Політична теорія має практичне значення для політиків, державних службовців і громадських активістів, оскільки надає інструменти для формування політичних стратегій і прийняття рішень.

Політична теорія сприяє розвитку демократичної культури, сприяє підвищенню обізнаності громадян про їхні права та обов'язки, а також про механізми участі в політичному житті. В цілому, політична теорія є важливим інструментом для розуміння і вдосконалення політичних систем та практик, що дозволяє забезпечити більш справедливе і ефективне управління суспільством. Що в свою чергу передбачає реагування на глобальні виклики.

Глобальні виклики – це проблеми, що мають широкий, міжнаціональний характер і вимагають колективних дій міжнародної спільноти для їх вирішення. Вони впливають на життя мільйонів людей і можуть змінити структуру і функціонування політичних, економічних і соціальних систем по всьому світу. В межах зазначеної теми дослідження важливим є описати глобальні виклики та наслідки до яких вони призводять.

Почати аналіз слід з кліматичних змін. Кліматичні зміни включають довгострокові зміни в погод-

них умовах і явищах, зумовлені як природними, так і антропогенними факторами. Це може бути, наприклад, підвищення рівня моря, пожежі, урагани, повені, глобальне потепління. Наслідки цих криз є втрата біорізноманіття, загроза для продовольчої безпеки, міграція населення через непридатні для життя умови.

Міграційні кризи, як зазначалось, можуть бути як наслідками природних катастроф, так і конфліктів, переслідувань, економічних криз та передбачають, що великі групи людей змушені залишити свої домівки. Прикладом може виступати Сирійська криза, міграційні хвилі з Центральної Америки до США.

Наслідком міграційних криз є політична напруженість у країнах, які приймають біженців, гуманітарні кризи, соціальна дестабілізація.

Не менш загрозливими є кризи пов'язані з різними хворобами, епідеміям, пандемією. Пандемії – це глобальні спалахи інфекційних хвороб, які охоплюють великі території і впливають на значну частину населення. Прикладом цих криз є COVID-19, грип H1N1 (свинячий грип), ВІЛ/СНІД. Наслідками таких криз є зниження економічної активності, перевантаження систем охорони здоров'я, соціальна і політична нестабільність.

Економічна нерівність є ще одним з глобальних викликів. Вона передбачає значні розбіжності у доходах і капіталі між різними групами населення. Наприклад, різниця у рівні життя між розвиненими і країнами, що розвиваються. Це призводить до зростання соціального напруження, зростання бідності, політичної нестабільності.

Одним з найбільш загрозливих глобальних викликів є війни. Війна – це організований і часто затяжний конфлікт між державами, групами всередині держави або групами, що діють від імені держави. Війни включають як традиційні збройні конфлікти, так і асиметричні війни, такі як тероризм і партизанські війни. Сучасні війни можуть мати міжнародний або внутрішній характер, а також можуть бути прямими чи опосередкованими (війни за дорученням). Наприклад, війна в Україні. Наслідками цієї війни крім людських жертв стали міграційна криза, спад економіки.

Цікавим вбачається яким чином проходить трансформація адаптація класичних теорій до глобальних викликів. Лібералізм, як ідеологія, яка надає пріоритет свободі індивіда, верховенству права та обмеженому уряду, зазнав значних змін у відповідь на сучасні глобальні виклики. В цьому зв'язку слід згадати екологічний лібералізм. Він передбачає посилену увагу до екологічних питань і стійкого розвитку, враховуючи вплив кліматичних змін [11]. Це проявляється в просуванні зеленої економіки, підтримці міжнародних кліматичних угод, таких як Паризька угода.

Крім того слід згадати про соціальний лібералізм. Він спрямований на розширення ролі дер-

жави у забезпеченні соціальної справедливості та зменшенні економічної нерівності [7]. Соціальний лібералізм передбачає впровадження програм соціального захисту, медичного страхування для всіх, підтримка справедливої мінімальної заробітної плати [9]. Ще одним напрямком лібералізму є глобальний лібералізм. Він спрямований на підтримку глобалізації і міжнародного співробітництва для вирішення транснаціональних проблем, таких як пандемії та міграція [8]. Він проявляється через підтримку міжнародних організацій, таких як ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я, участь у глобальних ініціативах з прав людини [26].

Консерватизм, який акцентує на традиційних цінностях, стабільності та поступових змінах, також адаптується до сучасних викликів. Він трансформується у напрямку екологічного консерватизму. Він спрямований на збереження природного середовища як частини традиційних цінностей та спадщини [22]. Наприклад він реалізований через підтримку політики з охорони природи, стійкого використання ресурсів, збереження національних парків.

Наступні трансформації, щодо класичної теорії націоналізму проявляються через економічний націоналізм. Він спрямований на підтримку національної економіки і протекціоністських заходів для захисту внутрішніх ринків від глобальних ризиків [21]. Це може бути політика спрямована на підтримку місцевих виробників, обмеження імпорту, стимулювання національної промисловості [9].

Трансформація консерватизму відбувається у напрямку культурного консерватизму. Він спрямований на захист традиційних культурних та релігійних цінностей у контексті глобалізації та міграційних процесів [13]. Це проявляється через підтримку законів, що захищають національні мови, культурні традиції, релігійні свободи [22].

Соціалізм, як ідеологія, що наголошує на колективній власності та рівності, також зазнає змін під впливом глобалізації та сучасних викликів та реалізується у екосоціалізмі. Характерними рисами екосоціалізму є інтеграція екологічної свідомості з соціалістичними принципами для створення стійкого і справедливого суспільства [24]. Наприклад, підтримка політик зеленої енергетики, справедливого розподілу ресурсів, екологічно чистих виробництв [26].

Ще одним напрямком трансформації соціалізму є глобальний соціалізм. Він передбачає підтримку глобальної солідарності та співпраці для вирішення світових проблем, таких як бідність і нерівність [8]. Наприклад, ініціативи на підтримку глобальних соціальних програм, сприяння розвитку країн, що розвиваються.

Слід також згадати в межах адаптації соціалізму до глобальних викликів технологічний соціалізм, та інклюзивний соціалізм.

Технологічний соціалізм має на меті використання технологічних досягнень для забезпечення справедливості і рівності, таких як автоматизація і цифровізація економіки [11]. Наприклад, закріплення універсального базового доходу, розподіл благ від автоматизації серед усіх верств населення.

Інклюзивний соціалізм підкреслює необхідність включення різноманітних соціальних груп (етнічних, гендерних, сексуальних меншин) у політичні та економічні процеси [7]. Наприклад, реформи, спрямовані на забезпечення рівності можливостей

для всіх громадян, боротьба з дискримінацією на всіх рівнях [8].

Інші теорії, такі як фашизм, анархізм, також адаптуються до глобальних викликів, інтегруючи нові ідеї та підходи для вирішення сучасних проблем. Ці трансформації відображають динамічний характер політичних теорій і їхню здатність змінюватися під впливом нових реалій [10; 13; 24].

Для більшої наочності викладеного вище аналізу доцільно оформити найбільш важливі висновки у таблицю 1. глобальні виклики та адаптацію традиційних політичних концепцій у відповідь на ці виклики.

Таблиця 1

Адаптацію традиційних політичних теорій до глобальних викликів

Глобальні Виклики	Лібералізм	Консерватизм	Соціалізм
Кліматичні зміни	Екологічний лібералізм: Посилена увага до стійкого розвитку та зеленої економіки	Екологічний консерватизм: Збереження природного середовища як частини традиційних цінностей	Екосоціалізм: Інтеграція екологічної свідомості з соціалістичними принципами
Міграційні кризи	Глобальний лібералізм: Підтримка міжнародного співробітництва для вирішення міграційних проблем	Культурний консерватизм: Захист традиційних цінностей та культур у контексті міграцій	Інклюзивний соціалізм: Включення різноманітних соціальних груп у політичні процеси
Пандемії	Соціальний лібералізм: розширення ролі держави у забезпеченні соціального захисту та медичного страхування для всіх	Економічний націоналізм: підтримка національних систем охорони здоров'я та протекціоністські заходи	Глобальний соціалізм: співпраця для вирішення пандемій та підтримка глобальних програм охорони здоров'я
Економічна нерівність	Соціальний лібералізм: підтримка соціальної справедливості та зменшення економічної нерівності	Економічний націоналізм: підтримка місцевих виробників та стимулювання національної промисловості	Технологічний соціалізм: використання технологій для забезпечення рівності, введення універсального базового доходу
Війни	Глобальний лібералізм: підтримка міжнародних організацій для запобігання конфліктам та сприяння миру	Культурний консерватизм: захист національних інтересів та цінностей під час конфліктів	Глобальний соціалізм: підтримка міжнародної солідарності та співпраці для мирного вирішення конфліктів

Висновки. У стаття аналізується еволюція класичних політичних теорій (лібералізму, консерватизму, соціалізму і т.п.) в контексті сучасних глобальних викликів. Класичні політичні концепції піддаються змінам та модернізації відповідно до вимог сучасного світу. Лібералізм акцентує на необхідності соціальної справедливості та екологічної сталості, консерватизм захищає традиції та національні цінності, тоді як соціалізм сприймає виклики глобалізації для забезпечення соціальної і економічної рівності.

Ця стаття важлива для розуміння того, як політичні адаптуються до сучасних викликів і як це впливає на політичні системи та глобальну політику загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Bakunin Michael Statism and Anarchy Cambridge University Press. 1990. 300 p.
2. Berlin Isaiah Two Concepts of Liberty. 1958. 57 p.

3. Bernstein Eduard Evolutionary Socialism Schocken. 1961. 224 p.
4. Burke Edmund Reflections on the Revolution in France Penguin Classics. 1982. 400 p.
5. Crosland Anthony The Future of Socialism Constable & Robinson. 2006. 450 p.
6. Evola Julius Fascism Viewed from the Right Ark-tos Media Ltd. 2013 130 p.
7. Fukuyama, F. *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. Farrar, Straus and Giroux. 2018. 240 p.
8. Goodin, R. E., & Pettit P. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Wiley-Blackwell. 1993. 736 p.
9. Gray, J. *Liberalism*. University of Minnesota Press. 1995. 128 p.
10. Held, D. *Models of Democracy*. Stanford University Press. 2006. 400 pages.
11. Heywood, A. *Political Ideologies: An Introduction*. Palgrave Macmillan. 2017. 400 p.

12. Himmelfarb Gertrude *The Roads to Modernity* Knopf Doubleday Publishing Group; Reprint edition. 2005. 304 p.
13. Huntington, S. P. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster. 2011. 368 p.
14. Lenin Vladimir *State and Revolution* Martino Fine Books. 2011. 106 p.
15. Locke John *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration* Oxford University Press 2016. 256 p.
16. Mill Stuart John *On Liberty* Oxford University Press. 1998. 592 p.
17. Murray Bookchin) *Post-Scarcity Anarchism* AK Press. 2004. 315 p.
18. Mussolini Benito *The Doctrine of Fascism* Haole Library. 2015. 48 p.
19. Rawls, J. *A Theory of Justice*. Belknap Press. 1971. 560 p.
20. Slavoj Žižek *Revolution at the Gates: Zizek on Lenin* Verso Books. 2004. 352 p.
21. Schmitt, C. *The Concept of the Political*. University of Chicago Press. 2007. 105 p.
22. Scruton, R. *Conservatism: An Invitation to the Great Tradition*. All Points Books. 2018. 176 p.
23. Smith Anthony D. (1993) *National Identity* University of Nevada Press 240 p.
24. Steger, M. B., & Roy, R. K. *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 2010. 180 p.
25. Tse-Tung Mao *Quotations from Chairman Mao* Tse-Tung. 2008. 116 p.
26. Wallerstein, I. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press. 2004. 128 p.
27. Yael Tamir *Liberal Nationalism* Princeton University Press. 1993. 232 p.
7. Fukuyama, F. (2018). *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. Farrar, Straus and Giroux. 240 p. [in English]
8. Goodin, R. E., & Pettit P. (1993). *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Wiley-Blackwell. 736 p. [in English]
9. Gray, J. (1995). *Liberalism*. University of Minnesota Press. 128 p.
10. Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Stanford University Press. 400 pages. [in English]
11. Heywood, A. (2017). *Political Ideologies: An Introduction*. Palgrave Macmillan. 400 p. [in English]
12. Himmelfarb Gertrude (2005) *The Roads to Modernity* Knopf Doubleday Publishing Group; Reprint edition 304 p. [in English]
13. Huntington, S. P. (2011). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Simon & Schuster. 368 p. [in English]
14. Lenin Vladimir (2011) *State and Revolution* Martino Fine Books 106 p. [in English]
15. Locke John (2016) *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration* Oxford University Press 256 p. [in English]
16. Mill Stuart John (1998) *On Liberty* Oxford University Press. 592 p. [in English]
17. Murray Bookchin (2004) *Post-Scarcity Anarchism* AK Press. 315 p. [in English]
18. Mussolini Benito (2015) *The Doctrine of Fascism* Haole Library. 48 p. [in English]
19. Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice*. Belknap Press. 560 p. [in English]
20. Slavoj Žižek (2004) *Revolution at the Gates: Zizek on Lenin* Verso Books. 352 p. [in English]
21. Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. University of Chicago Press. 105 p. [in English]
22. Scruton, R. (2018). *Conservatism: An Invitation to the Great Tradition*. All Points Books. 176 p. [in English]
23. Smith Anthony D. (1993) *National Identity* University of Nevada Press 240 p. [in English]
24. Steger, M. B., & Roy, R. K. (2010). *Neoliberalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 180 p. [in English]
25. Tse-Tung Mao (2008) *Quotations from Chairman Mao* Tse-Tung 116 p. [in English]
26. Wallerstein, I. (2004). *World-Systems Analysis: An Introduction*. Duke University Press. 128 p. [in English]
27. Yael Tamir (1993) *Liberal Nationalism* Princeton University Press 232 p. [in English]

REFERENCES:

1. Bakunin Michael Bakunin (1990) *Statism and Anarchy* Cambridge University Press. 300 p [in English]
2. Berlin Isaiah (1958) *Two Concepts of Liberty*. 57 p. [in English]
3. Bernstein Eduard (1961) *Evolutionary Socialism* Schocken. 224 p. [in English]
4. Burke Edmund (1982) *Reflections on the Revolution in France* Penguin Classics. 400 p. [in English]
5. Crosland Anthony (2006) *The Future of Socialism* Constable & Robinson. 450 p. [in English]
6. Evola Julius (2013) *Fascism Viewed from the Right* Arktos Media Ltd 130 p. [in English]

The evolution of classical political theories under the influence of global challenges

Berezansky Ihor Vadymovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
Zaporizhia Polytechnic National University
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0003-7493-3671

The article provides a comprehensive analysis of how classical political theories adapt and evolve in response to contemporary global challenges. Major political concepts such as liberalism, conservatism, and socialism and their transformation under the influence of phenomena such as climate change, migration crises, pandemics, economic inequality, and wars are examined.

The purpose of the article is to study the evolution of classical political theories under the influence of modern global challenges.

Research methods. Comparative analysis was used in the study. This method was used to compare the transformations of classical political theories (liberalism, conservatism, socialism, etc.) under the influence of global challenges.

Research results. Liberalism, as an ideology that prioritizes individual freedom, the rule of law, and limited government, has undergone significant changes in response to contemporary global challenges. In this connection, environmental liberalism should be mentioned. It provides increased attention to environmental issues and sustainable development, taking into account the impact of climate change.

Conservatism, which emphasizes traditional values, stability, and gradual change, also adapts to modern challenges. It is transformed in the direction of environmental conservatism. It aims to preserve the natural environment as part of traditional values and heritage.

Socialism, as an ideology emphasizing collective ownership and equality, is also undergoing changes under the influence of globalization and modern challenges and is realized in ecosocialism. The characteristic features of ecosocialism are the integration of ecological awareness with socialist principles to create a sustainable and just society.

Another direction of the transformation of socialism is global socialism. It involves promoting global solidarity and cooperation to solve world problems such as poverty and inequality.

Technological socialism aims to use technological advances to ensure fairness and equality, such as automation and digitization of the economy. Inclusive socialism emphasizes the need to include various social groups (ethnic, gender, sexual minorities) in political and economic processes.

Classical political theories are forced to adapt to new global challenges, which significantly changes their essence and practical application. Liberalism, conservatism, and socialism show flexibility in their responses to contemporary global issues, trying to preserve their core values while integrating new aspects to adequately respond to contemporary challenges. This underscores the importance of a dynamic approach to political ideologies in an ever-changing world.

Key words: evolution of political theories, global challenges, liberalism, conservatism, socialism, climate change, migration crises, pandemic, economic inequality, political adaptation.

Дяченко Ольга Вікторівна

«Національна мова» як політичний символ

УДК 323.1

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.2>

Дяченко Ольга Вікторівна
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Одеського національного університету
імені І. І. Мечнікова
Французький бульвар, 24/26, Одеса,
Україна
ORCID: 0000-0002-0800-866X

Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що, незважаючи на використання «мови», і насамперед «національної мови», як певного політичного символу, «національна мова» як категорія політичних та соціальних наук не є чітко встановленою категорією, так само як і її роль у публічному дискурсі.

Метою дослідження є розкриття ролі «національної мови» як політичного символу. В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи, а також дискурсивний підхід, використання якого, значною мірою, й обумовило оригінальність і актуальність представленого дослідження. Були застосовані: загальнонаукові методи пізнання, зокрема індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування; а також спеціально-наукові методи, зокрема дескриптивний і контент-аналіз, а також методи деконструкції і реконструкції. Це дозволило критично переосмислити існуючі визначення та підходи до «національної мови».

Розуміючи «націю» як символ, а не як річ, дає можливість розглядати національну риторичну у множині, в якості елементів більш масштабної конкуренції за право визначення «національної символіки».

Класичний націоналістичний дискурс, який розроблявся І.Г. Гердером, І.Г. Фіхте і їх послідовниками (переважно в Центральній і Східній Європі), відводив питанню «національної мови» центральне місце. «Національна мова» розумілась ними як основний прояв внутрішнього досвіду всієї «нації», її окремішності й унікальності, причому майже завжди «національна мова» розумілась ними і як «первинна мова», яка безпосередньо пов'язана з землею і людьми, які нею говорять. Таким чином, «національна мова» виконувала важливу політико-символічну функцію, фактично виступаючи найголовнішою ознакою «нації», яка може претендувати на власну державу.

І все ж, в дослідженнях «нації» та «націоналізму» (на відміну від суто ідеологічних конструкцій, з їх наголосом на виявленні об'єктивних ознак «нації», таких зокрема як «національна мова»), найбільшого поширення набули так звані суб'єктивістські трактування «нації», які закликають не перебільшувати значення таких факторів як «національна мова», одночасно визнаючи живучість відповідних об'єктивістських уявлень.

Ключові слова: національна мова, державна мова, офіційна мова, політичний символ, нація, національна держава, суверенітет, політична легітимізація, ідентичність, національна риторика, національна символіка.

Вступ. Важливість функціонування та розвитку «національної мови» для «національного існування» опинилось в центрі уваги багатьох мислителів і дослідників досить давно – фактично, з самого початку предметної дискусії навколо «національного існування» в його сучасному розумінні.

Одними з перших, хто звернувся до цього питання, були німецькі філософи-просвітники Іоганн Готфрід Гердер [2] і Іоганн Готліб Фіхте [16]. В подальшому, до цього питання зверталися й інші лінгвісти та теоретики «нації» і «націоналізму», зокрема Майкл Білліг [18], Кетрін Вердері [1], Джон Джозеф [4], Елі Кедурі [6], Ганс Кон [20; 21], Ернест Ренан [13], Саїд Фатхі [19].

Серед досліджень українських авторів, які, так чи інакше, предметно зверталися до ролі «національних символів» (і «національної мови» як свого роду політичного символу), можна зазначити роботи С.Г. Денисюк [3], В.В. Заблоцького [5], Е.В. Мамонтової [7; 8], Л. Масенко [9], Р.М. Поліщук [10], В.Ю. Полянської [11], І.С. Прибегіна [12], М.М. Слюсаревського [14], Є.В. Ткаченко [15], Г.В. Янковської [17] тощо.

Водночас більшість робіт за темою не стільки розкривають роль «національної мови» як політич-

ного символу, скільки самі по собі є відображенням відповідного дискурсу, демонструючи значення «національної мови» у політичному дискурсі.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття ролі «національної мови» як політичного символу.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний і міждисциплінарний підходи, а також дискурсивний підхід, використання якого, значною мірою, й обумовило оригінальність і актуальність представленого дослідження.

Були застосовані: загальнонаукові методи пізнання, зокрема індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування; а також спеціально-наукові методи, зокрема дескриптивний і контент-аналіз, а також методи деконструкції і реконструкції. Це дозволило критично переосмислити існуючі визначення та підходи до «національної мови».

Результати. Як зазначає український автор В. Полянська, «політичні символи» виконують ряд функцій, інтегрованих у функцію політичної легітимізації: ідентифікаційну, впорядковуючу, презентаційну, дискурсивну та естетичну [11, с. 90].

За словами української дослідниці С.Г. Денисюк, «політична символіка широко використову-

ється ... для підвищення легітимності влади та стабілізації політичної комунікації», адже «символи мають певний політичний зміст, виступають знаком, що виконує комунікативну функцію між особистістю та владою, [символи] є зразком важливих політичних ідеалів, засобом їх пропаганди й утвердження» [3, с. 545–546]. З огляду на це, до «політичних символів» С.Г. Денисюк пропонує відносити і мовну символіку [3, с. 545].

До найбільш важливих з точки зору функціонування національної держави «політичних символів» українська дослідниця Е.В. Мамонтова відносить і так звані національні/державні символи – особливі, історично сформовані, відмінні розпізнавальні знаки нації/держави, які уособлюють її суверенітет і несуть певне ідеологічне навантаження [7; 8].

В цьому контексті, до «національних символів», а саме «матеріалізованих символів нації», український науковець М.М. Слюсаревський зараховує і «національну мову» [14, с. 14–16].

Зауважимо, що поряд із термінами «національна мова» та «офіційна мова» (характерними для англо-американської традиції) більш вживаним на пострадянському просторі є термін «державна мова» (який є дуже близьким за значенням до поняття «національна мова», але все ж не тотожним йому).

За спостереженнями українського дослідника В. Заблоцького, який проаналізував конституції багатьох країн світу, терміни «державна мова» та «офіційна мова» в основних законах більшості країн світу виступають як тотожні [5, с. 7–8].

Українська дослідниця Л. Масенко стверджує, що відмінність між поняттями «державна мова» та «офіційна мова» полягає лише в одному: для статусу «державної мови» обов'язковим є його офіційне проголошення законодавчою владою, відповідне нормативне оформлення, тоді як статус «офіційної мови» не передбачає обов'язкового законодавчого закріплення [9, с. 102–103].

Водночас, більшість українських дослідників все ж визнають необхідність чіткого розрізнення цих понять. Зокрема Є.В. Ткаченко пропонує розмежовувати поняття «державна мова» та «офіційна мова» за такими критеріями як роль, яку виконує мова в суспільстві та державі, як територія вживання та сфери використання тощо [15].

За словами української дослідниці Г.В. Янковської, «державна мова» та «офіційна мова» можуть позначати одне й те ж поняття або різні поняття, залежно від держави щодо якої використовуються ці терміни. Якщо «офіційна мова» розуміється як основна мова країни, то у такому розумінні вона повністю синонімічна «державній мові». В іншому разі ці терміни не є синонімічними, а термін «офіційна мова» може набувати різних значень [17, с. 125–126]. «Офіційна мова» може мати

«значення, яке насамперед пов'язане з офіційним визнанням державою, установою, організацією тощо у певних умовах та/або на певній території. У такому значенні цей термін може бути використаний для називання регіональної мови, мови міжнародного спілкування в державі, мови міжнародної організації, мови міжнародного спілкування» [17, с. 126]. Водночас «офіційна мова» нерідко виступає і як мова, яку використовують нарівні (поряд) з «державною мовою». Розрізненням таких мов може слугувати хіба що виконання «державною мовою» символічної функції, яка не характерна для «офіційної мови» [17, с. 125–126].

За словами марокканського лінгвіста С. Фатхі: і «національна мова», і «офіційна мова» визначають статус мов на певній території. «Національна мова» визначена як така в понад 150 конституціях країн світу. Водночас в 178 країнах світу визнається «офіційна мова», а в 101 з них визнається більше однієї «офіційної мови» [19, с. 219].

В цьому контексті, «національну мову» та «офіційну мову» не слід вживати як синонімічні поняття, оскільки в одній і тій же державі, або на одній і тій же території на законодавчому рівні можуть використовувати не одну, а декілька мов з державними функціями, які схожі за характером, але різні за об'ємом використання.

Для розмежування понять «національна мова» та «офіційна мова» нерідко використовують тлумачення, напрацьовані експертами ЮНЕСКО. Наприклад, Міжнародний інститут освітнього планування ЮНЕСКО визначає «національну мову» як мову, якою розмовляє велика частина населення країни, яка може бути або не бути визнаною «офіційною мовою» (тобто мовою, визначеною законом для використання в публічному просторі) [22].

Як зазначає С. Фатхі: кожна «нація» в ідеалі має одну «національну мову», а кожна держава законодавчо встановлює одну «офіційну мову». «Нація» не обов'язково є державою, і держава може охоплювати більше ніж одну «націю». «Національна мова» не завжди визнається «офіційною мовою», тоді як «офіційна мова» може взагалі не бути «національною мовою». Наприклад, бездержавні «нації» не мають законодавчого права встановлювати «офіційну мову», але їх мова (мови) може (можуть) претендувати на статус «національної мови».

У широкому сенсі «національні мови» це мови (або варіанти мови, зокрема діалекти), якими на певній території (зазвичай, «національної держави», але не завжди) розмовляє одна або декілька груп. «Національна мова» передбачає наявність зв'язку між територією та мовою, якою там розмовляють, але «національна мова» може використовуватися і як засіб спілкування між різними групами всередині «нації». У будь-якому разі «національна мова» передбачає «націю» (не

обов'язково державу), мовленнєву спільноту, яка використовує цю мову для спілкування та власної ідентичності.

Кожна країна світу має свою «національну мову», яка відображає та розкриває її колективну ідентичність всередині країни та назовні. Зазвичай «національною мовою» розмовляє більшість населення країни, тобто «національна мова» є рідною (чи набутою) мовою для більшості населення країни, яке використовує її для спілкування та ідентифікації. У цьому разі можна говорити про «національну мову» де-факто. Але не завжди законодавчо встановленою «національною мовою» розмовляє більшість населення країни (зокрема в Індії мова хінді виступає «національною мовою» де-юре, але не де-факто).

Тоді як «національна мова» використовуються представниками мовної спільноти для спілкування між собою чи з іншими мовними спільнотами, «офіційна мова» використовуються урядом (у широкому розумінні) для спілкування з людьми. «Офіційна мова» пов'язана із повсякденною бюрократією, яка здебільшого виконується в письмовій формі. Для практичних цілей офіційні документи зазвичай пишуться «офіційною мовою». «Офіційні мови», як правило, використовуються в усіх урядових взаємодіях, включаючи: судові справи, адміністративні дії, письмові закони та нормативні акти. Нерідко офіційний статус мови служить політосимволічній меті, сприяючи її використанню по всій країні [19].

Отже, «національна мова» й «офіційна мова» – це різні політико-правові концепції з різними значеннями, які можуть збігатися або навмисно розділятися. Як правило, в кожній «національній державі» існує одна «офіційна мова» та одна або багато «національних мов», але ідеальною вважається ситуація, коли «національна мова» й «офіційна мова» співпадають.

Як зазначає американська дослідниця К. Вердері, розуміючи «націю» як символ, а не як річ, дає можливість розглядати національну риторику у множині, в якості елементів більш масштабної конкуренції за право визначення «національної символіки» [1, с. 301]. «Всерйоз ставитися до вживання нації як символу – це означає пильно вивчати соціальні битви та тертя, в рамках яких вона стає значущою ідіомою, тобто своєрідною валютою, яка використовується у торгівлі позиціями, які можуть не мати жодного відношення до нації» [1, с. 302]. Багато чого вплітається в конфлікти груп, які орієнтуються на «націоналізм», – протилежні ідеї про справжність, про справжнє призначення «нації», про культурне надбання чи спадщину, про «національний характер» і, звичайно, про «національну мову» [1, с. 302].

Одним із перших, хто у Новий час встановив тісний зв'язок між «національною мовою» і її осо-

бливостями, та «нацією» / «національністю» / «народом» і його характером був німецький просвітник І.Г. Гердер. Він стверджував, що у кожного «народу» є і мова, і особлива будова, притаманні тільки йому [2, с. 239]. Філософськи порівнюючи мови між собою, І.Г. Гердер зробив висновок, що «у кожній мові відобразився розум і характер народу. Не тільки інструменти мови видозмінюються разом із країною, майже кожен народ має свої літери та свої особливі звуки; найменування речей, навіть позначення предметів, які видають звуки, навіть безпосередні виявлення афекту, вигуки – все відрізняється всюди на Землі. Коли мова заходить про предмети споглядання і холодного міркування, то відмінності ще зростають, і вони стають незмірними, коли обговорення доходить до невласного значення слів, до метафор, коли обговорюється будова мови, співвідношення, розпорядок, взаємоузгодження його членів» [2, с. 239]. І.Г. Гердер уявляв мову як основний засіб формування та збереження «нації» / «національності» / «народу», а також його внеску у всесвітню історію: «Завдяки мові люди об'єдналися в союзи. ... Мова затверджувала закони, пов'язувала роди; лише завдяки мові стала можливою історія людства з уявленнями серця і душі, які передаються у спадок» [2, с. 236].

В концепції іншого німецького мислителя І.Г. Фіхте: мова значно більше формує людей, ніж люди формують мову [16, с. 112]. «Як предмети відображаються в органах почуттів окремої людини за допомогою певної фігури, кольору і т.п., так і в органі суспільної людини, в мові, вони відображаються за допомогою певного звуку» [16, с. 112]. «Якщо люди, що живуть разом і продовжують формувати свою мову в безперервному спілкуванні, на мову яких здійснюються ті ж самі зовнішні впливи, називаються народом, то ... мова цього народу необхідним чином така, яка є, і не цей народ виражає своє пізнання [через мову], але саме його пізнання виражає себе в ній» [16, с. 113].

Отже, класичний націоналістичний дискурс, який розроблявся І.Г. Гердером, І.Г. Фіхте і їх послідовниками (переважно в Центральній і Східній Європі), відводив питанню «національної мови» центральне місце. «Національна мова» розумілась ними як основний прояв внутрішнього досвіду всієї «нації», її окремішності й унікальності, причому майже завжди «національна мова» розумілась ними і як «первинна мова», яка безпосередньо пов'язана з землею і людьми, які нею говорять.

Для цього націоналістичного дискурсу, за словами британського дослідника «нації» та «націоналізму» Е. Кедурі, «мова – зовнішня і очевидна ознака відмінностей, що відокремлюють одну націю від іншої, це найголовніший критерій, за яким нація може бути визнана існуючою і такою, що має право формувати власну державу» [6, с. 65].

Таким чином, «національна мова» виконувала важливу політико-символічну функцію, фактично виступаючи найголовнішою ознакою «нації», яка може претендувати на власну державу. Водночас «нація», в цій версії «націоналізму» прагне говорити саме «первинною мовою», оскільки саме в ній нібито і виражається її самобутній характер. Навіть якщо «первинною мовою» говорять лише у віддалених селах, нею століттями не говорили, її ресурси обмежені, а література нерозвинена, «нація» намагається оживляти і розвивати те, що вважається її «первинною мовою». Бо тільки через «первинну мову» «нація» може повноцінно ствердитися та реалізуватися [6, с. 68–69].

Саме ці процеси, як наочно ілюструє український дослідник І.С. Прибегін, і відбувалися з кінця XIX ст. з мовою іврит в єврейському національному русі. Досить швидко ревіталізований іврит став символом «єврейського національного відродження» і водночас «мовою Біблії», яка нібито пов'язує «народ Ізраїлю» з «Землею Ізраїлю» (і її уявними географічними та політичними кордонами) [12, с. 89–186].

І все ж, в дослідженнях «нації» та «націоналізму» (на відміну від суто ідеологічних конструкцій, з їх наголосом на виявлення об'єктивних ознак «нації», таких зокрема як «національна мова»), найбільшого поширення набули так звані суб'єктивістські трактування «нації», які закликають не перебільшувати значення таких факторів як «національна мова», одночасно визнаючи живучість відповідних об'єктивістських уявлень.

Зокрема засновник студій з «нації» та «націоналізму» Г. Кон зазначив, що «нація» – надзвичайно складне поняття, якому не можна дати чіткого визначення. Більшість «націй» має певні об'єктивні ознаки, що вирізняють їх поміж інших «націй», зокрема спільне походження, мова, територія, політична влада, звичаї, традиції і релігія. Однак ні одна з цих ознак не є вирішальною для визначення «нації», не одна з цих ознак не є необхідною умовою її існування [20, с. 9–10].

За словами французького мислителя Е. Ренана: «Мова запрошує до єднання, але не змушує до нього» [13, с. 259]. «Хіба не можна мати ті самі почуття і думки, любити ті самі речі, маючи різні мови?» – запитує він, і робить висновок, що не слід перебільшувати значення «національної мови», чи навіть, більш широко, «національної культури» в процесі створення «нації» [13, с. 259–260].

Водночас, як стверджує британський дослідник М. Білліг, виходячи з власної концепції «банального націоналізму»: «Нам не потрібно говорити, чому громади, які говорять особливою мовою, можуть бажати створення власної національної держави. Нам не потрібно говорити про те, що є державою і що є мовою» [18, с. 13]. Вся суть в звичайних уявленнях про «нації», які «ми», як

вважається, маємо. І подібні уявлення загалом характерні не тільки для ЗМІ, але і для академічних робіт. Зокрема соціологи часто виходять з того, що носії однієї мови мають формувати спільну політичну ідентичність (не тільки мовну, але й етнічну, національну тощо) [18, с. 13–14].

«Але звідки береться таке відчуття? Чи “природно” думати про громаду, націю та мову таким чином?» – запитує М. Білліг, і пропонує відійти від наших звичайних уявлень [18, с. 15]. Врешті-решт, стверджує він, «нас не може задовольнити “природність” того, що люди, які говорять однією мовою, мають прагнути до створення національних об'єднань. ... Нам необхідно поставити під сумнів – чи винести за ідеологічні дужки – самі поняття, які здаються непорушними і дозволяють нам розуміти зміст щоденних новин, зокрема такі поняття, як “нація” і навіть “мова”. При аналізі націоналізму ці поняття не можна використовувати некритично, оскільки вони не займають зовнішнього положення щодо теми, яка має бути нами проаналізована. І все ж, ці поняття не втрачають своєї значущості в історії націоналізму» [18, с. 16].

За словами британського дослідника «нації» та «націоналізму» Дж. Джозефа, останнім часом багато хто з видатних істориків, соціологів та політологів стверджував, що існування «національної мови» становить найважливішу основу націоналістичної ідеології. Інші ж, на основі зібраних істориками мови даних, доказували, що «національні мови» не були «первинними мовами», а були, так би мовити, породженнями «націоналізму» [4, с. 22]. «Вочевидь, – пише Дж. Джозеф, – відсутність національної мови є однією з найсерйозніших перешкод, яку необхідно подолати під час формування національної ідентичності. “Міф національної держави” – загальне уявлення про те, що світ природно складається з національних держав, – пов'язаний із припущенням, що національні мови є первинною даністю» [4, с. 25].

Висновки. Якщо для одних авторів «національна мова», «державна мова» та «офіційна мова» є тотожними чи досить близькими за змістом поняттями (а саме встановленими національним законодавством особливими, історично сформованими, відмінними розпізнавальними знаками, символами держави, які уособлюють її суверенітет і несуть певне ідеологічне навантаження). То інші автори намагаються розмежовувати ці поняття, звертаючись, з одного боку, до опиту «бездержавних націй», які нібито мають свою «національну мову», а з іншого – до «націй» або держав, яким бракує своєї «національної», «державної» та/або «офіційної мови».

У будь-якому разі, «національну мову» та «офіційну мову» не слід вживати як синонімічні поняття, оскільки в одній і тій же державі, або на одній і тій же території на законодавчому рівні можуть вико-

ристовувати не одну, а декілька мов з державними функціями, які схожі за характером, але різні за об'ємом використання. «Національна мова» й «офіційна мова» – це різні політико-правові концепції з різними значеннями, які можуть збігатися або навмисно розділятися. Як правило, в кожній «національній державі» існує одна «офіційна мова» та одна або багато «національних мов», але ідеальною вважається ситуація, коли «національна мова» й «офіційна мова» співпадають.

Розуміючи «націю» як символ, а не як річ, дає можливість розглядати національну риторику у множині, в якості елементів більш масштабної конкуренції за право визначення «національної символіки».

Класичний націоналістичний дискурс, який розроблявся І.Г. Гердером, І.Г. Фіхте і їх послідовниками (переважно в Центральній і Східній Європі), відводив питанню «національної мови» центральне місце. «Національна мова» розумілась ними як основний прояв внутрішнього досвіду всієї «нації», її окремішності й унікальності, причому майже завжди «національна мова» розумілась ними і як «первинна мова», яка безпосередньо пов'язана з землею і людьми, які нею говорять. Таким чином, «національна мова» виконувала важливу політико-символічну функцію, фактично виступаючи найголовнішою ознакою «нації», яка може претендувати на власну державу.

І все ж, в дослідженнях «нації» та «націоналізму» (на відміну від суто ідеологічних конструкцій, з їх наголосом на виявленні об'єктивних ознак «нації», таких зокрема як «національна мова»), найбільшого поширення набули так звані суб'єктивістські трактування «нації», які закликають не перебільшувати значення таких факторів як «національна мова», одночасно визнаючи живучість відповідних об'єктивістських уявлень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вердери К. Куда идут «нация» и «национализм»? *Нации и национализм* / Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л. Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. М. : Праксис, 2002. С. 297–307.
2. Гердер И.Г. Идеи к философии истории человечества. Москва : Наука, 1977. 703 с.
3. Денисюк С.Г. Символ як форма політичної комунікації. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 544–550.
4. Джозеф Дж. Язык и национальная идентичность. *Логос*. № 4(49). 2005. С. 20–48.
5. Заблоцький В.В. Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси (політичні науки)» Х., 2007. 16 с.
6. Кедури Э. Национализм / пер. с англ. А.А. Новохатько. 4-е изд., расш. СПб. : Алетейя. 2010. 136 с.
7. Мамонтова Е.В. Державна символіка як індикатор політичного розвитку (на прикладі країн Цен-

тральної Азії та Казахстану). *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 125–138.

8. Мамонтова Е. Мовний фактор у формуванні національної концептосфери: державотворчий аспект. *Політичний менеджмент*. 2011. № 4. С. 27–36.

9. Масенко Л.Т. Мова і політика. 2-ге вид., допов. К.: Соняшник. 2004. 120 с.

10. Поліщук Р.М. Мова як чинник збереження національно-культурної ідентичності. *Молодий вчений*. 2018. № 11(2). С. 740–744.

11. Полянська В. Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 87–97.

12. Прибегін І.С. Національна ідентичність: концептуальні версії та їх реалізація в політичних процесах Ізраїлю: дис. ... канд. політ. наук : 03.00.02 / Південноукр. нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2021. 242 с.

13. Ренан Е. Що таке нація? *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія*. К. : Смолоскип. 2006. С. 253–263.

14. Слюсаревський М. Зміст і динаміка уявлень Українського суспільства про національні символи. *Проблеми політичної психології*. 2021. Вип. 10(24). С. 9–34.

15. Ткаченко Є.В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право». Х., 2009. 19 с.

16. Фихте И. Г. Речи к немецкой нации / пер. с немецкого: А. А. Иваненко. СПб.: Наука. 2009. 352 с.

17. Янковська Г.В. Державна та/або офіційна мова: ототожнення чи розмежування? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2014. Вип. 29(1). С. 123–126.

18. Billig M. Banal nationalism. London : SAGE Publications. 2002. 200 p.

19. Fathi S. Official or national language? / ed. by Jadir, M. *Recherches en Littérature, Traductologie et Linguistique. Editions Universitaires Européennes*. 2023. P. 218–229.

20. Kohn H. Nationalism: Its Meaning and History. Malabar, Florida : Robert E. Krieger Publishing Company (rev. ed.). 1982. 191 p.

21. Kohn H. The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background. N.Y. : The Macmillan Company, 1944. 735 p.

22. National Language. *IIEP Learning Portal: website*. URL: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/national-language>

REFERENCES:

1. Verdery, K. Куда idut «naciya» i «nacionalizm»? [Whither “Nation” and “Nationalism”]. *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhthe do Ernesta Helnera. Antolohiia* [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology]. K. : Smoloskyp. 2006. 273–282. [in Russian]
2. Gerder, I.G. Idei k filosofii istorii chelovechestva [Ideas on the Philosophy of the History of Mankind]. Moskva : Nauka, 1977. 703 p. [in Russian]
3. Denysiuk, S.H. (2012) Symvol yak forma politychnoi komunikatsii. [Symbol as a Form of Political

Communication]. *Derzhava i pravo*. 55: 544–550. [in Ukrainian]

4. Joseph, J. (2005) *Yazyk i nacionalnaya identichnost* [Language and National Identity]. *Logos*. 4(49): 20–48. [in Russian]

5. Zablotskyi ,V.V. *Movna polityka v Ukraini: stan ta napriamy optymizatsii* [Language policy in Ukraine: state and directions of optimization]. Kh., 2007. 16 p. [in Ukrainian]

6. Kedourie, E. *Natsionalizm* [Nationalism] / transl. by A.A. Novohatko. 4th ed., rev. SPb : Aleteyya. 2010. 136 p. [in Russian]

7. Mamontova, E.V. (2019) *Derzhavna symbolika yak indykator politychnoho rozvytku (na prykladi krain Tsentralnoi Azii ta Kazakhstanu)*. [The State Symbols as an Indicator of Political Development (on the Example of Central Asia and Kazakhstan)]. *Aktualni problemy polityky*. 63: 125–138. [in Ukrainian]

8. Mamontova, E. (2011) *Movnyi faktor u formuvanni natsionalnoi kontseptosfery: derzhavotvorchy aspekt* [The linguistic factor in the formation of the national conceptual sphere: the state-building aspect]. *Politychnyi menedzhment*. 4: 27–36. [in Ukrainian]

9. Masenko, L.T. *Mova i polityka* [Language and Politics]. 2-nd ed., rev. K. : Soniashnyk. 2004. 120 p. [in Ukrainian]

10. Polishchuk, R.M. (2018) *Mova yak chynnyk zberezhenia natsionalno-kulturnoi identychnosti* [Language as a factor in the preservation of national-cultural identity]. *Molodyi vchenyi*. 11(2): 740–744. [in Ukrainian]

11. Polianska, V. (2004) *Symvolichna polityka: sutnist, struktura, umovy realizatsii*. [Symbolic Politics: Essence, Structure, Implementation Conditions]. *Politychnyi menedzhment*. 3: 87–97. [in Ukrainian]

12. Prybiehin, I.S. (2021) *Natsionalna identychnist: kontseptualni versii ta yikh realizatsiia v politychnykh protsesakh Izrailiu* [National Identity: Conceptual Versions and Their Implementation in the Political Processes of Israel]. Odesa. 242 p. [in Ukrainian]

13. Renan, E. *Shcho take natsiia?* [What is a Nation?] *Natsionalizm. Teorii natsii ta natsionalizmu vid Yohana Fikhte do Ernesta Helnera*. *Antolohiia* [Nationalism. Theories of nation and nationalism from Johann Fichte to Ernest Gellner. Anthology]. K. : Smoloskyp. 2006. P. 253–263. [in Ukrainian]

14. Sliusarevskyi, M. (2021) *Zmist i dynamika uiaвлен Ukrainskoho suspilstva pro natsionalni symvoly*. [The Content and Dynamics of Ukrainian Society's Ideas about National Symbols]. *Problemy politychnoi psykholohii*. 10(24): 9–34. [in Ukrainian]

15. Tkachenko, Ye.V. *Konstytutsiino-pravove rehuliuвання movnykh vidnosyn: porivnialnyi aspekt* [Constitutional and legal regulation of language relations: comparative aspect]. Kh., 2009. 19 p. [in Ukrainian]

16. Fichte, I.G. *Rechii k nemeckoj natsii* [Addresses to the German Nation] / transl. by A.A. Ivanenko. SPb : Nauka. 2009. 352 p. [in Russian]

17. Yankovska, H.V. (2014) *Derzhavna ta/abo ofitsiina movy: ototozhnennia chy rozmezhuвання?* [State language and/or official language: identification or differentiation?] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia : Pravo*. 29(1) : 123–126. [in Ukrainian]

18. Billig, M. *Banal nationalism*. London : SAGE Publications. 2002. 200 p. [in English]

19. Fathi, S. (2023) *Official or national language? / ed. by Jadir, M. Recherches en Littérature, Traductologie et Linguistique*. Editions Universitaires Européennes. 218–229. [in English]

20. Kohn, H. *Nationalism: Its Meaning and History*. Malabar, Florida : Robert E. Krieger Publishing Company (rev. ed.). 1982. 191 p. [in English]

21. Kohn, H. *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*. N.Y. : The Macmillan Company. 1944. 735 p. [in English]

22. *National Language*. IIEP Learning Portal: website. URL: <https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/national-language> [in English]

“National language” as a political symbol

Dyachenko Olha Viktorivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science

I. I. Mechnikov National University
French Blvd, 24/26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0800-866X

The relevance of the study is determined by the fact that, despite the use of “language” and primarily “national language”, as a certain political symbol, “national language” as a category of political and social sciences is not clearly defined category, and its role in public discourse is not clearly defined as well.

The purpose of the study is to reveal the role of “national language” as a political symbol. The research is based on systemic and interdisciplinary approaches, as well as on discursive approach, the use of which, to a large extent, determined the originality and the relevance of the research. There were applied general scientific methods such as induction and deduction, analysis and synthesis, comparison and analogy, generalization and abstraction; as well as special scientific methods, in particular descriptive and content analysis, methods of deconstruction and reconstruction etc.

Understanding “nation” as a symbol, not as a thing, made it possible to consider national rhetoric in plural, as elements of a larger competition for the right to define the “national symbols”.

The classical nationalist discourse, developed by I.G. Herder, I.H. Fichte and their followers (mainly in Central and Eastern Europe), has provided a central place for the issue of “national language”. “National language” was understood as the main manifestation of the inner experience of the entire “nation”, its uniqueness, and almost always the “national language” was also understood as the “primary language”, directly connected to the land and its speakers. Thus, “national language” performed an important political and symbolic function, actually acting as the most important feature of a “nation”, which can claim its own state.

And yet, in studies of “nation” and “nationalism” (in contrast to purely ideological constructions, with their emphasis on objective features of “nation”, such as, in particular, “national language”), the most widespread are the so-called subjectivist interpretations of “nation”, which urge not to exaggerate the importance of such factors as “national language”, while recognizing the viability of relevant objectivist ideas.

Key words: national language, state language, official language, political symbol, nation, national state, sovereignty, political legitimation, identity, national rhetoric, national symbols.

Ковтун Наталія Михайлівна

Критерії порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля

УДК 167/168:321.7:1(091)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.3>

Ковтун Наталія Михайлівна
доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії
та політології
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
вул. Велика Бердичівська, 40, Житомир,
Україна
ORCID: 0000-0002-5529-8655

У статті окреслено ключові підстави (критерії) для виділення і порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля. Для досягнення поставленої мети автором було використано міждисциплінарний підхід, який дозволив синтезувати методологічні засоби у сфері історії філософії, епістемології, методології, логіки та політології. Особливу увагу у дослідженні було зосереджено на застосуванні методологічних принципів герменевтичного аналізу, зокрема через використання категорії «розуміння». Означений методологічний інструментарій дозволив виділити три ключові критерії порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля. Першим з них є феномен громадянства та розуміння поняття «громадянин» у різних формах державного устрою. Встановлено, що давньогрецький мислитель розглядає громадянина не просто, як вільнонароджену особу, а того, хто має свободу за народженням і позбавлений від робіт, необхідних для забезпечення свого повсякденного життя.

Атрибутивні ознаки громадянина в інтерпретації Аристотеля різняться у ключових формах державного устрою: у демократіях громадянами не можуть бути слуги, раби, метеки («чужинці») та іноземці, які не мають права представляти себе в судах; в олігархіях поденники не можуть володіти громадянськими правами, адже вони не здатні досягнути встановленого майнового цензу; натомість ремісники, які розбагатіли, в олігархіях можуть отримати право громадянства, адже вони за рахунок індивідуального збагачення можуть подолати майновий ценз. Другим критерієм виділення форм державного устрою у розумінні Аристотеля є чеснотливість громадян, наявність чи відсутність у них моральних і вольових чеснот, необхідних для управління державою. При цьому, з одного боку, мислитель цілком усвідомлює ризики від допуску до управління державою людей, які недостатньо чеснотливі і не володіють почуттям справедливості, однак, з другого боку, робить висновок про неприпустимість і небезпечність позбавлення більшості громадян доступу до влади. Як третій критерій для порівняння різних форм державного устрою автор трактату «Політика» позиціонує досвід людини в управлінні державою. Саме досвідченість громадян та їх суголосна позиція в управлінні державою здатні призвести до ухвалення та впровадження колективних політичних рішень, які більш ефективні, ніж рішення однієї людини.

Ключові слова: порівняння, порівняльний аналіз, форма державного устрою, демократія, олігархія, монархія, остракізм, трактат «Політика» Аристотеля.

Вступ. Методологія порівняльного аналізу є однією з найбільш затребуваних у гуманітарних і природничих науках. Вона дозволяє визначити сутнісні характеристики та особливості різних типів матеріальних та ідеальних об'єктів. Засоби порівняльного аналізу активно використовували представники різних філософських напрямків, зокрема Платон, Аристотель, Полібій, Фома Аквінський, Джамбатіста Віко, Огюст Конт, Герберт Спенсер, Георг Гегель, Карл Маркс, Еміль Дюркгейм, Освальд Шпенглер, Арнольд Тойнбі та ін.

Порівняльний (компаративний) аналіз став предметом зацікавлення багатьох зарубіжних дослідників, серед яких особливу увагу доречно звернути на праці Джона Берджеса, Тома Лендмана, Роя Макрідіса, Мартіна Харрора, Рода Хегу і Рональда Чилкота. Проблема необхідності верифікації результатів порівняльних досліджень піднімається у дослідженнях Тома Лендмана, який обґрунтовано доводив, що ці результати мають піддаватися ще й перевірці через використання засобів статистичного аналізу [1, р. 27]. Інший дослідник, Річард Роуз, доводив, що у сфері політологічних досліджень порівняльну методоло-

гію доречно використовувати для співставлення параметрів розвитку різних іноземних держав [2, р. 446–448]. В українській науковій парадигмі методологія порівняльного аналізу стала предметом зацікавленості Василя Кобильника [3], Олександра Труша [4], Віталія Кольцова [5], у працях яких розглядається проблематика критеріїв порівняльних досліджень, індуктивний, гіпотетико-індуктивний і проблемний підходи до порівняльного аналізу, проблема кількісних показників порівняння, проблема еквівалентності співставлення об'єктів пізнання та потенційної упередженості дослідників під час селекції об'єктів співставлення. Особливої уваги заслуговує дослідження групи українських дослідників на чолі з Наталією Ковтун, в якому проаналізовано розуміння феноменів громадянства та держави як основи для виділення різних форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля [6].

У контексті розуміння і порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля доречним є звернення до праць Віктора Петрінка [7], в яких досліджуються форми правління у різних грецьких полісах в інтерпретації Стагі-

рита, наукових розвідок Вадима Ніколенка [8], де розкриваються сутнісні ознаки афінської демократії у її порівнянні з іншими формами державного правління, досліджень Олександра Шама [9], в яких вивчається розуміння концепту «органічної держави» Аристотеля.

Метою статті є дослідження критеріїв співставлення різних форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля.

Методи дослідження. Основою дослідження є міждисциплінарний підхід до аналізу критеріїв порівняння різних форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотеля, що знайшло втілення у синтезі висновків і концептуальних підходів різних дослідників у межах теорії пізнання, методології, логіки, історії політології та історії філософії. Поряд з цим у статті було використано методологію феноменологічного й герменевтичного аналізу, насамперед принцип інтерсуб'єктивності та категорія «розуміння» як магістральні для дослідження філософських та політологічних текстів.

Результати. У площині вивчення порівняльної методології у трактаті «Політика» Аристотеля необхідним залишається визначення критеріїв, основ, за якими мислитель виділяє для співставлення різні форми державного устрою. Одним з таких присутніх критеріїв Аристотель називає розуміння поняття «громадянин» у різних грецьких полісах і похідний від нього феномен громадянства. За його аргументацією у випадку існування різних форм державного устрою «неодмінно існуватиме й кілька різновидів громадянина» [10, с. 74]. Поняття «громадянин» Стагірит визначає як особу, яка «може бути суддею і посадовою особою» [10, с. 68]. Це визначення він застосовує переважно для позначення громадян демократичних полісів, адже в інших формах державного устрою підстави отримання громадянства можуть якісно відрізнитися.

З метою визначення атрибутивних ознак громадянства Аристотель акцентує увагу на тому, хто не може бути громадянином. До таких осіб він відносить слуг, рабів, метеків («чужинців») та іноземців, які не можуть себе представляти в судах і мають обов'язково репрезентувати свої інтереси через голос «справжніх» громадян полісу [10, с. 68]. Мислитель вказує й на вікову обмеженість громадянства, адже молоді люди лише після досягнення повноліття можуть стати громадянами і брати участь в управлінні державою. Так само і надто старі громадяни полісу за станом здоров'я виявляються фактично усунутими від державних справ.

Аристотель аналізує й соціальні спільноти ремісників або поденників, які у різних формах державного устрою могли мати або не мати громадянство. Так, в олігархіях поденники були позбавлені громадянських прав, адже вони не могли досягнути встановленого у таких полісах майнового цензу. На противагу цьому ремісники,

які розбагатили, в олігархіях могли отримати право громадянина, оскільки вони шляхом збагачення могли подолати майновий ценз [10, с. 74]. Афінський філософ описує й механізми надання громадянства в екстраординарних ситуаціях. Зокрема у демократичних полісах внаслідок післявоєнного їх знелюднення громадянство надавалося метекам, батьки яких були переселенцями або чужинцями, а матері обов'язково мали походити з цього полісу [10, с. 75]. Після відновлення належної кількості громадян вступало в дію попереднє законодавство, за яким у потенційного громадянина обоє батьків мали мати громадянські права в цьому полісі.

На відміну від демократій і олігархій, в аристократіях неможливо було уявити, щоб «ремісник чи поденник користувався громадянськими правами» [10, с. 74]. Це пояснюється, за Аристотелем, тим, що ремісники і поденники не здатні, виконуючи щодня свої професійні обов'язки, проявляти моральні та вольові чесноти і ефективно управляти державою. Ці міркування дали можливість мислителю виділити основоположну атрибутивну ознаку громадянства: громадянином є не просто вільнонароджений, а той, хто має свободу за народженням і позбавлений «від робіт, необхідних для повсякденного життя» [10, с. 74]. У випадку виконання таких робіт для приватної особи виконавець постає рабом, а, якщо такі роботи виконуються для суспільних потреб, то людина отримує статус поденника або ремісника.

На підставі аналізу більше, ніж 150 давньогрецьких держав-полісів, усі їх державні устрої Аристотель поділяє на дві групи: правильні і неправильні. Правильними він вважає лише ті форми державного устрою, що спрямовані на досягнення «загального щастя» на засадах справедливості. Натомість неправильними мислитель називає ті форми правління, в яких віддається «перевага особистій користі правителів» на засадах тиранії та деспотизму [10, с. 77]. У трактаті «Політика» основну увагу філософ зосереджує на вивченні правильних форм правління, а вже на основі цього аналізу можна досліджувати й відхилення та суперечності у неправильних формах державного устрою.

Використовуючи методологію порівняльного аналізу, Стагірит виділяє три правильні форми державного устрою: царську владу, спрямовану на досягнення суспільного блага, загальної користі він називає монархією; владу небагатьох «кращих» громадян, яка керується вищим державним благом і інтересами громадян він позиціонує як аристократію; у випадку, якщо державою «править більшість в інтересах загальної користі», то таку форму правління філософ називає політією [10, с. 77]. У політії верховна влада зазвичай «зосереджується у руках воїнського стану» [10, с. 77].

Владою у такому розумінні володіють саме ті громадяни, які мають право володіти зброєю і здатні захищати державу на полі бою.

Аристотель на основі порівняння різних форм державного устрою вказує і на те, що одні форми правління можуть еволюціонувати або деградувати в інші. У випадку, коли відбувається відхилення від монархії, у полісах встановлюється тиранія. Якщо деградує аристократія, отримуємо олігархію, а в результаті занепаду політії формується демократія [10, с. 77]. На відміну від правильних форм устрою, де основою влади постає необхідність досягнення загального блага, у тираніях метою існування держави є задоволення інтересів правителя, в олігархіях – інтересів найбагатших громадян, а в демократіях – інтересів найбідніших громадян полісу.

Порівнюючи ці форми державного устрою, мислитель наголошує, що демократія означає владу і панування громадян, які належать до бідної більшості. На противагу цьому в олігархіях бачимо владу багатій меншості. Отже, «ознаками розрізнення цих форм є бідність і багатство», а не принцип рівності громадян [10, с. 78–79]. Відтак, ознаку більшості або меншості Аристотель вважає неістотною і випадковою, а от ознаку статку він позначає як сутнісну, атрибутивну. При цьому афінський філософ вказує, що у демократіях і олігархіях свободою можуть користуватися усі громадяни.

Позиціонуючи політію як правильну і чи не найкращу форму державного устрою, Аристотель ставить питання, чи добре, коли державою управляють «чеснотливі й шляхетні громадяни», а решту громадян усунуто від влади. Відповідаючи на це питання, філософ зауважує, що більшість громадян мають бути долучені до влади, адже будь-яку посаду слід вважати «за почесність, гідну громадянина, за привілей». За умови, якщо влада концентрується у руках лише однієї людини, то «характер правління стане ще гіршим, бо взагалі більшість буде позбавлено усяких почесностей» [10, с. 82]. Отже, за слушним висновком мислителя, верховна влада має бути в руках більшості, а не меншості, яка може складатися навіть із найкращих громадян.

Особливу увагу Аристотель зосереджує на дослідженні тих форм правління, «де влада спирається на засади рівноправності й рівності громадян» [10, с. 76]. У таких державах встановлюються принципи змінюваності влади, якою громадяни користуються по чергову. Така практика була встановлена у давньогрецьких полісах для того, щоб кожен громадянин піклувався на посаді про інших людей, про досягнення суспільного блага. Мислитель звернув увагу і на те, що вже в його часи багато посадовців хочуть узурпувати владу, «прагнуть постійно мати владу; і навіть коли зі здоров'ям у них кепсько, вони не хочуть іти з посади» [10,

с. 77]. Доволі часто навіть ті, які, як кандидати, домагаються посад, часто приховують свої хвороби.

Ще одним критерієм виділення різних форм державного устрою Аристотель називає чеснотливість громадян (наявність чи відсутність у них відповідних моральних і вольових чеснот для управління державою). Відповідаючи на питання, чи можна допускати до влади нечеснотливих громадян, він робить висновок, що, з одного боку, допускати таких людей до вищих державних посад дуже ризиковано, адже «не володіючи досить почуттям справедливості, знаннями, вони можуть чинити несправедливо, або помилково». Однак, з другого боку, дуже небезпечно позбавляти багато громадян доступу до влади, адже, «коли в державі багато людей позбавлено політичних прав, коли багато бідняків, тоді в ній виникають ворожі партії» [10, с. 83]. У перспективі це призводить до слабкості держави, її потенційної політичної і соціальної нестабільності. А тому залишається одне обґрунтоване рішення: надати народові право брати участь у діяльності законодавчих і судових органів.

Саме цим пояснює Аристотель надання народів Афін ще за часів Солона права брати участь у виборах посадових осіб і права громадян вимагати звітності від посадових осіб, які залишають свою посаду. Однак, при цьому кожен окремий представник народу не допускався до управління [10, с. 83]. Давньогрецький філософ, описуючи механізми функціонування представницької демократії, переконаний, що народ, об'єднаний в єдине ціле, здатний через соціальну взаємодію приносити користь державі. Але поодинокі кожна людина, без врахування критичної позиції оточуючих, може помилятися у прийнятті важливих державних рішень. Характеризуючи спільну діяльність громадян у державі, Стагірит описує і феномен адитивності у соціальному середовищі. Він вказує, що, коли люди об'єднуються, то маємо спільноту як одну людину, «... у котрої багато рук, багато ніг і багато глузду. А разом з тим багато характеру і розважливості» [10, с. 83]. На підставі цього він робить обґрунтований висновок, що більшість може краще робити висновки не лише про якість і цінність музики чи поезії, а й про ціле загалом.

Іншим критерієм виділення різних форм державного устрою Аристотель називає досвід людини у діяльності управління державою. Для цього він звертається до методу аналогії і зауважує, що в оцінці будь-якої діяльності слід звертатися до досвіду, адже «лікарем вважається і той, котрий працює в цій царині, і той, хто досліджує медицину як науку, і людина, котра щойно здобула медичну освіту» [10, с. 84]. Отже, компетентними у царині медицини ми потенційно вважаємо представників усіх трьох груп, причетних до цієї сфери діяльності. Такий підхід афінський мислитель про-

понує використовувати для виборів посадових осіб. Визнаючи право більшості громадян брати участь у виборах посадових осіб, Аристотель все-таки обмежує його через рівень їх компетентності, оскільки лише «люди, що знаються на землемірстві, можуть правильно обрати землеміра, а люди, що добре тямлять у морській справі, – керманича» [10, с. 84]. З одного боку, він заперечує право народу на вирішальний голос щодо обрання посадових осіб або під час звіту щодо результатів їх діяльності. Але, з другого боку, філософ відкидає і звинувачення у тому, що необізнані і недосвідчені представники народу зможуть за умови участі в управлінні державою зашкодити її ефективності. Для цього Аристотель акцентує увагу, що «кожен же із названих членів являє собою лише частину самих інституцій (мова про членів ради, народного зібрання й суду)» [10, с. 85]. Насправді усі ці інституції складаються з багатьох представників і воля окремих громадян розчиняється у спільному волевиявленні. А майновий ценз усіх цих осіб перевищує кошти окремих представників колективних органів влади.

На підставі цього мислитель робить висновок про природу державної влади, пов'язуючи її з правильними законами, які «мають уособлювати державу» [10, с. 85]. Окремі посадові особи лише у випадку, коли у законодавстві не можна знайти однозначної відповіді на якесь з питань, можуть ініціювати нове законодавство або робити деякі законодавчі настанови. Самі закони мають базуватися на засадах справедливості і співвідноситися з конкретною формою державного устрою. Аристотель наголошує, що «закони, які відповідають правильним формам державного устрою, ґрунтуватимуться на справедливості» [10, с. 85]. Відтак лише закони у правильних формах державного устрою (монархії, аристократії і політії) можуть ґрунтуватися на принципах справедливості.

Розглядаючи принцип рівності у розподілі державних посад, він доводить, що не можна лише на засадах особистих відмінностей, наприклад знатного походження, надавати переваги тим чи іншим людям. Для цього Аристотель наводить приклад флейтистів, вказуючи, що хіба, коли флейтисти однаково майстерні у грі, ми маємо роздавати кращі флейти тим, хто має шляхетніше походження. Навіть коли це зробити, вони не грають краще. Отже «давати кращий інструмент потрібно тому, хто перевершує своєю грою на флейті інших» [10, с. 86]. У протилежному випадку слід було б визнавати, що шляхетність походження або багатство, мають мати вирішальний вплив на майстерність виконавця. Тому, на думку мислителя, у сфері політики претенденти на владу мають розглядатися не тільки на підставі критерію рівності. У політиці лише ті складові, «що становлять державу, мають бути мірилом у претензіях

(на більшу чи меншу частку політичних прав)» [10, с. 87]. І такою мірою у сукупності він вважає шляхетний стан, вільнонародженість і достаток, адже держава не може функціонувати, якщо складається лише з бідняків і рабів. Якщо без шляхетності, вільнонародженості, достатку як атрибутивних ознак держава не може існувати загалом, то без справедливості і військової доблесті вона не «набуде досконалого вигляду» [10, с. 87], тобто не зможе ефективно функціонувати.

Характеризуючи різні форми державних устроїв, Аристотель доводив, що оскільки повної рівності або нерівності не може бути між різними людьми, то й «форми таких державних устроїв (які ґрунтуються на засадах цілковитої рівності чи нерівності), є відхиленням (від правильних форм)» [10, с. 87]. До таких форм державного устрою він відносив олігархію і демократію. Детальніше аналізуючи феномен рівності, мислитель звертає увагу, що люди шляхетні, знамениті, чеснотливі деякою мірою стають самі по собі законом або мірою закону. Саме ж їх існування суперечить критерію рівності. У демократичних державах з метою нівеляції впливу таких осіб було винайдено остракізм, який допомагав виганяти з країни «осіб, що вирізнялися своїм надзвичайним впливом, чи багатством, чи популярністю, або ж чимось іншим, що дуже важко для держави» [10, с. 89]. Механізм остракізму завбачував не знищення особи, а зазвичай її вигнання на встановлений термін часу.

Остракізм як спосіб стабілізації держави і суспільного спокою використовувався не лише в демократіях, а й у тираніях і олігархіях, адже він дозволяв «шляхом вигнання видатних осіб позбавляти їх впливу» [10, с. 90]. У такий спосіб неодноразово чинили і в демократіях, коли афіняни упокорювали самосців, хіосців, і в тираніях, коли перські царі «перетирали» мідійців, вавилонян і інші племена, які колись мали велику могутність. Якщо у правильних формах державного устрою, остракізм зазвичай використовувався з метою досягнення загального блага, то у неправильних формах – задля досягнення особистих інтересів правителів.

Найкращим варіантом, на думку Аристотеля, було б взагалі не використовувати принцип остракізму і не вдаватися до такого «лікування» державного устрою, а діяти за попередніми законами у відповідності з інтересами держави. До остракізму варто було б «вдаватися за певних обставин, і то в разі нагальної потреби, з метою покращити становище (у державі)» [10, с. 90]. При цьому філософ робить невтішний висновок, що у давньогрецьких державах вдавалися до остракізму не задля досягнення загальних інтересів, суспільного блага, а лише для реалізації індивідуальних або групових інтересів і потреб правлячих верств.

Висновки. Для порівняння форм державного устрою у трактаті «Політика» Аристотель виділяє три ключові критерії. Першим з них він називає феномен громадянства, детально аналізуючи сутнісні ознаки поняття «громадянин». У широкому розумінні мислитель розглядає громадянина як особу, яка може бути суддею або посадовою особою. У демократіях громадянами не можуть бути слуги, раби, метеки («чужинці») та іноземці, які не мають права представляти себе в судах. Так само в олігархіях поденники не мають громадянських прав, адже вони навіть потенційно не можуть досягнути майнового цензу, встановленого у таких полісах. На противагу їм ремісники, які розбагатіли, в олігархіях можуть отримати право громадянства, адже вони на основі власного збагачення можуть подолати майновий ценз. Встановлено, що Аристотель розглядає громадянина не просто, як вільнонароджену особу, а того, хто має свободу за народженням і позбавлений від робіт, необхідних для забезпечення свого повсякденного життя.

Другим критерієм виділення форм державного устрою Аристотель називає чеснотливість громадян або наявність чи відсутність у них моральних і вольових чеснот, необхідних для управління державою. Водночас, з одного боку, давньогрецький філософ усвідомлює ризики від допуску до управління державою людей, які недостатньо чеснотливі і не володіють почуттям справедливості. Але, з другого боку, неприпустимо і небезпечно позбавляти більшість громадян доступу до влади, адже це призводить до політичної і соціальної нестабільності держави. Як третій критерій для співставлення різних форм державного устрою Стагірит розглядає досвід та суголосну думку різних людей в управлінні державою, що призводить до вироблення колективних політичних рішень, які більш ефективні, ніж рішення однієї людини.

На підставі відмінного втілення у різних державах-полісах критеріїв громадянства, чеснотливості та досвіду громадян в управлінні державою Аристотель виділяє 3 правильні форми державного устрою: царську владу (монархію), спрямовану на досягнення суспільного блага; владу небагатьох «кращих» громадян (аристократію), яка керується вищим державним благом та інтересами громадян; владу більшості в інтересах загальної користі (політію). Неправильними він називає тиранію, олігархію і демократію, метою існування яких є досягнення корисливих інтересів можновладців, а не суспільного блага.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Landman Todd. Issues and methods in comparative politics: an introduction. 3rd ed. 2008. 385 p.
2. Richard Rose & W. J. M. Mackenzie. Comparing Forms of Comparative Analysis. Political Studies, 1991. Vol. 39. P. 446–462.

3. Кобильник В.В. Порівняльний метод як основа політологічного дослідження. Зб. наукових праць «Політологічні студії». 2011. Випуск 2. С. 54–63.

4. Труш О.О. Методологічні засади компаративної політики у сфері цивільного захисту. Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 1. С. 135–139.

5. Кольцов В.М. Сучасні методологічні тенденції в порівнянні дизайну політичних систем. Актуальні проблеми політики. 2015. Вип. 54. С. 51–59.

6. Ковтун Н. М., Заглада В. М., Шкіль Л. Л. Методологія порівняльного аналізу у трактаті «Політика» Аристотеля. Політикус. 2023. Випуск 4. С. 15–20.

7. Петрінко В.С. Поліс як державне утворення у «Політиці» Аристотеля. Науковий Вісник УжДУ. Серія «Історія». 2000. № 4. С. 183–188.

8. Ніколенко Вадим. Афіньська держава та демократія у науковій спадщині Аристотеля. Філософія та політологія в контексті сучасної культури. 2020. Т. 12, Вип. 1(25). С. 87–94.

9. Шама О. «Органічна» держава Аристотеля як кінцева мета розвитку античного суспільства. Україна–Європа–Світ: міжнародний збірник наукових праць: 25-й річниці Незалежності України присвячено. Тернопіль, 2016. Вип. 17. С. 245–253.

10. Аристотель. Політика. Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.

REFERENCES:

1. Landman Todd. (2008). Issues and methods in comparative politics: an introduction. 3rd ed.
2. Richard Rose & W. J. M. Mackenzie. (1991). Comparing Forms of Comparative Analysis. Political Studies, Vol. 39. Pp. 446–462.
3. Kobylnyk, V.V. (2011). Porivnialnyi metod yak osnova politolohichnoho doslidzhennia. [Comparative method as the basis of political research]. Zbirnyk naukovykh prats «Politolohichni studii», Vypusk 2, Pp. 54–63. [in Ukrainian].
4. Trush, O.O. (2010). Metodolohichni zasady komparatyvnoi polityky u sferi tsyvilnoho zakhystu. [Methodological principles of comparative policy in the field of civil protection]. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, № 1, Pp. 135–139. [in Ukrainian].
5. Koltsov, V.M. (2015). Suchasni metodolohichni tendentsii v porivnianni dyzainu politychnykh system. [Modern methodological trends in the comparison of the design of political systems]. Aktualni problemy polityky, Vyp. 54, Pp. 51–59. [in Ukrainian].
6. Kovtun, N. M., Zahlada, V. M., Shkil, L. L. (2023). Metodolohiia porivnialnoho analizu u traktati «Polityka» Arystotelia. [Methodology of comparative analysis in the treatise «Politics» by Aristotle]. Politykus, Vypusk 4. S. 15–20. [in Ukrainian].
7. Petrisko, V.S. (2000). Polis yak derzhavne utvorennia u «Politytsi» Arystotelia. [Polis as a state entity in Aristotle's «Politics»]. Naukovyi Visnyk UzhDU. Serii «Istoriia», № 4, Pp. 183–188. [in Ukrainian].
8. Nikolenko, Vadym. (2020). Afinska derzhava ta demokratiia u naukovii spadshchyni Arystotelia. [The Athenian state and democracy in Aristotle's scientific legacy]. Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury, T. 12, Vyp. 1(25), Pp. 87–94. [in Ukrainian].

9. Shama, O. (2016). «Orhanichna» derzhava Aristotelia yak kintseva meta rozvytku antychnoho suspilstva. [Aristotle's «organic» state as the final goal of the development of ancient society]. *Ukraina–levropa–Svit: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*: 25-ii richnytsi Nezalezhnosti Ukrainy prysviacheno. Ternopil: TNPU, Vyp. 17. Pp. 245–253. [in Ukrainian].
10. Aristotel. (2000). *Polityka*. [Policy]. Per. z davnohog. ta peredm. O. Kysliuka. Kyiv: Osnovy, Knyha 3. Pp. 66–98. [in Ukrainian].

Criteria for comparison of the forms of government in the treatise “Politics” by Aristotle

Kovtun Nataliia Mykhailivna

Doctor of Science in Philosophy,
Professor,
Head of the Department of Philosophy
and Politology
Zhytomyr Ivan Franko State University
Velyka Berdychivska str., 40, Zhytomyr,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-5529-8655

The article outlines the key grounds (criteria) for distinguishing and comparing the forms of the state system in Aristotle's treatise «Politics». To achieve the goal, the author used an interdisciplinary approach, which allowed to synthesize methodological means in the field of history of philosophy, epistemology, methodology, logic and political science. In the study, the focus was on the application of methodological principles of hermeneutic analysis, in particular by using the category «understanding». The determined methodological toolkit made it possible to identify three key criteria for comparing the forms of state organization. in Aristotle's treatise «Politics». The first of them is the phenomenon of citizenship and the understanding of the concept of «citizen» in various forms of state organization. It has been established that the ancient Greek thinker considers a citizen not simply as a freeborn man, but one who has freedom by birth and is freed from the work necessary to ensure his daily life.

The attributive features of a citizen in Aristotle's interpretation differ in different forms of government: in democracies, servants, slaves, meteks («foreigners») and foreigners who do not have the right to represent themselves in courts cannot be citizens; in oligarchies, day laborers cannot have civil rights, as they are not able to reach the established property threshold; on the other hand, artisans who have become rich in oligarchies can get the right of citizenship, because they can overcome the property qualification due to individual enrichment. The second criterion for the selection of forms of government in Aristotle's understanding is the virtue of citizens, the presence or absence of moral and volitional virtues necessary for the management of the state. At the same time, on the one hand, the thinker is fully aware of the risks of allowing people who are not virtuous enough and do not have a sense of justice to rule the state, but, on the other hand, he concludes that it is inadmissible and dangerous to deprive the majority of citizens of access to power.

The author of the treatise «Politics» considers the experience of a person in managing the state as the third criterion for comparing different forms of government. It is the experience of citizens and their unified position in state management that can lead to the adoption and implementation of collective political decisions that are more effective than the decisions of one person.

Key words: comparison, comparative analysis, form of government, democracy, oligarchy, monarchy, ostracism, treatise «Politics» by Aristotle.

Манасарян Ашот Борисович

«Покоління прав людини» в українському науковому та політичному дискурсах

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.4>

Манасарян Ашот Борисович
аспірант кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26,
Одеса, Україна
ORCID: 0009-0009-1336-8158

Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що, незважаючи на популярність категорій та проблематики «прав людини» та «покоління прав людини» в українському науковому та публічному дискурсах, змістовна наповненість категорій «прав людини» і особливо «покоління прав людини» є доволі дискусійним питанням.

Метою дослідження є розкриття змісту категорії «покоління прав людини» та характеру її використання в українському науковому та політичному дискурсах. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані спеціальні наукові методи, зокрема дескриптивний і контент-аналіз, а також методи деконструкції та реконструкції. Саме це дозволило критично переосмислити існуючі визначення та підходи до «покоління прав людини».

В основі традиційної класифікації «прав людини», запропонованої К. Вашаком, лежить генераційний підхід, який передбачав (на момент відповідної публікації) поділ «прав людини» на три покоління. «Перше покоління прав людини» становлять передусім громадянські і політичні права, «друге» – економічні, соціальні та культурні права, «третє» – так звані солідарні або колективні права.

Незважаючи на існування багатьох інших класифікацій «прав людини» – авторських і колективних, офіційних і неофіційних, саме генераційна концепція К. Вашака є найбільш поширеною в світі, зокрема і в Україні. Однак запропонована К. Вашаком класифікація не залишається незмінною і з часом доповнюється у відповідь на ті зміни, що спостерігаються чи з часом очікуються в сфері «прав людини».

Переліки «прав людини», які належать до четвертого покоління, у різних авторів доволі різні, однак більшість цих прав (зокрема й «інформаційні права») об'єднані тим, що нібито дають змогу людині вільно розпоряджатися своїм життям, тілом і здоров'ям, нерідко відкидаючи усталені норми релігії і моралі. При цьому більшість цих прав, або недостатньо регламентовані, або взагалі не визнаються на національному рівні.

Ключові слова: «права людини», «покоління прав людини», науковий дискурс, політичний дискурс.

Вступ. Наразі «права людини» як тематика наукових досліджень є однією з найпопулярніших у світі, зокрема на пострадянському просторі включно з Україною. Зі свого боку, «покоління прав людини» є однією з базових наукових категорій, незважаючи на свою контроверсійність і нечіткість.

Зміст відповідного концепту (або його окремих аспектів) описані та проаналізовані в роботах багатьох дослідників, серед яких О. Аврамова [1], О.О. Барабаш [1; 3], С.В. Бахін [4], С. Болдіжар [5], Н.О. Бондаренко [14], О.В. Волошенко [6], А. Дзєбчук [7], О. Жидкова [1], А.О. Замостенчук [20], І.В. Здреник [13], І.Б. Іванків [8], А. Ігнатова [7], Т.О. Коваль [9], Д. Крилова [10], Ю.П. Крисюк [11], О.В. Мартинюк [12], Н.В. Мельник [13], О.М. Олійник [14], В.С. Політанський [15], В.О. Ритова [15], О.І. Савайда [13], Б. Сачук [16], К.М. Семенець [17], М.П. Тиріна [18], Ю. Турянський [19], М. Хасія [16], Р.Ф. Харитонов [20], Ю.С. Хоббі [21], А.В. Хоменко [15], Я.С. Шеремет [12], Д.В. Яцків [3] тощо.

Однак, на нашу думку, представлені роботи далеко не повністю розкривають дискурсивний характер «покоління прав людини». І саме це питання знаходиться в центрі нашого дослідження.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття змісту категорії «покоління прав людини»

та характеру її використання в українському науковому та політичному дискурсах.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані: загальнонаукові методи пізнання, зокрема індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування; спеціальні методи, зокрема дескриптивний і контент-аналіз, а також методи деконструкції та реконструкції. Саме це дозволило критично переосмислити існуючі визначення та підходи до «покоління прав людини».

Результати. Наразі існують різні підходи до класифікації «прав і свобод людини», в основі яких лежать різні критерії.

С.В. Бахін виділяє офіційну класифікацію «прав і свобод людини», яка передбачена міжнародними договорами, і неофіційні, або доктринальні, які пропонують дослідники та науковці [4, с. 42].

Як зазначає Ю.С. Хоббі: «Офіційну, чи міжнародно-правову класифікацію прав людини пов'язують із правами, закріпленими в Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародних пактах 1966 р., Європейській конвенції про захист

прав людини та основних свобод 1950 р., Європейській соціальній хартії 1961 р.» [21, с. 627]. На цій основі виділяють політичні, громадянські, економічні, соціальні та культурні права – отже, критерієм поділу в цій концепції виступають сфери діяльності людини. Ця класифікація обґрунтовано піддається критиці за недосконалість, зокрема через неможливість однозначно віднести певне право до конкретної категорії [21, с. 627].

Як зазначає Ю.С. Хоббі, «Обсяг прав людини та їх перелік завжди пов'язаний із певним етапом розвитку суспільства». Отже найбільш вживаний сьогодні доктринальний підхід незмінно звертається до «покоління прав людини» [21, с. 626].

Вважається, що термін «покоління прав людини» вперше ввів у широкий науковий обіг французький юрист і перший генеральний секретар Міжнародного інституту прав людини у м. Страсбург Карел Вашак [24].

В основі традиційної класифікації «прав людини», запропонованої К. Вашаком, лежить генераційний підхід, який передбачав (на момент відповідної публікації) поділ «прав людини» на три покоління.

«Перше покоління прав людини» стосується «негативних» прав у тому сенсі, що їх дотримання вимагає, аби держава не робила нічого, що заважало б свободам особистості. За словами К. Вашака, воно приблизно відповідає сукупності громадянських і політичних прав.

Зі свого боку, «друге покоління прав людини» потребує позитивних дій з боку держави, що можна співвіднести (і в дійсності співвідноситься автором) з більшістю соціальних, економічних і культурних прав.

Нарешті, до «третього покоління прав людини», які К. Вашак називає ще «правами солідарності», належать право на розвиток, право на здорове й екологічно збалансоване довкілля, право на мир і право власності на спільну спадщину людства. Оскільки ці права відображають певну концепцію життя спільноти, вони, за словами К. Вашака, можуть бути реалізовані лише спільними зусиллями всіх: індивідів, держав та інших органів, а також державних і приватних установ.

Отже, в традиційній концепції К. Вашака, «перше покоління прав людини» становлять передусім громадянські і політичні права, «друге» – економічні, соціальні та культурні права, «третьє» – так звані солідарні або колективні права [20].

Як зазначають у своїй роботі Спазімір Домарацкі, Маргарита Хвостова та Давід Пуповац: класифікація, запропонована К. Вашаком, є, мабуть, найбільш практичною, широко використовуваною та комплексною категоризацією «прав людини». Ця категоризація охоплює дихотомії, які використовуються в інших найбільш поширених спробах класифікації прав людини: негативні проти пози-

тивних прав, індивідуальні проти колективних прав, та права, що забезпечуються на національному рівні, проти прав, що забезпечуються на міжнародному рівні [22, с. 424].

Причому навіть такі критики концепції «покоління прав людини» як Джек Доннеллі визнають практичне існування окремих «груп прав людини», зі своїми особливостями. Зокрема Дж. Доннеллі визнає той факт, що кожною із трьох «груп прав людини», які збігаються з «поколіннями прав людини» К. Вашака, під час «Холодної війни» опікувався один із трьох блоків: «Західний блок», який просував громадянські і політичні права; «Східний блок», який просував економічні, соціальні і культурні права; і «Третій світ», що наголошував на необхідності встановлення «солідарних прав» [22].

Незважаючи на існування багатьох інших класифікацій «прав людини» – авторських і колективних, офіційних і неофіційних, саме генераційна концепція К. Вашака є найбільш поширеною в світі, зокрема і в Україні. Однак запропонована К. Вашаком класифікація не залишається незмінною і з часом доповнюється у відповідь на ті зміни, що спостерігаються чи з часом очікуються в сфері «прав людини».

Як зазначають Ю.П. Крисюк, а також О.М. Олійник і Н.О. Бондаренко: «перше покоління прав людини» веде свій початок від реформістських теорій XVII–XVIII ст., пов'язаних з англійською, американською та французькою революціями. «Перше покоління прав людини» включає особисті й політичні права: право на власність; право на свободу віросповідання; право на політичну участь; право на рівність перед законом і судом; право на життя; право на свободу та безпеку особи; право на захист від свавільного (незаконного) арешту та затримання. Дані права в «ліберальних демократіях» інтерпретуються як невідчужувані, як такі, що не підлягають обмеженню та впливають з природних прав.

«Друге покоління прав людини» веде свій початок від соціалістичної традиції, яка викристалізувалася на початку XIX ст. в Європі в процесі боротьби за поліпшення широкими верствами населення свого економічного, соціального та культурного стану. «Друге покоління прав людини» включає в себе: право на працю; право на соціальне забезпечення; право на освіту; право на відпочинок; право на захист материнства та дитинства; право на медичну допомогу. Дані права, які в основі своїй є вимогами соціальної рівності, в «народних демократіях» / «соціалістичних країнах» були гарантовані та закріплені в Конституціях.

Особливість «третього покоління прав людини» полягає у тому, що ці права є колективними, заснованими на колективній (зокрема і міжнародній) солідарності. До «третього покоління прав людини» належать такі «солідарні права» як: право

на розвиток; право на мир; право на незалежність; право на самовизначення; право на територіальну цілісність; право на суверенітет та свободу від колоніального гніту; право на гідне життя; право на здорове природне середовище; право на спільну спадщину людства; право на комунікацію тощо. »Третє покоління прав людини» багато в чому базується на двох попередніх, пов'язує їх між собою і по-новому їх концептуалізує [11, с. 26–27; 14, с. 58–59].

І.В. Іванків виділяє такі іманентні ознаки «третього покоління прав людини»: 1) співзалежність з «правами людини»; 2) неможливість реального забезпечення прав третього покоління для однієї особи без гарантування їх реалізації для всіх; 3) екстратериторіальність; 4) належність різним поколінням людства [8, с. 56]. І на підставі зазначених ознак, І.В. Іванків виділяє такі «властивості прав третього покоління: це права, які належать людству в цілому, а не певній спільноті або особі. Ці права існують об'єктивно і мають натуральний характер, базуються на співзалежності між людьми, а також [на] взаємодії людини і природи. Порушення цих прав загрожує настанням тяжких наслідків для необмеженого кола осіб» [8, с. 56].

Виділені три «покоління прав людини» наразі вважаються фундаментальною базою для «правозахисників» (як суто теоретиків, так і практиків, зайнятих у сфері «прав людини»), однак, як зазначає О.О. Барабаш, існують ґрунтовні підстави виділити і якісно новий пласт «людських прав» – «четверте покоління прав людини» [1, с. 214]. А за нашими спостереженнями, деякими українськими науковцями та громадськими діячами обговорюються риси та можливості затвердження вже п'ятого «покоління прав людини» (наприклад [11; 18; 20]).

Зазначимо, що серед дослідників (зокрема й українських) наразі немає єдності щодо питання, які права слід відносити до «четвертого «покоління прав людини».

Ю.П. Крисюк виділяє три варіанти інтерпретації концепту «четверте покоління прав людини»: біотехнологічний, інформаційно-технологічний і загальнолюдський. Біотехнологічний підхід пов'язує «четверте покоління прав людини» з захистом прав індивіда на самостійне використання біотехнологічних можливостей для впливу на власне тіло та здоров'я (в рамках актуальних і потенційних обмежень). Серед цих прав: право на клонування, право на пересадження органів, право на сурогатне материнство тощо. Водночас інформаційно-технологічний підхід відносить до «четвертого покоління прав людини» право на інформацію та інформаційні технології, зокрема й на використання віртуальної реальності. Нарешті, загальнолюдський підхід ототожнює зміст концепту «четверте покоління прав людини»

з правами всього людства на мир, на космос, на екологічну та ядерну безпеку тощо [11, с. 27–28].

Як зазначають О.В. Мартинюк і Я.С. Шеремет, вперше в Україні поняття «четвертого покоління прав людини» запропонував О.П. Семітко у 1996 р. [12, с. 73]. Проте справжній сплеск інтересу науковців і політиків до «четвертого (або нового, як його інколи називають) покоління прав людини» прийшовся на початок ХХІ століття.

О.П. Семітко запропонував, аби «права людини», пов'язані із здійсненням абортів, евтаназії та іншими подібними правомочностями, які базуються на фундаментальній світоглядній впевненості в праві людини самостійно розпоряджатися своїм життям, тілом і здоров'ям, відносили до «четвертого покоління прав людини» [12, с. 73].

О.О. Барабаш до «четвертого покоління прав людини» запропонував зараховувати усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу та розвитку моралі, а саме всі так звані «соматичні права», зокрема право на евтаназію та право на клонування (які наразі законодавчо заборонені в Україні), а також так звані інформаційні права, які нормативно закріплені в Конституції України [2, с. 215; 3, с. 28]. Право на інформацію, за словами О.О. Барабаш і Д. Яцків, загалом «можна поділити на дві групи: “права на право” (свобода думки і слова, свобода масової інформації, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію будь-яким законним способом, право кожного на достовірну інформацію про стан навколишнього середовища) і права, покликані реалізовувати права першої групи (тут акцент робиться переважно на формах поширення інформації, на зберіганні й використанні документованої інформації, на інформаційних технологіях та захисті інформації, на захисті прав і свобод людини і громадянина при обробці персональних даних, у тому числі на захисті прав на недоторканність приватного життя, особистої і сімейної таємниці)» [3, с. 28].

Н.В. Мельник, О.І. Савайда та І.В. Здреник у своїй статті зазначають, що поява «четвертого покоління прав людини» пов'язана з новітніми процесами демократизації; гуманізації; інформатизації; розвитком комп'ютерних технологій; проведенням певних досліджень в науці, медицині, біології, кібернетиці, космічній сфері тощо. До переліку «четвертого покоління прав людини» вони відносять: право на евтаназію; право на зміну статі; право на трансплантацію органів і клонування; право на одностатеві шлюби; право на штучне запліднення; право на вільний доступ до Інтернету тощо [13, с. 55].

Водночас О. Аврамова та О. Жидкова пропонують зараховувати до «четвертого покоління прав людини»: право на зміну статі; право на трансплантацію органів і клонування; право на

використання віртуальної реальності; право на одностатеві шлюби; право на штучне запліднення; право на евтаназію; право на вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами. При цьому автори визнають певні суперечності між новим «поколінням прав людини» і загальноприйнятими морально-релігійними нормами і стандартами (як існуючими в Україні, так і в світі) [1, с. 105–106]. Виходячи з цього, О. Аврамова та О. Жидкова характеризують «четверте покоління прав людини» як «незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, що ґрунтується на автономії в межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії» [1, с. 106].

Незважаючи на досвід багатьох «західних» країн, які послідовно йдуть шляхом визнання та втілення «четвертого покоління прав людини», в Україні в цьому контексті проводиться досить неоднозначна й нерідко різнонаправлена політика. Деякі права четвертого покоління в Україні на законодавчому рівні поступово затверджуються і реалізуються, інші – категорично забороняються, але більшість із них, вочевидь, недостатньо регламентована. Наприклад, незважаючи на численні спроби деяких ініціативних груп і депутатів легалізувати евтаназію, українським законодавством не визнається будь-яка її форма (як активна, так і пасивна) При цьому в Україні допускається трансплантація анатомічних матеріалів людини (у відповідності до Закону «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини» від 23.06.2018) [7]. Водночас, в Україні набирає оборотів тенденція до легалізації і змістовного наповнення інституту одностатевих шлюбів, наразі у формі цивільних партнерств [17].

Отже, переліки «прав людини», які належать до четвертого покоління, у різних авторів доволі різні, однак більшість цих прав (зокрема й «інформаційні права») об'єднані тим, що нібито дають змогу людині вільно розпоряджатися своїм життям, тілом і здоров'ям, нерідко відкидаючи усталені норми релігії і моралі. При цьому більшість цих прав, або недостатньо регламентовані, або взагалі не визнаються на національному рівні.

Висновки. В основі традиційної класифікації «прав людини», запропонованої К. Вашаком, лежить генераційний підхід, який передбачав (на момент відповідної публікації) поділ «прав людини» на три покоління. «Перше покоління прав людини» становлять передусім громадянські і політичні права, «друге» – економічні, соціальні та культурні права, «третє» – так звані солідарні або колективні права.

Незважаючи на існування багатьох інших класифікацій «прав людини» – авторських і колективних, офіційних і неофіційних, саме генераційна концепція К. Вацака є найбільш поширеною

в світі, зокрема і в Україні. Однак запропонована К. Вашаком класифікація не залишається незмінною і з часом доповнюється у відповідь на ті зміни, що спостерігаються чи з часом очікуються в сфері «прав людини».

Переліки «прав людини», які належать до четвертого покоління, у різних авторів доволі різні, однак більшість цих прав (зокрема й «інформаційні права») об'єднані тим, що нібито дають змогу людині вільно розпоряджатися своїм життям, тілом і здоров'ям, нерідко відкидаючи усталені норми релігії і моралі. При цьому більшість цих прав, або недостатньо регламентовані, або взагалі не визнаються на національному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аврамова О., Жидкова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.
2. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 213–217.
3. Барабаш О., Яцків Д. Інформаційні права як складова четвертого покоління прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 27–31.
4. Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашённых в международных соглашениях. *Правоведение*. 1991. № 2. С. 41–51.
5. Болдіжар С. Еволюція четвертого покоління прав людини у сфері охорони здоров'я. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6(292). С. 110–116.
6. Волошенко О.В. Теоретична характеристика категорії «фундаментальні права людини». *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 2. С. 15–20.
7. Дзєбчук А., Ігнатова А. Четверте покоління прав людини: проблемні аспекти впровадження окремих з них в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 11(75). С. 19–23.
8. Іванків І.Б. Відмінні ознаки прав людини третього покоління. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2016. Т. 181. С. 54–57.
9. Коваль Т.О. Права четвертого покоління: підходи до розуміння. *Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: збірник матеріалів науково-практичної інтернет-конференції*. 2017. С. 19–22.
10. Крилова Д. Четверте покоління прав людини в контексті взаємозв'язку правових та моральних норм. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 2(24). С. 26–30.
11. Крисюк Ю.П. Генеза розвитку поколінь прав людини. *Перспективи законодавчого закріплення та реалізації четвертого покоління прав людини в національному та зарубіжному законодавстві: зб. мат. круг. столу (м. Луцьк, 13 травня 2021 року)*. Луцьк. 2021. С. 26–29.
12. Мартинюк О.В., Шеремет Я.С. Правова природа четвертого покоління прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 72–75.

13. Мельник Н.В., Савайда О.І., Здреник І.В. Історичні періоди становлення і розвитку прав людини: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 52–56.

14. Олійник О.М., Бондаренко Н.О. Генеза та сучасний розвиток концепції поколінь прав людини. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія».* Харк.нац.пед.ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків : Колегіум. 2020. Вип. 58. С. 42–49.

15. Політанський В.С., Ритова В.О., Хоменко А.В. Покоління прав людини як виклик для правового регулювання суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Право. Ужгород : Видавничий дім "Гельветика".* 2018. Т. 1. Вип. 52. С. 45–47.

16. Сачук Б., Хасія М. Становлення Четвертого покоління прав людини. *Молодий вчений*. 2019. № 10(74). С. 601–604.

17. Семенець К.М. Нові виклики четвертого покоління прав людини: право на одностатеві шлюби. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* С. 75–78.

18. Тиріна М.П. Покоління прав людини: проблеми сучасної класифікації. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 728–732.

19. Турянський Ю. Генезис прав людини: поступально-правовий аналіз. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2019. № 23. С. 207–210.

20. Харитонов Р.Ф., Замостенчук А.О. Проблематика Четвертого та П'ятого покоління прав людини. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.)*. Одеса : Видавництво «Юридика». 2023. Т. 1. С. 370–372.

21. Хоббі Ю.С. Становлення Четвертого покоління прав людини: проблемні аспекти. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: традиції та новації : колективна монографія*. Львів-Торунь : Ліра-Прес, 2021. С. 625–642.

22. Domaradzki S., Khvostova M., Pupovac D. Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review*. 2019. № 20. P. 423–443.

23. Donnelly J. *International Human Rights*. Boulder, Westview Press. 1993. 222 p.

24. Vasak K. Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier: a window open on the world*. 1977. P. 29–32.

REFERENCES:

1. Avramova O., Zhidkova O. (2010) Chetverte pokolinnia prav liudyny: postanovka problemy [Fourth generation of human rights: problem statement]. *Pravo Ukrainy*. 2: 101–107. [in Ukrainian]

2. Barabash, O.O. (2016) Chetverte pokolinnia prav liudyny: zahalnoteoretychna kharakterystyka [Fourth generation of human rights: general characteristics]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya : Yurydychni nauky*. 837: 213–217. [in Ukrainian]

3. Barabash O., Yatskiv, D. (2021) Informatsiini prava yak skladova chetvertogo pokolinnia prav

liudyny [Information rights as a component of the fourth generation of human rights]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 1: 27–31. [in Ukrainian]

4. Bahin, S.V. (1991) O klassifikatsii prav cheloveka, provozglashyonnyh v mezhdunarodnyh soglasheniyah [On the classification of human rights proclaimed in international agreements]. *Pravovedenie*. 2: 41–51. [in Russian]

5. Boldizhar, S. (2020) Evoliutsiia chetvertogo pokolinnia prav liudyny u sferi okhorony zdorovia [The evolution of the fourth generation of human rights in health care]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 6(292): 110–116. [in Ukrainian]

6. Voloshenyuk, O.V. (2022) Teoretychna kharakterystyka katehorii "fundamentalni prava liudyny" [Theoretical characteristics of the category "fundamental human rights"]. *Elektronne naukove vydannia "Analitichno-porivnialne pravoznavstvo"*. 2: 15–20. [in Ukrainian]

7. Dzebchuk A., Ihnatova A. (2019) Chetverte pokolinnia prav liudyny: problemni aspekty vprovadzhennia okremykh z nykh v Ukraini [The fourth generation of human rights: the problematic aspects of implementing some of them in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. 11(75): 19–23. [in Ukrainian]

8. Ivankiv, I.B. (2016) Vidminni oznaky prav liudyny tretogo pokolinnia [Distinguishing characteristics of the third-generation human rights]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. 181: 54–57. [in Ukrainian]

9. Koval, T.O. (2017) Prava chetvertogo pokolinnia: pidkhody do rozuminnia [The rights of the fourth generation: approaches to understanding]. *Aktualni problemy formuvannia hromadianskoho suspilstva ta stanovlennia pravovoi derzhavy : zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. 19–22. [in Ukrainian]

10. Krylova, D. (2017) Chetverte pokolinnia prav liudyny v konteksti vzaiemozviazku pravovykh ta moralnykh norm [The fourth generation of human rights in the context of the relationship between legal and moral norms]. *Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal : teoriia i praktyka*. 2(24): 26–30. [in Ukrainian]

11. Krysiuk, Yu.P. (2021) Heneza rozvytku pokolin prav liudyny [The genesis of the development of generations of human rights]. *Perspektyvy zakonodavchoho zakriplennia ta realizatsii chetvertogo pokolinnia prav liudyny v natsionalnomu ta zarubizhnomu zakonodavstvi : zb. mat. kruh. stolu (m. Lutsk, 13 travnia 2021 roku)*. Lutsk. 26–29. [in Ukrainian]

12. Martyniuk O.V., Sheremet Ya.S. (2022) Pravova pryroda chetvertogo pokolinnia prav liudyny [Legal nature of the fourth generation of human rights]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 8: 72–75. [in Ukrainian]

13. Melnyk N.V., Savaida O.I., Zdrenyk I.V. (2023) Istorychni periody stanovlennia i rozvytku prav liudyny: mizhnarodno-pravovy aspekt [Historical periods of human rights appearance and evolution: the international legal aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 3: 52–56. [in Ukrainian]

14. Oliinyk O.M., Bondarenko N.O. (2020) Heneza ta suchasnyi rozvytok kontseptsii pokolin prav liudyny [The genesis and modern development of the concept of generations of human rights]. *Zbirnyk naukovykh*

prats. Seriia "Istoriia ta heohrafiia". Khark.nats.ped.un-t im. H.S. Skovorody. Kharkiv : Kolehium. 58: 42–49. [in Ukrainian]

15. Politskiy V.S., Rytova V.O., Khomenko A.V. (2018) Pokolinnia prav liudyny yak vyklyk dlia pravovoho rehuliuвання suspilstva [The generation of human rights as a challenge for legal regulation of society]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu : seriia: Pravo. Uzhhorod : Vydavnychiy dim "Helvetyka".* 1(52): 45–47. [in Ukrainian]

16. Sachuk B., Khasiia M. (2019) Stanovlennia Chetvertoho pokolinnia prav liudyny [Becoming the Fourth generation of human rights]. *Molodyi vchenyi.* 10(74): 601–604. [in Ukrainian]

17. Semenets, K.M. Novi vyklyky chetvertoho pokolinnia prav liudyny: pravo na odnostatevi shliuby [New challenges of the fourth generation of human rights: the right to same-sex marriage.]. *Elektronne naukove vydannia "Analychno-porivnialne pravoznavstvo".* 75–78. [in Ukrainian]

18. Tyrina, M.P. (2011) Pokolinnia prav liudyny: problemy suchasnoi klasyfikatsii [Generation of human rights: problems of modern classification]. *Derzhava i pravo.* 52: 728–732. [in Ukrainian]

19. Turianskyi, Yu. (2019) Henezys prav liudyny: postupalno-pravovyi analiz [The genesis of human rights: onward legal analysis.]. *Scientific Notes of*

Lviv University of Business and Law. 23: 207–210. [in Ukrainian]

20. Kharytonov R.F., Zamostenchuk A.O. (2023) Problematyka Chetvertoho ta Piatoho pokolinnia prav liudyny [Issues of the Fourth and Fifth Generation of human rights]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitykh ta tekhnolohichnykh rishen : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023).* Odesa : Vydavnytstvo "Iurydyka". 1: 370–372. [in Ukrainian]

21. Khobbi, Yu.S. (2021) Stanovlennia Chetvertoho pokolinnia prav liudyny: problemni aspekty [Formation of the Fourth Generation of human rights: problematic aspects]. *Prava liudyny v Ukraini ta u zarubizhnykh krainakh: tradytsii ta novatsii : kolektyvna monohrafiia.* Lviv-Torun : Liha-Pres. 625–642. [in Ukrainian]

22. Domaradzki S., Khvostova M., Pupovac D. (2019) Karel Vasak's Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse. *Human Rights Review.* 20: 423–443. [in English]

23. Donnelly, J. *International Human Rights.* Boulder, Westview Press. 1993. 222 p. [in English]

24. Vasak, K. (1977) Human Rights: A Thirty-Year Struggle: the Sustained Efforts to Give Force of the Universal Declaration of Human Rights. *The UNESCO Courier: a window open on the world.* 29–32. [in English]

“Generations of human rights” in Ukrainian scientific and political discourses

Manasaryan Ashot Borysovykh

Postgraduate Student at the Department of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
Staroportofrankivs'ka str., 26, Odesa, Ukraine
ORCID: 0009-0009-1336-8158

The relevance of the study is determined primarily by the fact that, despite the popularity of the categories and issues of “human rights” and “generations of human rights” in Ukrainian scientific and public discourses, the content of the categories “human rights” and especially “generations of human rights” is a very debatable issue.

The goal of the study is to reveal the content of the category “generation of human rights” and the character of its use in Ukrainian scientific and political discourses. The research is based on systemic, interdisciplinary and discursive approaches, the use of which, to a large extent, allowed us to achieve the stated goal. Special scientific methods were applied, including descriptive and content analysis, as well as methods of deconstruction and reconstruction. This allowed us to critically rethink the existing definitions and approaches to “generations of human rights”.

The traditional classification of “human rights”, proposed by K. Vasak, is based on the generational approach, which assumed (at the time of the relevant publication) the division of “human rights” into three generations. The “first generation of human rights” consists primarily of civil and political rights, the “second” – of economic, social and cultural rights, the “third” – of so-called rights of solidarity or collective rights.

Despite the existence of many other classifications of “human rights” – author’s and collective, official and unofficial, the K. Vasak’s generational concept is the most widespread in the world, in particular in Ukraine. However, the classification proposed by K. Vasak does not remain unchanged and is supplemented over time in response to the changes observed or expected over time in the field of “human rights”.

The different authors lists of the “fourth generation of human rights” are quite different, but most of these rights (in particular, “informational rights”) are united by the fact that they supposedly enable a person to freely manage the life, body and health, often rejecting established norms of religion and morality. At the same time, most of these rights are either insufficiently regulated or even unrecognized at the national level.

Key words: “human rights”, “generation of human rights”, scientific discourse, political discourse.

Резанова Наталія Олександрівна
Волобуєв Владислав Владиславович

Принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства

УДК 32:303.4

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.5>

Резанова Наталія Олександрівна
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0000-0003-3094-4881

Волобуєв Владислав Владиславович
кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0000-0002-2515-7878

В статті розглядаються принципи системного підходу в аналізі політичної системи суспільства. Зазначається, що в процесі розвитку суспільних відносин настає така стадія, коли зв'язки між різними соціальними групами та інституціями поступово набувають ознак багатогранності. Суспільство стає складнішим та полісистемним, збільшується кількість можливих шляхів взаємодії політичних акторів, що стимулює модернізаторські та інноваційні тенденції суспільних змін.

Один з можливих підходів до оперативного аналізу структурних зв'язків між складовими та змінами політичної системи може полягати у використанні системного підходу.

Теорії системності в усталеному загальноприйнятому погляді на політичну науку починають займати своє місце та застосовуватися в політичних технологіях сьогодення. Політика – надскладна система, котра складається з низки підсистем, організованих за своєю структурою та функціями. Ця складність визначається не тільки онтологічною природою політики, але й тими знаннями, уявленнями, інструментарієм яким володіє дослідник.

Аналіз політичної системи конкретної держави потребує комплексного вивчення соціальної структури, визначальних економічних аспектів суспільства та протиріч в процесі розбудови держави. Для системного аналізу використовуються такі соціально-політичні фактори: ефективність політичних інститутів, формування громадської думки та ментальні особливості суспільства. Крім того, важливим є дослідження генезису політичного лідерства, його впливу на формування основних політичних сил та особливостей функціонування партійної системи, а також необхідним є дослідження механізму співдії структурних елементів самої політичної системи та її зовнішнього середовища.

Системний підхід є синтетичним з онтологічної точки зору, оскільки об'єднує емпіричні та умовляні наукові методи, включає природничі, соціальні науки. В першу чергу він спрямований на побудову цілісної моделі політичної дійсності, вияв фундаментальних зв'язків між елементами та формулювання політичних закономірностей.

Ключові слова: загальна теорія систем, політична система, системний метод, системний підхід, полісистемність.

Вступ. Категорія «політична система» окреслює рамки, в яких втілюється політичне буття суспільства. Впродовж останніх десятиліть термін «політична система» пережив трансформацію з виключно наукового до загальноповсякденного. Політична наука визначає її як ядро для розбудови політичних концепцій та базис відповідних досліджень. На тлі вдосконалення та реформації методів створення матеріальних та інформаційних продуктів онтологічне розуміння сукупності соціальних явищ та феноменів змінилося. В процесі розвитку суспільних відносин зв'язки між різними соціальними акторами набувають ознак полісистемності. Це означає, що суспільство стає складнішим та різноманітнішим, з'являються нові соціальні групи, які взаємодіють між собою на різних рівнях та в різних сферах життя. Полісистемність збільшує кількість можливих шляхів взаємодії та сприяє більшому розвитку модернізаційних перетворень та інновацій у суспільстві.

Технології впливають на нове розуміння політичної реальності та оновлюють застосування системного підходу до політики. Відокремлення соціального об'єкта від його зв'язків та впливів не може забезпечити достатньої суспільної ефективності

й невідворотно перетворюється на примітивну технологію, що відбивається на функціонуванні самої політичної системи. «Макрорівневими показниками асинхронності політичної системи можна вважати низьку транспарентність електоральних процесів, закритий тип рекрутування політичної еліти, підконтрольність ЗМІ політичній владі, домінування певної політичної ідеології тощо» [2, с. 32]. Проте теорії системності в усталеному загальноприйнятому погляді на політичну науку поступово починають займати своє місце серед науковців і технологічних застосувань українських учених та політичних діячів. Важливо запропонувати нове теоретичне наповнення системної категорії, що дозволить більш повно зрозуміти політичний контекст соціальних процесів.

Політичне буття України постійно змінюється, що збільшує зацікавленість науковців та політичних технологів у вивченні протиріч суспільного розвитку, ефективності політичних інститутів та рішень, котрі є складовими політичної системи.

Мета та завдання. Дослідити сучасні та інноваційні підходи щодо осмислення феномену «політична система», що забезпечить адекватність та ефективність отриманих наукових результа-

тів. Припускаємо, що один з можливих підходів до оперативного аналізу структурних зв'язків між складовими політичної системи може полягати у використанні системного аналізу. Цей підхід є синтетичним з онтологічної точки зору, оскільки об'єднує прикладні та теоретичні методи, включаючи природничі та соціальні науки. У зв'язку зі зростанням важливості нових комунікаційних технологій та сутнісних проявів інформаційного суспільства, цей підхід є цінним в рамках дослідження політичних процесів.

Методи дослідження. Осмислення надскладних взаємозв'язків всередині політичної системи та закономірностей її функціонування потребує цілого комплексу різних методологічних підходів та гносеологічних розумінь. Тому вірним напрямком такого омислення стане синергетичний ефект застосування загальнонаукових та спеціальних методів науково пізнання таких як аналіз, синтез, узагальнення, індукція, дедукція, ідеалізація, а також компаративний метод.

Результати. Класики системних теорій, такі як Сідней Верба, Люсьєн Пай, Толкот Парсонс, Девід Істон, Габріель Алмонд, та Карл Дойч, внесли велику лепту у застосування системного підходу до аналізу політичної сфери. Від 60-х рр. ХХ століття К. Дойч працював над інформаційно-кібернетичною моделлю політики, яка відобразилася роботі «Нерви управління: моделі політичної комунікації та контролю» [9], де він розглядає політичне життя через кібернетичний аналіз та комунікативні процеси. Саме К. Дойч підбив підсумки за ціле століття роботи над теорією політичних систем. У політології одним з найважливіших теоретичних напрямків є структурно-функціональний підхід, який досліджує системні об'єкти в суспільстві. Його еволюційний шлях почався наприкінці ХІХ століття, а надалі отримав завершення у працях Б. Маліновського, Е. Дюркгейма, О. Редкліфа-Брауна. Проривними стали доробки зі структурного функціоналізму Т. Парсонса, що вивчав теорію соціальної аномалії як викривлення від гармонічності соціуму. За його висновками стабільність політичної системи можлива тільки за умов сталості культурних та соціальних норм.

Українські вчені Г. Арбатов, Ф. Бурлацький, С. Кечекян, Е. Таведосян, В. Чіркін створили основу для становлення системного підходу в соціально-політичних працях за радянських часів. Створення Радянської асоціації політичних наук в 60-х роках ХХ століття та відділу «Теорії політичних систем та політичних відносин» при Інституті держави та права були великими кроками в дослідженні цього напрямку. Так, Кальніш Ю., Єльчанінов Д., Полторак В., Сало І. [6], Шайгородський Ю. досліджували різноманітні аспекти розвитку української політичної системи. Д. В. Неліпа провів одне з перших досліджень системного аналізу в політичній

науці. Його монографія «Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика» [4] розглядає емпіричні та теоретичні аспекти системного аналізу в політичних процесах. Ця робота стала фундаментальним методологічним доробком в сучасних політологічних дослідженнях. Системний підхід є багатообіцяльним напрямом української політології, бо дає можливість проводити комплексні дослідження політичних інституцій, відносин та системи в цілому.

Український дослідник Ю.П. Сурмін пише, що «протягом самого процесу системного аналізу створюється певна абстрактна та концептуальна система, структурно-логічна схема, що слугує інструментом для розуміння, опису та можливої оптимізації станів та взаємозв'язків елементів реальної системи» [7, с. 12]. Використання системного аналізу допомагає вивчати політичні явища та розв'язувати теоретичні та практичні завдання в політичному житті. «Відповідно він спрямований на побудову цілісної моделі політичної дійсності, вияв фундаментальних зв'язків між елементами та формулювання політичних закономірностей» [3, с. 39].

Для розуміння політичної системи конкретної країни важливо ретельно вивчити соціальну структуру, визначальні економічні аспекти та проблеми розбудови держави. Для системного аналізу використовуються такі соціально-політичні фактори: ефективність політичних інститутів, формування громадської думки та звичаї суспільства. Також важливо досліджувати генезис політичного лідерства та його вплив на формування основних політичних сил та особливості механізму функціонування партійної системи, а також розглядати характерні особливості співдії структурних елементів самої системи та її зовнішнього осередку. Для цього варто провести аналіз внутрішньої сфери соціально-класових, соціально-політичних та соціокультурних виявів існування суспільства як неподільної відкритої системи, готової до взаємодії з оточенням. Нині немає узгодженості щодо визначення основних категорій системного аналізу. Наприклад, дослідники Д. Кліланд і У. Кінг визначили такими категоріями стратегічний стан природи й результат. С. Оптнер – процеси, входи, виходи. Ч. Хітч-Метцер – цілі та альтернативні шляхи, досягнення, витрати, математичні та логічні моделі зв'язків, критерії вибору альтернатив. Загалом, категорія системного дослідження призначена для забезпечення виключно прагматичного підходу до виявлення та розв'язання конкретних проблем системного характеру [10].

Для того, щоб політична система ефективно функціонувала як стандартна модельна система, всі її компоненти повинні мати певну узгодженість і виконувати стандартизовані функції з певними входами й виходами – гомеостаз. У модерних

інформаційних технологіях це означає, що є певні порти, які підключаються і подають сигнали на виході. Тоді на виході ви отримуєте передбачуваний результат. Це ідея введена у теорію політичних систем політологом Д. Істоном, котрий запозичив її у економіста В. Леонт'єва. Цей факт доводить універсальність систем. Однак політика як система має певні інституційні особливості – комунікативні, структурні та функціональні, які визначають потенційну значущість ролі соціальних груп у політичній сфері. Тому ця теорія дозволяє розглядати політичну систему як відкриту систему, що існує в певному середовищі й піддається зовнішнім впливам.

Системний аналіз політичної системи починається з підготовчих кроків, таких як визначення проблеми, формулювання проблемної ситуації, експертна оцінка, визначення цілей і завдань, збір та аналіз первинних емпіричних даних з використанням статистичних, соціологічних та інших методів збору інформації. Аналіз політики потребує інформації, яка включає як кількісні дані, так і якісні показники суспільно-політичного розвитку. Наступним етапом системного аналізу є його основний аналітичний процес – моделювання політичної системи. Техніка моделювання політичних явищ і процесів дозволяє перейти до завершального етапу системного аналізу, на якому всі зібрані дані аналізуються як єдине ціле і формулюються висновки та варіанти розв'язання політичних проблем.

Теоретичні засади системного підходу включають обґрунтування мети й завдань дослідження політичних процесів. Таке складне коло проблем вимагає комплексного застосування певних світоглядних, логічних і наукових розробок. У світоглядному плані системний підхід вимагає формулювання світогляду, що базується на уявленнях про цілісність об'єкта дослідження, його складну організацію, внутрішню активність і динаміку.

Американська політична школа керується тим, що метою політичної системи є розв'язання політичних проблем через взаємодію визнаних процесів, політичних інститутів і політичних структур. Європейська школа підкреслює, що політична система – це широкі політичні відносини між суб'єктами та об'єктами держави, які адаптовані соціумом. Наприклад, польський дослідник Л. Дювель вважає, що політична система складається з урядових структур, політичних партій, політичних груп, які беруть участь у політичному житті, та загальних правових норм, що регулюють політичні відносини [4]. Український дослідник Д. Неліпа стверджує, що поняття політичної системи є, по-перше, уможливленим теоретичним конструктом, який дозволяє виявити та описати системні ознаки різноманітних політичних явищ, тобто – засобом системного аналізу політики. По-друге, конкретні прояви політичної системи являють собою надзвичайно

складний механізм формування та функціонування політичної влади в суспільстві.

Сутність політичної системи окреслюється трьома методологічними перспективами. Це інституційний, структурно-функціональний та системний підходи. З інституційної точки зору політична система означає загальну систему в якій приймаються політичні рішення. У цьому відношенні такий підхід слідує традиції, започаткованій у працях Г. Єлінека і продовженій М. Вебером, згідно з якою політична система може бути визначена державним устроєм, про який йдеться. Структурний і функціональний підходи визначають політичну систему як динамічні політичні процеси, що відбуваються в межах спільноти індивідів та держави. Вона також охоплює політичні партії та громадські організації. Іншими складовими політичної системи є соціальні ролі, які наповнюють людські стосунки з приводу влади. Ці ролі являють собою певні «норми» поведінки індивідів та інших суб'єктів суспільних зв'язків.

Належно до системної концепції, будь-який системний аналіз повинен розглядати взаємозалежність між системою та її середовищем, обмежуючи його трьома етапами: вхід, обробка та вихід. Тут вхід і вихід – це відносини між системою та її оточенням, тоді як обробка – це процес всередині системи. Підтримка політичних рішень або політичні вимоги надходять до політичної системи з навколишнього середовища. Вони впливають на рішення і плани, що приймаються політичною системою, та забезпечують її ресурсами для підтримки сталості та розвитку. Інформація може надходити з трьох джерел: від громадськості, політичної еліти або середовища, що оточує систему (міжнародна ситуація – загрози, агресія, контроль або підтримка від політичних систем). Факторами, що впливають на політичну систему, є прийняття рішень, координація політичних відносин, розподіл владних ресурсів і зміни в ході політичного розвитку. Цей процес визначається як реакція системи на стимули (агенти).

Політичну систему можна визначити як сукупність державних інститутів, політичних партій, організацій громадянського суспільства, формальних і неформальних соціальних груп, які беруть участь у політичній діяльності в державі та за її межами. Ці фактори також включають загальні принципи й правила, які регулюють відносини між об'єктами й суб'єктами влади. Ця система покликана відображати різноманітні інтереси соціальних груп, які впливають на державну владу безпосередньо або через організації та рухи [5].

Політична система має чотири підсистеми: інституційна, операційна підсистема, регулятивна та комунікаційна. Інституційна підсистема включає політичні партії, організації, державні органи, групи інтересів, органи державного управління

та самоврядування. Інституційна підсистема виконує активну функцію стосовно інших підсистем і політичної системи в цілому, визначаючи зміст політичної системи, основні напрями діяльності, характер зобов'язань, стандартів тощо. Регулятивна (нормативна) підсистема включає загальні стандарти, що використовуються для регулювання суспільно-політичних відносин. Вона має складні механізми й включає правові норми, неформальні норми та неформальні правила. Комунікаційна підсистема включає всі відносини всередині самої системи, а також відносини, які існують між різними структурними елементами інституційної підсистеми, наприклад, між політичними партіями, між парламентом і урядом.

Функція політичної системи – це будь-яка дія, що сприяє стабільності системи або сприятливим змінам. Існують такі функції політичної системи: регуляторна – означає управління процесом відповідно до правил, прийнятих у певній політичній системі; медіація – полягає у вирішенні конфліктів та примиренні у разі зіткнення групових інтересів; адаптивна – проявляється у підвищенні активності системи та створенні умов для розширення бази функціонування системи; інноваційна – передбачає впровадження в середовище правил і механізмів поведінки.

Сучасне суспільство – це складна сукупність внутрішньо диференційованих структур. Його існування та функціонування визначається взаємним впливом різних тісно пов'язаних між собою систем. Тому типологія, зміст і специфіка конкретної політичної системи визначаються її взаємовідносинами з іншими сферами суспільства. Середовище політичної системи включає внутрішнє і зовнішнє середовище суспільства. Внутрішнє середовище – це економічні, соціальні та культурні прояви суспільства. Економічна система визначається типом власності, типом виробництва і характером економіки. Соціальне середовище – це соціальна структура конкретного суспільства, яка диференціюється за певними класифікаційними критеріями, такими як стать, вік, освіта та професія. Культурні фактори складаються з ідей та поглядів, які суспільства розвивають та конкурують між собою.

Зовнішнє середовище, тобто середовище, що оточує країну, визначається різними факторами, такими як міжнародні угоди, минула історія країни, глобальні зміни, процеси інтеграції/дезінтеграції, тобто відносини між однією політичною системою та іншою. Суть взаємозв'язку між навколишнім середовищем і політичною системою полягає в тому, що навколишнє середовище живить політичну систему і знаходиться під її впливом. Цей двосторонній зв'язок дозволяє політичній системі адаптуватися до мінливих умов навколишнього середовища. Система постійно перебуває під

впливом навколишнього середовища. Цей вплив вимагає відповідної реакції та ефективного прийняття рішень центральним урядом.

Значна непередбачуваність політичної системи значною мірою визначається суб'єктивними факторами, пов'язаними з примхами людської психіки та непередбачуваними подіями (випадковостями), так званими «чорними лебедями», які сприяють нестабільності політичної системи та непередбачуваності політичних подій. Наприклад, важко точно сказати, що станеться в політиці через місяць чи рік. Однак можна намалювати дуже точну картину перспектив тоталітарної системи. Це пов'язано з тим, що багато суб'єктивних міркувань вступають у гру і залежать від факторів, які вже є фундаментальними, хоча і мають незначний вплив на загальний глобальний результат.

Використовуючи методи й категорії системного аналізу, американський вчений Д. Істон розробив оригінальний методологічний підхід до вивчення еволюції політичного життя як складної сукупності процесів, в яких впливи навколишнього середовища (входи) трансформуються в урядові рішення і дії (виходи). Зворотний зв'язок, який створює різні умови для адаптації системи до реальності, є ключовим для ефективного функціонування системи і є важливою частиною моделі Істона. Політичний процес відбувається не у вакуумі, а є відкритим і постійно перебуває під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища суспільства, тобто всіх систем – економічних, культурних і соціальних структур, з одного боку, і політики, тобто зовнішнього середовища конкретного суспільства, з іншого. Досліджуючи це питання та еволюцію ідей, Д. Істон визначає зміст політичної системи як сукупність політичних структур, що складаються з державних інститутів, партій, асоціацій та елітних груп. Політичні структури, безперечно, сприяють прогресу суспільства та індивідів, але водночас обмежують їхню діяльність.

Сьогодні поняття політичної системи здебільшого спрямоване на аналіз реалій «посткласової епохи», де держава функціонує не лише як стабільна структура суспільства. Це визначення передає можливість і перспективу конвенційної інтеграції між державою і публічною сферою, все більше дисциплін об'єднують зусилля для пошуку відповідей у сфері загальної теорії систем. Для опису цих процесів та характеристики динамічних політичних систем політична наука виробила власні поняття та класифікаційні інструменти: «політичні інститути», «суб'єкти політики», «політичний процес». Д. Істон визначає політичну систему як сукупність взаємодій, які впроваджують цінності в суспільство в авторитарний спосіб. Саме це якісно відрізняє політичну систему від усіх інших взаємопов'язаних систем [1, с. 322]. Д. Істон розглядає свій підхід до вивчення політичних систем як окремий напрям

у політичній теорії. Його найважливіша теза полягає в тому, що політичне життя не можна вивчати, розглядаючи його об'єкти ізольовано. Це пов'язано з тим, що так можна отримати лише приблизну і тимчасову картину реальності автономних політичних одиниць, а також з тим, що частини загальної картини не стоять окремо, а взаємопов'язані між собою, на думку Істона, політичні системи повинні розглядатися як інтегровані. Без об'єднуючого принципу, який стоїть окремо, незалежно від її компонентів, неможливо повністю зрозуміти процеси, що відбуваються всередині системи. Отже, за Д. Істоном, «політична система – це складність взаємопов'язаних видів діяльності, які продукують системні відносини та зв'язки, що призводять до прийняття обґрунтованих рішень, які стосуються суспільства в цілому» [1, с. 283–284].

Американські дослідники Дж. Стюарт та Р. Айрес в роботі «Теорія систем і практика політики» зазначають, що «системні підходи в аналізі політики мають складну історію. Очікування, що жорсткий (кількісний) системний аналіз приведе до кращих відповідей на політичні проблеми, значною мірою не виправдалися. Проте сама теорія систем просунулася далі, щоб охопити різноманітність методологій м'яких систем. Ця теорія пропонує спосіб аналізу політики, що відрізняється від інституціоналістських підходів, які, як правило, домінують у теорії та практиці формування політики. Замість того, щоб вибирати інструменти, які б відповідали конкретному типу політичних проблем (традиційний підхід до розробки політики), системний аналіз припускає, що природу проблеми не можна зрозуміти окремо від її вирішення» [11, с. 90].

Основна роль політичного процесу з точки зору системного підходу полягає у визначенні шляхів підтримання рівноваги політичної системи та подолання дестабілізаційних впливів, які заважають їй пропонувати та впроваджувати певні правила суспільної поведінки. Розрізняють три типи взаємодій, що походять із зовнішнього середовища: сприятливі взаємодії, які підтримують політичну систему, нейтральні взаємодії, які не впливають на стан політичної системи, та стресові взаємодії, які становлять загрозу. Іншими словами, головною вимогою політичного процесу є захист політичної системи від впливів, які загрожують виживанню політичної системи, забезпечення її життєздатності. Безумовно, реалізація цього напрямку політики визначатиметься характером розподілу обов'язків між гілками влади та територіальним розподілом між центральним урядом і нижчими рівнями уряду. Законодавчий орган у президентських системах та уряд у парламентських системах відіграють важливу роль у визначенні напрямів політики. Перерозподіл державних ресурсів від найбагатших до найбільш бідніших регіонів набагато простіший

в унітарних системах, але федерації краще захищені від зарозумілих чиновників.

Висновки. Досліджуючи політичну систему, важливо зрозуміти складність структури політичних відносин, з її багатозоровою побудовою та елементами взаємозв'язку і взаємозалежності. На думку Д. В. Неліпи, існує п'ять основних принципів системного аналізу: розгляд системи як сукупності елементів, а не як цілого, не враховує її властивостей і призводить до непотрібних міркувань; система набуває властивостей незалежно від властивостей її елементів; існують максимальна і мінімальна ефективність системи, і вони змінюються між собою залежно від умов реальності; категорично забороняється розглядати систему ізольовано, бо важливо враховувати вплив навколишнього середовища та взаємозв'язки між ними. Тому, навіть розглядаючи окремі підсистеми, необхідно враховувати взаємозв'язки й впливи всередині них. Іншими словами, кожна система завжди є підсистемою і частиною більшої системи [4, с. 37].

Сучасне розуміння системного підходу потребує вдосконалення та адаптації до сучасної політичної практики. Тому, сучасні проблеми системного підходу можна пояснити його концептуальною недосконалістю. Хоча його перевагою є те, що цей підхід є синтетичним з онтологічної точки зору, оскільки об'єднує прикладні та наукові методи [9, с. 36].

Таким чином, при аналізі політичної системи слід враховувати тенденції та умови стабільності (нестабільності), характер її функціонування (дисфункції) і, головне, найбільш адекватні інструменти (регулятори) – методи й процедури, спрямовані на відновлення і зміцнення функціонування політичної системи та досягнення бажаних політичних результатів.

Системний підхід, безперечно, підняв теоретичний, науковий та інтелектуальний рівень політичних досліджень, збагатив їхній методологічний арсенал різноманітними новими методами. З гносеологічної точки зору системний підхід в аналізі політичних систем суспільства довів свою наукову ефективність. Загалом, системний підхід інтегрує свою методологію в теорію політичної науки, а інтерпретація змісту системного підходу залишається актуальною і сьогодні, відкриваючи нові епістемологічні перспективи у вивченні політичних систем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Лендьял М. Істон Девід. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. 304 с.
2. Лясота А.Є. Критерії асинхронності функціонування політичної системи перехідних суспільств. *Регіональні студії*. 2020. Вип. 20. С. 32–37.

3. Неліпа Д.В. Основні принципи застосування системного аналізу в політології (на прикладі дослідження системи національної безпеки). *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2011. № 23. С. 37–41.

4. Неліпа Д. В. Системний аналіз в політології: теорія, методологія, практика. Монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2021. 312 с

5. Політична система. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. /* Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. О. В. Петришин (відп. ред.) та ін. Харків: Право. 2017. Т. 3: Загальна теорія права. С. 424–429.

6. Сало І. С. Механізми стримувань і противаг у політичних системах країн ЄС та в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2009. № 2. С. 65–70.

7. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: навч. посіб / за ред. Ю.П. Сурмина. Київ: МАУП, 2003. 368 с.

8. Шманатов М. С. Цифрові технології як фактор впливу на політичні процеси: спроби концептуалізації. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2021. № 40. С. 29–37.

9. Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* New York: The Free Press, 1973. 316 p.

10. Dodge J. Approaches to policy framing: deepening a conversation across perspectives. *Policy Sciences*. 2024. Vol. 57. pp. 1–36.

11. Stewart J., Ayres R. Systems Theory and Policy Practice: An Exploration. *Policy Sciences*. 2001. Vol. 34. pp. 79–94.

REFERENCES:

1. Lendiel, M. (2011). Iston Devid. Politychna entsyklopediia / redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 304. [in Ukrainian]

2. Liasota, A.I. (2020). Kryterii asynkronnosti funktsionuvannia politychnoi systemy perekhidnykh suspilstv [Criteria of asynchronicity of functioning of the political system of transitional societies]. *Rehionalni studii*. V. 20. 32–37. [in Ukrainian]

3. Nelipa, D. (2011). Osnovni pryntsyipy zastosuvannia systemnoho analizu v politolohii (na prykladi doslidzhennia systemy natsionalnoi bezpeky) [The main principles of the application of system analysis in political science (on the example of the study of the national security system)]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. V. 23. 37–41. [in Ukrainian]

4. Nelipa, D. (2021). Systemnyi analiz v politolohii: teoriia, metodolohiia, praktyka [System analysis in political science: theory, methodology, practice]. *Monohrafiia*. Kyiv : Tsentр uchbovoi literatury, 312. [in Ukrainian]

5. Politychna systema. (2017). [Political system]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia : u 20 t. /* Nats. akad. prav. nauk Ukrainy ; In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy ; Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. O. V. Petryshyn (vidp. red.) ta in. Kharkiv: Pravo. 3: Zahalna teoriia prava. 424–429. [in Ukrainian]

6. Salo, I. (2017). Mekhanizmy strymuvan i protyvah u politychnykh systemakh krain YeS ta v Ukraini [Mechanisms of checks and balances in the political systems of EU countries and Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. 2. 65–70. [in Ukrainian]

7. Surmyn, Y. (2003). Teoriya system y systemni analiz [Theory of systems and system analysis] : navch. posib / za red. Y.P. Surmyna. Kyiv: MAUP, 368. [in Ukrainian]

8. Shmanatov, M. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii yak faktor vplyvu na politychni protsesy: sprobь kontseptualizatsii [Digital technologies as a factor influencing political processes: conceptualization attempts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Pytannia politolohii»*. 40. 29–37. [in Ukrainian]

9. Deutsch, K. (1973). *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control* New York: The Free Press, 316. [in English]

10. Dodge, J. (2024). Approaches to policy framing: deepening a conversation across perspectives. *Policy Sciences*. 57(8), 1–36. [in English]

11. Stewart J., Ayres R. (2001). Systems Theory and Policy Practice: An Exploration. *Policy Sciences*. 34 (2), 79–94. [in English]

Principles of the systems approach in the analysis of the political system of society

Riezanova Natalia Oleksandrivna

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0003-3094-4881

Volobuiev Vladyslav Vladyslavovich

Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2515-7878

The article discusses the principles of a systemic approach to analyzing the political system of society. In the process of development of social relations, a stage comes when the ties between different social groups and institutions gradually acquire signs of multifacetedness. Society is becoming more complex and polysystemic, and the number of possible ways of interaction between political actors is increasing, which stimulates modernization and innovative trends in social change. One of the possible approaches to the operational analysis of the structural links between the components and variations of the political system may be to use system analysis.

The general theoretical theories of systemicity in the established conventional view of political science are only now beginning to take their place among domestic researchers and be applied in today's political technologies. Politics is a highly complex system consisting of a number of subsystems organized by their structure and functions. This complexity is determined not only by the ontological nature of politics, but also by the knowledge, ideas, and tools that the researcher has.

The analysis of the political system of a particular state requires a comprehensive study of the social structure, the defining economic aspects of society, and the contradictions in the process of state development. The following socio-political factors are used for systemic analysis: the effectiveness of political institutions, the formation of public opinion, and the mental characteristics of society. In addition, it is important to study the genesis of political leadership, its impact on the formation of the main political forces and the peculiarities of the party system, as well as to consider the mechanism of interaction between the structural elements of the political system itself and its external environment.

The systemic approach is synthetic from an ontological point of view, as it combines empirical and speculative scientific methods, and includes natural and social sciences. Foremost, it is aimed at building a holistic model of political reality, identifying fundamental connections between elements and formulating political laws.

Key words: general theory of system, political system, system method, system approach, polysystemicity.

Руденко Юлія Юріївна

Громадянська ідентичність та мультикультуралізм: в пошуках модерної моделі нації

УДК 323.13

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.6>

Руденко Юлія Юріївна
доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
науково-організаційного центру
Національної академії Служби безпеки
України
вул. Михайла Максимовича, 22, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0002-5292-5334

Аналізуються базові моделі формування нації: етнічна та політична, а, втім, східна і західна. Стверджується, що базовими елементами західної моделі є політико-юридична спільність та громадянська культура. Остання формується на основі громадянської ідентичності. Громадянська ідентичність визначається не простою приналежністю до певної держави, а належністю до громадянського суспільства та активною участю в формуванні державної влади.

Стверджується, що громадянська ідентичність та мультикультуралізм пов'язані феномени. Мультикультурна політика постала у західних демократіях під впливом поширення прав людини у 1960–1970 рр. та зникненням там державних форм етнічної, расової та релігійної дискримінації. Зазначається, що політика мультикультуралізму сформувалася у трьох формах: стосовно розширення прав корінних народів; стосовно наділення новими формами автономії і влади націй, які не мають власних держав, але прагнули більшої політичної представленості; стосовно іммігрантських спільнот. Втім, мультикультуралізм зазнав кризи через складнощі, пов'язані з інтеграцією іммігрантів в культурне середовище країн Західної Європи. Було зроблено висновок про необхідність трансформації мультикультуралізму у інтеркультуралізм, який передбачає не тільки співіснування різних етносів в одній країні, а їх співучість у суспільному та державному житті на основі інтеграції. Що забезпечується спільною громадянською ідентичністю.

Щодо побудови модерної моделі громадянської нації в Україні, відстоюється позиція, що країна повинна мати свої зразки національної культури в різних галузях суспільного життя, мати свій «національний бренд», який би був, з одного боку, конкурентоспроможним та авторитетним серед інших культур та цивілізацій, з іншого боку, країна могла б органічно взаємодіяти з останніми, не втрачаючи власної національної ідентичності.

Зазначається, що в контексті внутрішньої конфігурації сучасна українська нація має бути побудована на основі інтеркультуралізму із збереженням етнокультурного ядра сенсоутворюючого етносу на основі гуманістичних цінностей та інтегративних практик.

Ключові слова: громадянська ідентичність, громадянська культура, мультикультурна політика, інтеркультурна політика, нація.

Вступ. Сучасна Україна знаходиться на шляху одночасно складному та «сенсожиттєвому» – шляху пошуку орієнтирів власної ідентичності, власної моделі модерної нації.

В самому загальному вигляді, можна говорити про дві основні, в певному сенсі, конкуруючі концепції нації – етнічну та політичну (Втім, для чистоти аналізу, залишимо за дужками психологічну, культурологічну та інші концепції, які суттєво не впливають на вектор нашого дослідження). Тож, так звана етнічна концепція нації сформувалася й досі є актуальною, зокрема, в Східній Європі та Азії. Визначальною рисою цієї концепції є акцентування уваги на спільності походження й рідної культури.

Отже, «за етнічною концепцією, нація – це передусім спільнота людей, об'єднаних походженням. З погляду історії вона становила виклик перевазі західної моделі й набула чимало нових важливих характеристик, більш відповідних зовсім іншим обставинам та шляхам розвитку незахідних спільнот. Цю незахідну модель можна назвати «етнічною» концепцією нації», – стверджують автори монографії «Громадянське суспільство і національна ідентичність» Є. Бистрицький, С. Пролєєв, О. Білий [2, с. 155].

Натомість «західна концепція проголошує, що індивід має належати до певної нації, але може вибрати до якої саме приєднатися, тоді як етнічна концепція не припускає такої широти поглядів, виходячи з того, що людина завжди неминуче й органічно залишатиметься членом спільноти, в якій народилася, якщо емігрує до іншої країни» [2, с. 155].

Основними компонентами стандартної західної моделі нації є історична територія, політико-юридична спільність, політико-юридична рівність членів, спільна громадянська культура та єдина ідеологія [9, с. 20].

Звісна річ, не все так однозначно у формуванні такої моделі і на цьому шляху з'являються певні об'єктивні складнощі. Тож дослідження процесів, що супроводжують формування окресленої моделі становить сьогодні особливу **актуальність**.

Мета та завдання. Тож, метою статті буде аналіз алгоритмів кристалізації громадянської ідентичності крізь призму політики мультикультуралізму. **Завданнями** – аналіз формування останньої в європейському та українському досвіді у контексті еволюції до модерної нації.

Стан наукової розробленості проблеми.

Артикулюючи до громадянської ідентичності, варто згадати праці таких мислителів епохи Просвітництва, як Т. Гоббса, Дж. Локка, Дж. Мілля, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, які заклали наукове підґрунтя цьому поняттю. Адже формування концепції громадянської ідентичності так або інакше пов'язано із виникненням договірних теорій утворення держави та громадянського суспільства.

Системно розроблене поняття «громадянської ідентичності» серед сучасних західних дослідників запропонували: П. Альтер, Р. Брубейкер, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Ю. Габермас, А. Етціоні, Дж. Кін, Е. Сміт, Ф. Фукуяма та інші. Окремі аспекти досліджуваних проблеми були висвітлені в працях Ж. Бодріяра, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж. Лакана, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко.

Разом з тим, варто назвати українських вчених, що формували засадничі основи окресленої проблематики: Є. Бистрицький, Я. Грицак, А. Колодій, В. Кремень, М. Козловець, І. Курас, В. Лісовий, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, С. Римаренко, М. Степико, В. Ткаченко, Л. Шкляр та інші.

Розглядають феномени «громадянської ідентичності» та «мультикультуралізму», як пов'язані між собою, західні вчені Х. Брунер, В. Клімичка, Р. Кук, Й. Пелед та інші.

Останні стверджують, щоб сьогодні створити в Європі інклюзивну модель нації і суспільства, об'єднану політико-юридичною спільністю та громадянською культурою, необхідна певна асиміляція мігрантів у відповідності до політико-юридичних критеріїв та національної культури тих європейських держав, до яких вони прибувають. Це не завжди просто виходить. Навіть у Німеччині, в якій переважає принцип мультикультурності, толерантності і політичної коректності, виникають складнощі з залученням певних категорій мігрантів до німецького соціуму. Чого вартував давній скандал, пов'язаний з виходом у світ в 2010 році книги німецького політика Тіло Сарацина «Німеччина, що самоліквідується. Як ми поставили свою країну на карту», де Т. Сарацин наводив соціологічні данні, які свідчили про делікатну проблему – низька народжуваність, присутня у німецьких сім'ях з високих рівнем освіти батьків, а приріст населення відбувається за рахунок груп населення з високою народжуваністю, а це, насамперед, групи іммігрантів, яким надається соціальна допомога на утримання дітей [6, с. 235]. І німецький політик застерігав – змінюється якісний склад населення у сенсі етнічної належності... Фактично, зменшується кількість носіїв німецької культури. І це є проблемою. Думки німецького соціуму та політикуму щодо наведених аспектів тоді розділилися, що підкреслює складність реалізації моделі національної ідентичності, яка б базувалася на її громадянській складовій.

Втім, В. Кімлічка пропонує вирізнити три види політики мультикультуралізму у тому вигляді, в якому вона постала у західних демократіях після того, як під впливом другої хвилі поширення прав людини у 1960–1970-х роках там зникали державні форми етнічної, расової та релігійної дискримінації. Проте етнічна, расова та релігійна ієрархії все ще лишалися і лишаються у багатьох суспільствах, незалежно від того, яким чином вони маніфестують себе – чи через економічну нерівність, чи через політичну недопредставленість, чи то через соціальну стигматизацію або культурну ігнорацію. Різні форми політики мультикультуралізму, власне, і були (і є) спрямованими на те, щоби допомогти подолати ці нерівності. Йдеться про принципове розширення прав корінних народів, як це було з майорі у Новій Зеландії, аборигенами Австралії, індіанцями в Америці, самі у Скандинавії чи народами полярного кола у Гренландії. Ця модель мала на меті визнання за корінними народами прав на самоуправління та на землю, святі місця, на мисливство й рибальство в їхніх лісах і водоймах, відновлення давніх угод з ними або укладення нових, визнання культурних прав, звичаєвого права тощо. Другий напрям політики мультикультуралізму – це наділення новими формами автономії і влади націй, які не мають власних держав, але прагнули більшої політичної представленості (як-от, баски і каталонці в Іспанії, вельсьці і шотландці у Сполученому Королівстві, фламандці й валлони у Бельгії, квебекці в Канаді та ін). Тут ідеться про федеративний або квазіфедеративний устрій, гарантоване представництво у парламенті, в уряді, верховних судах, міжнародних організаціях і широкі культурні й мовні права.

І, по-третє, це політика мультикультуралізму стосовно іммігрантських спільнот. Така політика мала б включати в себе (і подекуди дійсно включала) конституційне або законодавче утвердження мультикультуралізму на центральному, регіональному та муніципальному рівнях; у навчальних програмах; фінансування іммігрантських асоціацій, їхньої культурної діяльності, навчання рідною мовою, винятки з дрес-коду та надання інших, ніж у більшості, днів відпочинку, подвійне громадянство тощо [12, с. 100].

Важливою складовою мультикультурної політики з моменту її виникнення в Європі була мультикультурна освіта. Продемонструємо, зокрема, на прикладі Франції як еволюціонувала політика мультикультуралізму та її освітянська складова, оскільки саме на третьому етапі формування мультикультурної освіти і почали виникати серйозні суперечності. «Отже, у освіті тієї ж Франції тривалий період розвитку мультикультуралізму як ідеології виховання особистості відбувався у три етапи і склався під впливом соціальних умов, що стрімко змінювалися. А це, в свою чергу, обумов-

лювало зростання педагогічних потреб у освоєнні нових ідей і прогресивних освітніх стратегій. Основною характеристикою I етапу (50–60-ті рр. XX ст.) була демократизація і реформування середньої і вищої освіти з метою створення різних умов отримання якісної освіти для представників національних культурних і релігійних меншин. На II етапі (70 – половина 80-х рр. XX ст.) здійснювалося послідовне вжиття заходів, спрямованих на виховання особистості, готової жити у багатонаціональному соціумі і створення умов гуманного і культуро творчого навчання представників національних меншин, дітей іммігрантів. А вже III етап (середина 80–90-ті рр. XX ст.) пов'язаний з тенденцією повернення до політики асиміляції. Саме в цей період стали окреслюватися нездоланні протиріччя у вирішенні проблеми побудови змісту освіти: між державною ідеологією, націленою на виховання іммігрантів насамперед як громадян Франції, з одного боку, й цінностями релігійної культури країни походження африканських іммігрантів» [6, с. 226].

Тож, давайте розберемося, чи насправді політика мультикультуралізму зазнала повної кризи чи не все так просто...

Власне, претензії до політики мультикультуралізму стосувалися здебільшого останньої зазначеної вище моделі й проблем з інтеграцією хвиль іммігрантів з Північної Африки і Близького Сходу. Саме ці проблеми викликали серйозні сумніви щодо ефективності визнання колективних прав як механізму стабілізації етнонаціонально поділеного суспільства. Ребека Кук визначає цей тип стратегії як диференціацію, що радше увічнює дискримінацію і нерівність, а не ліквідує їх. Вона доводить, що такий підхід спрямований на інституалізацію відмінностей і пошук стабілізаційних механізмів через визнання примату ідентичностей різних груп. Етнокультурні вимоги рано чи пізно ведуть до політичних вимог; причому шлях від культурної автономії до вимог політичної незалежності, доводить вона, «короткий і слизький». А отже – важко знайти уряди, які б надали меншині права й інституційні гарантії для більш широкої автономії. Інша стратегія – це інтеграція, яка спрямована на стабілізацію розділених суспільств через забезпечення і подальше підтримання спільної основи ідентичності – через спільні цінності і символи. Оскільки спільна ідентичність виникає не з повітря, а є репрезентацією вже наявних ідентичностей, вона повинна конструюватися навколо таких цінностей і символів, які знаходять підтримку у всіх ідентичностях – будівельних блоках. Окремі культурні ідентичності співіснують, але не наділяються політичною владою. Таким чином, принаймні теоретично, різні культури інтегруються, але не асимілюються [11].

«Ліберальний мультикультуралізм стикається зі серйозними проблемами, коли йдеться про ставлення ліберальної демократії до нелі-

беральних меншин у своєму середовищі. Якщо групі культурні права з точки зору цих демократій виправдані тільки тому і тільки тією мірою, якою вони зміцнюють індивідуальну автономію, то групи, які перешкоджають автономії, не повинні отримувати такі права» [4, с. 60]. Йоав Пелед і Хосе Брунер, які розглядають цю проблему на прикладі ортодоксальних юдейських спільнот в Ізраїлі, убачають її розв'язку у т. зв. демократичному мультикультуралізмі, орієнтація якого стосовно культур меншин є радше партисипативною, ніж протекціоністською. Вона пов'язана не тільки з негативним завданням збереження, а й позитивною здатністю членів груп меншин брати продуктивну участь в економічному і культурному житті суспільства, а результатом такої участі має бути не асиміляція, а розвиток багатшої, плюралістичної культури, що охоплює суспільство в цілому. Якщо, до того ж, пристати на більш широке, позитивне розуміння свободи, яке підкреслює можливості, а не просто відсутність обмежень як її (свободи) основного стандарту, тоді стає можливим оцінити ступінь, в якому різні культурні практики підсилюють або пригнічують індивідуальну свободу, а отже, заслуговують на захист з боку ліберально-демократичної держави [13].

Фактично, йдеться про формування громадянської культури, де всі, принаймні етнічні групи, будуть співучасниками. Такий досвід може бути вельми корисний для сучасної України.

Характеризуючи реалії в сучасній Україні крізь призму тематики, що розглядається у статті, варто зазначити, що проблему можна розглядати у двох площинах. По-перше, в контексті міжкультурного діалогу з країнами західної цивілізації. По-друге, міжкультурної взаємодії етнічних, соціальних, регіональних груп українського суспільства на основі громадянської ідентичності і так званого «інтеркультуралізму», при якому групи не просто співіснують, але й активно взаємодіють та інтегруються в соціум. Адже науковці стверджують: «У політичному відношенні цивілізаційна ідентичність України повинна являти собою приклад утвердження і демократизму як принципу, і демократії як організаційної формули. При цьому необхідно домагатися всеохопності демократизму, який становитиме самодіяльність народу у всіх аспектах його буття, а не тільки у виборчих процедурах, які часто є механізмами утвердження панування еліт» [10, с. 76].

Отже, щодо першої площини...«Ендогенний характер цивілізаційного розвитку країни особливо важливий у парадигмі «діалогу культур». З одного боку, входження у більш розвинутий цивілізаційний простір неминуче тягне за собою орієнтацію на притаманні йому культурні зразки, намагання матрично пересадити їх на вітчизняний ґрунт (екзогенна парадигма)» [10, с. 72].

Втім, науковці Інституту політичних та етнонаціональних досліджень імені І.Ф. Кураса НАН України зазначають і таке: «Разом з тим, орієнтація на передові країни не повинна набувати форми поклоніння якійсь «месіанській цивілізації», яка має сприйматися як взірцева. Загалом, міжкультурний діалог має бути зосереджений на питанні про загальне обличчя майбутньої загальнолюдської цивілізації, яка зараз еволюціонує в умовах глобалізації. Питання в тому, який тренд має бути домінуючим – до культурної гомогенізації людства чи до винайдення формули співіснування культур, які, дедалі модернізуючись, надійно зберігають свої примордіальні основи і використовують їх для створення більш досконалих культурних зразків» [10, с. 72]. Все ж таки відстоюємо позицію, коли кожна країна повинна мати свої зразки національної культури в різних галузях суспільного життя, мати свій «національний бренд», який би був, з одного боку, конкурентоспроможним серед інших культур та цивілізацій, з іншого боку, міг би органічно взаємодіяти з ними.

Щодо другої площини... «Етнокультурна складова цивілізаційної ідентичності України, як можна передбачити, розвиватиметься у парадигмі глобалізації – поєднанні орієнтацій і на регіональну ідентичність, і на глобальний культурний процес. Україні не уникнули «етнічного парадоксу сучасності», який полягає в тому, що поряд з процесом культурної гомогенізації індустріалізованого середовища відбувається зміцнення етнічної самосвідомості, етнічної солідарності, відродження традиційних культурних і релігійних зразків. З другого боку, постмодерністська парадигма буття передбачає вивільнення людини від будь-яких форм залежності. Відповідно, етнічна належність переставатиме бути неунікненою даністю і слід готуватися до того, що вільна самоідентифікація людей буде вести до постійної зміни у розташуванні елементів етнокультурної мозаїки суспільства» [10, с. 77].

І ще: «Етнокультурний і етнополітичний аспекти української цивілізації визначатимуться в ендогенному плані характером поліетнічної нації громадян, а в екзогенному плані – етнічною структурою суспільства, як вона складатиметься за наслідками міграцій, викликаних глобалізаційними зсувами. Поєднання обох тенденцій можливе вирішенням ряду завдань, пов'язаних з мультикультурністю і лімітрофністю, що притаманні багатьом сучасним суспільствам, у т.ч. Україні» [10, с. 77].

На практичному рівні вдала спроба інтеграції багатоетнічного українського соціуму, але з яскраво вираженим національним ядром, була реалізована на рівні прийнятого Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» [5].

В зазначеному Законі стверджується, що «метою державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру, забезпечення дотримання конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина [5].

В плані практичної реалізації Закону здійснені відповідні кроки, хоча, можливо, не всі з них реалізовані вповні.

Зокрема, 7 березня 2023 р. центральним органом виконавчої влади зі здійснення політики у окресленій сфері Кабінет Міністрів України визначив Міністерство молоді та спорту України, і хоча й вніс зміни до положення про це міністерство, однак окремого профільного департаменту у ньому створено не було [8].

18 квітня 2023 р. Кабінет Міністрів України за ініціативи Мінмолодьспорту затвердив Типове положення про координаційну раду з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності при Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевому органі виконавчої влади, органі місцевого самоврядування. Варто зазначити, що було створено низку таких рад, а також розпочату роботу з реалізації Закону [1].

А українські науковці стверджують, що для практичної реалізації «успішної» політики мультикультуралізму, Україні необхідно вирішити низку завдань:

По-перше, це продовження політики мультикультуралізму з одночасним усуненням негативних проявів мультикультурності. Було б завчасно піддаватися скепсису, розчаруванню політикою мультикультуралізму через ексцеси, спричинені складністю взаємної адаптації автохтонів і іммігрантів. Модернізованим мультикультуралізмом пропонується інтеграція – замість співіснування етнічних груп їхня взаємна культурна інтеграція, але про ефективність такої стратегії говорити поки що зарано.

По-друге, збереження етноядерного характеру української нації. Хоча проживання на території України автохтонного населення, іммігрантських груп і національних меншин дає можливість через культурний взаємообмін людей утверджувати в них цивілізаційний синкретизм, але культура і мова національної більшості повинні бути найбільш пізнаваною ознакою української ідентичності. Для успішного вирішення цього завдання українському суспільству необхідно відповісти на запитання, яким йому бути – плюралістичним, дискримінуючим, інкорпоруєчим чи домінуючим.

По-третє, цивілізаційна ідентичність України має розвиватися в бік утвердження гуманістичних засад, насамперед у піднесення якості життя у всіх аспектах. Ідеться не тільки про економічний

вимір або соціальні індикатори, а й про так зване «суб'єктивне благополуччя», тобто рівень задоволення особистістю своїм життям, роботою, відпочинком, а не тільки рівнем свого доходу та споживання [7].

Цивілізаційна ідентичність України залежатиме від того, яке місце в ній відводиться людині і якою мірою враховуватиметься багатогранність і складність людської особистості, її не лише матеріальні, а й духовні інтереси, її прагнення цікавої роботи, участі у передових проєктах, можливості долучатися до наукового знання, до високих технологій. Взагалі однією з перспектив загальнолюдської цивілізації зараз окреслюється реальний гуманізм як триєдність людського життя, людської гідності і ненасильства.

По-четверте, усунення небезпеки архаїзації життєвого укладу, яка може виникнути внаслідок ендегенного етнічного відродження в умовах лімітрофного розташування країни. Одна з таких небезпек – виникнення або посилення фобій щодо «іншого» з намаганням відчуватися від нього як носія іншої системи цінностей.

Натомість участь України у діалозі цивілізацій (культур) вимагатиме від неї досягнення таких цивілізаційних ознак, які давали б їй можливість вважатися не лише рівноправним, а й авторитетним учасником діалогу. До таких ознак належить, зокрема, толерантність у найширшому застосуванні цього слова, але така толерантність, яка співвідноситься із загальнолюдськими моральними та етичними нормами, з гуманістичними принципами [3].

Висновки. Пристаємо на окреслені позиції і вважаємо їх дорожньою картою на шляху формування модерної моделі громадянської нації з наявністю справжнього міжкультурного діалогу як всередині України, так і з суб'єктами «діалогу цивілізацій». Тобто, модерна модель нації повинна будуватися на підвалинах «інтеркультуралізму» із взаємною повагою етносів та інших соціальних груп на основі інтегративних практик. Підґрунтям останніх повинна бути громадянська культура. Втім, важливо, щоб етнокультурне ядро сенсоутворюючої нації не повинно піддаватися руйнуванню.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни: монографія / За ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023. 672 с.
2. Бистрицький Є., Пролєєв С., Білий О. Національна ідентичність та громадянське суспільство. Київ : Дух і літера. 2018. 464 с.
3. Білий О. Глобалізм як ідеологія і глобалізація як процес. *Філософська думка*. 2014. № 4. С. 24–37.
4. Етнополітика в Україні в умовах сучасних суспільно-політичних змін: реальний змін, виклики, пер-

спеки: монографія. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 424 с.

5. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (13.12.2022). <https://ips.ligazakon.net> (дата звернення: 23.06.2024)

6.Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження). Київ: Товариство «Знання» України. 2013. 415 с.

7.Населення України: демографічний вимір якості життя: монографія / За ред. О.М. Гладуна. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.Ф. Птухи НАН України, 2019. 389 с.

8.Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#n8> (дата звернення: 12.06.2024)

9.Сміт Е. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Тарашука. Київ: Основи, 1994. 224 с.

10.Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2020. 88 с.

11. Kook Rebecca Towards the Rehabilitation of 'Nation-Building' and the Reconstruction of Nations. Ethnic Challenges to the Modern Nation State. Edited by Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled, and Alberto Spektorowski. Palgrave Macmillan, 2000. P. 43–59.

12. Kymlicka Will The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse society. *International Social Science Journal*. 2010. Vol. 61. P. 100–101.

13. Peled Yoav and Brunner José Culture is not Enough: a Democratic Critique of Liberal Multiculturalism. Ethnic Challenges to the Modern Nation State. Edited by Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled and Alberto Spektorowski. Macmillan Press & St.Martin Press, 2000. P. 65–92.

REFERENCES:

1. Adaptivni zminy politychnoho polia Ukrainy v umovakh viiny [Adaptive changes in the political field of Ukraine in the conditions of war] (2023) / Za red. O.O. Rafalskoho, O.M. Maiborody. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 672 s. [in Ukrainian].
2. Bystrytskyi, Ye., Prolieiev, S., Bilyi, O. (2018) Natsionalna identychnist ta hromadianske suspilstvo [National identity and civil society] . Kyiv : Dukh i litera. 464 s. [in Ukrainian].
3. Bilyi O. (2014) Hlobalizm yak ideolohiia i hlobalizatsiia yak protses [Globalism as an ideology and globalization as a process]. *Filosofska dumka*. № 4. С. 24–37 [in Ukrainian].
4. Etnopolityka v Ukraini v umovakh suchasnykh suspilno-politychnykh zmin: realnyi zmin, vyklyky, perspekty [Ethnopolitics in Ukraine in the conditions of modern social and political changes: real changes, challenges, prospects] (2023). Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 424 s. [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [The Law of Ukraine “On the Basic Principles of State Policy in the Field of Affirm-

ing Ukrainian National and Civil Identity”] (13.12.2022). <https://ips.ligazakon.net> (data zvernennia: 23.06.2024) [in Ukrainian].

6. Kremen, V., Tkachenko, V. (2013) Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky mizhdystsyplinar-noho doslidzhennia) [Ukraine: identity in the age of globalization (outlines of an interdisciplinary study)]. Kyiv: Tovarystvo «Znannia» Ukrainy». 415 s. [in Ukrainian].

7. Naseleattia Ukrainy: demohrafichnyi vymir yakosti zhyttia [The population of Ukraine: the demographic dimension of the quality of life] (2019) / Za red. O.M. Hladuna. Kyiv: Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhenim. M.F. Ptukhy NAN Ukrainy. 389 s. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy [On the approval of the Regulation on the Ministry of Youth and Sports of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2014-%D0%BF#n8> (data zvernennia: 12.06.2024) [in Ukrainian].

9. Smit, E. (1994) Natsionalna identychnist [National identity]. Kyiv: Osnovy. 224 s. [in Ukrainian].

10. Subiektivist Ukrainy v suchasnomu sviti: otsinky, stratehii, prohnozy: analitychna dopovid [Subjectivity of Ukraine in the modern world: assessments, strategies, forecasts: analytical report] (2020) / za red. O.M. Maiborody. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 88 s. [in Ukrainian].

11. Kook Rebecca (2000) Towards the Rehabilitation of ‘Nation-Building’ and the Reconstruction of Nations. Ethnic Challenges to the Modern Nation State. Edited by Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled, and Alberto Spektorowski. Palgrave Macmillan. P. 43–59 [in English].

12. Kymlicka Will (2010) The rise and fall of multiculturalism? New debates on inclusion and accommodation in diverse society. *International Social Science Journal*. Vol. 61. P. 100–101 [in English].

13. Peled Yoav and Brunner José (2000) Culture is not Enough: a Democratic Critique of Liberal Multiculturalism. Ethnic Challenges to the Modern Nation State. Edited by Shlomo Ben-Ami, Yoav Peled and Alberto Spektorowski. Macmillan Press & St. Martin Press. P. 65–92 [in English].

Civic identity and multiculturalism: in search of a modern model of the nation

Rudenko Yuliia Yuryivna

Doctor of Political Sciences,
Associate Professor,
Leading Researcher of the Scientific
and Organizational Center
National Academy of the Security Council
of Ukraine
Mykhailo Maksymovycha str., 22, Kyiv,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-5292-5334

The basic models of nation formation are analyzed: ethnic and political, and, however, Eastern and Western. It is argued that the basic elements of the Western model are political and legal community and civil culture. The latter is formed on the basis of civic identity. Civic identity is defined not by simple belonging to a certain state, but by belonging to civil society and active participation in the formation of state power.

It is argued that civic identity and multiculturalism are related phenomena. Multicultural policy appeared in Western democracies under the influence of the spread of human rights in the 1960–1970s and the disappearance of state forms of ethnic, racial and religious discrimination there. It is noted that the policy of multiculturalism was formed in three forms: in relation to the expansion of the rights of indigenous peoples; regarding the granting of new forms of autonomy and power to nations that do not have their own states, but sought greater political representation; regarding immigrant communities. However, multiculturalism has experienced a crisis due to the difficulties associated with the integration of immigrants into the cultural environment of Western European countries. A conclusion was made about the need to transform multiculturalism into interculturalism, which involves not only the coexistence of different ethnic groups in one country, but their harmony in social and state life based on integration. What is provided by a common civic identity.

Regarding the construction of a modern model of a civil nation in Ukraine, the position is advocated that the country should have its own examples of national culture in various spheres of social life, have its own «national brand», which would be, on the one hand, competitive and authoritative among other cultures and civilizations, on the other hand, the country could organically interact with the latter without losing its own national identity.

It is noted that in the context of the internal configuration, the modern Ukrainian nation must be built on the basis of interculturalism with the preservation of the ethno-cultural core of the sense-forming ethnos based on humanistic values and integrative practices.

Key words: civic identity, civic culture, multicultural policy, intercultural policy, nation.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Барасій Віта Юріївна

**Е-уряд задля політичної модернізації:
між інклюзивністю та мобілізацією**

УДК (328.1:007-048.35):355.24-056.24
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.7>

Барасій Віта Юріївна
аспірантка кафедри політичних теорій
факультету психології, політології
та соціології
Національного університету «Одеська
юридична академія»
Фонтанська дорога, 23, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0001-8817-2832

Статтю присвячено визначенню діяльності е-уряду задля політичної модернізації та вибору моделі модернізації між двома альтернативами: інклюзивністю та мобілізацією. Модернізацію інтерпретовано як процес підвищення ефективності публічної політики, економіки та удосконалення задля цього політичної системи, взаємодії між інститутами влади та громадянами. Політична модернізація є важливим практичним завданням для пострадянського суспільства, а її дослідження актуалізує звернення до теорії «навздогінної» модернізації. Українське суспільство, яке обрало шлях європейської та євроатлантичної інтеграції потребує політичної модернізації, як відповідності стандартам сучасних демократій. Наголос зроблено на визначальній ролі держави у цілому та уряду, зокрема, у процесі реалізації проекту політичної модернізації. Наведено конкретні приклади модернізації різних сфер (від транспорту до освіти, від лікарень до масмедіа), як наслідок впровадження урядової політики в Україні. Визначено, що в умовах становлення цифрового суспільства визначальну роль у процесі навздогінної модернізації відіграє електронний уряд. Сформульовано альтернативи е-урядування задля політичної модернізації суспільства у умовах цифровізації. Йдеться про вибір між мобілізацією та інклюзивністю.

Метою статті є визначення альтернатив мобілізації та інклюзивності як напрямків діяльності е-уряду задля здійснення модернізації в умовах цифровізації суспільства. У процесі дослідження альтернатив мобілізації та інклюзивності у діяльності е-уряду задля політичної модернізації необхідно звернутись до теорій політичної модернізації, теорій публічної політики та урядування і, головне, теорій щодо ролі е-уряду у цифровому суспільстві. У межах цих теорій застосовувались системний, компаративний та інституційний методи.

Відзначено, що мобілізація є моделлю класичної модернізації, коли під проводом уряду впроваджуються необхідні рішення (інформація рухається «зверху – вниз»). Натомість інклюзивність під час модернізації передбачає залучення якомога більшої кількості громадян та мережевих горизонтальних спільнот до механізмів громадської участі та деліберативної демократії. Визначено, що в умовах цифровізації суспільства створюються нові можливості діяльності е-уряду задля модернізації на основі інклюзивності.

Відтак, впровадження е-уряду задля модернізації в епоху цифровізації відкриває можливості для вирішення дилеми вибору між мобілізацією та інклюзивністю на користь останньої.

Ключові слова: е-уряд, модернізація, мобілізація, інклюзивність, політика, демократія, політичні процеси, цифровізація.

Вступ. Модернізація, як процес удосконалення та підвищення ефективності соціальної, політичної та економічної взаємодії між інститутами (включно із міжінституційною взаємодією) та індивідами, залишається актуальним завданням для України. Українське суспільство потребує політичної модернізації у буквальному розумінні – як «осучаснення» політичної системи, приведення її у відповідність до наявних у демократичних країнах європейської та євроатлантичної спільнот норм, процедур та стандартів. У теоріях політичної модернізації при осмисленні переходу від традиційних до індустріальних суспільств визначальне місце відводиться державі та урядам. Процес політичної модернізації нерозривно пов'язується із діяльністю урядів. У порядку денному публічної влади України, навіть в умовах війни, завдання модернізації різних публічних просторів також залишаються

першочерговим. Наведемо декілька прикладів: «Уряд спрямував 100 мільйонів євро на модернізацію інфраструктури «Укрзалізниці» [4], «Уряд ухвалив постанову, що створює можливості для модернізації державного сервісу в Україні» [13], «Уряд здійснив перерозподіл видатків для модернізації ЄДЕБО та видання підручників для осіб з ООП» [12], «Уряд цього року розпочне проекти реконструкції та модернізації не менш як 100 лікарень» [14], ін. Водночас, здійснення політичної модернізації в умовах становлення цифрового суспільства, переходу від панування в інформаційному просторі традиційних медіа (телебачення, радіо, преса) до мережевої організації та розвитку соціальних мереж потребує визначення ролі е-уряду. Також, на рівні теоретичного аналізу, необхідно здійснити концептуалізацію «навздогінної» модернізації (а в Україні має бути реалізована саме така

її модель) та обґрунтувати роль е-уряду у процесі модернізації в умовах цифровізації. При цьому, альтернативи розвитку е-уряду задля модернізації в умовах цифровізації суспільства формулюються наступним чином: мобілізація (як класична модель модернізації, коли під проводом уряду впроваджуються необхідні рішення «зверху – вниз») чи інклюзивність (залучення якомога більшої кількості громадян та мережевих горизонтальних спільнот до механізмів деліберативної демократії). Очевидно, що на даному етапі модернізації відкриваються нові можливості для е-уряду щодо залучення громадян за допомогою цифрових технологій до обговорення порядку денного та прийняття важливих рішень, спрямованих на модернізацію. Усе вищезазначене актуалізує дослідження таких альтернатив е-уряду в умовах модернізації, як мобілізація vs. інклюзивність.

Мета та завдання. Метою статті є визначення альтернатив мобілізації та інклюзивності як напрямків діяльності е-уряду задля здійснення модернізації в умовах цифровізації суспільства. Мета статті обумовила необхідність вирішення наступних завдань дослідження: 1) визначити сутність модернізації та навздогінної модернізації; 2) обґрунтувати необхідність е-уряду для модернізації в умовах цифрового суспільства; 3) дослідити дві альтернативи уряду щодо модернізації: мобілізацію (яка, можливо помилково, вважається/вважалась головним завданням урядів країн, які стали на шлях модернізації) та інклюзивності (яка довела свою ефективність у сучасних демократіях та готовність до використання потенціалу цифрової епохи).

Методи дослідження. У процесі дослідження альтернатив мобілізації та інклюзивності у діяльності е-уряду задля політичної модернізації необхідно звернутись до теорії модернізації, теорії публічної політики та урядування і, головне, теорії щодо ролі е-уряду у цифровому суспільстві. У межах цих теорій застосовувались системний, компаративний та інституційний методи. Щодо теорій модернізації, то їх фундаментом стала ідея прогресу, яку визначали такі різні автори, як Г. Спенсер та М. Вебер (до ідеї легітимності соціального порядку у процесі переходу від традиційного до сучасного якого ми ще звернемось у подальшому), К. Маркс та Ф. Енгельс, Ч. Кулі, А. Тойнбі та О. Шпенглер. Усіх цих провісників модернізації об'єднує певний конструктивізм (можливість та здатність людей конструювати власне життя, політику, економіку тощо) та, головне, відмова від розуміння прогресу як поєднання випадковості та спонтанності. В основі прогресу (розвитку) знаходиться певний план, кому б він не належав – класу, державі, нації чи вищим силам, які промовляють через пророків чи харизматичних лідерів. Потужний імпульс теорії модернізації надала ідея

щодо переходу від традиційних до індустріальних (а згодом – постіндустріальних) суспільств протягом історії людства. Теорія навздогінної модернізації передбачає, що деякі країни, які пройшли відповідний шлях модернізації, пропонують іншим країнам рецепти модернізації. Безпосередньо теорії модернізації розроблялись такими вченими, як Е. Шілדз, Ш. Айзентштадт, Д. Лернер, Н. Смелзер, П. Штомпка, С. Гантингтон, Е. Гіденс, А. Турен, З. Бауман, П. Бергер, Дж. Александер, П. Вагнер, Г. Терборн, Ю. Габермас, А. Сен, ін. Окремий напрямок, представники якого досліджують модернізацію, це світ-системний аналіз (І. Валерстайн [20], Г. Дерлугьян [17], Р. Лахман [19], ін.). Щодо мобілізації, то як справедливо відзначає П. Кутуєв: «Для першого покоління дослідників модернізації, мобілізація була основою прогресу та прогресивних змін суспільства. Карл Дойч у своїй класичній статті «Соціальна мобілізація та політичний розвиток» прив'язав цей процес до військової історії післяреволюційної Франції та німецької «тотальної мобілізації» 1914–1918 років. Він також висунув ідею про те, що військовий набір та військова мобілізація були передумовою для мобілізації соціальної... Після «зникнення ленінізму», модернізація є найактуальнішим питанням для країн Східної Європи та пострадянського простору. Для теоретиків модернізації 1950х років відповідь на це завдання була абсолютно зрозумілою – мобілізація була їхнім шиболетом, і водночас – синонімом прогресу та модернізації суспільства» [18, с. 5]. Натомість, Ю. Савельєв наголошує на тому, що інклюзивність є важливою складовою модернізації [8]. Зокрема, він наводить такий приклад: «...українська національна ідея повинна ґрунтуватись на більш широкому змісті національної ідентичності, що охоплює етнічну, культурну і громадянську складову з пріоритетом останньої, і буде життєздатною, якщо вона апелюватиме не до архаїчного історичного досвіду, міфів і етнічної спільності, а до сучасної конкурентноспроможної громадянської нації, яка базується на повазі до закону і суспільних інститутів без виключення за принципом кровного зв'язку, «кумівства» і поділу на «своїх і чужих»» [9, с. 386]. Це не лише вимога модернізації, а й умова виживання в глобальному світі [9]. Саме інклюзивність має стати осердям урядової політики задля модернізації: «На сучасному етапі розуміння модерності як євроцентричної мобілізації є концептуально застарілим та політично шкідливим... інклюзивне прочитання модерності підіймає цілу низку запитань перед дослідниками та політиками. Припущення полягає в тому, що модерність, а також політика модернізації та розвитку, мають сприйматися з точки зору інклюзії та зростання людських можливостей» [18, с. 7].

Щодо трансформації ролі уряду в умовах цифровізації суспільства, то йдеться про вико-

ристання нових можливостей інформаційних технологій, зокрема – створення моделей Е-уряд 1.0 та Е-уряд 2.0. Водночас, аргументовано відзначається небезпека появи нового, «інформаційного тоталітаризму» та створення «Цифрового паноптикуму» [10].

Результати. Технологічний розвиток останніх десятиліть спричинив трансформації соціальної та політичної сфери суспільного життя. Впровадження новацій у інформаційному просторі справді змінює взаємодію людей. Це стосується утворення віртуальної реальності, панування мережевої взаємодії, структури зайнятості та вільного часу, медіатизації політики, впровадження різних моделей електронного урядування тощо. Вже доводилось раніше відзначати, що «Основні інновації у глобальному масштабі на сучасному етапі політичного розвитку пов'язані з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Йдеться про соціальні мережі, електронне голосування, електронну демократію та електронний уряд. Вплив комунікацій особливо важливо враховувати при дослідженні процесу урядування, адже розвиток комунікативних мереж відкриває шлях до покращення взаємодії між публічною владою та громадянами, дозволяє налагодити зворотній зв'язок між ними» [1, с. 61].

Одним із можливих напрямків розвитку е-демократії та е-урядування слід визначити відродження моделі прямої демократії. Тобто, застосування голосування громадян не лише для електорального вибору, а й для вибору публічних політик, визначення політичного курсу держави. Фактично, е-урядування уможливорює буквально щоденні плебісцити з будь-яких питань суспільного розвитку. Інклюзивність стає ознакою повсякденного політичного життя індивідів, вона застосовується не лише під час виборчих змагань чи референдумів, а для щоденного вибору політик.

Як зауважує О. Третяк щодо соціальних мереж в Інтернеті, їх «Значення... полягає у технічній можливості публікування думок кожного окремого індивіда... Розробляючи концепцію мережевої політики як альтернативи чинній політиці, де ініціатива належить формальним структурам, основним моментом стає забезпечення привабливості віртуальної політичної участі. Важливим чинником тут є залучення громадян до процесу обговорень і вироблення концепцій дій... На зміну традиційним формам політичної участі приходять активність у соціальних мережах відносно явищ та компонентів реальної політики. Проявом громадсько-політичної діяльності в соціальних мережах є і оцінка окремих політичних подій та персоналій, і залучення до процесу політичних обговорень. Соціальні мережі дають можливість вільної публікації різноманітних думок, що певним чином розширює поле публічної сфери як

якісно нового стану політичної діяльності окремих громадян» [11, с. 38].

Порівняно із попередніми хвилями індустріалізації та модернізації ці технологічні новації, окрім іншого, відкривають шлях до переходу від моделі модернізації, заснованої на мобілізації до інклюзивності. У цьому сенсі становлення цифрового суспільства створює нові можливості для модернізації в Україні на основі інклюзивності. До того ж, доступ до е-демократії та участь у е-урядуванні давали надію на раціоналізацію політичного дискурсу. Вільне обговорення проблеми зацікавленими сторонами та прозорість комунікації мали б створити умови для раціоналізації аргументації. Не так сталося, як гадалося.

З одного боку, запит на раціональну комунікацію підвищився: «Раціоналізація публічної політики як комунікативного простору реалізації публічної влади є важливим завданням у сучасному українському контексті. «Менеджмент війни» (В. Зеленський), як стан публічної влади та публічної політики в Україні потребує раціональних політичних рішень, що ґрунтуються на пошуку «кращого» аргументу та кристалізації політичних позицій у процесі політичних дебатів» [16, с. 81].

З іншого боку, ситуація з раціональною аргументацією значно погіршилась. Замість раціональних дебатів чи обговорення із громадськістю та зацікавленими сторонами у межах моделі деліберативної демократії, політики завше беруть участь у телевізійних шоу. Останні розраховані на підвищення рейтингу телеканалу та скандальність, а не на пошук кращого аргументу.

Погодимось із тим, що «У сучасному політичному дискурсі не залишилось місця для такого, здавалось би, елементарного здобутку політики епохи модерна й маркеру демократії, як політичні дебати. І якщо справедливою вимогою для модернізації та демократизації України є раціональність у здійсненні політики, то в умовах інформатизації посилюється вага раціонального дискурсу. А із цим точно є проблеми. Адже дискурс медіа сьогодні формується розважальними ток-шоу на політичну тематику та обертається навколо медіа-скандалів... На жаль, в Україні застосування раціональної аргументації в дискурсивному просторі з метою переконання громадян поступилося місцем медіатизації політики. А політичний дискурс став простором спрощеного сприйняття реальності, місцем емоційного шантажу громадян» [15, с. 85].

Ці дві альтернативи модернізації – мобілізація та інклюзивність – знову з'явилися на порядку денному українського суспільства після широкомасштабного збройного вторгнення. Адже, у 2022 році довелося переглядати оптимістичні підходи щодо панування новітніх технологій залучення громадян до політики, інклюзивної демократії та моделі деліберативної демократії не лише в Україні. Мобіліза-

ція, як інструмент модернізації, знову панує у дискурсах влади демократичних країн через виклики та загрози з боку авторитарних режимів, які завжди ґрунтували власну легітимність на насильстві та терорі як всередині країн, так і ззовні.

Наведемо дані емпіричних досліджень громадської думки в Україні щодо ставлення до мобілізації. Станом на середину лютого 2022 року, тобто до початку війни 57,5% громадян готові були чинити опір агресору, з них 22,5% безпосередньо воювати на фронті. Відповідно до даних КМІС «...у грудні чинити опір у разі російської збройної інтервенції були готові 50,2% респондентів, а станом на лютий ця цифра зросла до 57,5%. Виїхати в безпечніший регіон готові 12,4% респондентів, виїхати за кордон – 7,5%, ще 17,9% нічого не робитимуть, а 7,6% не визначилися з відповіддю. 1,2% респондентів відмовилися відповідати на запитання» [5].

Готовність до мобілізації заради захисту країни українське суспільство демонструє і станом на березень 2024 року. Так, лише 5% відсотків респондентів зараз планують виїхати з країни у разі загострення ситуації, натомість вже служать [3]. Акцентуємо увагу, що 19% громадян України сумарно готові воювати: «3% з опитаних вже в силах оборони, 7% опитаних висловили готовність приєднатися до сил оборони в разі мобілізації, 9% – готові приєднатися до сил оборони у разі, якщо військовій дії наблизяться до місця їхнього проживання. Сумарно, 19% готові бути на фронті. Ще 35% надають посильну невійськову допомогу» [3].

Щодо громадян та урядів європейських демократичних країн, то більшість з них поклало надії на гегемона США та військово-політичний альянс НАТО. У науковому дискурсі щодо модернізації та демократизації також доводиться знімати «рожеві окуляри». Адже, донедавна мобілізація вважалась пережитком минулого.

Варто погодитись із тим, що на певному етапі після розпаду СРСР «Бачення мобілізації як процесу «згори донизу» вже доволі давно вважається застарілим у на Заході та переважно асоціюється з процесами та інституціями демодернізації. Насправді доволі важко відійти від прямолінійних визначень модерності з їхнім традиційним акцентом на насильницькому вимірі та здійснити перехід до концептуального розуміння модерну/модернів з врахуванням демократичних практик» [18, с. 7].

Власне, одним із головних позитивних результатів пострадянських перетворень є те, що майже ніхто не заперечує необхідність модернізації у цілому. Зокрема, відзначається необхідність модернізації економіки.

Без економічної модернізації неможлива політична модернізація, адже економічна модернізація країни є «...основним засобом підвищення її конкурентоспроможності, яку сьогодні називають основним джерелом економічного зростання.

Основою модернізації є інноваційна активність бізнесу. Успіх, особливо глобальний, у все більшому ступені обумовлений оновленням технологій, освоєнням нових ринкових ніш і організаційними нововведеннями» [2, с. 220].

Враховуючи необхідність політичної модернізації як процесу перетворення традиційного (пострадянського) суспільства на сучасне демократичне суспільство та її незворотність в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України, слід виокремити ті моделі е-уряду, які здатні сприяти здійсненню модернізації у цифровому суспільстві. Йдеться про моделі «одного вікна», «відкритого уряду» та «сервісного уряду».

Як зазначає О. Кучко, «У першому випадку зменшується кількість взаємодій із бюрократами, їх тривалість. У цьому випадку має реалізовуватись модель бюрократії Вебера, коли чиновників буквально не видно і вони мають бути просто функціями... Відкритий уряд же зменшує замкненість системи, забезпечує зворотній зв'язок і через нього інновації, які має генерувати та просувати громадянське суспільство... Сервісний уряд же повинен підходити до виконання функцій, як комерційні компанії – тобто як надання послуги клієнтам. Таким чином критерієм якості є задоволеність громадян» [6, с. 154].

В Україні з 2019 року діє Міністерство цифрової трансформації України. Вже сам факт його створення представляє собою потужний крок на шляху до впровадження моделі е-уряду задля модернізації. Серед основних завдань Мінцифри [7] слід відзначити функції е-уряду щодо одного вікна та цифровізації бюрократичних послуг – це впровадження електронного документообігу, надання електронних та адміністративних послуг тощо. Щодо відкритого уряду, то йому відповідають наступні завдання Міністерства цифрової трансформації України: надання електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкосмугового доступу до Інтернету та телекомунікацій, відкритих даних, електронної комерції та бізнесу, розвитку ІТ-індустрії. Нарешті, створенню сервісного уряду, як інклюзивної взаємодії громадян та публічної влади, відповідають завдання Мінцифри щодо розвитку інформаційного суспільства, цифровізації, розвитку цифрової економіки, електронного урядування та електронної демократії, розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян, забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері хмарних послуг.

Висновки. Відтак, підсумовуючи результати даного дослідження, слід відзначити наступне. По-перше, завданням е-уряду в умовах цифровізації суспільства є здійснення проекту модерніза-

ції. Без політичної модернізації, як «осучаснення» політичної системи України та впровадження європейських стандартів у взаємодію влади та громадян (призвичаєння до демократичного панування) неможливий подальший економічний розвиток. Для України це навздогінна модернізація, плюси якої полягають у можливості враховувати досвід країн-попередників та здобутки технологічного розвитку і новацій у сфері інформації та комунікації. На заваді діяльності е-уряду задля модернізації може стати досвід невдалих реформ та «вади» взаємодії публічної влади та суспільства, які були сформовані у посткомуністичну епоху.

По-друге, впровадження е-уряду задля модернізації в епоху цифровізації відкриває можливості для вирішення дилеми вибору між мобілізацією та інклюзивністю на користь останньої. Це означає, що насильницька модернізація має поступитись місцем залученню якомога більшої кількості громадян до вироблення публічної політики. Розвиток інформаційних технологій у мережі Інтернет відкриває шлях для деліберативної демократії, як механізму вирішення суспільно значущих проблем.

По-третє, подальших досліджень потребує процес мобілізації суспільств в умовах їх цифровізації, адже війна в Україні переконливо продемонструвала необхідність мобілізації задля перемоги та подальшої модернізації. Держави авторитарного табору активно застосовують механізми мобілізації у військовій, інформаційній, економічній та політичній сферах під час протистояння із демократичною коаліцією на підтримку України. Демократії мають знайти адекватну відповідь на цей виклик, плекаючи, водночас, свободу та інклюзивність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барасій В. Ю. Електронний уряд як чинник політичної мобілізації та модернізації. *Трансформація українського суспільства в цифрову еру: Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 23 березня 2023 р.)*. Одеса: Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2023. С. 61–63. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa6ad5ae-f3ef-4a6e-94b3-7cddbc76edd5/content>
2. Бужимська К.О. Принципи державної політики в сфері модернізації економіки. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Економічні науки*. 2010. № 4 (54). С. 220–223. URL: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5625/48.pdf?sequence=1>
3. Гарань О. Скільки українців готові до мобілізації. *NV.UA*. 10 травня 2024 року. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/chi-gotovi-ukrajinci-do-mobilizaciji-socopituvannya-50417133.html>
4. Жарикова А. Уряд спрямував 100 мільйонів євро на модернізацію інфраструктури «Укрзалізниці». *Економічна правда*. 1 вересня 2023 року. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/1/703828/>

5. Кількість зростає. Більш ніж половина українців готові чинити опір у разі нового вторгнення Росії – опитування KMIC. *NV.UA*. 15 лютого 2022. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyska-rf-na-kordoni-ukrajini-bilsh-nizh-polovina-ukrajinciv-gotovi-do-oporu-opituvannya-kmis-50216960.html>

6. Кучко О.Є. Різні моделі електронного врядування як різні шляхи до модернізації. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 1/2 (29/30). С. 154–155. URL: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/119158/113803>

7. Питання Міністерства цифрової трансформації : постановою Кабінету Міністрів України від 18 вересня 2019 р. № 856. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>

8. Савельєв Ю. Антиномії суспільства пізнього модерну: Східна Європа у небезпеці демодернізації. *Ідеологія і політика*. 2018. № 1 (9). Р. 14–63. URL: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2018/11/_____2018%201.%203%20UKR.%20Saveliev.%20%20Demodernization.pdf

9. Савельєв Ю. Б. Багатомірність сучасності: соціальне включення в оцінці суспільного розвитку. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 447 с.

10. Сокоринський В. О. «Цифровий Паноптикум» як метод розповсюдження цифрового тоталітаризму та загроза сучасним міжнародним відносинам. *Politicus: науковий журнал*. 2024. № 2. С. 118–122 URL: http://politicus.od.ua/2_2024/19.pdf

11. Третяк О.А. Вплив новітніх комунікаційних інтернет-мереж на розвиток публічної сфери політики. *Економічний часопис-XXI*. 2011. № 11-12. С. 37–39. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48089/10-Tretyak.pdf?sequence=1>

12. Уряд здійснив перерозподіл видатків для модернізації ЄДЕБО та видання підручників для осіб з ООП. *Урядовий портал: Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zdijsniv-pererозpodil-vidatkiv-dlya-modernizaciyi-yedebo-ta-vidannya-pidruchnikiv-dlya-osib-z-oor>

13. Уряд ухвалив постанову, що створює можливості для модернізації державного сервісу в Україні. *Міністерство цифрової трансформації України*. 5 серпня 2021 року. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/uryad-ukhvaliv-postanovu-shcho-stvoryue-mozhливosti-dlya-modernizatsii-derzhavnogo-servisuv-ukraini>

14. Уряд цього року розпочне проєкти реконструкції та модернізації не менш як 100 лікарень. *Укрінформ*. 23 червня 2024 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3828117-urad-cogo-roku-roz-pocne-proekti-rekonstrukcii-ta-modernizacii-ne-mense-100-likaren-smigal.html>

15. Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії: минуле/майбутнє, *policy/politics*. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 26. С. 82–87. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/26_2020/14.pdf

16. Яковлев Д. В. Публічні звернення інтелектуалів як технологія раціоналізації політичної комуні-

кації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. Вип. 38. С. 81–87. URL: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/16.pdf

17. Derluguian G.M., Greer S.L. Questioning geopolitics: political projects and the shifting patterns of world-system. Westport: Praeger, 2000. 249 p.

18. Kutuev P. Choliy S. Mobilization in post-socialist spaces: between imperatives of modernization and threats of demodernization ideology and politics. *Ideology and politics*. 2018. № 2 (10). P. 4–22. URL: https://www.ideo-pol.org/wp-content/uploads/2019/01/_____.2.%201.%20ENG.%20Intro.pdf

19. Lachmann R. Capitalists in Spite of Themselves: Elite Conflict and Economic Transitions in Early Modern Europe. New York: Oxford University Press. 2000. 314 p.

20. Wallerstein I. Globalization or the Age of Transition? A Long Term View of the Trajectory of the World-System. *International Sociology*. 2000. Vol. 15 (2). P. 249–265.

REFERENCES:

1. Barasii V. Yu. (2023) Elektronnyi uriad yak chynnyk politychnoi mobilizatsii ta modernizatsii [Electronic government as a factor of political mobilization and modernization]. *Transformatsiia ukrainskoho suspilstva v tsyfroviu eru : Materialy II vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, 23 bereznia 2023 r.)*. Odesa: Nats. un-t «Odes. yuryd. akad.». S. 61–63. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa6ad5ae-f3ef-4a6e-94b3-7cddbc76edd5/content> [in Ukrainian].

2. Buzhymaska K.O. (2010) Pryntsypy derzhavnoi polityky v sferi modernizatsii ekonomiky [Principles of state policy in the sphere of economic modernization]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo tekhnolohichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. № 4 (54). S. 220–223. Retrieved from: <http://eztuir.ztu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5625/48.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

3. Haran O. (2024, May 10) Skilky ukraintsiiv hotovi do mobilizatsii [How many Ukrainians are ready for mobilization]. *NV.UA*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/opinion/chi-gotovi-ukrajinci-do-mobilizacii-socopituvannya-50417133.html> [in Ukrainian].

4. Zharykova A. (2023, September 1) Uriad spriamuvav 100 milioniv yevro na modernizatsiiu infrastruktury «Ukrzaliznytsia» [The government allocated 100 million euros to modernize the infrastructure of Ukrzaliznytsia]. *Ekonomichna pravda*. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/1/703828/> [in Ukrainian].

5. Killist zrostaie. Bilsh nizh polovyna ukraintsiiv hotovi chynnyty opir u razi novoho vtorhnennia Rosii – opytuvannia KMIS (2022, February 15). [The number is growing. More than half of Ukrainians are ready to resist in the event of a new Russian invasion – KMIS survey] *NV.UA*. Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyska-rf-na-kordoni-ukrajini-bilsh-nizh-polovyna-ukrajinciv-gotovi-do-oporu-opituvannya-kmis-50216960.html> [in Ukrainian].

6. Kuchko O.Ie. (2016) Rizni modeli elektronnoho vriaduvannia yak rizni shliakhy do modernizatsii [Different models of electronic governance as different paths to modernization]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut»*. *Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 1/2 (29/30). S. 154–155. Retrieved from: <http://visnyk-ppsp.kpi.ua/article/view/119158/113803> [in Ukrainian].

7. Pytannia Ministerstva tsyfrovoi transformatsii [Issues of the Ministry of Digital Transformation]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 veresnia 2019 r. № 856. Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrain. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Saveliev Yu. (2018) Antynomii suspilstva piznoho modernu: Skhidna Yevropa u nebezpeti demodernizatsii [Antinomies of late modernity: Eastern Europe in peril of demodernization]. *Ideolohiia i polityka*. № 1(9). P. 14–63. Retrieved from: https://www.ideo-pol.org/wp-content/uploads/2018/11/_____.2018%201.%203%20UKR.%20Saveliev.%20%20Demodernization.pdf

9. Saveliev Yu. (2017) B. Bahatovymirna suchasnist: sotsialne vkluchennia v otsyntsi suspilnoho rozvytku [Multidimensional modernity: social inclusion in the assessment of social development]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet». 447 s. [in Ukrainian].

10. Sokorynskyi V. O. (2024) «Tsyfrovyi Panoptikum» yak metod rozpovsiudzhennia tsyfrovoho totalitaryzmu ta zahroza suchasnym mizhnarodnym vidnosynam [«Digital Panopticon» as a method of spreading digital totalitarianism and a threat to modern international relations]. *Politicus: naukovyi zhurnal*. № 2. С. 118–122. Retrieved from: http://politicus.od.ua/2_2024/19.pdf [in Ukrainian].

11. Tretiak O.A. (2011) Vplyv novitnikh komunikatsiinykh internet-merezh na rozvytok publichnoi sfery polityky [The influence of the latest communication Internet networks on the development of the public sphere of politics]. *Ekonomichnyi chasopys XXI*. № 11-12. S. 37–39. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48089/10-Tretyak.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].

12. Uriad zdiisnyv pererозpodil vydatkiv dlia modernizatsii YeDEBO ta vydannia pidruchnykiv dlia osib z OOP [The government has redistributed expenses for the modernization of EDEBO and the publication of textbooks for persons with SEN] (2022, June 7). *Uriadovyi portal: Yedynyi veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-zdiisnyv-pererозpodil-vidatkiv-dlya-modernizacii-yedebo-ta-vidannya-pidruchnykiv-dlya-osib-z-oop> [in Ukrainian].

13. Uriad ukhvalyv postanovu, shcho stvoriue mozhlyvosti dlia modernizatsii derzhavnogo servisu v Ukraini [The government adopted a resolution that creates opportunities for the modernization of state services in Ukraine] (2021, August 5). *Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy*. Retrieved from: <https://thedigital.gov.ua/news/uryad-ukhvaliv-postanovu-shcho-stvoryue-mozhlyvosti-dlya-modernizatsii-derzhavnogo-servisu-v-ukraini> [in Ukrainian].

14. Uriad tsoho roku rozpochne proiekty rekonstruktsii ta modernizatsii ne mensh yak 100 likaren [The government will start reconstruction and modernization projects of at least 100 hospitals this year] (2024, June 23). *Ukrinform*. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-health/3828117-urad-cogo-roku-rozpocne-proekti-rekonstrukcii-ta-modernizacii-ne-mense-100-likaren-smigal.html> [in Ukrainian].

15. Yakovlev D. V. (2020) Dyskurs vitchyznianskykh media shchodo krain Baltii: mynule/maibutnie, policy/politics [Discourse of domestic media on the Baltic States:

past/future, policy/politics]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Vyp. 26. S. 82–87. Retrieved from: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/26_2020/14.pdf [in Ukrainian].

16. Yakovlev D. V. (2022) Publichni zvernennia intelektualiv yak tekhnolohiia ratsionalizatsii politychnoi komunikatsii [Public appeals of intellectuals as a technology of rationalization of political communication]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*. Vyp. 38. S. 81–87. Retrieved from: http://apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/16.pdf [in Ukrainian].

17. Derluguian G.M., Greer S.L. (2000) Questioning geopolitics: political projects and the shifting patterns of world-system. Westport: Praeger. 249 p.

18. Kutuev P. Choliy S. (2018) Mobilization in post-socialist spaces: between imperatives of modernization and threats of demodernization ideology and politics. *Ideology and politics*. № 2 (10). P. 4–22. Retrieved from: https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/01/_____2.%201.%20ENG.%20Intro.pdf

19. Lachmann R. (2000) Capitalists in Spite of Themselves: Elite Conflict and Economic Transitions in Early Modern Europe. New York: Oxford University Press. 314 p.

20. Wallerstein I. (2000) Globalization or the Age of Transition? A Long Term View of the Trajectory of the World-System. *International Sociology*. Vol. 15 (2). P. 249–265.

E-government for political modernization: between inclusiveness and mobilization

Barasiy Vita Yuryivna

Postgraduate Student at the Department of Political Theories
Faculty of Psychology, Political Science and Sociology
National University “Odesa Law Academy”
Fontanska Doroha, 23, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0001-8817-2832

The article is devoted to the definition of e-government activities for political modernization and the choice of a modernization model between two alternatives: inclusiveness and mobilization. Modernization is interpreted as a process of increasing the efficiency of public policy, economy and, for this purpose, improving the political system, interaction between government institutions and citizens. Political modernization is an important practical task for the post-Soviet society, and its study actualizes the appeal to the theory of «catch-up» modernization. Ukrainian society, which has chosen the path of European and Euro-Atlantic integration, needs political modernization, as compliance with the standards of modern democracy. Emphasis is placed on the determining role of the state in general and the government, in particular, in the process of implementing the project of political modernization. Specific examples of modernization of various spheres (from transport to education, from hospitals to mass media) are given as a result of the implementation of government policy in Ukraine. It was determined that in the conditions of the formation of a digital society, the e-government plays a decisive role in the process of catch-up modernization. Alternatives to e-government for the political modernization of society in the conditions of digitalization are formulated. It is about choosing between mobilization and inclusion.

The purpose of the article is to determine the alternatives of mobilization and inclusiveness as areas of e-government activity for modernization in the conditions of digitalization of society. In the process of researching alternatives for mobilization and inclusiveness in e-government activities for political modernization, it is necessary to turn to theories of political modernization, theories of public policy and governance, and, most importantly, theories regarding the role of e-government in a digital society. Systemic, comparative and institutional methods were used within these theories.

It was noted that mobilization is a model of classic modernization, when the necessary solutions are implemented under the guidance of the government (information moves «from top to bottom»). Instead, inclusiveness during modernization involves involving as many citizens and networked horizontal communities as possible in the mechanisms of public participation and deliberative democracy. It was determined that in the conditions of digitalization of society, new opportunities for e-government activities are created for modernization based on inclusiveness. Therefore, the implementation of e-government for modernization in the era of digitalization opens up opportunities to solve the dilemma of choosing between mobilization and inclusiveness in favor of the latter.

Key words: e-government, modernization, mobilization, inclusiveness, politics, democracy, political processes, digitalization.

Політична система в безпековому дискурсі

УДК 327:351.86
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.8>

Головень Юрій Євгенійович
аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0009-0006-3766-4291

Актуальність. Дослідження політичної системи в безпековому дискурсі передбачає системне вивчення багатовекторного процесу взаємодії політичних систем, політичних і державних інститутів, а також механізмів забезпечення регіональної, національної та міжнародної безпеки. Саме політична система визначає ті механізми прийняття рішень і впровадження певної політики, котрі здатні впливати на всі сфери життя суспільства, у тому числі і його безпеку. Однією з важливих функцій політичної системи є визначення інституцій та органів державної влади та місцевого самоврядування, на які покладається відповідальність за ефективне реагування на різного роду загрози. Ці безпекові виклики можуть бути як внутрішніми, наприклад, політична нестабільність, також і зовнішніми, а саме, військові загрози, міжнародний тероризм, кібератаки тощо.

Мета. Метою статті є дослідження ролі політичної системи у забезпеченні регіональної, національної та міжнародної безпеки.

Методи дослідження. У якості основного методу дослідження було обрано компаративістський аналіз для порівняння теорій політичних систем і теорій безпеки.

Результати дослідження. На основі аналізу теорій політичних систем поняття «політична система» можна визначити як сукупність політичних та державних інститутів, ролей, соціальних відносин та взаємодій, котрі забезпечують розподіл влади, ресурсів і цінностей, а також підтримують стабільність, адаптуючись до зовнішніх і внутрішніх викликів. Інтерпретуючи політологічні теорії безпеки, можна розглядати поняття «безпека» як стан, умови або процес забезпечення надійного захисту від загроз матеріального та нематеріального походження. Безпеку слід розглядати в контексті міжнародних відносин, внутрішньополітичних і соціальних конструкцій та інституційних механізмів запобігання конфліктам і дестабілізації суспільства.

Державні та політичні інститути тісно співпрацюють з метою створення інтегрованої системи безпеки, яка має ефективно, комплексно та скоординовано реагувати на різні види загроз. Для стабільності держави, економіки та суспільства вкрай важливе ефективне функціонування цих інститутів і їх здатність адаптуватися до нових викликів, таких як кіберзагрози, зміни в міжнародному середовищі або внутрішні конфлікти.

Ключові слова: політична система, безпека, політичні інститути, державні інститути, теорії безпеки, гібридні загрози, тероризм.

Вступ. Тему дослідження в сучасному контексті слід вважати надзвичайно актуальною. Вона передбачає системне вивчення багатовекторного процесу взаємодії політичних систем, політичних і державних інститутів, а також механізмів забезпечення регіональної, національної та міжнародної безпеки. Саме політична система визначає ті механізми прийняття рішень і впровадження певної політики, котрі здатні впливати на всі сфери життя суспільства, у тому числі і його безпеку. Однією з важливих функцій політичної системи є визначення інституцій та органів державної влади та місцевого самоврядування, на які покладається відповідальність за ефективне реагування на різного роду загрози. Ці безпекові виклики можуть бути як внутрішніми, наприклад, політична нестабільність, також і зовнішніми, а саме, військові загрози, міжнародний тероризм, кібератаки тощо.

Як відомо, процес глобалізації, який відбувається в сучасному світі, збільшує взаємозалежність між країнами, і політична система, у свою чергу, стає не лише внутрішнім механізмом управління, але й ключовим фактором міжнародних відносин і геостратегічної стабільності держави. Дослідження зазначеної вище теми дозволяє глибше

зрозуміти чинники, які впливають на формування безпекових стратегій тієї чи іншої країни, а також проаналізувати виклики, перед якими опиняються сучасні політичні системи у пошуках нових можливостей забезпечення стабільності та безпеки.

Мета та завдання. Метою статті є дослідження ролі політичної системи у забезпеченні регіональної, національної та міжнародної безпеки. Завдання статті є наступними: описати та здійснити порівняльний аналіз теорій політичних систем, проаналізувати існуючі політологічні теорії безпеки й окреслити співвідношення між ними, надати визначення в політологічному дискурсі таким поняттям, як «політична система», «безпека», описати роль інститутів держави у створенні безпекових умов.

Методи дослідження. У якості основного методу дослідження було обрано компаративістський аналіз для порівняння теорій політичних систем і теорій безпеки.

Результати. Багато дослідників зробили свій значний внесок у розвиток політичної науки, створюючи теорії політичних систем. Однією з найвідоміших є структурно-функціональна теорія Т. Парсонса, який визначає поняття «політична

система» як сукупність інституцій і ролей, котрі виконують необхідні для забезпечення стабільності та порядку в суспільстві функції. Його підхід зосереджується на аналізі структур підтримки легітимності влади та їх адаптивності до мінливої політичної ситуації [10].

Д. Істон розглядає політичну систему як взаємодію між елементами суспільства, за допомогою якої здійснюється розподіл влади, ресурсів і цінностей. Він зазначає, що політична система є відкритою, і постійно реагує на зовнішні та внутрішні виклики [4].

А. Габріель і Б. Пауелл, працюючи над теорією політичних систем у контексті порівняльної політики, ввели такі терміни, як «політична культура», «структура системи». Вони підкреслюють важливість політичної культури, адже саме вона визначає спосіб функціонування політичних інституцій і їхню адаптивну здатність, а політичні системи ці дослідники розрізняють за рівнем розвитку, інституціоналізації та стабільності [6].

Н. Еліас запропонував історико-соціологічний підхід до вивчення політичних систем. Він стверджує, що процес формування політичної системи є частиною ширшого явища – соціальної еволюції, у якій політичні інститути відіграють провідну роль і прямо впливають на стабільність держави. Н. Еліас аналізує як структура влади та роль примусу в становленні політичної системи змінювались з плином історії [5].

М. Дюверже розробив теорію політичних партій, яка пояснює, як саме різні типи виборчих систем впливають на структуру партійних систем і, від-

повідно, на політичну стабільність, ефективність управлінських рішень і формування влади [3].

У теоріях, які згадувались вище, дослідники аналізують, як функціонують політичні системи, їх взаємодію із зовнішнім середовищем і здатність реагувати на різноманітні виклики. Головну увагу автори приділяють аналізу політичних процесів, інститутів і політичної культури, та їхньої ролі у забезпеченні стабільного, безпечного існування суспільства.

Для розкриття змісту теорій політичних систем виконано їх порівняльний аналіз і результати представлені у вигляді таблиці.

На основі аналізу теорій політичних систем поняття «політична система» можна визначити як сукупність політичних та державних інститутів, ролей, соціальних відносин та взаємодій, котрі забезпечують розподіл влади, ресурсів і цінностей, а також підтримують стабільність, адаптуючись до зовнішніх і внутрішніх викликів.

Політологічні теорії безпеки охоплюють різноманітні підходи до розуміння поняття «безпека» у регіональному, національному та міжнародному вимірах. Однією з найпоширеніших є теорія реалізму Г. Моргентау. Науковець стверджує, що держави взаємодіють між собою у міжнародній системі, їх основною метою є виживання, а головним засобом досягнення мети – сила. Він підкреслює анархічний характер міжнародної системи, в якій відбувається постійна боротьба держав за владу [9].

У теорії неореалізму увагу акцентовано на структурних аспектах міжнародної системи.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз теорій політичних систем

Теорія	Автор	Основні положення	Сильні сторони	Слабкі сторони
Структурно-функціональна теорія	Т. Парсонс	Політична система як набір інституцій, що виконують функції для підтримки стабільності та порядку.	Наголошує на важливості соціальних ролей і структур, здійснює системний аналіз.	Занадто абстрактна теорія, яка недостатньо враховує динамічні зміни.
Системна теорія	Д. Істон	Політична система як взаємодія між елементами суспільства, яка розподіляє владу, ресурси та цінності. Відкрита система, що реагує на виклики.	Підкреслює динамічність і адаптивність, враховує зовнішні і внутрішні впливи.	Може бути складною для практичного застосування, занадто абстрактна.
Теорія порівняльної політики	Г. Алмонд, Б. Пауелл	Політичні системи відрізняються за рівнем розвитку, інституціоналізації та стабільності. Значення політичної культури.	Враховує культурні та інституційні фактори, корисна для порівняльних досліджень.	Вимагає детального знання культурних контекстів, може бути складною для узагальнення.
Історико-соціологічний підхід	Н. Еліас	Політичні системи формуються як частина соціальної еволюції, важлива роль історичних змін влади.	Враховує історичний контекст і еволюцію політичних інституцій.	Менш придатна для аналізу сучасних систем, акцент на довгостроковій перспективі.
Теорія політичних партій	М. Дюверже	Вплив виборчих систем на структуру партійних систем і їх роль у формуванні влади.	Підкреслює значення виборчих систем і інституційного контексту.	Може бути обмеженою для аналізу непартійних систем або систем з іншими типами політичних акторів.

Дослідник К. Волц вважає, що міжнародна система складається з держав, котрі досягають безпеки за допомогою встановлення балансу сил. Він наголошує на важливості структури системи, яка незалежно від внутрішніх характеристик держав формує обмеження їх поведінки [11].

Прихильник теорія лібералізму Р. Кеохейн пояснює, що міжнародні інституції відіграють важливу роль у підтриманні безпеки та здатні сприяти міжнародній стабільності, зниженню транзакційних витрат, шляхом поглиблення співробітництва, та координуючи свої дії [7].

Слід обов'язково згадати теорію конструктивізму з її альтернативним підходом до розуміння безпеки. А. Вендт стверджує, що міжнародні відносини формуються через соціальні конструкції, ідентичності та норми. Відповідно до цього підходу, безпека залежить не лише від матеріальних факторів, але і від ідей, вірувань та сприйняття [12].

Також варто відмітити вплив копенгагенської школи та її концепції сек'юритизації на сучасне розуміння поняття «безпека». Науковці, що належать до цієї школи, розглядають безпеку як особливу соціальну конструкцію, в межах якої можна представляти важливі питання як екзистенційні загрози, котрі потребують проведення невідкладних заходів поза рамками звичайної політики [1].

Ще однією важливою теорією безпеки є теорія демократичного миру, яка акцентує увагу на тому, що демократичні держави значно менше схильні розпочинати війни, з чого випливає важливість внутрішньополітичних структур і дотримання демократичних норм для підтримання міжнародної безпеки [2].

Аналітичні інструменти згаданих вище політологічних теорій безпеки дають можливість поглибити розуміння складних сучасних процесів досягнення безпеки, враховуючи, як матеріальні, так й ідеологічні фактори. Для більш ґрунтового аналізу охарактеризовано сильні та слабкі сторони цих теорій і результати представлені у вигляді таблиці.

Інтерпретуючи політологічні теорії безпеки, можна розглядати поняття «безпека» як стан, умови або процес забезпечення надійного захисту від загроз матеріального та нематеріального походження. Безпеку слід розглядати в контексті міжнародних відносин, внутрішньополітичних і соціальних конструкцій та інституційних механізмів запобігання конфліктам і дестабілізації суспільства.

На думку Д. Леві-Фора, безпека та ризики тісно пов'язані між собою та мають досліджуватись у комплексі [8]. Роль державних інститутів у підтриманні безпеки є провідною і багатогранною. Вона охоплює різноманітні аспекти від внутрішнього

Таблиця 2

Порівняльний аналіз політологічних теорій безпеки

Теорія	Автор	Основні положення	Сильні сторони	Слабкі сторони
Реалізм	Г. Моргентау	Держави діють у міжнародній системі, де основною метою є виживання, а головним засобом – сила. Анархічний характер міжнародної системи.	Підкреслює важливість сили та реалій міжнародної політики.	Занадто песимістична, не враховує можливостей співробітництва.
Неореалізм	К. Волц	Міжнародна система складається з держав, які досягають безпеки через баланс сил. Структура системи визначає поведінку держав.	Акцентує на структурних аспектах міжнародної системи.	Недооцінює роль внутрішніх характеристик держав.
Лібералізм	Р. Кеохейн	Міжнародне співробітництво та роль міжнародних інституцій у підтриманні безпеки.	Враховує можливості співпраці та міжнародних інституцій.	Може бути занадто оптимістичною, не завжди враховує конфлікти інтересів.
Конструктивізм	О. Вендт	Міжнародні відносини формуються через соціальні конструкції, ідентичності та норми. Безпека залежить від ідей, вірувань та сприйняття.	Враховує нематеріальні фактори, підкреслює роль ідей.	Може бути занадто абстрактною та складною для емпіричного дослідження.
Копенгагенська школа	Б. Бузан, Оле Вівер, Яап де Вільде	Концепція сек'юритизації: безпека є соціальною конструкцією, де актори можуть представляти певні питання як екзистенційні загрози.	Враховує соціальні процеси та конструювання загроз.	Може бути суб'єктивною, залежить від інтерпретації акторів.
Теорія демократичного миру	М. Дойл	Демократичні держави значно менше схильні розпочинати. Важливість внутрішньополітичних структур і демократичних норм.	Враховує внутрішньополітичні фактори, підкреслює миротворчу роль демократій.	Не враховує конфлікти, розпочаті недемократичними державами проти демократичних.

правопорядку до міжнародної стабільності. Такі державні інститути, як уряд, армія, поліція, суди, розвідувальні служби та дипломатичні відомства, формують комплексну систему захисту суспільства, національних інтересів, територіальної цілісності від внутрішніх і зовнішніх загроз.

В залежності від форми державного правління, уряд або Президент виконують управлінські функції щодо формування політики безпеки, визначають стратегічні пріоритети, розподіляють ресурси та координують діяльність різних відомств. Урядові структури розробляють нормативну базу, яка регулює безпекові аспекти, від протидії тероризму до кібербезпеки, та контролюють її дотримання, а також проводять міжнародні перемовини та за їх результатами укладають угоди, які сприяють національній безпеці.

Армія є основним державним інститутом, який підтримує зовнішню безпеку держави. Вона здійснює захист країни від військових загроз, бере участь у миротворчих операціях та реагує на надзвичайні ситуації. Однак, не менш важливим є її роль у підтриманні внутрішньодержавної безпеки. За потреби армія сприяє вирішенню проблем всередині країни, наприклад, допомагає населенню під час природних катастроф, протидіє терористичним угрупованням та організованій злочинності.

Призначенням поліції є захист внутрішнього правопорядку і громадської безпеки, а також контроль за дотриманням законодавства. Вона виконує функції боротьби зі злочинністю, розслідування злочинів, забезпечення порядку під час масових заходів, реагування на надзвичайні ситуації та підтримання дорожньої безпеки.

Суди, в свою чергу, здійснюють неупереджений розгляд справ, пов'язаних зі злочинами проти безпеки, таких, що стосуються тероризму, корупції, організованої злочинності тощо. Ефективна судова система є основою правової безпеки, гарантує верховенство права та сприяє збільшенню рівня довіри громадян до державних інституцій.

Розвідувальні служби збирають, систематизують і аналізують інформацію про потенційні загрози національній безпеці. Вони, перш за все, працюють на випередження і здійснюють моніторинг кіберзагроз, терористичних організацій та шпигунських мереж. Отриману інформацію вони передають уряду, який приймає рішення щодо запобігання небезпечним ситуаціям.

Дипломатичні відомства відіграють провідну роль у запобіганні конфліктам. Для цього вони співпрацюють з партнерами на міжнародному рівні, проводять переговори та розробляють необхідні угоди. Вони сприяють просуванню національних інтересів, вирішенню конфліктів мирним шляхом, зміцненню позицій країни на міжнародній арені та її участі в різних міжнародних безпекових структурах.

Державні та політичні інститути тісно співпрацюють з метою створення інтегрованої системи безпеки, яка має ефективно, комплексно та скоординовано реагувати на різні види загроз. Для стабільності держави, економіки та суспільства вкрай важливе ефективне функціонування цих інститутів і їх здатність адаптуватися до нових викликів, таких як кіберзагрози, зміни в міжнародному середовищі або внутрішні конфлікти.

Поруч із традиційними безпековими загрозами перед державами всього світу постають нові виклики. Тероризм залишається однією з головних загроз, еволюціонуючи, він використовує сучасні технології для вдосконалення своїх методів здійснення атак. Терористичні організації, такі як ІДІЛ, Аль-Каїда, Хезболла та інші, використовують інтернет, а особливо соціальні мережі, для радикалізації окремих осіб, що значно ускладнює їх виявлення, розшук і нейтралізацію.

Зі зростанням залежності суспільства від цифрових технологій збільшується важливість кібербезпеки. До основних кіберзагроз сучасності можна віднести хакерські атаки, крадіжки даних, злами державних і корпоративних мереж та кібершпигунство. Кіберпростір, зокрема, використовують для здійснення атак на критичну інфраструктуру, що може призвести до серйозних негативних наслідків в економічній, соціальній та політичній сферах. Наприклад, атаки на енергетичні системи, банки або транспорт здатні паралізувати життя цілих регіонів.

Сьогодні все частіше застосовуються тактики гібридної війни. Без прямого військового втручання можуть використовуватися наступні методи впливу: пропаганда, дезінформація, економічний тиск і навіть різні культурні інструменти. Гібридні загрози, які Росія принесла, зокрема і в Україну, яскраво демонструють рівень ефективності, складність і небезпечність цього типу загроз.

Дедалі більший вплив на глобальну безпеку мають кліматичні зміни. Екстремальні погодні явища, такі як урагани, повені, посухи та підвищення рівня моря, призводять до руйнування інфраструктури, знищення врожаїв та переміщення населення. Ці виклики можуть спричинити міграційні кризи, посилення соціальної напруги та нові конфлікти у боротьбі за ресурси. Кліматичні зміни серйозно впливають на стабільність, і тому потребують уваги урядів, міждержавних об'єднань та всієї міжнародної спільноти.

Пандемії, наприклад як COVID-19, ілюструють наскільки глобальна система охорони здоров'я є важливим елементом національної та міжнародної безпеки. Їх швидке поширення по всьому світу може призводити до серйозних економічних і соціальних наслідків. Тому держави мають розробляти механізми швидкого реагування, координувати свої зусилля на міжнародному рівні та впроваджу-

вати ефективні методи охорони здоров'я своїх громадян.

Економічні кризи, які глобалізація зробила взаємозалежними, несуть значні загрози для безпеки. Адже фінансові кризи в одній країні можуть швидко поширюватись на інші, призводити до соціальних невдоволень, масового безробіття та зростання рівня бідності, котрі в свою чергу, можуть створювати політичну нестабільність і конфлікти.

Соціальні та політичні загрози, серед яких основними є популізм, екстремізм і зростання авторитаризму, також впливають на безпеку та стабільність держав. Представники популістських рухів часто маніпулюють, соціальними та економічними труднощами для поширення своєї влади, що зазвичай призводить до послаблення демократичних інститутів, шкодить правопорядку, і як наслідок, спричиняє внутрішні конфлікти, порушення прав людини і зрештою політичну нестабільність.

Висновки. У наш час безпекові загрози є взаємопов'язаними та набувають комплексного характеру і потенціалу для швидкого поширення. Враховуючи це, державним і політичним інститутам необхідно адаптуватись, скоординовано діяти в національному просторі та ефективно співпрацювати з іншими гравцями на міжнародній арені. Для забезпечення стійкості до нових викликів необхідний інтегрований підхід в управлінні загрозами, який включатиме політичні, силові, економічні та соціальні інструменти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Buzan B., Wver O., Wilde J. *De Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Pub. 1997. 239 p.
2. Doyle M, W. Kant, liberal legacies, and foreign affairs. *Philosophy and Public Affairs*. 1983. 12 (3). P. 205–235.
3. Duverger *Political Parties Their Organization and Activity in the Modern State*. Routledge Kegan & Paul 1964. 439 p.
4. Easton D. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. University of Chicago Press. 1981. 388 p.
5. Elias N. *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Blackwell Publishing. 2000. 592 p.
6. Gabriel A. & G. Bingham *Powell Almond Comparative Politics: A developmental approach*. 1966.

7. Keohane R. O. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press. 2005. 320 p.

8. Levi-Faur D. The regulatory security state as a risk state. *Journal of european public policy*. 2003. Vol. 30, № 7. P. 1458–1471.

9. Morgenthau H., Thompson K., Clinton D. *Politics Among Nations* McGraw-Hill Education. 2005. 752 p.

10. Parsons T. *The Social System*. The Free Press/Macmillan. 1964. 575 p.

11. Waltz K.N. *Theory of International Politics*. McGraw-Hill. 1979. 250 p.

12. Wendt A. *Social Theory of International Politics* (Cambridge Studies in International Relations. Cambridge University Press. 1999. 447 p.

REFERENCES:

1. Buzan B., Wver O., Wilde J. (1997) *De Security: A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Pub. 239 p. [in English].
2. Doyle M, W. (1983) Kant, liberal legacies, and foreign affairs. *Philosophy and Public Affairs*. 12 (3). P. 205–235 [in English].
3. Duverger (1964) *Political Parties Their Organization and Activity in the Modern State*. Routledge Kegan & Paul 439 p. [in English].
4. Easton D. (1981) *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. University of Chicago Press. 388 p. [in English].
5. Elias N. (2000) *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Blackwell Publishing. 592 p. [in English].
6. Gabriel A. & G. Bingham (1966) *Powell Almond Comparative Politics: A developmental approach*. [in English].
7. Keohane R. O. (2005) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press. 320 p. [in English].
8. Levi-Faur D. (2023) The regulatory security state as a risk state. *Journal of european public policy*. Vol. 30, № 7. P. 1458–1471. [in English].
9. Morgenthau H., Thompson K., Clinton D. (2005) *Politics Among Nations* McGraw-Hill Education. 752 p. [in English].
10. Parsons T. (1964) *The Social System*. The Free Press/Macmillan. 575 p. [in English].
11. Waltz K.N. (1979) *Theory of International Politics*. McGraw-Hill. 250 p. [in English].
12. Wendt A. (1999) *Social Theory of International Politics* (Cambridge Studies in International Relations. Cambridge University Press. 447 p. [in English].

The political system in the security discourse

Holoven Yurii Yevheniiiovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0006-3766-4291

Topicality. *The study of the political system in the security discourse involves a systematic study of the multi-vector process of interaction of political systems, political and state institutions, as well as mechanisms for ensuring regional, national and international security. It is the political system that determines the decision-making mechanisms and the implementation of certain policies that can affect all spheres of society, including its security. One of the important functions of the political system is the ability to determine institutions and bodies of state power and local self-government, which are entrusted with the responsibility for effective response to various types of threats. These security challenges can be both internal, such as political instability, and external, namely, military threats, international terrorism, cyber attacks, etc.*

Goal. *The purpose of the article is to study the role of the political system in ensuring regional, national and international security.*

Research methods. *Comparative analysis was chosen as the main research method to compare theories of political systems and theories of security.*

Research results. *Based on the analysis of theories of political systems, the concept of "political system" can be defined as a set of political and state institutions, roles, social relations and interactions that ensure the distribution of power, resources and values, as well as maintain stability, adapting to external and internal challenges. Interpreting political theories of security, one can consider the concept of "security" as a state, conditions or a process of ensuring reliable protection against material and non-material threats. Security should be considered in the context of international relations, domestic political and social structures and institutional mechanisms for preventing conflicts and destabilization of a society.*

State and political institutions closely cooperate for the aim of creating an integrated security system, which should respond effectively, comprehensively and in a coordinated manner to various types of threats. Effective functioning of these institutions and their ability to adapt to new challenges, such as cyber threats, changes in the international environment or internal conflicts, are extremely important for the stability of the state, economy and society.

Key words: *political system, security, political institutions, state institutions, security theories, hybrid threats, terrorism.*

Політичні інститути в умовах кризи

УДК 321.01

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.9>

Гученко Рустам Рамазанович
аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0009-0009-2496-5580

Вступ. Дослідження політичних інститутів в умовах кризи має величезне значення в сучасному світі, де глобалізація, економічні та політичні зміни, а також екологічні та соціальні виклики постійно породжують нові загрози для стабільності держав. Розуміння механізмів, що забезпечують ефективне функціонування політичних інститутів у таких умовах, є ключовим моментом для розробки стратегій, спрямованих на зміцнення державних структур і підвищення їх стійкості до майбутніх криз. У статті досліджується функціонування політичних інститутів під час різних кризових ситуацій, таких як економічна рецесія, політична нестабільність, соціальні заворушення, природні катастрофи та пандемії. В дослідженні розглядається, як ці кризові умови впливають на стабільність, легітимність та ефективність політичних інститутів, а також на їхню здатність адаптуватися до нових викликів. Метою статті є дослідження функціонування політичних інститутів в умовах кризових ситуацій. Особлива увага приділяється аналізу різних теоретичних підходів до вивчення політичних інститутів, що дозволяє краще зрозуміти механізми їх функціонування в умовах кризи.

У статті використано низку методів дослідження. Порівняльний аналіз теорій політичних інститутів, що дозволив виявити їхні сильні та слабкі сторони, а також оцінити можливість їх застосовувати у контексті кризових ситуацій. Історичний аналіз дає можливість дослідити причинно-наслідкові зв'язки та закономірності, що впливають на політичні інститути, а системний підхід розглядає їх як частину ширшої політичної системи, взаємодіючої з іншими соціальними, економічними та культурними компонентами.

У результаті дослідження, робиться висновок, що політичні інститути в умовах кризи мають продемонструвати здатність до швидкої адаптації, ефективного реагування на зміни та підтримання довіри громадян. Кризи часто виявляють слабкі сторони існуючих політичних структур, що може призводити до втрати легітимності та навіть до політичного колапсу. Розуміння механізмів, які дозволяють політичним інститутам ефективно функціонувати в умовах кризи, є ключовим для розробки стратегій, спрямованих на зміцнення державних структур і підвищення їхньої стійкості до майбутніх криз.

***Ключові слова:** політичні інститути, криза, адаптація, ефективність, інституціоналізм, теорія раціонального вибору, історичний інституціоналізм, соціологічний інституціоналізм, теорія політичних систем, політична нестабільність, соціальні заворушення, економічна рецесія, політичний розвиток.*

Вступ. Політичні інститути відіграють ключову роль у функціонуванні будь-якої держави, забезпечуючи стабільність, порядок та ефективне управління суспільством. Однак, в умовах кризи, їх функціонування піддається серйозним випробуванням. Криза може набувати різних форм: економічна рецесія, політична нестабільність, соціальні заворушення, природні катастрофи або пандемії. Кожен з цих факторів ставить перед політичними інститутами нові виклики, які потребують швидкої та адекватної реакції.

В умовах кризи політичні інститути мають не тільки забезпечити безперервність управління, але й продемонструвати свою здатність адаптуватися до нових умов, ефективно реагувати на зміни та підтримувати довіру громадян. Однак, криза часто виявляє слабкі сторони існуючих політичних структур, що може призводити до їх дискредитації, втрати легітимності та навіть до політичного колапсу.

Вивчення політичних інститутів в умовах кризи є надзвичайно актуальним у сучасному світі, де глобалізація, економічні та політичні зміни, а також екологічні та соціальні виклики постійно створюють нові загрози для стабільності держав. Розу-

міння механізмів, які дозволяють політичним інститутам ефективно функціонувати в таких умовах, є ключовим для розробки стратегій, спрямованих на зміцнення державних структур і підвищення їхньої стійкості до майбутніх криз.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження функціонування політичних інститутів в умовах кризових ситуацій. Завдання статті: проаналізувати теорії політичних інститутів, теорії політичних криз.

Результати дослідження. Політичні інститути є центральним об'єктом вивчення у політології, і для їх аналізу використовуються різні теоретичні підходи.

Інституціоналізм є одним з найстаріших і найбільш впливових підходів у вивченні політичних інститутів. Він акцентує увагу на формальних правилах, структурах та організаціях, що визначають поведінку політичних акторів [16; 21].

Класичний інституціоналізм зосереджується на формальних аспектах інститутів, таких як конституції, закони, урядові установи. Представники цього напрямку вважають, що політичні інститути формують рамки, в яких діють політичні актори, і визначають результати політичних процесів.

Неоінституціоналізм розширює традиційний підхід, включаючи неформальні правила, норми та практики. Неоінституціоналізм підкреслює важливість контексту, в якому функціонують інститути, а також взаємодію між формальними та неформальними аспектами [21; 11; 23].

Теорія раціонального вибору аналізує політичні інститути через призму раціональної поведінки індивідів, які прагнуть максимізувати свої інтереси. Відповідно до цього підходу, інститути розглядаються як правила гри, які структурують взаємодію між раціональними акторами [8; 2; 27; 7].

Теорія суспільного вибору застосовує економічні принципи до аналізу політичних процесів, стверджуючи, що політичні рішення приймаються через переговори між індивідами, які прагнуть максимізувати свої вигоди. Теорія інституціональної економіки аналізує, як інститути формують економічні результати, підкреслюючи роль транзакційних витрат та координаційних механізмів.

Історичний інституціоналізм наголошує на значущості історичного контексту та процесів розвитку інститутів. Цей підхід вивчає, як минулі події та рішення впливають на сучасні політичні інститути та їхні еволюції [28; 15; 3].

Історичний інституціоналізм реалізується в концепції «Path Dependence» та концепції критичних переломних моментів. Концепція «Path Dependence» пояснює, що початкові умови та ранні рішення можуть створювати тривалі ефекти, обмежуючи можливості для майбутніх змін і формуючи «шляхи розвитку». Концепція критичних переломних моментів акцентує увагу на тому, що історичні події можуть кардинально змінювати траєкторію розвитку інститутів, створюючи нові можливості та виклики.

Соціологічний інституціоналізм фокусується на культурних та соціальних факторах, що впливають на формування та функціонування політичних інститутів. Він підкреслює важливість ідеї, норм, символів та культурних практик [26; 20].

Культурний підхід аналізує, як культурні цінності та норми впливають на інституційну поведінку та легітимність інститутів. Інституційна мімікрія є процесом, за допомогою якого інститути приймають форми та практики, що відповідають міжнародним стандартам або успішним моделям, щоб здобути легітимність [26; 20; 6].

Теорія політичних систем розглядає інститути як частину більш широкої системи взаємопов'язаних елементів, що разом забезпечують функціонування суспільства [9; 10; 14; 25]. Системний аналіз вивчає політичні інститути як компоненти політичної системи, аналізуючи їхні функції, взаємодії та внесок у стабільність і розвиток суспільства. Теорія циклів описує, як політичні інститути можуть змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, проходячи через періоди стабільності, кризи та реформ.

Кожна з цих теорій пропонує унікальну перспективу для розуміння політичних інститутів і їхньої ролі в суспільстві. Використання цих підходів дозволяє отримати комплексне уявлення про функціонування інститутів, їхню здатність адаптуватися до змін та впливати на політичні процеси в умовах кризи.

Логічним є описати сильні та слабкі сторони зазначених вище підходів (табл. 1).

Аналіз політичних інститутів в умовах кризи вимагає розгляду різних теоретичних підходів, кожен з яких пропонує унікальні інсайти щодо причин та механізмів виникнення криз. Різноманітність

Таблиця 1

Сильні та слабкі сторони основних теорій політичних інститутів

Теорія	Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2	3
Інституціоналізм		
Класичний інституціоналізм	- Чіткий фокус на формальних правилах та структурах. - Допомогає зрозуміти юридичні та адміністративні рамки політичних систем.	- Ігнорує неформальні аспекти політики та соціальні динаміки. - Може бути занадто статичним, не враховує динаміку змін.
Неоінституціоналізм	- Враховує як формальні, так і неформальні аспекти інституційної поведінки. - Підкреслює взаємодію між інституціями та їхнім соціальним контекстом.	- Важко виміряти вплив неформальних інститутів та норм. - Може бути складним для емпіричного тестування.
Теорія раціонального вибору		
Теорія суспільного вибору	- Враховує індивідуальні інтереси та раціональність у прийнятті політичних рішень. - Допомогає зрозуміти процеси переговорів та прийняття рішень.	- Може ігнорувати колективні дії та соціальні впливи. - Спрощує людську поведінку до суто раціональних дій, не враховує емоційні та психологічні фактори.
Інституціональна економіка	- Аналізує економічні аспекти інституційного функціонування, підкреслюючи важливість транзакційних витрат.	- Може не враховувати культурні та соціальні фактори, що впливають на інститути.

1	2	3
	- Враховує роль координаційних механізмів у політичних процесах.	- Обмежений у поясненні складних політичних феноменів, що виходять за рамки економічних моделей.
Історичний інституціоналізм		
Path Dependence	- Наголошує на значущості історичних подій і ранніх рішень для сучасних інститутів.	- Може обмежувати можливість прогнозування майбутніх змін.
	- Допомогає зрозуміти довгострокові ефекти політичних рішень.	- Важко визначити конкретні початкові умови, що призводять до сучасного стану інститутів.
Критичні переломні моменти	- Пояснює радикальні зміни в політичних системах через вплив історичних подій.	- Не завжди може передбачити, які події стануть критичними переломними моментами.
	- Підкреслює роль криз та переломних моментів у розвитку інститутів.	- Може бути складним для емпіричного дослідження через рідкість таких подій.
Соціологічний інституціоналізм		
Культурний підхід	- Враховує культурні та соціальні фактори, що впливають на політичну поведінку та легітимність інститутів.	- Може бути складним для емпіричного вимірювання культурних впливів.
	- Допомогає зрозуміти вплив ідей, норм та символів на інституційну поведінку.	- Ігнорує економічні та раціональні аспекти інституційної поведінки.
Інституційна мімікрія	- Аналізує процеси адаптації інститутів до міжнародних стандартів або успішних моделей.	- Може не враховувати локальні контексти та специфічні умови, що впливають на інститути.
	- Допомогає зрозуміти, як інститути здобувають легітимність через прийняття зовнішніх моделей.	- Можливе надмірне зосередження на зовнішніх моделях, ігноруючи внутрішні потреби та можливості інститутів.
Теорія політичних систем		
Системний аналіз	- Враховує політичні інститути як частину більш широкої системи взаємопов'язаних елементів.	- Може бути надто загальним, ігноруючи специфіку окремих інститутів.
	- Допомогає зрозуміти взаємодію інститутів та їхній внесок у стабільність і розвиток суспільства.	- Може бути складним для конкретного емпіричного тестування.
Теорія циклів	- Пояснює зміни в політичних інститутах через циклічні процеси стабільності, кризи та реформ.	- Може ігнорувати унікальні контексти, що призводять до змін.
	- Допомогає зрозуміти динаміку політичних змін у довгостроковій перспективі.	- Не завжди може передбачити, коли і які цикли матимуть місце.

теорій дозволяє отримати комплексне розуміння кризових ситуацій та розробити більш ефективні стратегії для їх подолання. Політичні інститути повинні бути гнучкими та адаптивними, щоб ефективно реагувати на виклики та кризи.

Визначення політичної кризи має певні особливості в політичному дискурсі.

Теорія структурного функціоналізму теорія розглядає політичні кризи як порушення функціонування соціальних систем. Політичні інститути, як частина більшої соціальної системи, повинні виконувати певні функції для підтримання стабільності та порядку. Криза виникає, коли інститути не здатні виконувати ці функції ефективно. Економічні кризи можуть призвести до соціальної напруженості і політичної нестабільності, якщо політичні інсти-

тути не можуть ефективно вирішувати проблеми, що виникають [22; 18].

Конфліктологічна теорія акцентує увагу на конфліктах між різними соціальними групами як основному джерелі криз. Політичні кризи розглядаються як прояв боротьби за владу та ресурси між різними групами інтересів. Політична криза може виникнути внаслідок соціальної нерівності та конфліктів між елітами і масами, що призводить до протестів, революцій або інших форм політичної нестабільності [17; 5; 4].

Теорія політичного розвитку політичні кризи розглядає як невід'ємну частину процесу політичного розвитку і модернізації. Кризи можуть бути результатом швидких соціальних змін, які перевищують адаптаційні можливості політич-

них інститутів [13; 24]. Процеси демократизації в країнах, що розвиваються, можуть супроводжуватися політичними кризами через нестачу інституційної спроможності адаптуватися до нових умов.

Інституціональна теорія аналізує кризи як результат дисфункцій або неефективності політичних інститутів. Ця теорія акцентує увагу на ролі формальних та неформальних інститутів у створенні стабільності та порядку [12; 21]. Політична криза може виникнути через корупцію, неефективне управління або невідповідність інститутів потребам суспільства.

Теорія системного аналізу політичні кризи розглядає як результат внутрішніх або зовнішніх збурень, що впливають на стабільність політичної системи. Ця теорія аналізує, як політичні системи адаптуються до кризових ситуацій [1; 10]. Економічні санкції або зовнішні втручання можуть спричинити політичну кризу.

На наочності переваги та обмеження теорій криз можна представити у таблиці (табл. 2).

Розуміння різних теорій кризи допомагає краще зрозуміти механізми виникнення і розвитку політичних криз, а також можливі шляхи їх подолання. Кожна з теорій акцентує увагу на різних аспектах кризи – від соціальних конфліктів і інституційних дисфункцій до системних збурень і невідповідностей у процесах розвитку. Цей багатовимірний підхід дозволяє отримати

більш комплексне розуміння кризових ситуацій у політичних системах.

Політичні інститути, які є основою для функціонування держави та забезпечення стабільності суспільства, часто зазнають впливів різних криз. Ці кризи можуть бути економічними, соціальними, політичними або екологічними, і кожен вид кризи має свої особливості впливу на політичні інститути.

Економічні кризи зазвичай призводять до зниження довіри громадян до політичних інститутів. Коли уряди не можуть ефективно долати економічні труднощі, це викликає розчарування серед населення. Громадяни можуть втрачати віру в здатність урядових установ вирішувати економічні проблеми, що часто призводить до зростання соціальної напруги та політичної нестабільності. Економічні кризи також вимагають від політичних інститутів впровадження серйозних реформ. Наприклад, може виникнути потреба у змінах в податковій політиці, скороченні бюджетних витрат або впровадженні стимулюючих економічних програм. Якщо інститути не здатні швидко адаптуватися до нових умов, це може призвести до зміни політичної влади через вибори або інші форми політичної трансформації.

Соціальні кризи, такі як масові протести чи соціальні рухи, також мають значний вплив на політичні інститути. Вони підвищують рівень соціальної напруженості, що може поставити під загрозу легітимність урядових установ. Під тиском соці-

Таблиця 2

Порівняльний аналіз політичних теорій кризи

Теорія	Основні положення	Переваги	Недоліки
Теорія структурного функціоналізму	Політичні кризи як порушення функціонування соціальних систем. Політичні інститути повинні виконувати певні функції для підтримання стабільності та порядку. Криза виникає, коли інститути не можуть виконувати ці функції ефективно.	Акцент на функціональних аспектах інститутів та їх ролі в підтримці стабільності.	Недооцінює динаміку конфліктів та зміни, фокусується переважно на статичних аспектах.
Конфліктологічна теорія	Політичні кризи як результат конфліктів між різними соціальними групами. Боротьба за владу та ресурси між різними групами інтересів.	Відображає динаміку соціальних конфліктів і боротьби за владу.	Може недооцінювати роль інституційної стабільності та консенсусу.
Теорія політичного розвитку	Політичні кризи як невід'ємна частина процесу політичного розвитку і модернізації. Кризи можуть бути результатом швидких соціальних змін, які перевищують адаптаційні можливості політичних інститутів.	Пояснює кризи в контексті довгострокового політичного розвитку.	Може недооцінювати інші фактори, такі як економічні та культурні чинники.
Інституціональна теорія	Кризи як результат дисфункцій або неефективності політичних інститутів. Важливість ролі формальних та неформальних інститутів у створенні стабільності та порядку.	Фокусується на інституційних причинах криз, враховуючи як формальні, так і неформальні інститути.	Може недооцінювати роль агентів та їх взаємодії.
Теорія системного аналізу	Політичні кризи як результат внутрішніх або зовнішніх збурень, що впливають на стабільність політичної системи. Аналіз адаптації політичних систем до кризових ситуацій.	Враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на політичну стабільність.	Може бути складною для емпіричного застосування через широкий спектр факторів.

альних криз політичні інститути часто змушені впроваджувати нові закони та політики, спрямовані на зменшення соціальної нерівності, підвищення рівня життя або забезпечення соціальної справедливості. Ці кризи також можуть стимулювати залучення ширших верств населення до політичного процесу, що може призводити до демократичних змін та розвитку громадянського суспільства.

Політичні кризи, такі як внутрішні конфлікти, конституційні кризи або політичні скандали, безпосередньо впливають на стабільність та ефективність політичних інститутів. Вони можуть призводити до інституційної нестабільності, що ускладнює функціонування урядових установ і загрожує легітимності політичної системи. Під час політичних криз часто відбувається переформатування структури влади, зміна політичних еліт та нові політичні курси. Політичні кризи також можуть бути спричинені зовнішнім тиском, наприклад, міжнародними санкціями або втручанням зовнішніх акторів, що вимагає від політичних інститутів швидкої реакції та адаптації.

Екологічні кризи, такі як природні катастрофи або зміна клімату, також впливають на політичні інститути, змушуючи їх розробляти нові екологічні політики та заходи. Такі кризи вимагають від урядів впровадження нових законодавчих актів, спрямованих на захист довкілля та запобігання подальшим катастрофам. Водночас екологічні кризи часто стимулюють міжнародне співробітництво, оскільки багато екологічних проблем мають глобальний характер і потребують спільних зусиль для їх вирішення.

Висновки. Таким чином, кризи різного характеру суттєво впливають на політичні інститути, змушуючи їх адаптуватися, реформуватися та розробляти нові стратегії для подолання викликів. Політичні інститути повинні бути гнучкими та адаптивними, щоб ефективно реагувати на кризи та забезпечувати стабільність і розвиток суспільства. Розуміння цих впливів є критично важливим для розроблення ефективних стратегій управління кризовими ситуаціями та забезпечення стабільності політичних систем.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Almond, G. A., & Powell, G. B. *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Little, Brown and Company. 1978. 50 p.
2. Buchanan, J. M., & Tullock, G. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press. 1962. 270 p.
3. Collier, R. B., & Collier, D. *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*. University of Notre Dame Press. 2002. 123 p.
4. Coser, L. A. *The Functions of Social Conflict*. Routledge. 1956.

5. Dahrendorf, R. *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press. 1959.
6. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. *The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields*. *American Sociological Review*. 1983. № 48(2). P. 147–160.
7. Dixit, A. K., & Londregan, J. B. *The Determinants of Success of Special Interests in Redistributive Politics*. *The Journal of Politics*. 1996. № 58(4). P. 1132–1155.
8. Downs A. *An Economic Theory of Democracy*. Harper Collins. 1957.
9. Easton D. *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. Knopf. 1953
10. Easton, D. *A Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall. 1965. 143 p.
11. Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. *Political Science and the Three New Institutionalisms*. *Political Studies*. 1996. № 44(5). P. 936–957.
12. Helmke, G., & Levitsky, S. *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*. Johns Hopkins University Press, 2006. 368 p.
13. Huntington, S. P. *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press. 1968.
14. Lijphart, A. *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press. 2012.
15. Mahoney, J., & Thelen, K. (Eds.). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge University Press. 2010.
16. March, J. G., & Olsen, J. P. *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. Free Press. 1989.
17. Marx, K. *Das Kapital*. Verlag von Otto Meisner. 1867.
18. Merton, R. K. *Social Theory and Social Structure*. Free Press. 1968.
19. Meyer, J. W., & Rowan, B. *Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony*. *American Journal of Sociology*. 1977. № 83(2). P. 340–363.
20. Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M., & Ramirez, F. O. *World Society and the Nation-State*. *American Journal of Sociology*. 1997. № 103(1). P. 144–181.
21. North, D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. 1990.
22. Parsons, T. *The Social System*. Free Press. 1951.
23. Pierson, P. *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton University Press. 2004.
24. Pye, L. W. *Aspects of Political Development*. Little, Brown and Company. 1966.
25. Ruef, M. *The Emergence of Organizational Forms: A Community Ecology Approach*. *American Journal of Sociology*. 2000. № 106(3). P. 658–714.
26. Scott, W. R. *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. Sage Publications. 2014.
27. Shepsle, K. A., & Bonchek, M. S. *Analyzing Politics: Rationality, Behavior, and Institutions*. W. W. Norton & Company. 1997.
28. Thelen, K. *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge University Press. 2004.

REFERENCES:

1. Almond G. A., & Powell G. B. (1978) *Comparative Politics: A Developmental Approach*. Little, Brown and Company. 50 p. [in English]
2. Buchanan, J. M., & Tullock, G. *The Calculus of Consent: Logical Foundations of Constitutional Democracy*. University of Michigan Press. 1962. 270 p. [in English]
3. Collier, R. B., & Collier, D. *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*. University of Notre dame press. 2002. 123 p. [in English]
4. Coser, L. A. (1956) *The Functions of Social Conflict*. Routledge. [in English]
5. Dahrendorf R. (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press. [in English]
6. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983) The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields. *American Sociological Review*. № 48(2). P. 147–160. [in English]
7. Dixit, A. K., & Londregan, J. B. (1996) The Determinants of Success of Special Interests in Redistributive Politics. *The Journal of Politics*. № 58(4). P. 1132–1155. [in English]
8. Downs A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. Harper Collins. [in English]
9. Easton D. (1953) *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*. Knopf. [in English]
10. Easton, D. A (1965) *Framework for Political Analysis*. Prentice-Hall. 143 p [in English]
11. Hall, P. A., & Taylor, R. C. R. *Political Science and the Three New Institutionalisms*. *Political Studies*. 1996. № 44(5). P. 936–957. [in English]
12. Helmke, G., & Levitsky, S. *Informal Institutions and Democracy: Lessons from Latin America*. Johns Hopkins University Press, 2006. 368 p. [in English]
13. Huntington, S. P. (1968) *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press. [in English]
14. Lijphart A. (2012) *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. Yale University Press. [in English]
15. Mahoney, J., & Thelen, K. (Eds.). (2010). *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge University Press. [in English]
16. March, J. G., & Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. Free Press. [in English]
17. Marx, K. (1867). *Das Kapital*. Verlag von Otto Meisner. [in English]
18. Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. Free Press. [in English]
19. Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony. *American Journal of Sociology*. № 83(2). P. 340–363. [in English]
20. Meyer, J. W., Boli, J., Thomas, G. M., & Ramirez, F. O. (1997). World Society and the Nation-State. *American Journal of Sociology*. № 103(1). P. 144–181. [in English]
21. North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press. [in English]
22. Parsons, T. (1951). *The Social System*. Free Press. [in English]
23. Pierson, P. (2004). *Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis*. Princeton University Press. [in English]
24. Pye, L. W. (1966). *Aspects of Political Development*. Little, Brown and Company. [in English]
25. Ruef, M. (2000). The Emergence of Organizational Forms: A Community Ecology Approach. *American Journal of Sociology*. № 106(3). P. 658–714. [in English]
26. Scott, W. R. (2014). *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. Sage Publications. [in English]
27. Shepsle, K. A., & Bonchek, M. S. (1997). *Analyzing Politics: Rationality, Behavior, and Institutions*. W. W. Norton & Company. [in English]
28. Thelen, K. (2004). *How Institutions Evolve: The Political Economy of Skills in Germany, Britain, the United States, and Japan*. Cambridge University Press. [in English]

Political institutions in crisis

Huchenko Rustam Ramazanovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
Zaporizhia Polytechnic National University
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0009-2496-5580

Introduction. The study of political institutions in crisis conditions is of great importance in the modern world, where globalization, economic and political changes, as well as environmental and social challenges constantly create new threats to the stability of states. Understanding the mechanisms that ensure the effective functioning of political institutions in such conditions is a key point for developing strategies aimed at strengthening state structures and increasing their resilience to future crises.

The article examines the functioning of political institutions during various crisis situations, such as economic recession, political instability, social unrest, natural disasters, and pandemics. The study examines how these crisis conditions affect the stability, legitimacy, and effectiveness of political institutions, as well as their ability to adapt to new challenges.

The purpose of the article is to study the functioning of political institutions in crisis situations. Special attention is paid to the analysis of various theoretical approaches to the study of political institutions, which allows a better understanding of the mechanisms of their functioning in crisis conditions.

The article uses a number of research methods. A comparative analysis of the theories of political institutions, which made it possible to identify their strengths and weaknesses, as well as to assess the possibility of their application in the context of crisis situations. Historical analysis makes it possible to investigate cause-and-effect relationships and regularities affecting political institutions, while a systemic approach considers them as part of a wider political system interacting with other social, economic and cultural components.

As a result of the study, it is concluded that political institutions in crisis conditions should demonstrate the ability to quickly adapt, effectively respond to changes and maintain the trust of citizens. Crises often expose the weaknesses of existing political structures, which can lead to a loss of legitimacy and even political collapse. Understanding the mechanisms that allow political institutions to function effectively in crisis is key to developing strategies aimed at strengthening state structures and increasing their resilience to future crises.

Key words: *political institutions, crisis, adaptation, efficiency, institutionalism, rational choice theory, historical institutionalism, sociological institutionalism, theory of political systems, political instability, social unrest, economic recession, political development.*

Дондік Олександр Валерійович

Інформаційні технології та політичний резонанс

УДК 32.019.8:004.738.5
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.10>

Дондік Олександр Валерійович
аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0009-0002-6686-2941

Актуальність проблеми. Впровадження цифрових інновацій та розвиток інтернет-комунікацій кардинально змінили спосіб, у який люди отримують, обробляють та поширюють інформацію. Ці зміни мають значний вплив на всі аспекти суспільного життя, включаючи політичні процеси.

Мета дослідження. Метою статті є дослідити вплив інформаційних технологій на політичний резонанс та демократичні процеси.

Методи дослідження. У дослідженні було використано метод компаративістського аналізу та метод класифікації.

Результати дослідження. Політичний резонанс – це процес, в рамках якого політичні ідеї, події або повідомлення набувають широкого суспільного відгуку та значного впливу, викликаючи емоційні реакції, мобілізуючи громадськість і сприяючи активним діям.

Політичний резонанс можна класифікувати за кількома критеріями: масштабом, інтенсивністю, тривалістю, засобами поширення та рівнем участі громадян.

Перший критерій класифікації – масштаб політичного резонансу. За цим критерієм розрізняють локальний, національний та глобальний резонанс. Другий критерій – інтенсивність політичного резонансу, яка визначається глибиною і силою впливу на суспільну свідомість та політичні процеси. Третій критерій – тривалість політичного резонансу. Короткотривалий резонанс має тимчасовий характер, коли реакція громадськості швидко згасає після початкового сплеску інтересу. Довготривалий резонанс зберігається протягом тривалого часу, впливаючи на політичну ситуацію і суспільну думку протягом місяців або навіть років. Четвертий критерій – засоби поширення політичного резонансу. Традиційні засоби, такі як інтернет, телебачення, радіо, друковані ЗМІ, використовуються для масового поширення інформації та впливу на громадську думку. П'ятий критерій – рівень участі громадян у політичному резонансі. Пасивний рівень участі характеризується споживанням інформації без активних дій, тоді як активний рівень передбачає участь у дискусіях, протестах, підтримку петицій, участь у виборах та інших формах громадянської активності.

Політичний резонанс є складним явищем, яке виникає в результаті взаємодії кількох ключових елементів. Політичний резонанс починається з ефективної комунікативної стратегії. Політичний резонанс часто створюється через організовані соціальні рухи та мобілізаційні зусилля. Лідерство, мережеві зв'язки та можливості для участі важливі для успішної організації політичного резонансу.

Ключові слова: політичний резонанс, комунікація, рамкування, інформаційні каскади, соціальні рухи, мережеві структури, цифрові платформи, мобілізація, громадська думка, інформаційні технології.

Вступ. Сучасний світ переживає швидко та всебічну трансформацію під впливом інформаційних технологій. Впровадження цифрових інновацій та розвиток інтернет-комунікацій кардинально змінили спосіб, у який люди отримують, обробляють та поширюють інформацію. Ці зміни мають значний вплив на всі аспекти суспільного життя, включаючи політичні процеси.

Традиційні медіа, такі як телебачення, радіо та друковані видання, поступово втрачають свою монополію на інформаційне поле. Соціальні мережі та онлайн-платформи стають основними джерелами новин для широкої аудиторії. Це змінює динаміку політичного впливу та дозволяє новим гравцям брати участь у формуванні громадської думки.

Завдяки інтернету, політичні повідомлення можуть поширюватися миттєво і досягати глобальної аудиторії. Це створює можливості для швидкої мобілізації громадськості, а також для створення політичного резонансу з використанням вірусних кампаній та мемів.

Інформаційні технології пропонують широкий спектр інструментів для політичної комунікації,

включаючи соціальні медіа, блоги, онлайн-форуми та платформи для відео-стрімінгу. Політичні актори можуть використовувати ці інструменти для прямої взаємодії з виборцями, обходячи традиційні медіа.

Разом із позитивними змінами, інформаційні технології також створюють нові виклики. Поширення дезінформації та фейкових новин може маніпулювати громадською думкою та підривати демократичні процеси. Вивчення механізмів протидії цим негативним явищам є надзвичайно актуальним.

Алгоритми соціальних мереж та платформи на основі штучного інтелекту впливають на те, яку інформацію бачать користувачі. Це може сприяти створенню «інформаційних бульбашок», де люди отримують лише ті новини, які підтверджують їхні існуючі погляди, що може посилювати поляризацію суспільства.

Інформаційні технології відкривають нові можливості для демократичної участі, зокрема, через онлайн-петиції, краудсорсинг ідей, та електронні голосування. Дослідження ефективності цих методів та їх впливу на політичні процеси є важливим завданням.

Таким чином, тема дослідження є надзвичайно актуальною у сучасному контексті, оскільки вона дозволяє краще зрозуміти, як цифрові інновації трансформують політичний ландшафт, які нові можливості та виклики вони створюють, і як ці процеси впливають на демократичний розвиток суспільства.

Проблематикою дослідження в науковому дискурсі займалися наступні науковці: Дж. Денсі [4], Б. Залець [11], Г. Шульце [9], А. Андерсон [1], Б. Пак, А. Абекасіс [8] та інші,

Дж. Денсі використовує зведені міжнародні дані пошуку Google, щоб перевірити дві різні думки про те, чому права людини привабливі для одних груп населення, але ні для інших. Модель «зверху донизу» передбачає, що загальнонаціональний інтерес до прав людини пояснюється головним чином зовнішніми факторами, тоді як модель «знизу вгору» підкреслює важливість внутрішніх факторів, таких як економічне зростання та постійне зростання репресії. Автор знаходить більше доказів на користь останньої моделі: не тільки інтерес до прав людини більше зосереджений на Глобальному Півдні, але дискурс також найбільш резонансний там, де люди стикаються з регулярним насильством з боку держави [4].

Б. Залець відзначає, що нинішня ситуація відзначається негативним ставленням людей до політики та розколом між ними. Автор показує, як ми можемо зрозуміти природу та походження такого стану за допомогою теорії резонансу Рози та його теорії дії. Роза трактує сучасну ситуацію як відчуження людей від політики та як реакцію людей на це. На цій основі автор пояснює функціонування політики страху. Він показує, що основою боротьби з політикою страху є покращення стосунків з точки зору резонансу [11].

Г. Шульце відзначає, що заворушення, сучасні марші протесту та сидячі застої в опосередкованих та інтенсивно мережевих суспільствах служать відправною точкою для дослідження тілесної та перцептивної інтенсивності як загального посилення в різних політичних стратегіях опору сьогодні [9].

А. Андерсон наголошує на тому, що критична діагностика форм порушеного або дефіцитного резонансу вводить методологічні питання з моральними наслідками. Незважаючи на ці виклики, теорія Рози закликає до оновленого ставлення до світу, яке поділяє спорідненість із паралельними розробками в гуманітарних науках [1].

Б. Пак, А. Абекасіс акцентують увагу на тому, що резонанс медіа-продукції відіграє важливу роль в епоху дезінформації та фейкових новин. Незважаючи на те, що вчені ретельно досліджували резонанс, вони здебільшого зосереджувалися на тому, чи відповідають певні повідомлення схильностям цільової аудиторії, і чому, замість того, щоб сис-

тематично аналізувати, як вони інтерпретуються широкими верствами населення. Автори стверджують, що теоретично, що резонанс – це не просто об'єктивний зв'язок між повідомленням і схильностями людини, а суб'єктивна інтерпретація та використання почутого повідомлення. Дослідники ідентифікують три різні типи суб'єктивного резонансу: вирішення проблеми, загострення проблеми та породження проблеми [8].

При наявності деяких досліджень в політології не прослідковується системного підходу до дослідження впливу інформаційних технологій на політичний резонанс.

Мета та завдання. Метою статті є дослідити вплив інформаційних технологій на політичний резонанс та демократичні процеси. Завдання статті: проаналізувати політологічні теорії політичного резонансу, надати визначення поняттю «політичний резонанс», описати елементи політичного резонансу, здійснити класифікацію політичного резонансу.

Методи дослідження. У дослідженні було використано метод компаративістського аналізу під час порівняння політологічних теорій політичного резонансу, метод класифікації для проведення класифікації політичного резонансу.

Результати дослідження. Існує кілька теоретичних підходів, що пояснюють механізми виникнення та поширення політичного резонансу. Ю. Хабермас стверджує, що комунікація є центральним елементом демократичного суспільства. Політичний резонанс виникає в процесі відкритого та раціонального обговорення, коли аргументи отримують підтримку громадськості завдяки їх логічній силі та етичній обґрунтованості [7].

Е. Гофман стверджує, що спосіб подання інформації (рамка) впливає на сприйняття та інтерпретацію подій аудиторією. Політичний резонанс можна досягти, ефективно рамокуючи повідомлення, щоб воно відповідало цінностям, переконанням та емоціям цільової аудиторії [8].

С. Бікчандані описує ситуацію, коли індивіди приймають рішення на основі спостережень за діями інших, а не на основі власної інформації. Інформаційні каскади можуть пояснити, як ідеї або події швидко набувають популярності та викликають політичний резонанс, навіть якщо початковий імпульс був незначним [2].

Д. Делла Порта, М. Діані вивчали, як організовані групи людей, які прагнуть до соціальних змін, створюють політичний резонанс. Важливими елементами є лідерство, організація, ресурси та можливість для мобілізації [6].

Кастельс досліджує, як інформаційні технології та мережеві структури впливають на суспільні та політичні процеси. Він стверджує, що політичний резонанс у сучасному суспільстві часто створюється через мережі, де інформація поширю-

ється швидко та ефективно завдяки цифровим платформам [10].

Для більшої наочності можливо зробити порівняльний аналіз у вигляді таблиці.

Цей аналіз допомагає зрозуміти різні підходи до вивчення політичного резонансу, підкреслюючи важливість комунікації, рамкування, соціальних рухів, мережевих структур та інформаційних каскадів у формуванні та поширенні політичних ідей та подій.

Отже, політичний резонанс – це процес, в рамках якого політичні ідеї, події або повідомлення набувають широкого суспільного відгуку та значного впливу, викликаючи емоційні реакції, мобілізуючи громадськість і сприяючи активним діям. Він виникає через ефективну комунікацію, рамкування повідомлень, інформаційні каскади та досягнення критичної маси підтримки, часто за допомогою сучасних інформаційних технологій та соціальних мереж.

Для більш глибокого аналізу і оцінки впливу політичного резонансу на суспільні процеси, ідентифікації ключових чинників, які можуть сприяти або перешкоджати виникненню політичного резонансу доцільно здійснити класифікацію політичного резонансу.

Класифікація політичного резонансу є важливим інструментом для розуміння механізмів

впливу інформаційних технологій на політичні процеси та взаємодії між політичними акторами і громадськістю. Політичний резонанс можна класифікувати за кількома критеріями: масштабом, інтенсивністю, тривалістю, засобами поширення та рівнем участі громадян.

Перший критерій класифікації – масштаб політичного резонансу. За цим критерієм розрізняють локальний, національний та глобальний резонанс. Локальний резонанс охоплює конкретні території або громади, де певна подія або ідея викликає значну реакцію. Національний резонанс стосується подій або ідей, що викликають широкий відгук на рівні всієї країни, впливаючи на загальнонаціональну політику та суспільну думку. Глобальний резонанс має місце тоді, коли подія або ідея викликає реакцію на міжнародному рівні, впливаючи на політичні процеси в багатьох країнах одночасно.

Другий критерій – інтенсивність політичного резонансу, яка визначається глибиною і силою впливу на суспільну свідомість та політичні процеси. Високоінтенсивний резонанс характеризується сильною та швидкою реакцією громадськості, що призводить до значних політичних змін або активізації масових рухів. Низькоінтенсивний резонанс викликає помірну реакцію, обмежуючись дискусіями та менш масштабними змінами.

Таблиця 1

Компаративістський аналіз теорій політичного резонансу

Автор	Теоретичний підхід	Основні тези	Елементи політичного резонансу
Ю. Хабермас	Теорія комунікативної дії	Комунікація є центральним елементом демократичного суспільства. Політичний резонанс виникає в процесі відкритого та раціонального обговорення, коли аргументи отримують підтримку громадськості завдяки їх логічній силі та етичній обґрунтованості.	Відкрите та раціональне обговорення, логічна сила аргументів, етична обґрунтованість, підтримка громадськості
Е. Гофман	Теорія рамкування (фреймінг)	Спосіб подання інформації (рамка) впливає на сприйняття та інтерпретацію подій аудиторією. Політичний резонанс можна досягти, ефективно рамкуючи повідомлення, щоб воно відповідало цінностям, переконанням та емоціям цільової аудиторії.	Рамкування повідомлень, відповідність цінностям та переконанням аудиторії, емоційний вплив, сприйняття та інтерпретація
С. Бікчандані	Теорія інформаційних каскадів	Індивіди приймають рішення на основі спостережень за діями інших, а не на основі власної інформації. Інформаційні каскади можуть пояснити, як ідеї або події швидко набувають популярності та викликають політичний резонанс, навіть якщо початковий імпульс був незначним.	Спостереження за діями інших, інформаційні каскади, швидке набуття популярності, політичний резонанс
Д. Делла Порта, М. Діані	Теорія соціальних рухів	Організовані групи людей, які прагнуть до соціальних змін, створюють політичний резонанс. Важливими елементами є лідерство, організація, ресурси та можливості для мобілізації.	Лідерство, організація, ресурси, мобілізація, прагнення до соціальних змін
М. Кастельс	Теорія мережевої суспільної структури	Інформаційні технології та мережеві структури впливають на суспільні та політичні процеси. Політичний резонанс у сучасному суспільстві часто створюється через мережі, де інформація поширюється швидко та ефективно завдяки цифровим платформам.	Інформаційні технології, мережеві структури, швидке та ефективне поширення інформації, цифрові платформи

Третій критерій – тривалість політичного резонансу. Короткотривалий резонанс має тимчасовий характер, коли реакція громадськості швидко згасає після початкового сплеску інтересу. Довготривалий резонанс зберігається протягом тривалого часу, впливаючи на політичну ситуацію і суспільну думку протягом місяців або навіть років.

Четвертий критерій – засоби поширення політичного резонансу. Традиційні засоби, такі як інтернет, телебачення, радіо, друковані ЗМІ, використовуються для масового поширення інформації та впливу на громадську думку. Цифрові засоби, такі як соціальні мережі, блоги, месенджери, онлайн-платформи, дозволяють швидко поширювати інформацію та забезпечують інтерактивність і зворотній зв'язок від аудиторії.

П'ятий критерій – рівень участі громадян у політичному резонансі. Пасивний рівень участі характеризується споживанням інформації без активних дій, тоді як активний рівень передбачає участь у дискусіях, протестах, підтримку петицій, участь у виборах та інших формах громадянської активності.

Класифікація політичного резонансу за цими критеріями дозволяє більш точно аналізувати і розуміти, як і чому певні події або ідеї викликають резонанс у суспільстві, які фактори впливають на його силу та тривалість, і як різні засоби інформаційних технологій можуть бути використані для формування і поширення політичних ідей. Це, в свою чергу, допомагає розробляти ефективні стратегії комунікації та впливу в умовах сучасного інформаційного середовища.

Політичний резонанс є складним явищем, яке виникає в результаті взаємодії кількох ключових елементів. Політичний резонанс починається з ефективної комунікативної стратегії. Повідомлення, ідеї або події формулюються таким чином, щоб вони відповідали цільовій аудиторії, акцентуючи на ключових питаннях та викликаючи емоційну реакцію. Інформація рамкується або впорядковується з урахуванням цільових переконань і цінностей аудиторії. Ефективне рамкування допомагає залучити увагу і збільшити прийняття інформації. Інформаційні каскади виникають, коли люди спираються на дії та вибори інших, а не на власну інформацію, що може призводити до швидкого поширення ідей або подій. Для досягнення політичного резонансу необхідно досягти критичної маси підтримки. Це означає, що достатня кількість людей підтримує певну ідею або рух, що призводить до подальшого зростання впливу.

Політичний резонанс часто створюється через організовані соціальні рухи та мобілізаційні зусилля. Лідерство, мережеві зв'язки та можливості для участі важливі для успішної організації політичного резонансу. У сучасному інформаційному суспільстві інформаційні технології та соці-

альні мережі грають важливу роль у формуванні та поширенні політичного резонансу. Вони дозволяють швидко і ефективно поширювати повідомлення і мобілізувати аудиторію.

Ці елементи взаємодіють між собою, утворюючи комплексну мережу, яка допомагає досягти значного впливу на суспільство через формування і поширення політичного резонансу.

Інформаційні технології мають надзвичайно значущий вплив на політичний резонанс у сучасному світі, оскільки вони трансформують способи комунікації, мобілізації та участі громадян у політичних процесах. Одним з ключових аспектів цього впливу є швидкість і масштаб поширення інформації. Завдяки соціальним мережам, блогам, онлайн-виданням та відео-платформам, політичні повідомлення можуть досягати великої аудиторії за лічені секунди. Вірусний контент може отримувати мільйони переглядів та поширень, що значно збільшує його вплив. Люди можуть отримувати інформацію в будь-якому місці та в будь-який час через мобільні пристрої, що підсилює ефект миттєвого поширення.

Традиційні медіа (телебачення, радіо, друковані видання) поступаються місцем новим формам цифрових медіа. Децентралізація медіа означає, що більше немає монополії на інформацію, і кожен може створювати та поширювати контент, що дає можливість новим голосам бути почутими. Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram та YouTube, стають головними майданчиками для політичних дискусій та кампаній. Політичні лідери та активісти отримують можливість безпосередньо комунікувати з громадськістю, обходячи традиційні медіа. Соціальні мережі дозволяють політикам і громадським діячам безпосередньо звертатися до виборців, відповідати на питання та брати участь у дискусіях, а лайв-стрімінг дає змогу транслювати події в реальному часі, мобілізуючи підтримку і створюючи резонанс навколо подій.

Інформаційні технології пропонують широкий спектр нових інструментів для політичної комунікації, включаючи меметичний контент, який дозволяє створювати короткі, але впливові повідомлення, що легко поширюються та запам'ятовуються. Використання алгоритмів для таргетування політичної реклами на конкретні групи населення підвищує ефективність комунікаційних кампаній. Разом із позитивними змінами інформаційні технології створюють нові виклики, такі як поширення фейкових новин, що можуть маніпулювати громадською думкою та підривати демократичні процеси, і створення інформаційних бульбашок, коли користувачі стикаються лише з інформацією, що підтверджує їхні погляди, підсилюючи поляризацію суспільства.

Алгоритми соціальних мереж та платформи на основі штучного інтелекту впливають на те, яку інформацію бачать користувачі. Персоналізація

контенту за допомогою алгоритмів аналізує поведінку користувачів і пропонує їм контент, що відповідає їхнім інтересам, підсилюючи вплив політичних повідомлень. Проте, використання алгоритмів може призводити до маніпуляцій, коли певні повідомлення стають більш видимими або навпаки зникають з поля зору користувачів. Інформаційні технології також відкривають нові можливості для демократичної участі, включаючи онлайн-петиції, електронні голосування та краудсорсинг ідей, що сприяють залученню громадян до політичних процесів, підвищують прозорість та підзвітність урядів через відкритий доступ до даних та можливості для моніторингу діяльності державних органів.

Інформаційні технології мають багатогранний вплив на політичний резонанс. Вони дозволяють швидше і ширше поширювати інформацію, змінюють структуру медіа-простору, надають нові інструменти для комунікації та мобілізації, але також створюють нові виклики у вигляді дезінформації та інформаційних бульбашок. Ефективне використання цих технологій може сприяти розвитку демократії, підвищуючи прозорість і залученість громадян до політичних процесів, тоді як негативні аспекти потребують ретельного вивчення та розробки механізмів протидії.

Інформаційні технології пропонують широкий спектр інструментів для політичної комунікації, які істотно трансформували способи взаємодії політиків, активістів і громадян. Ці інструменти дозволяють ефективно поширювати інформацію, мобілізувати підтримку, вести політичні кампанії та залучати громадськість до політичних процесів.

Соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn та TikTok, стали головними платформами для політичної комунікації. Вони дозволяють політикам та активістам безпосередньо звертатися до громадян, обговорювати актуальні питання, ділитися своїми поглядами та планами. Соціальні мережі сприяють створенню інтерактивного середовища, де користувачі можуть коментувати, лайкати, поширювати інформацію, брати участь у дискусіях та навіть організувати спільні дії. Наприклад, Twitter активно використовується для швидкого поширення коротких повідомлень та новин, тоді як Instagram та TikTok дозволяють створювати візуально привабливий контент, який швидко розповсюджується серед молоді.

Блоги є ще одним важливим інструментом політичної комунікації. Вони надають можливість для глибокого аналізу політичних питань, публікації авторських статей, проведення інтерв'ю та обговорення важливих тем. Політичні блогери та влогери можуть формувати думки своїх підписників, впливати на громадську думку та мобілізувати підтримку для різних ініціатив. YouTube, як головна платформа для влогінгу, дозволяє політичним лідерам і активістам створювати детальні

відео на актуальні теми, проводити онлайн-трансляції та взаємодіяти зі своєю аудиторією в реальному часі.

Месенджери, такі як WhatsApp, Telegram, Signal та Viber, використовуються для приватної та групової комунікації. Вони дозволяють створювати канали та групи для поширення інформації серед зацікавлених осіб, організувати обговорення, планувати події та координувати дії. Наприклад, Telegram-канали стали популярним засобом для поширення новин, аналітики та мобілізації підтримки під час політичних кампаній та протестів. Завдяки високому рівню безпеки та конфіденційності, месенджери також використовуються для координації дій активістів та проведення агітаційної роботи.

Онлайн-платформи для голосування та подачі петицій, такі як Change.org, Avaaz, та місцеві урядові платформи, дозволяють громадянам безпосередньо брати участь у політичному процесі. Вони сприяють активному залученню громадян до прийняття рішень, дозволяючи висловлювати свою думку з важливих питань, підтримувати різні ініціативи та вимагати змін від урядів та організацій. Ці інструменти забезпечують прозорість та підзвітність політичних процесів, підвищують рівень довіри громадян до державних інституцій.

Інформаційні технології надають широкі можливості для політичної комунікації, значно підвищуючи її ефективність та залученість громадян. Вони дозволяють швидко та ефективно поширювати інформацію, мобілізувати підтримку, вести політичні кампанії та залучати громадськість до політичних процесів. Використання соціальних мереж, блогів, месенджерів, онлайн-платформ для голосування, алгоритмів таргетингу, вірусного контенту та електронних платформ для громадського обговорення дозволяє створювати інтерактивне та динамічне середовище, яке сприяє розвитку демократії, підвищує прозорість та підзвітність політичних процесів, але також ставить перед політиками та суспільством нові виклики, пов'язані з дезінформацією та конфіденційністю даних.

Інформаційні технології, попри всі свої переваги, також створюють численні виклики та ризики для політичної комунікації. Один з найбільших викликів полягає у поширенні дезінформації та фейкових новин. Швидкість і масштаб поширення інформації через соціальні мережі та інші цифрові платформи роблять їх ідеальним середовищем для розповсюдження неправдивих або маніпулятивних повідомлень, які можуть підірвати громадську довіру, створювати паніку або впливати на результати виборів. Дезінформація часто має вірусний характер і може швидко досягати широкої аудиторії, що ускладнює її виявлення та спростування.

Ще одним важливим ризиком є створення інформаційних бульбашок. Алгоритми соціаль-

них мереж аналізують поведінку користувачів і пропонують контент, що відповідає їхнім попереднім уподобанням, створюючи таким чином замкнені інформаційні простори, де люди стикаються лише з інформацією, яка підтверджує їхні погляди. Це може призводити до поляризації суспільства, коли різні групи людей мають все менше спільного інформаційного простору та все більше розходяться у своїх переконаннях і поглядах на реальність.

Конфіденційність даних та їх безпека є ще одним серйозним викликом. Збір великої кількості особистих даних користувачів для таргетингу та персоналізації контенту підвищує ризик їх витоку або несанкціонованого використання. Це може призводити до порушення приватності, а також до можливості маніпуляцій на основі отриманої інформації. Кібербезпека стає критично важливою, оскільки політичні кампанії та урядові установи стають мішенями для хакерських атак, спрямованих на злам систем, викрадення даних або поширення дезінформації.

Проблема регулювання інформаційного простору також постає дуже гостро. З одного боку, необхідно розробляти ефективні механізми для боротьби з дезінформацією та захисту приватності, з іншого боку, важливо забезпечити свободу слова та уникнути цензури. Регулювання має бути збалансованим, щоб не обмежувати можливості для вільного висловлення думок і водночас захищати суспільство від шкідливого контенту.

Інформаційні технології також можуть використовуватись для політичної маніпуляції. Складні алгоритми та технології штучного інтелекту можуть створювати контент, який маніпулює емоціями та сприйняттям аудиторії, впливаючи на політичні погляди та поведінку. Використання ботів та фейкових акаунтів для масової поширення певних меседжів або атак на політичних опонентів стає все більш поширеним явищем, що підриває чесність політичних процесів та довіру до демократичних інститутів.

Зрештою, цифровий розрив між різними групами населення також є значним викликом. Доступ до інформаційних технологій та навички їх використання значною мірою відрізняються між різними соціальними, економічними та віковими групами. Це може призводити до нерівного доступу до інформації та можливостей участі в політичному житті, що в свою чергу підсилює соціальну та політичну нерівність.

Таким чином, інформаційні технології несуть із собою не лише значні можливості, але й суттєві виклики та ризики, які потребують комплексного підходу для їх вирішення.

Незважаючи на всі загрози інформаційні технології мають величезний потенціал для зміцнення демократичних процесів, підвищення прозорості

та підзвітності, розширення участі громадян, покращення політичної освіченості та сприяння появі нових політичних лідерів. Використання цих можливостей може значно покращити якість демократичного управління та сприяти розвитку більш відкритого та інклюзивного суспільства

Висновки. Інформаційні технології мають значний вплив на політичний резонанс, пропонуючи широкий спектр інструментів для політичної комунікації, які дозволяють швидко поширювати інформацію, мобілізувати підтримку, залучати громадян до політичних процесів та покращувати прозорість і підзвітність урядів. Соціальні мережі, блоги, месенджери, онлайн-платформи для голосування, алгоритми таргетингу, вірусний контент та електронні платформи для громадського обговорення значно змінюють спосіб взаємодії політиків, активістів і громадян. Вони створюють динамічне та інтерактивне середовище, яке сприяє розвитку демократії та підвищенню політичної освіченості. Водночас ці технології несуть із собою значні виклики та ризики, такі як поширення дезінформації, створення інформаційних бульбашок, загроза конфіденційності та кібербезпека. Ефективне використання інформаційних технологій може значно покращити якість демократичного управління, але вимагає також комплексного підходу до вирішення супутніх проблем. Інформаційні технології відкривають нові можливості для демократичних процесів, роблячи їх більш відкритими, інклюзивними та прозорими, але потребують ретельного регулювання та захисту від зловживань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Anderson A. The moral and political challenges of Hartmut Rosa's theory of resonance *The Journal of Chinese Sociology*. 2023. 10:6. 1–13.
2. Bikhchandani S., Hirshleifer D., Welch I. A Theory of Fads, Fashion, Custom, and Cultural Change as Informational Cascades. *Journal of Political Economy*. 1992. № 100(5). P. 992–1026.
3. Dahlerup D. The Story of the Theory of Critical Mass. *Politics and Gender*. 2006. № 2(04). P. 511–522.
4. Dancy G., Fariss C. J. The Global Resonance of Human Rights: What Google Trends Can Tell Us. *American Political Science Review*. 2024. № 118. P. 252–273.
5. Della D. Porta, Mario Diani Social Movements: An Introduction. *Contemporary Sociology*. 2000. Vol. 29, No. 3. P. 538–540.
6. Habermas J. *The Theory of Communicative Action* Beacon Press, 1981. 465 p.
7. Goffman E. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Northeastern University Press 1986. 600 p.
8. Park B.Y., Abecassis A. R. Varieties of resonance: The subjective interpretations and utilizations of media output in France. *Poetics*. 2021 Volume 88.
9. Schulze Holger Resistance and Resonance: A Political Anthropology of Sound. *The Senses and Society*. 2016. № 11(1). P. 68–81.

10. The Rise of the Network Society/ Castells M. Wiley-Blackwell. 2009. 656 p.

11. Zalec Bojan Contemporary societal division: resonance, alienation, and (politics of) fear. *XLinguae*. 2022. № 15(1). P. 106–114.

REFERENCES:

1. Anderson A. (2023) The moral and political challenges of Hartmut Rosa's theory of resonance *The Journal of Chinese Sociology*, № 10, pp. 1–13. [in English]

2. Bikhchandani S., Hirshleifer D., Welch I. (1992) A Theory of Fads, Fashion, Custom, and Cultural Change as Informational Cascades. *Journal of Political Economy*, № 100, pp. 992–1026. [in English]

3. Dahlerup D. (2006) The Story of the Theory of Critical Mass. *Politics and Gender*, № 2(04), 511–522. [in English]

4. Dancy G., Fariss C. J. (2024) The Global Resonance of Human Rights: What Google Trends Can Tell Us. *American Political Science Review*, № 118, pp. 252–273. [in English]

5. Donatella Della Porta, Mario Diani (2000) Social Movements: An Introduction. *Contemporary Sociology*, Vol. 29, No. 3, pp. 538–540. [in English]

6. Habermas J. (1981) *The Theory of Communicative Action*. Beacon Press, 465 p. [in English]

7. Goffman E. (1986) *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Northeastern University Press 600 p. [in English]

8. Park B.Y., Abecassis A. R. (2021) Varieties of resonance: The subjective interpretations and utilizations of media output in France. *Poetics*, Volume 88 [in English]

9. Schulze H. (2016) Resistance and Resonance: A Political Anthropology of Sound *The Senses and Society*, 11(1). pp. 68–81. [in English]

10. The Rise of the Network Society/ Castells M. (2009) Wiley-Blackwell. 656 p. [in English]

11. Zalec B. (2022) Contemporary societal division: resonance, alienation, and (politics of) fear. *XLinguae*, № 15 (1). pp. 106–114. [in English]

Information technologies and political resonance

Dondik Olexandr Valeriyovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines

National University Zaporizhzhia
Polytechnic

Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0002-6686-2941

The urgency of the problem. The introduction of digital innovations and the development of Internet communications have fundamentally changed the way in which people receive, process and distribute information. These changes have a significant impact on all aspects of social life, including political processes.

The aim of the study. The purpose of the article is to investigate the impact of information technologies on political resonance and democratic processes.

Research methods. The research used the method of comparative analysis and the method of classification.

Research results. Political resonance is the process by which political ideas, events, or messages gain widespread public response and significant impact, evoking emotional reactions, mobilizing the public, and promoting active action.

Political resonance can be classified according to several criteria: scale, intensity, duration, means of distribution and level of citizen participation.

The first classification criterion is the scale of political resonance. According to this criterion, local, national and global resonance is distinguished. The second criterion is the intensity of political resonance, which is determined by the depth and power of influence on public consciousness and political processes. The third criterion is the duration of political resonance. Short-term resonance is temporary, with public response quickly fading after an initial surge of interest. Long-term resonance persists for a long time, influencing the political situation and public opinion for months or even years. The fourth criterion is the means of spreading political resonance. Traditional means, such as the Internet, television, radio, and print media, are used for mass dissemination of information and influence on public opinion. The fifth criterion is the level of citizen participation in political resonance. The passive level of participation is characterized by the consumption of information without active actions, while the active level involves participation in discussions, protests, support of petitions, participation in elections and other forms of civic activity.

Political resonance is a complex phenomenon that arises as a result of the interaction of several key elements. Political resonance begins with an effective communication strategy. Political resonance is often created through organized social movements and mobilization efforts. Leadership, networking, and opportunities for participation are important for successful political advocacy.

Key words: political resonance, communication, framing, information cascades, social movements, network structures, digital platforms, mobilization, public opinion, information technologies.

Лемко Юлія Романівна
Візняк Вікторія Ярославівна

Роль G20 у глобальному управлінні: проблеми та перспективи впливу

УДК 327.3
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.11>

Лемко Юлія Романівна
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0000-0002-9864-6963

Візняк Вікторія Ярославівна
студентка III курсу кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12,
Львів, Україна
ORCID: 0009-0006-0176-2623

Дана стаття присвячена дослідженню основних напрямів функціонування G20 у глобальному управлінні, як основоположного вектору з точки зору глобалізаційних досліджень. Загальновідомо, що сьогодні шляхом аналізу економічного дистанціювання між країнами та регіонами за різними критеріями виявлено глобальну проблему нерівномірності розвитку людського потенціалу та доходів через відмінності у рівні економічних систем, доступності ресурсів та технологій, якість управління економічною політикою та ефективність інвестицій у техніко-інноваційний прогрес країн. Тому, ще однією проблематикою даного дослідження виступають саме проблеми та перспективи впливу G20 на згадані моменти. Упорядкування сучасних економічно-політичних об'єднань вказується на спільні зусилля держав та регіонів для вирішення спільних екологічних, економічних, соціальних, культурних та технічних проблем незалежно від різних рівнів економічного розвитку країн, ресурсного забезпечення та прагнення до захисту різноманітних національних економічних інтересів. Однак лише об'єднання зусиль дозволяє визначити потенціал у вирішенні спільних глобальних проблем держав. Наразі перед світовою спільнотою постають, взаємопов'язані глобальні економічні, екологічні та соціальні питання і жодна країна не в змозі самотужки впоратися з ними. Тому актуальним являється саме державам-членам G20 прийняти спільне рішення, яке допоможе населенню планети досягти економічного процвітання, екологічної стійкості, соціальної інклюзії та стійкості в умовах непередбачуваних криз. Для дослідження даної теми авторами було використано метод аналізу і синтезу, які застосовуються з метою наукового пізнання, органічно взаємопов'язані й взаємозумовлені, а також перевагу було віддано історико-хронологічному та історико-системному методам, які дали можливість визначити критерії класифікації та структурувати зміст і рівні співпраці у визначених сферах. Результати даних досліджень зазначені у висновках статті та вважаємо, що зазначені пропозиції та напрямки розвитку країн «Великої двадцятки» сприятимуть покращенню позитивного впливу на світову економічну систему з метою вирівнювання глобального економічного розвитку, вирішення питань бідності, голоду, екологічних криз та технологічних відставань.

Ключові слова: G20, глобальне управління, Європейський Союз, фінансова криза.

Вступ. Загальновідомо, що глобальна криза посилила значення глобального управління, особливо щодо структур управління міжнародних фінансових установ, оскільки очікується, що міжнародні суперечки щодо міжнародної валютної системи та валютної політики держав будуть посилюватися і в подальшому. Ефективна співпраця між великими економіками та колективні дії є важливими, оскільки якщо меркантилістських стратегій будуть дотримуватися всі великі країни, це може призвести до дефляційного тиску на світову економіку. Тому вважаємо, що глобальне управління та багатосторонність набувають важливого значення, особливо в період коли держави починають вирішувати свої економічні, політичні питання та питання безпеки на багатосторонніх форумах і не тільки.

Метою даної статті є дослідити основних напрямів функціонування G20 у глобальному управлінні, як основоположного вектору з точки зору глобалізаційних досліджень.

Відповідно до мети в даній роботі було виокремлено ряд завдань, зокрема здійснити дослідження концепції глобального управління, здійснити аналіз проблемних аспектів функціонування G20 у глобальному управлінні та здійснити аналіз G20 та викликів сучасності.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що велика двадцятка G20, або, як її офіційно називають – Група двадцяти найбільших розвинених економік (The Group of Twenty major advanced and emerging economies), є неформальним об'єднанням урядів країн з сильною економікою. У своїх офіційних документах група вказує, що зустрічі у форматі G20 створені для неформального обговорення ключових економічних та фінансових питань між найвпливовішими країнами світу з метою забезпечення стабільного та сталого зростання глобальної економіки на користь усіх країн. У простіших термінах, на зустрічах Групи двадцяти світові лідери можуть обговорити найактуальніші проблеми, які відчуває чи може відчути світ у найближчому майбутньому. Останніми часами темами на самітах були зміна клімату, охорона здоров'я та запобігання епідеміям, а також міграція. Такі форум є досить широким (і тому досить легітимним), щоб стати зародком глобальних економічних реформ, проте з іншої сторони досить малим, щоб бути ефективними [5].

Цей скептицизм впливає з величезних труднощів у досягненні домовленостей між такою кількістю країн і того факту, що, оскільки G20 не є офіційною міжнародною інституцією, вона не

може змусити нікого дотримуватися її домовленостей. Він не може встановлювати санкції чи стимули в односторонньому порядку, а також не може досягти «когнітивного консенсусу», який, як показує досвід, є ключовим для досягнення узгоджених і довготривалих відповідей, коли справа стосується міжнародного економічного співробітництва. Домовленості що досягаються на даних форумах можуть діяти лише як координаційний центр для розробки нових правил, що координують як реформи внутрішнього економічного законодавства країн, так і статутів міжнародних економічних організацій. Хоча з другої сторони ми можемо стверджувати що такий механізм на сьогоднішні є необхідний міжнародній спільноті. Оскільки економічне зростання та поява нових держав створює світ, який стає все більш багатополлярним, і в якому більше немає жодної домінуючої сили, здатної взяти на себе контроль і забезпечити лідерство самостійно, як це зробили США після Другої світової війни. Але в той же час попит на режими міжнародного економічного співробітництва, що сприяють укладанню угод, знижують трансакційні витрати та покращують інформацію, і ми можемо говорити про те що тільки починається такий процес [1].

Цей більший попит на міжнародне економічне управління впливає з того факту, що за останні два десятиліття ринки стали глобальними, тоді як політика, спрямована на їх регулювання, продовжує працювати фундаментально на національному рівні. Проте пропозиція економічного співробітництва не в змозі задовольнити попит. Мозаїка правил і міжнародних економічних інституцій виявляється неспроможною реагувати на занепокоєння людей, головним чином на обмеження простору для маневру держав, яке виникає з економічною інтернаціоналізацією. На практиці це означає зменшення суверенітету в економічній політиці та підірив демократії. Ще до кризи все це призводило до зростаючого конфлікту в міжнародних економічних відносинах, зіткнення, яке підживлювалося односторонніми діями багатьох країн, які не бажали адаптувати свою національну політику до глобальних потреб.

Проте, як би складно це було, у світі, який стає все більш економічно інтегрованим і взаємозалежним, держави приречені співпрацювати, незважаючи на їхні протилежні інтереси. Підтримка відкритої, упорядкованої та чітко регульованої економічної системи є глобальним суспільним надбанням, оскільки це приносить користь усім громадянам світу. Але, як це трапляється з усіма міжнародними суспільними благами, їх забезпечення – за відсутності домінуючої влади – вимагає міжнародної співпраці. Більше того, у випадку управління глобалізацією, яке розуміється не як уряд, а як процедура прийняття рішень, засно-

вана на постійних переговорах і повазі до закону, питання міжнародної легітимності та навіть справедливості розподілу вступають у гру. Лише якщо правила глобальної економіки сприйматимуться громадянами основних країн як легітимні, інклюзивні та достатньо демократичні, вони будуть ефективними та тривалими, оскільки дозволять людям відновити на наднаціональному рівні частину економічного суверенітету, який вони втратили на національному рівні через глобалізацію. Цей елемент легітимності став особливо важливим після фінансової кризи, руйнівні наслідки якої спричинили зростання хвилі антиглобалістських настроїв [4].

У цьому контексті міжнародне співтовариство має створити спільне міжнародне лідерство, яке сприятиме та покращуватиме багатостороннє співробітництво шляхом покращення діалогу між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються. Щоб досягти цього, гнучкі та легітимні форуми діалогу, такі як G20, є абсолютно необхідними. Множинність точок зору та той факт, що головні гравці проблем світового економічного порядку денного представлені в G20, робить цю групу найбільш підходящою складовою для формування міжнародних угод, які згодом можуть отримати юридичний статус через існуючі міжнародні організації, такі як МВФ, СОТ або різні спеціальні ради ООН [6].

Високий рівень міжнародної економічної співпраці, досягнутий самітами Великої двадцятки у Вашингтоні та Лондоні, безумовно, був колективним успіхом і прикладом відповідального глобального економічного управління в умовах кризи. Але після цього початкового етапу G20 втрачає згуртованість і рух через те, що можливий крах глобальної економіки більше не здається ймовірним ризиком, а також тому, що внутрішні політичні програми основних країн ускладнюють міжнародну співпрацю. Тому головний виклик, з яким зіткнеться G20, – це залишатися актуальними. Для цього необхідно продемонструвати, що це корисно в умовах, коли гострота економічної рецесії, постійний високий рівень безробіття та нерівномірний регіональний характер глобального відновлення спонукають багато країн покладати міжнародну співпрацю на щоб вони могли зосередитися на внутрішніх політичних пріоритетах [2].

Другою проблемою, з якою стикається G20, полягає в тому, що вона все ще піддається критиці щодо недостатнього представництва чи демократичності. Ідея цих скарг полягає в тому, що деякі держави повинні входити до списку країн членів G20, але ніхто не може точно назвати хто саме там повинен бути, оскільки процес відбору був довільним і не відповідав об'єктивним критеріям, таким як ВВП чи частка світової торгівлі. Також не бралися до уваги дані щодо жодного регіонального балансу. З цієї причини група є односторон-

ньою в географічному плані (так само, як G7, яка має чіткий європейський і західний ухил і дуже мало представлена в Африці), бідні країни взагалі не представлені, а на інституційному рівні група є не пов'язана з Організацією Об'єднаних Націй, яка є єдиним беззаперечно легітимним форумом у міжнародній політичній системі [6].

Однак, з практичної точки зору та визнаючи, що завжди існує компроміс між репрезентативністю та ефективністю, у своєму нинішньому складі G20 є достатньо малим, щоб приймати рішення, які репрезентують понад 80% населення світу та ВВП. Це не означає, що немає місця для вдосконалення, або що не слід проводити дебати, щоб спробувати заповнити прогалини в представленні. Однак, враховуючи труднощі, з якими нинішні країни-члени приймають суттєві зміни у складі групи, необхідно буде максимально використати її поточний склад.

Крім того, існування багатосторонніх інституцій у високо-глобалізованому світі полегшує проблему дефіциту демократії. У тій мірі, в якій G20 просуває реформи таких інституцій, як МВФ і Світовий банк, щоб зробити їх більш представницькими та легітимними, вона сприятиме (хоча й недосконалим чином) зменшенню проблеми дефіциту демократії (який, до речі, також впливає на більш репрезентативні інституції, такі як ЄС та ООН, оскільки люди сприймають їх як надто віддалені) [4].

Ще одне питання, з яким пов'язують G20 – визнання в поточній системі міжнародних інституцій. Дана група могла б і надалі бути неформальним зібранням глав держав і урядів, зосереджених на економічних питаннях, як це було у Великій сімці, яка відповідала лише перед народами своїх держав-членів. Проте, враховуючи важливість даної ініціативи, було б доцільно, щоб Велика двадцятка набула більш інституційного статусу, що також допомогло б вирішити деякі проблеми легітимності, які обговорювалися раніше. Зокрема, G20 було б добре приєднатися до системи ООН, а також МВФ і Світового банку (це має зробити і СОТ, яка поки що є незалежною міжнародною організацією). У такий спосіб його більше не сприйматимуть як форум, який не є ані інклюзивним, ані прозорим, і як форум, який просто об'єднав як нових членів клуб, який уже мав міжнародну економічну владу, процес, який деякі науковці назвали «гегемоністським». До прикладу можемо взяти Рада Безпеки ООН, яка також потребує реформування, завжди вважалася більш легітимною, ніж G7, оскільки вона була частиною системи ООН. Крім того, якщо G20 буде більше залучена до питань зміни клімату, їй доведеться координувати свої дії з Організацією Об'єднаних Націй (зокрема, з Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату),

тому важливим є налагодження взаємовідносин між G20 та системою ООН [3].

Вважаємо що основною проблемою G20 у її поточній конфігурації полягає в тому, що існує кілька способів, за якими вона не є «представником» світової економіки. По-перше, єдиною африканською країною у G20 є Південна Африка, тоді як є шість країн з кожного з трьох інших основних регіонів світу. По-друге, жодна держава з низьким рівнем доходу не включена до G20, тоді як країни із середнім доходом, так і країни з високим доходом добре представлені дев'ятьма та десятьма країнами відповідно. Це, звісно, свідчить про те, що коли країни спочатку обиралися, наміром було створити форум для «системно значущих» економік, категорії, до якої не належить жодна країна з низьким рівнем доходу. Однак сьогодні, після підвищення рівня форуму глав держав, який має намір стати головним форумом глобального економічного управління, відсутність будь-якої країни з низьким рівнем доходу є проблематичною. Те саме стосується відсутності малих відкритих економік. Цей тип економіки є, мабуть, найпоширенішим у світовій економіці, але жодна маленька економіка не включена до G20, щоб озвучити перспективи та занепокоєння таких економік.

Висновки. Отже, у даній статті наголошується на необхідності для міжнародної спільноти рухатися до створення інституційних рамок глобального економічного управління, здатних реагувати на зростаючі економічні та кліматичні виклики, з якими стикається світ. Фінансова криза послужила тривожним дзвіночком щодо ризику збереження високоглобалізованої економіки з національними правилами та ризику, який створює слабке фінансове регулювання для звичайних людей. У даному дослідженні доведено пріоритети глобального економічного управління що передбачають відновлення балансу світової економіки, координація фінансової реформи, поглиблення внутрішньої реформи МВФ, відкриття дебатів щодо глобальної резервної валюти та створення багатосторонньої структури для боротьби з глобальним потеплінням. Ці заходи дозволять зробити модель зростання, на якій зараз базується світова економіка, більш стабільною, сталою та інклюзивною. Більше того, це реформи, які можна здійснити, якщо буде створено спільне та достатньо легітимне лідерство, таке як те, яке G20 змогла забезпечити на початку кризи.

Також, у даній статті доведено, що G20 стикається з низкою труднощів, які вона зможе подолати, лише якщо доведе, що здатна бути корисною та представницькою в контексті, коли внутрішні проблеми країн ускладнюють її роботу для їх участі в міжнародній економічній співпраці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тимків Я. І. Теоретико-історичні основи концепції глобального управління // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2012. Вип. 111(1). С. 70–76.
2. ASSEMBLY, UN General. A life of dignity for all: accelerating process towards the Millennium Development Goals and advancing the United Nations development agenda beyond 2015 / ASSEMBLY, UN General. New York: United Nations, 2013. 68 с.
3. Brand, U. Order and regulation: Global Governance as a hegemonic discourse of international politics? // Review of International Political Economy. 2005. 12(1). pp. 155–176.
4. Cassese S. Global administrative law: The state of the art. International Journal of Constitutional Law. 2015. Vol. 13, № 2. P. 465–468.
5. Chandra R. Climate change and the role of global administrative law: An overview. International Journal of Multidisciplinary Research and Development. 2019. Vol. 6, № 5. P. 23–27.
6. Martins A.G. Global Administrative Law: a new branch of law or a quest for an academic grail? e-Pública. 2015. Vol. II, № 3. P. 179–203.

REFERENCES:

1. Tymkiv Y.I (2012) Teoretyko-istorychni osnovy kontseptsii globalnogo upravlinnya [Theoretical-historical order of global administrative concept] Actualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vyp. 111(1). С. 70–76. [in Ukrainian].
2. ASSEMBLY, UN General. (2013) A life of dignity for all: accelerating process towards the Millennium Development Goals and advancing the United Nations development agenda beyond 2015 / ASSEMBLY, UN General. New York: United Nations, 68 c.
3. Brand, U. (2005) Order and regulation: Global Governance as a hegemonic discourse of international politics? // Review of International Political Economy. 12(1). pp. 155–176.
4. Cassese S. (2015) Global administrative law: The state of the art. International Journal of Constitutional Law. Vol. 13, № 2. P. 465–468.
5. Chandra R. (2019) Climate change and the role of global administrative law: An overview. International Journal of Multidisciplinary Research and Development. Vol. 6, № 5. P. 23–27.
6. Martins A.G. (2015) Global Administrative Law: a new branch of law or a quest for an academic grail? e-Pública. Vol. II, № 3. P. 179–203.

The role of the G20 in global governance: problems and prospects of influence

Lemko Yuliya Romanivna

Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer at the Department
of Political and International Relations
Science
National University "Lviv Politechnic"
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9864-6963

Vizniak Viktoriya Yaroslavivna

III-rd year Student at the Department
of Political and International Relations
Science
National University "Lviv Politechnic"
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0006-0176-2623

This article is dedicated to exploring the primary directions of the G20's role in global governance, viewed as a fundamental vector within globalization studies. It is widely recognized that today, through the analysis of economic disparities between countries and regions across various criteria, a global issue has been identified: the uneven development of human potential and income levels. This disparity is due to differences in economic systems, resource and technology accessibility, the quality of economic policy management, and the effectiveness of investments in technological and innovative progress. Therefore, another critical aspect of this study focuses on the challenges and prospects related to the G20's influence on these issues.

The organization of modern economic-political unions underscores the collective efforts of states and regions to address common environmental, economic, social, cultural, and technical challenges, despite varying levels of economic development, resource availability, and the pursuit of diverse national economic interests. However, only through united efforts can the potential to solve shared global problems be realized. Presently, the global community faces interconnected economic, environmental, and social issues that no single country can tackle alone. Thus, it is imperative for the G20 member states to adopt a unified vision that will help humanity achieve economic prosperity, environmental sustainability, social inclusion, and resilience in the face of unforeseen crises.

To investigate this topic, the authors utilized methods of analysis and synthesis, which are organically interconnected and interdependent in scientific inquiry. Furthermore, historical-chronological and historical-systematic methods were preferred, allowing for the identification of classification criteria and the structuring of the content and levels of cooperation in the specified areas. The results of this research are presented in the article's conclusions. We believe that the proposed recommendations and development directions for the «Group of Twenty» countries will enhance their positive impact on the global economic system. This aims to balance global economic development and address issues such as poverty, hunger, environmental crises, and technological lag.

Key words: G20, global governance, European Union, financial crisis.

Михайлишин М. О.

Становлення і стан дослідження проблематики деформації та дифузії політичних інститутів і міжінституційних відносин у політичній науці

УДК 321.01:328(4)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.12>

Михайлишин М. О.
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
ORCID: 0009-0002-4377-6821

Дослідження деформації і дифузії політичних інститутів й міжінституційних відносин набуває все більшої ваги у сучасній політичній науці. Ця проблематика є важливою для розуміння динаміки політичних систем й інституційного дизайну, адже охоплює різні типи режимів і пояснює мінливість політичних інститутів у рамках різних інституційних правил і контексті. Однак незважаючи на значну увагу дослідників до окремих аспектів цього феномена, й досі бракує його цілісної концептуалізації. Це очевидно з авторського аналізу історії наявних досліджень інституційного дизайну, в яких виявляються неточності і проблеми попередніх підходів, зокрема через односпрямованість базових категорій та дослідницьких лінз останніх. Враховуючи це, метою представленого дослідження виступає опрацювання наявних наукових доробків на предмет феноменів деформації та дифузії політичних інститутів, а також спроба концептуалізувати ці явища і продемонструвати їхній науковий потенціал. Для розв'язання цієї мети в статті здійснено ретроспективний огляд попередніх напрацювань із різних напрямків інституційних досліджень, порівняно відповідні кейси та обґрунтовано на їхній основі власні концепти. Для цього передусім здійснено аналіз наукових робіт різних дослідників, які з різних перспектив вивчали окремі аспекти деформації і дифузії політичних інститутів або суміжні процеси. У ході дослідження встановлено, що феномени деформації та дифузії політичних інститутів є наскрізними для всіх типів політичних режимів, хоча їхні причини, наслідки і механізми можуть відрізнятися. Ці процеси мають комплексний характер, охоплюючи як формальні, так і фактичні аспекти функціонування політичних інститутів. Виявлено, що існуючі концепти мають партикулярний характер і не можуть повністю охопити явища інституційної дифузії і деформації. Зокрема, наголошено на необхідності розробки більш місткого поняття, яке б характеризувало набір ключових ресурсів, спроможностей, повноважень та арен політичних інститутів для швидкої та точної оцінки наявності чи відсутності дифузії або деформації. Запропоновано розглядати дифузію політичних інститутів і деформацію міжінституційних відносин як принцип загальної взаємодії політичних інститутів через розмаїте взаємопроникнення їхніх концептуальних параметрів. Це відкриває новий підхід до вивчення політичних систем, зокрема щодо їхньої мінливості й атиповості.

Ключові слова: політичні інститути, дифузія політичних інститутів, деформація міжінституційних відносин, неінституціоналізм, політичні системи, інституційний дизайн.

Вступ. Політична наука вже давно і активно досліджує проблематику вибору та використання різного інституційного дизайну і робить це в чинному вигляді та форматі щонайменше починаючи з 1980-х років, коли було подолано, з одного боку, юридичний формалізм, а з іншого – увагу до надміру конкретних деталей, зокрема поведінки й інтенцій політичних акторів. При цьому, науковці завжди прагнули і прагнуть знайти більш наукоємне підґрунтя для роботи, а вивчення політичних інститутів і міжінституційних відносин містить все ширшу і ширшу базу для емпіричних та статистичних досліджень. За такими лекалами ця галузь дослідження закономірно розвивається і до тепер, однак ми хочемо зупинитися на, як нам здається, ще одному дуже важливому її аспекті, а саме на проблематиці деформації інституційного дизайну та дифузії політичних інститутів і загалом міжінституційних відносин. Тим паче, що ця наукова проблематика надзвичайно слабо представлена в новітній політичній науці спеціалізованими дослідженнями, але на практиці ті проблеми, яких вона стосується, є загальновідомими.

Мета та завдання. Відтак мета представленого дослідження полягає у тому, щоби опрацю-

вати й систематизувати різні наявні дослідження на предмет означених категорій деформації і дифузії політичних інститутів і міжінституційних відносин, а також дотичних або суміжних до них феноменів, а вже саме на цій підставі спробувати концептуалізувати та продемонструвати наукоємність і достатній евристичний потенціал цих понять. Відповідно, завданнями дослідження є: оглянути наявні роботи з проблематики інституційного дизайну, виокремити і верифікувати наявність чи відсутність ефектів дифузії та деформації політичних інститутів і міжінституційних відносин, виокремити їхні розмаїті процесуальні особливості, а також порівняти формати цих феноменів у різних інституційних і режимних шаблонах.

Методи дослідження. Задля розв'язання поставленої мети та завдань ми ретроспективно оглянули попередні напрацювання з різних гілок інституційних досліджень, зокрема через порівняння відповідних кейсів й обґрунтування на їх підставі наших власних авторських концептів. Для цього ми застосовуємо декілька базових методологій. Найперше імплементується вже згаданий неінституційний підхід, основною якого виступає фокус

на дослідженні структури і функціонування політичних інститутів як основного предмету політичних досліджень. У межах цього підходу ми зосереджуємось на процесуальних особливостях взаємовідносин політичних інститутів для виявлення шуканих нами феноменів, їхніх зв'язків між собою та загалом з інституційним дизайном, в який вони включені. Адитивною методологією виступає біхевіоральний підхід, який ми використовуємо головно для закріплення наших результатів через аналіз поведінки окремих політичних акторів у випадках протікання процесів дифузії та деформації. Використовуючи його, ми демонструємо контрольованість параметрів індивідуальної мінливості, що може впливати на інституційний дизайн, і демонструємо зв'язок останнього та специфічної поведінки акторів в умовах деформації міжінституційних відносин.

Результати. Для розуміння суті надалі викладеного матеріалу, потрібно відзначити, що, з нашої перспективи, сьогодні все-таки велика частина новітніх розвідок з політології хоча б опосередковано присвячена, в тому чи іншому аспекті, саме деформуванню хрестоматійних або балових патернів політичних інститутів і міжінституційних відносин. І це зовсім не дивно, адже «ядро» цього закладено й досі флагманською сьогодні неоінституціональною парадигмою у політичній науці, яка не тільки вивчає політичну статистику та структурні особливості різних шаблонів чи дизайнів політичних інститутів і міжінституційних відносин, однак і їхню динаміку та можливі модифікації. Відтак вже певний час, але особливо на сьогодні, увагу все більшої кількості дослідників приваблюють «відхилення» від типових інституційних і відтак політичних сценаріїв.

Проблема поглиблюється за рахунок того, що різні дослідники реагують на таку специфіку поточного стану справ доволі по-різному, однак чимало з них для корекції та спрощення ситуації пропонують враховувати розмаїті інституційні і політичні модифікації (або ж дифузії чи трансформації), намагаючись їх одразу включити у все новіші та новіші типологізації і класифікації. Так, для прикладу, А. Лейпхарт свого часу за такою логікою сконструював цілих вісім типів систем правління, які він називав «гібридними» з огляду на девіації двох базових типів – парламентаризму та президенталізму [5, с. 415; 14] Однак це не є винятковою особливістю саме класифікацій політичних систем: законотворчість, політичний режим, процес урядування, конструювання партійних і виборчих систем також як окремі сфери досліджень часто дотичні саме до проблематики одиничних та системних деформацій. У таких деформаціях та модифікаціях – від певної норми або стандарту – вчені часто вбачають відхід від більш-менш загальної «інерції» конструкції політичних інститутів і міжінституційних відносин або від поведінки політичних акторів [1, с. 254].

При цьому, із одного боку, фокус уваги дослідників лежить у визначенні конкретних кейсів модифікацій, відхилень чи деформацій. Наприклад, береться до уваги те, чому у конкретній системі наявність конкретного виборчого патерну не дала закономірного партійного розподілу у складі легіслатури та як це може вплинути на спроби цієї держави в розрізі економічної і політичної модернізації, боротьби з корупцією або інтеграції у певну наднаціональну організацію тощо. З іншого боку, окремі науковці зосереджуються на визначенні певних деформацій на системному рівні, зокрема при інсталяції чи реінсталяції політичних практик, інститутів та міжінституційних відносин. Це найімовірніше можна пов'язати із загальним викликом політичної науки, зокрема політичної компаративістики, який отримав принципово нові «витки» в останні два десятиліття. Маємо на увазі, що якщо в кінці ХХ століття основною проблемою політичної науки було те, а «як підготувати країни «другого» або «третього» світу до перенесення готових форм урядування», то сьогодні на це нашарувалося також і те, «як зберегти і закріпити результати транзиту політичних інститутів», «чому трансплантовані інститути не відповідають за ефектами (а особливо у довгостроковій перспективі) базовій конструкції», «що робити із «девіантними випадками», котрі виявляють ознаки консолідації, інституціоналізації та цілісності своєї політичної системи» та «як зберегти від деформування, здавалося би, вже цілісні інститути». Безумовно, що всі перелічені та інші питання і проблеми прямо чи опосередковано пов'язані із актуальними політичними подіями та процесами, яких з тих чи інших причин не було раніше. На цьому тлі цілком очевидно, що дослідження і розробка ідей про деформації інституційного дизайну і міжінституційних відносин формулюють й усталюють свою особливу практичну актуальність і значимість, оскільки вони не тільки мають вагомий аналітичний і науковий інтерес, але й також допомагають розв'язувати (чи принаймні краще формулювати причини) конкретні політичні кризи і непорозуміння – головно інституційного і міжінституційного характеру. Саме цим поставлені дослідницькі питання беззаперечно викликають відповідний науковий інтерес, особливо серед неоінституціоналістів.

Тим не менше, навіть на тлі колосальної кількості новітніх і вже класичних доробків у душі інституціоналізму простежується те, що єдиного універсального уявлення, підходу та концепту із приводу деформації політичних інститутів та міжінституційних відносин й особливостей їхнього протікання станом на сьогодні не сформульовано, про що ми будемо говорити і деталізувати далі. Дослідники в цілому схильні формулювати власні міні-концепти, які потрібні у контексті їх досліджень, але які фактично охоплюють ту чи іншу логіку деформації, яку ми намагаємося описати, а вони пояс-

нити (наприклад, через нові класифікації). Це найчастіше пов'язано з галузевою специфікою різних дослідників, ситуативними дослідницькими викликами або особистими уподобаннями.

Продемонструвати це хочемо на підставі вже загальновідомого визначення «подвійної відповідальності урядів», до концептуалізації і практики якої найчастіше звертаються дослідники напівпрезидентських (або змішаних, як найчастіше їх називають в Україні) політичних систем або систем правління [10, с. 136]. Таке визначення і теоретично, і практично передбачає, що у деяких інституційних шаблонах за деяких специфічних політичних ситуацій може виникати проблема боротьби президента та прем'єр-міністра (разом із легіслатурою) за остаточний контроль над урядовою політикою і виконавчою владою, що результується або «зламом» інституційної логіки і міжінституційних відносин на користь одного із них, або патовою ситуацією, яка може призвести до пролонгованої кризи цілої політичної системи. Відповідно, у дослідженнях такого типу і загалом у розвідках щодо можливих інституційних деформацій і дифузій це дуже важливий концепт, тим паче, якщо у контексті напівпрезидентських систем його розглядати ширше та попарно з концептом когабітації, бо він дає дуже багато політичної свободи й уможливорює чи навіть стимулює деформацію міжінституційних відносин і дифузії політичних інститутів. Доповнюється і посилюється така логіка за рахунок того, що залежно від політичної кон'юнктури така дифузія і деформація відбуваються за різними сценаріями, оскільки «проникати» у своїх інституційних і політичних візаві можуть різні актори, базуючись на своїх операційних ресурсах [5, с. 420]. Відповідно, означеним процесам, з одного боку, неодмінно потрібно приділяти особливу увагу, навіть попри те, що вони притаманні де-факто винятково для напівпрезидентських систем. З іншого боку, в більш генералізованому баченні, коли ми намагаємося охопити феномен інституційної деформації і дифузії якомога швидше і ширше, вони, як не дивно, є надто вузькими і доволі специфічними.

Ми зараз маємо на увазі, що інституційні деформації та дифузії можуть мати доволі різну інституційну та політичну природу і логіку. Для прикладу, ми звертаємось до досліджень Т. Фрая [4], який акцентував увагу головно на специфіці поставитарної імплементації політичних інститутів у рамках кейсів деяких постсоціалістичних країн, генеруючи, при цьому, різні ефекти й особливості. В умовах політичної невизначеності, зазначає цей дослідник, окремі вето-актори політичного процесу (судячи із підбору кейсів та загальної логіки, здебільшого така поведінка є прерогативою президентів) можуть нав'язувати іншим акторам чи інститутам зміну інституційних та політичних спроможностей, однак робити це поза межами формального шаблону

й дизайну. Відтак Т. Фрай більшу частину своєї розвідки присвятив різним причинам та передумовам селекції конкретної форми взаємовідносин головних політичних інститутів, з-поміж яких культурні, економічні та електоральні, побудовані на основі створення балансу політичних акторів тощо. З огляду на це, власне деформації політичних інститутів (навіть без їхнього спеціального найменування чи термінології) він розуміє як «залишкові повноваження». Вони відрізняються від «специфічних» повноважень політичних інститутів тим, що в умовах певного тригера – кризи в одному із перерахованих аспектів селекції – один з інститутів заповнює собою сферу повноважень іншого інституту і відтак модифікує міжінституційні відносини та політичний процес. Як наслідок, означений концепт залишкових повноважень є цікавим для нашого дослідження, оскільки він опосередковано розглядає аналізовані нами феномени. Проте він все-ж таки не може виступати «ядром» для подальших пошуків, втім числі через свою теоретико-методологічну вузькість. Річ у тому, що в контексті такого підходу йдеться здебільшого про етап структурування нових демократій та більш предметно – про етап політичних спадів і криз у їхньому становленні. Це, з одного боку, безумовно відповідає наповненню деформації і дифузії, проте, з іншого боку, не охоплює їх повністю, оскільки не включає країни, які не в стані транзиту загалом і консолідовані демократії зокрема.

Ще одним таким дослідницьким і методологічним кейсом-предтечою, на нашу думку, є напрацювання Дж. Острова [8], що в одній зі своїх праць розглядав випадок авторитарних інститутів і міжінституційних відносин між легіслатурою та урядовим кабінетом за виконавчий і новостворений президентський домен на прикладі пізнього СРСР та ранньої РФ. Навіть попри те, що використані автором емпіричні дані на сьогодні є більше матеріалом для історичного дослідження, розвідка Дж. Острова все-таки важлива декількома методологічними аспектами дослідження деформації політичних інститутів та їхньої дифузії. Фактично, на нашу думку, дослідник охопив низку параметрів, які потім почали дуже широко використовуватися в роботі з новітніми кейсами інституційної дифузії. Зокрема і в дослідженнях згаданих вище напівпрезидентських систем правління, навіть попри те, що вони низкою західних вчених трактуються як випадки так званої парламентської демократії. З іншого боку, саме момент й умова інсталяції інституту всенародно виборного президента тут є надзвичайно важливою, оскільки це теж демонструє випадок дифузії «старих» і стійких політичних інститутів у «новий» чи новостворений інституційний дизайн, а відтак деформацію міжінституційних відносин на ґрунті появи нового поля політичної змагальності.

Задля охоплення цих явищ Дж. Остров використовує декілька умовних дослідницьких «лінз».

По-перше, він розглядає специфіку організації легіслатури та вплив її елементів на розгортання ймовірної міжінституційної дифузії. Він починає з того, що розподіляє всі легіслатури на два умовних «ідеальних» типи: легіслатури, орієнтовані на партійну взаємодію, основною суттю яких є обговорення і публічні дебати стосовно урядових політик; легіслатури, організовані довкола комітетів, магістральною суттю яких є технологічний підхід до законотворчості, а не обговорення загального курсу країни. Від себе додаємо, що такий структурний підхід є доволі цікавим переосмисленням загальноприйнятої типології легіслатур. Упродовж всієї своєї розвідки [8, с. 413–433] Дж. Остров демонструє, що залежно від обраної конструкції легіслатур можуть посилюватися або послаблюватися не лише окремі внутрішні елементи органу законодавчої влади (що можна очікувати імпліцитно, бо конструкція, орієнтована на партійну роботу в системі з нульовою сумою, буде закономірно послаблювати парламентські комітети). Натомість посилення окремих елементів впливає на зв'язки з іншими інститутами, адже перші мають різну афіліацію по відношенню других і різний набір відповідальностей та міжінституційних відносин, що створює деяку мінливість навіть у ситуації більш стабільних і закономірних політичних систем.

По-друге, Дж. Остров також говорить про занепад і «відмирання» окремих функціональних особливостей політичних інститутів під впливом зовнішнього або внутрішнього дисонансу. Це часто з'являється у подальших дослідженнях інших авторів [1, с. 255], коли один або декілька елементів стабільної політичної системи наче «стираються» і модифікуються або під впливом нових політичних запитів від різних вето-акторів, або під впливом зовнішніх/внутрішніх політичних криз, таких як «пат» щодо урядової відповідальності [8, с. 430]. Відповідно, всі ці перелічені «лінзи» важливі тому, що вони пропонують достатньо чітке окреслення передумов подальших дій і подій, які ми можемо проінтерпретувати не інакше, як дифузії політичних інститутів і міжінституційних відносин. Власне, описані «речі» й умови і виступають базою для фактичного проникнення одних інститутів у підвідомчі сфери інших інститутів. Тим паче, що інколи, зокрема залежно від інтенсивності модифікації та гнучкості політичного й конституційного патерна, це приводить до формальної модифікації політичних інститутів і міжінституційних відносин [1, с. 256].

Емпіричним виявом таких особливостей інституційних модифікацій і змін, зі слів Дж. Острова, була конкретна політична ситуація, коли, приміром, останній очільник Верховної Ради РСФСР/РФ (далі Голова Ради) Р. Хасбулатов на тлі змін в ході колапсу Радянського Союзу використав політичну ситуацію фрагментації та нерозвиненості реальної політичної конкуренції для концентрації політич-

них ресурсів й інституційних і політичних афіліацій довкола власної посади. Зокрема, ми говоримо про конституційні повноваження, які він в односторонньому порядку перейняв від деяких інших інститутів, та про вплив на бюджетну політику, над якою він мав неподільний контроль, а отже детермінував й інші сфери урядової політики і законотворчої діяльності. Додаймо, що в контексті вивчення динаміки політичних режимів і їхніх транзитів – а саме така ситуація тоді була на тлі краху СРСР – таку міжінституційну дифузії можна розглядати як спробу інсталяції навіть «цезаристського» типу одноосібної автократії зі зламом суті попередніх політичних інститутів, але при збереженні їхньої форми в якості політичної ширми. Враховуючи авторитарний контекст, можна побачити динаміку заміни одного авторитарного режиму іншим, який проте виявився не надто вдалим, оскільки «програв» політичну і навіть системну конкуренцію гібридному режиму на чолі із тодішнім президентом. Із одного боку, це було подібно, а із іншого – відмінно, забігаючи наперед, від режиму В. Путіна, котрий скористався схожим патерном деформації політичних інститутів, але використав для цього саме президентський домен повноважень, однак це вже тематика для окремого дослідження.

Повертаючись до того ж Р. Хасбулатова, ми бачимо як відсутність реальної політичної змагальності вплинула, за поясненням Дж. Острова [8, с. 433], на відсутність реальної партійно-політичної роботи. Річ у тому, що безпосередньо значна фракціоналізація депутатів і їхніх груп в той період посприяла тому, що єдиним стабільним органом законотворчості виступали парламентські комітети, які працювали в тісній співпраці з відповідними урядовими відомствами, а тому координація роботи з якими відбувалася за прямої участі Голови Ради. При цьому, партійна або політична фракціоналізація не є визначальною особливістю тільки автократичного режиму, адже може впливати на деформацію міжінституційних відносин навіть при демократичному урядуванні. Щоправда, контекст суттєво відрізняється, оскільки надмірна фракціоналізація парламенту сприяє більшій вірогідності похвалення впливу президента на урядову політику навіть усупереч формально більшій ролі прем'єр-міністра, однак для цього потрібне виконання вимоги відсутності в останнього солідної підтримки у легіслатурі. Адже попри те, що президент може мати формально менший вплив у цьому аспекті – особливо якщо це з приводу дуалізму виконавчої влади, – фрагментація легіслатури все-ж дозволяє йому деформувати формат міжінституційних відносин для нарощування свого політичного ресурсу і послаблення політичного впливу прем'єр-міністра [10, с. 153].

Разом з цим і повертаючись до вибраного нами емпіричного кейсу, варто відзначити, що в його рамках ситуація мала схожий патерн, але інститут-бенефіціар фрагментації, щодо якого відбувався роз-

поділ урядового контролю, був іншим. Зокрема, ілюстративно, що парламентарі розглядали свою законотворчу роботу тільки винятково чи головно як трамплін для входження у вищий управлінський ешелон, що врешті підривало і без того невисоку легітимність та функціональність легіслатури як майданчика реальної політичної боротьби. Найбільше це стосувалося голів комітетів парламенту, котрі мали реальний вплив на формування порядку денного у легіслатурі, а отже як наслідок із цього приводу не виникала ситуація залежності адженди від ініціативи уряду й апарату Голови Ради [8, с. 430]. До цього вартує додати, що вже згаданий контроль Р. Хасбулатова за бюджетуванням операціоналізувався через загальний та безумовний консенсус із цього питання, який, як вдало відзначали тодішні депутати, був винятково спричинений головою центрального комітету. Та й загалом, саме існування навіть найменшої форми консенсусу з одного з найбільш контраверсійних і обговорюваних питань безумовно повинне викликати підозри та інтерес у вчених, що спеціалізуються на вивченні легіслатур та законодавчого процесу. В реальності це, зокрема, досягалося через специфічний інструментарій, а саме: у ситуаціях можливого спротиву депутатів відбувалося «дроблення» річного бюджету на квартальні бюджети; під загрозою розпуску легіслатури, її затяжної дисфункції і різних ймовірних позаінституційних наслідків депутати були просто змушені кооперуватися з Головою Ради.

Введення посади президента і, відповідно, подвійної відповідальності уряду в не спинили Р. Хасбулатова у його спробах концентрації владних повноважень. Базуючись на загальному хаосі в легіслатурі і попередній концентрації додаткових повноважень, він продовжив жваво наполягати на тому, що він, як «голова вищої ради» або «одноосібний представник» легіслатури, має таку ж легітимність, як і президент, що, ясна річ, не відповідало конституційному патерну. На практиці виявилось це у тому, що той же Р. Хасбулатов продовжив не тільки видавати укази чи декрети із виконавчими розпорядженнями та формулювати порядок денний, але й почав використовувати свої повноваження для дій за рамками політичних інститутів, зокрема таких, як створення проурядових медіа або парамілітарних організацій. Окрім того, він часто контактував із урядовцями різних рівнів – від міністрів до дрібних урядовців, – зокрема для забезпечення їх особистої лояльності та відповідальності саме перед ним. Відповідно, деформація фактичної урядової відповідальності в процесі цього політичного та міжінституційного конфлікту набула такого масштабу, що в середовищі вищих управлінських кіл закріпилося твердження що ані президент, ані легіслатура в особі Голови Ради, ані будь-хто інший в цьому розрізі не мають жодного впливу на уряд в цілому чи на окремих міністрів. Таким чином інколи формува-

лось деформоване уявлення, що уряд не є відповідальним ні перед ким, що вочевидь зовсім не відповідало конституційному й інституційному шаблону і просто здоровому глузду. У підсумку цей кейс дійсно доцільно вважати сценарієм повної деформації урядової підзвітності на конкретний момент часу [8, 431].

Повертаючи проаналізований випадок у теоретичне спрямування, доцільно констатувати, в тому числі для користі подальшого дослідження, що цей приклад добре ілюструє динаміку дифузії політичних інститутів і деформації міжінституційних відносин. Зокрема, на його тлі можна констатувати, що незалежно від диспозицій політичних акторів, хоча зважаючи на них як таких, дифузія відбувається доволі невеликими поступальними кроками «проникнення» домену одного політичного інституту в інші, звісно за умови, що ці інститути суміжні. Цікаво, що відповідно до досліджень А. Пшеворські [11] і П. Пірсона [9] взаємопроникнення повноважень різних політичних акторів й інститутів пов'язане із самою суттю демократичного (або й квазідемократичного і недемократичного, як було проілюстровано вище) процесу, сконцентрованого довкола певної інституційної угоди щодо розподілу політичних ресурсів і політичної влади. В її рамках кожен із акторів перебуває у ситуації консенсусу та низьких політичних ставок, що за умови конфронтації і, відповідно, високих політичних ставок прагне видозмінити баланс сил на свою користь невеликими політичними та конституційними модифікаціями, оскільки радикальна зміна позицій найчастіше не дасть закріпити бажаний розподіл сил для відповідного актора саме у довгостроковій перспективі (головно через опір інших акторів й інститутів). Щоправда, А. Пшеворські відзначає більшу вірогідність «гри з малими ставками», тобто умов консолідованої демократії, уникнути таких модифікацій за рахунок рівномірності політичного процесу, стійкості конституційних процедур та більшої лінійності політичної інерції. У цьому є і внутрішня логіка, адже чіткість правил і можливість суттєвих політичних втрат впливає на бажання вето-акторів замінити, замістити та модифікувати деяких своїх візаві, проте це загалом нівелюється або випадками заміщення інститутів через авторитаризацію політичного режиму та міжінституційних відносин [1, с. 252], або ж в рамках перерозподілу повноважень у навіть стабільних демократіях, головно коли йдеться про кейси напівпрезидентських систем [1, с. 261–265; 2; 5, с. 461; 12; 10, с. 145–155].

На підставі цього бачимо, що аналізована нами проблематика доволі добре розкривається партикулярно – найперше через оброку одиничних випадків дифузії і деформації політичних інститутів та міжінституційних відносин. Проте залишається питання, чи відомі нам хоча б спроби концептуалізувати відповідні процеси на загальному теоретичному рівні, навіть якщо і в рамках відмінних від

наших теоретичних конструкцій. Першим, що приходить до уваги, можуть вдало слугувати так звані індекси вимірювання президентської сили або влади, в тому числі авторства М. Шугарта і Дж. Кері, що вимірює формальні і фактичні можливості глави держави впливати на політичний процес й інші політичні інститути [13]. Так, фокус тут відмінний від нашого, але він ширший, ніж у вже згаданих концептів, оскільки охоплює якщо не всі політичні системи, то принаймні всі, які містять посаду президента (за визначенням, системи з відсутнім інститутом президента випадають із переліку кейсів, але їх можна включити, якщо модифікувати шкалу оцінювання для врахування від'ємного результату). Водночас у такому підході простежується й інша негативна сторона, зокрема те, що індекс все-таки більше орієнтований на формальні показники вимірювання сили президентів, однак, як ми вже помітили, дифузія інститутів та міжінституційних відносин здебільшого відбувається через комбіновані формально-фактичні модифікації інституційного шаблону [10, с. 144].

Врешті, найбільш же близьким до загальної концептуалізації феномена дифузії та деформації інститутів і міжінституційних відносин, на нашу думку, є дослідження інституційного дизайну авторства І. Джізеппе [5]. Дослідник охоплює окреслюванні нами феномени головню в контексті свого переосмислення старих або ж класичних структурних класифікацій політичних систем. У рамках свого дослідження він приходить до думки, що демократичні політичні системи типово варіюють за трьома базовими параметрами: базовий дизайн інституційних ролей, розподіл інституційних ресурсів у їхніх рамках й особливості міжінституційних відносин у рамках різних арен інституційних конфронтацій. З одного боку, це все ще прямо не стосується інституційних дифузій і деформацій як таких, оскільки дослідження автора спрямоване на створення нової типології політичних систем (як це робили й інші дослідники раніше, які бачили певні модифікації й атиповості міжінституційних відносин і на цьому тлі прагнули їх кластеризувати), яка була б менше сконцентрована довкола структурних характеристик і конституційного дизайну. З іншого боку, як видно із логіки конструювання базових параметрів, І. Джізеппе намагається сконцентруватися на динамічному розподілі інституційних повноважень та спроможностей. Для цього до стандартного уже конституційного або навіть інституційного каркасу додаються іще два виміри, які спрямовані не просто на пояснення динаміки міжінституційних відносин, а і повинні з'ясувати їхню деформацію у процесі зміни фактичних диспозицій політичних інститутів один відносно одного тощо [5].

І це цілком логічно та виправдано, адже інституційні шаблони генерують певні процедурні ресурси, які імпліцитно присутні у самих інститу-

тах, набуваються і виформовуються у контексті відносин з іншими інститутами та формуються у процесі діяльності і розвитку кожного окремого інституту в ході політичних та міжінституційних відносин. Вони отримують вираження в унікальних наборах вето-повноважень, які є специфічними для окремого інституту або ж спільними для двох і більше інститутів та акторів. Як результат, в рамках певного шаблону ці ресурси можуть бути розділені, а система збалансованою і навіть із окремими незалежними інститутами. З іншого боку, ці ресурси можуть бути і злитими, що сприятиме додатковій конфронтації чи кооперації на їхній базі. Це безпосередньо може створити ситуацію або дифузії одного інституту в інший, або ж посприяти їхньому паралельному взаємопроникненню. Врешті-решт, цементується все це аренами застосування цих ресурсів, які формуються наявним типом інститутів і міжінституційних відносин та переважно є окремими політиками, щодо яких ведеться політичний торг. З цього слідує, що залежно від ресурсної бази ці арени здатні виявляти різні види деформації політичної системи, певним чином віддалені або ж модифіковані від її конституційного прообразу чи дизайну.

Відтак, як можемо побачити у підсумку, окреслена нами проблематика є доволі важливою для розуміння проблем інституційного дизайну. Як правило, дослідники і вчені останніх десятиліть виявляли посилену увагу до окреслених нами феноменів дифузії політичних інститутів і деформації міжінституційних відносин. Ба більше, вага і значимість питання зростає з кожним роком і кожним новим аналітичним ракурсом, актуалізуючись паралельно з подальшим розвитком неоінституційної парадигми. Це пов'язано із декількома особливостями. По-перше, досить ілюстративно, що дифузія та деформація політичних інститутів є наскрізним феноменом, котрий характерний для всіх типів політичних режимів. Врешті, яка би диспозиція правил та практик не існувала у політичній системі, за рахунок своєї динаміки вона так чи інакше схиляється до деформації. Причини, наслідки і механізми щоправда відрізняються, що пояснює внутрішньо-режимну мінливість, при цьому зберігаючи загальну логіку протікання цього процесу, що дозволяє бачити його як цілісний і цілком досліджуваний феномен. По-друге, ці процеси не є односторонніми – суто формальними або фактичними. Різні політичні інститути використовують всі наявні у них ресурси та практики задля того, щоб схилити перерозподіл влади у свою сторону, результуючи гегемонію, баланс або субординацію в конкретний момент часу. Відтак дифузія і деформація інститутів і міжінституційних відносин розгортаються в достатньо широкому форматі, для того, щоб не бути охопленими партикулярними та статичними дослідженнями.

Висновки. Підсумовуючи, вартує зазначити, що на сьогодні ми і досі бачимо недостатньо широку концептуалізацію аналізованих явищ дифузії та деформації політичних інститутів і міжінституційних відносин. Натомість вчені виокремлюють низку суміжних за своєю суттю концептів, які мають партикулярний характер і не можуть охопити явища інституційної дифузії та деформації в цілому, через що вони не здатні систематизувати й більш складні моделі міжінституційних взаємовідносин. Додається до цього і те, що громіздкість цих конструкцій заважає їхній ефективній та гнучкій операціоналізації в інших дослідженнях. Із цим ми пов'язуємо ще один висновок – потребу у ще більш ємкому понятті, котре би характеризувало набір ключових ресурсів, спроможностей, повноважень, арен й інших аспектів політичних інститутів та міжінституційних відносин, через які можна швидко і точно охарактеризувати наявність чи відсутність дифузії. Таким чином дифузії політичних інститутів та деформації міжінституційних відносин пояснюють суть та принципи загальної взаємодії політичних інститутів через взаємопроникнення їхніх концептуальних параметрів, що важливо із огляду на формування принципово нової перспективи вивчення політичних систем у рамках різних типів політичних режимів, зокрема на предмет їх мінливості й атиповості. Саме зважаючи на це, важливо і надалі продовжувати у напрямку концептуалізації та верифікації цих і суміжних феноменів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Alexander G. Institutions, path dependence, and democratic consolidation. *Journal of theoretical politics*. 2001. Vol. 13. No. 3. P. 249–269. URL: <https://doi.org/10.1177/095169280101300302>
2. Chapman G. *The third republic of France: the first phase 1871–1894*. Macmillan, 1962. 433 p.
3. Elgie R. *Semi-Presidentialism in Europe*. Oxford University Press, 1999. 334 p.
4. Frye T. A politics of institutional choice. *Comparative political studies*. 1997. Vol. 30. No. 5. P. 523–552. URL: <https://doi.org/10.1177/0010414097030005001>
5. Ieraci G. Power in office: presidents, governments, and parliaments in the institutional design of contemporary democracies. *Constitutional political economy*. 2020. Vol. 32. No. 4. P. 413–430. 2020. URL: <https://doi.org/10.1007/s10602-020-09318-2>
6. Lax A. J. *Conservatism and constitutionalism: The Baldwin government, 1924–29*. Thesis. 1979. 481 p.
7. Metcalf L. K. Measuring presidential power. *Comparative political studies*. 2000. Vol. 33. No. 5. P. 660–685. URL: <https://doi.org/10.1177/0010414000033005004>
8. Ostrow J. M. Institutional design and legislative conflict. *Communist and Post-Communist Studies*. 1996. Vol. 29. No. 4. P. 413–433. URL: [https://doi.org/10.1016/s0967-067x\(96\)80024-9](https://doi.org/10.1016/s0967-067x(96)80024-9)
9. Pierson P. Increasing returns, path dependence, and the study of politics. *American political science*

review. 2000. Vol. 94. No. 2. P. 251–267. URL: <https://doi.org/10.2307/2586011>

10. Protsyk O. Politics of intraexecutive conflict in semipresidential regimes in Eastern Europe. *East European politics and societies: and cultures*. 2005. Vol. 19. No. 2. P. 135–160. URL: <https://doi.org/10.1177/0888325404270672>

11. Przeworski A. Some problems in the study of the transition to democracy. O'Donnell G., Schmitter P.C., Whitehead L. *Transitions from authoritarian rule: Comparative perspectives*. The Johns Hopkins University Press. 1986. Vol. 3.

12. Roper S. D. Are all semipresidential regimes the same? A comparison of premier-presidential regimes. *Comparative politics*. 2002. Vol. 34. No. 3. P. 253–276. URL: <https://doi.org/10.2307/4146953>

13. Shugart M. S., Carey J. M. *Presidents and assemblies: constitutional design and electoral dynamics*. Cambridge University Press, 1992. 316 p.

14. Vatter A. Lijphart expanded: three dimensions of democracy in advanced OECD countries?. *European political science review*. 2009. Vol. 1. No. 1. P. 125–154. URL: <https://doi.org/10.1017/s1755773909000071>

REFERENCES:

1. Alexander, G. (2001). Institutions, Path Dependence, and Democratic Consolidation. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 13, no. 3, pp. 249–269. <https://doi.org/10.1177/095169280101300302>
2. Chapman, G. (1962). *The Third Republic of France: The First Phase, 1871–1894*. New York: St Martin's.
3. Elgie, R. (1999). *Semi-presidentialism in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
4. Frye, T. (1997). A Politics of Institutional Choice: Post-Communist Presidencies. *Comparative Political Studies*, vol. 30, no. 5, pp. 523–552. <https://doi.org/10.1177/0010414097030005001>
5. Ieraci, G. (2021). Power in Office: Presidents, Governments, and Parliaments in the Institutional Design of Contemporary Democracies. *Constitutional Political Economy*, vol. 32, no. 4, pp. 413–430. <https://doi.org/10.1007/s10602-020-09318-2>
6. Lax, A. J. (1979). *Conservatism and Constitutionalism: The Baldwin Government, 1924–1929* [PhD dissertation]. London: London King's College.
7. Metcalf, L. K. (2000). Measuring Presidential Power. *Comparative Political Studies*, vol. 33, pp. 660–685. <http://dx.doi.org/10.1177/0010414000033005004>
8. Ostrow, J. M. (1996). Institutional Design and Legislative Conflict. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 29, no. 4, pp. 413–433. <https://www.jstor.org/stable/45301991>
9. Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, vol. 94, pp. 251–267. <https://doi.org/10.2307/2586011>
10. Protsyk, O. (2005). Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe. *East European Politics and Societies: and Cultures*, vol. 19, no. 2, pp. 135–160. <https://doi.org/10.1177/0888325404270672>

11. Przeworski, A. (1986). Some Problems in the Study of the Transition to Democracy. In G. O'Donnell, P. C. Schmitter, & L. Whitehead (Eds.), *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*. The Johns Hopkins University Press, vol. 3.

12. Roper, S. D. (2002). Are All Semipresidential Regimes the Same? A Comparison of Premier-Presidential Regimes. *Comparative Politics*, vol. 34, no. 3, pp. 253–276. <http://dx.doi.org/10.2307/4146953>

13. Shugart, M., & Carey, J. M. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Vatter, A. (2009). Lijphart expanded: Three dimensions of democracy in advanced OECD countries? *European Political Science Review*, vol. 1, no. 1, pp. 125–154. <https://doi.org/10.1017/S1755773909000071>

Formation and state of research on deformation and diffusion of political institutions and inter-institutional relations in political science

Mykhailyshyn M. O.

Postgraduate Student at the Department of Political Science

Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
ORCID: 0009-0002-4377-6821

The study of the deformation and diffusion of political institutions and inter-institutional relations is becoming increasingly important in contemporary political science. This issue is important for understanding the dynamics of political systems and institutional design, as it covers different types of regimes and explains the variability of political institutions within different institutional rules and contexts. However, despite the considerable attention of researchers to certain aspects of this phenomenon, there is still a lack of its holistic conceptualization. This is evident from the author's analysis of the history of existing studies on institutional design, which reveals inaccuracies and problems of previous approaches, in particular due to the unidirectionality of the basic categories and research lenses of the latter. In view of this, the purpose of the present study is to analyze the existing elaborations on the phenomena of deformation and diffusion of political institutions, as well as to conceptualize these phenomena and demonstrate their scientific potential. In order to achieve this goal, the article provides a retrospective review of previous developments in various areas of institutional research, compares relevant cases, and substantiates its own concepts based on them. For this purpose, the author first analyzes the scientific works of various researchers who have studied certain aspects of deformation and diffusion of political institutions or related processes from different perspectives. The study found that the phenomena of deformation and diffusion of political institutions are common to all types of political regimes. However, the causes, consequences, and mechanisms of these processes may differ. These processes are complex, encompassing both formal and actual aspects of the functioning of political institutions. It was revealed that the existing concepts are particularized and cannot fully cover the phenomena of institutional diffusion and deformation. In particular, the author emphasizes the need to develop a more comprehensive concept that would characterize a set of key resources, capacities, powers, and arenas of political institutions for a quick and accurate assessment of the presence or absence of diffusion or deformation. The author proposes to consider the diffusion of political institutions and deformation of inter-institutional relations as a principle of general interaction of political institutions through the diverse interpenetration of their conceptual parameters. This introduces a novel perspective on the study of political systems, particularly with regard to their volatility and atypicality.

Key words: political institutions, diffusion of political institutions, deformation of inter-institutional relations, new institutionalism, political systems, institutional design.

Нечай Олександр Віталійович

Партисипативна демократія в умовах політичних змін

УДК 321.7

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.13>

Нечай Олександр Віталійович
аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64,
Запоріжжя, Україна
ORCID: 0009-0009-4865-4365

Актуальність проблеми. В умовах політичних змін, таких як перехід від авторитаризму до демократії, процеси децентралізації чи реформи державного управління, виникає потреба у створенні механізмів, які дозволяють громадянам впливати на рішення, що безпосередньо впливають на їхнє життя. Партисипативна демократія сприяє формуванню більш стабільних і легітимних політичних систем через залучення громадян до прийняття рішень та контроль за їх виконанням.

Мета дослідження. Основною метою статті є дослідження ролі та ефективності партисипативної демократії в умовах політичних змін. Завдання статті передбачають аналіз теорій партисипативної демократії, теорій політичних змін, особливостей партисипативної демократії.

Методи дослідження. У статті використано наступні методи дослідження: метод PEST, модель МакКінсі 7С.

Результати дослідження. У статті партисипативна демократія інтерпретується як політологічний підхід, що акцентує увагу на активній участі громадян у прийнятті рішень та управлінні справами суспільства. Вона включає різноманітні механізми, такі як громадські консультації, референдуми, публічні обговорення та інші форми колективного вирішення проблем. Аналіз партисипативної демократії в умовах політичних змін за допомогою методу PEST показує, що успішна реалізація цього підходу залежить від багатьох факторів. Політична воля та законодавча база, економічні ресурси та фінансова підтримка, соціальна згуртованість та рівень громадянської свідомості, а також розвиток інформаційних технологій і цифрова грамотність є ключовими елементами, які впливають на ефективність партисипативних процесів. Усі ці фактори взаємопов'язані, і їх врахування є важливим для забезпечення успішного впровадження партисипативної демократії в умовах політичних змін.

Аналіз за допомогою моделі МакКінсі 7С дозволяє оцінити партисипативну демократію в умовах політичних змін за різними аспектами, від стратегії і структури до навичок і спільних цінностей. Врахування цих елементів допоможе розробити більш комплексний і ефективний підхід до впровадження партисипативних процесів, забезпечити їх стійкість і підвищити довіру громадян до політичної системи.

Ключові слова: партисипативна демократія, політичні зміни, модернізація, політична культура, економічна залежність, світ-система, структурні розриви.

Вступ. Партисипативна демократія набуває особливого значення в умовах політичних змін, оскільки забезпечує активну участь громадян у процесі прийняття рішень та сприяє більш прозорому і підзвітному урядуванню. Цей підхід до демократії є відповіддю на виклики, з якими стикаються країни, що перебувають на шляху демократичного транзиту, оскільки він дозволяє врахувати різноманітні інтереси та потреби населення.

В умовах політичних змін, таких як перехід від авторитаризму до демократії, процеси децентралізації чи реформи державного управління, виникає потреба у створенні механізмів, які дозволяють громадянам впливати на рішення, що безпосередньо впливають на їхнє життя. Партисипативна демократія сприяє формуванню більш стабільних і легітимних політичних систем через залучення громадян до прийняття рішень та контроль за їх виконанням.

На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається зростання вимог громадян до участі в управлінні державою, що проявляється у збільшенні кількості громадських ініціатив, акцій протесту та інших форм політичної активності. Це вимагає від урядів адаптації до нових умов та впро-

вадження інноваційних підходів до взаємодії з громадянськістю.

Партисипативна демократія сприяє підвищенню рівня політичної свідомості та активності громадян, зміцненню їхньої довіри до державних інституцій та підвищенню ефективності управлінських рішень. Вона також допомагає уникнути конфліктів та напруженості в суспільстві, оскільки забезпечує можливість відкритого діалогу та врахування думок різних соціальних груп.

Дослідження партисипативної демократії в умовах політичних змін є надзвичайно актуальним у контексті глобальних трансформацій, які відбуваються у багатьох країнах світу. Результати таких досліджень можуть бути корисними для політиків, урядовців, науковців та громадських активістів, які прагнуть сприяти демократичному розвитку та зміцненню інститутів громадянського суспільства.

Мета та завдання статті. Основною метою статті є дослідження ролі та ефективності партисипативної демократії в умовах політичних змін. Завдання статті передбачають аналіз теорій партисипативної демократії, теорій політичних змін, особливостей партисипативної демократії.

У статті використано наступні **методи дослідження**: метод PEST (Political, Economic, Social, Technological) дозволяє розглянути вплив різних факторів на розвиток партисипативної демократії в умовах політичних змін, модель МакКінсі 7 С дає змогу аналізувати партисипативну демократію в умовах політичних змін, та які елементи допоможуть краще зрозуміти різні аспекти та визначити стратегії впровадження партисипативної демократії.

Результати дослідження. Змістовний аспект партисипативної демократії може бути розкритий через аналіз теорій.

Теорія комунікативної дії (Ю. Габермас) акцентує увагу на комунікативному раціоналізмі, де демократичний процес полягає в участі громадян у відкритих та раціональних дискусіях. Автор теорії підкреслює важливість публічної сфери, де громадяни можуть обговорювати та формувати думку щодо суспільних справ [5].

Теорія асоціативної демократії (П. Хьорст) пропонує модель демократії, де ключову роль відіграють асоціації громадян. Вони беруть активну участь у прийнятті рішень та управлінні, доповнюючи і навіть замінюючи державні структури в певних сферах [6].

Теорія радикальної демократії (Ш. Муфф та Е. Лаклоу) розробили теорію радикальної демократії, яка акцентує увагу на боротьбі за гегемонію та визнанням різноманіття в політичному просторі. Вони вважають, що демократія повинна бути динамічною і враховувати постійно змінювані соціальні та політичні конфлікти [7].

Теорія партисипативної демократії (Керол Пейтман) аргументує, що участь громадян у прийнятті рішень сприяє розвитку демократичних навичок і розширенню демократії. Вона підкреслює важливість залучення громадян на всіх рівнях прийняття рішень [10].

Теорія деліберативної демократії (Дж. Драйзек та Дж. Фішкіна) підкреслює важливість обговорень та колективного прийняття рішень. Драйзек і Фішкін акцентують на тому, що демократичний процес повинен включати ретельне обговорення та врахування думок всіх зацікавлених сторін [2].

Ці теорії та їхні автори зробили значний внесок у розвиток концепції партисипативної демократії, розкриваючи різні аспекти та підходи до залучення громадян у процеси прийняття рішень. Аналіз зазначених вище теорій дає змогу сформулювати наступне визначення партисипативної демократії. Партисипативна демократія – це політологічний підхід, що акцентує увагу на активній участі громадян у прийнятті рішень та управлінні справами суспільства. Вона включає різноманітні механізми, такі як громадські консультації, референдуми, публічні обговорення та інші форми колективного вирішення проблем. Партисипативна демократія

сприяє розвитку демократичних навичок серед громадян, збільшує їхню політичну свідомість та відповідальність, а також сприяє підвищенню легітимності та ефективності управління.

Цей підхід базується на переконанні, що рішення, які приймаються з активною участю громадян, краще відповідають реальним потребам і інтересам суспільства, сприяють вирішенню конфліктів та підтримці соціальної коесії.

Логічним видається перейти до аналізу теорій політичних змін. Теорія модернізації (С. М. Ліпсет) стверджує, що економічний розвиток і соціальна модернізація сприяють демократизації. Високий рівень економічного розвитку, урбанізація, освіта та інші аспекти модернізації ведуть до зростання середнього класу, що сприяє демократичним перетворенням [8].

Теорія політичної культури (Г. Алмонд і С. Верба) досліджують, як політична культура впливає на стабільність і розвиток демократії. Вони визначають різні типи політичної культури (парохіальна, підданська, культура участі) та їхній вплив на політичні зміни [1].

Теорія залежності (А. Г. Франк) аргументує, що економічний розвиток країн периферії обмежується через їхню залежність від країн-метрополій. Це призводить до економічної нерівності та політичної нестабільності в країнах, що розвиваються [3].

Теорія світ-системи (І. Валлерстайн) розглядає світ як єдину систему, де існує поділ на центр, напівпериферію та периферію. Зміни в світ-системі відбуваються через взаємодію цих елементів і боротьбу за економічну та політичну владу [11].

Теорія структурних розривів (Б. Мур) аналізує, як різні соціальні структури та їхні зміни призводять до різних політичних результатів, таких як демократія, фашизм чи комунізм. Він підкреслює роль аграрних структур та класових відносин у цьому процесі [9].

Теорія перевороту (Т. Гурр) аналізує причини політичних переворотів і революцій, підкреслюючи важливість відносної депривації, тобто різниці між очікуваннями людей та їхньою реальною ситуацією [4].

Ці теорії надають різні перспективи і пояснення політичних змін, враховуючи економічні, соціальні, культурні та структурні фактори.

Проведений аналіз теорій дає змогу надати наступне визначення поняття «політичні зміни» – це процеси трансформації політичних структур, інститутів, політик та поведінки в суспільстві. Ці зміни можуть включати демократизацію, зміни в політичній культурі, революції, перевороти, зміни в системах влади, а також вплив глобальних економічних і соціальних тенденцій на політичні системи.

Партисипативна демократія в умовах політичних змін має свої специфічні риси та виклики, що

впливають з динамічного характеру перехідного періоду. У таких умовах акцент робиться на залученні громадян до процесу прийняття рішень, забезпеченні прозорості, підзвітності та легітимності влади.

В умовах політичних змін, таких як перехід від авторитаризму до демократії, децентралізація або реформи державного управління, залучення громадян до процесу прийняття рішень стає ключовим завданням. Організація зустрічей, де громадяни можуть висловлювати свої думки і пропозиції щодо ключових політичних і соціальних питань. Проведення загальнонаціональних або місцевих голосувань для ухвалення важливих рішень.

Під час політичних змін довіра до уряду і політичних інституцій може бути низькою. Партисипативна демократія сприяє підвищенню прозорості і підзвітності через: забезпечення громадян доступом до інформації про діяльність уряду і процеси прийняття рішень, впровадження систем, за допомогою яких громадяни можуть повідомляти про свої думки та отримувати відповіді на свої запитання.

Партисипативні процеси допомагають підвищити легітимність влади, оскільки громадяни відчують себе частиною процесу прийняття рішень і більше довіряють владі, яка враховує їхні потреби та інтереси. Партисипативна демократія сприяє соціальній згуртованості, оскільки забезпечує включення різних соціальних груп у процес прийняття рішень: залучення до процесу прийняття рішень представників різних етнічних, соціальних та економічних груп, відкритий діалог і врахування різних точок зору допомагають знизити рівень соціальної напруженості.

Активна участь громадян у політичних процесах сприяє розвитку громадянської свідомості та політичної культури. Це включає проведення освітніх програм і тренінгів, які підвищують обізнаність громадян про їхні права і обов'язки, а також про механізми участі в політичному житті, участь у партисипативних процесах допомагає громадянам розвивати навички критичного мислення, аргументації і співпраці. Сучасні технології відіграють важливу роль у партисипативній демократії, особливо в умовах політичних змін. Впровадження цифрових платформ, які полегшують доступ громадян до інформації і процесів прийняття рішень. Використання соціальних мереж і спеціалізованих онлайн-платформ для обговорення політичних питань і проведення опитувань громадської думки.

Попри переваги, партисипативна демократія в умовах політичних змін стикається з рядом викликів: у деяких країнах або регіонах громадяни можуть не мати достатнього досвіду і знань для ефективної участі в політичних процесах, історична недовіра до політичних інституцій може

стримувати активну участь громадян, впровадження партисипативних механізмів може вимагати значних ресурсів, що може бути складним для країн з обмеженими бюджетами.

Загалом, партисипативна демократія в умовах політичних змін може сприяти більшій залученості громадян, підвищенню легітимності влади, соціальній згуртованості та розвитку демократичних інституцій. Однак, для її ефективного впровадження необхідно подолати ряд викликів і бар'єрів, а також адаптувати підходи до конкретних умов і контексту.

Перейдемо до аналізу партисипативної демократії в умовах політичних змін за допомогою методу PEST (Political, Economic, Social, Technological).

Виходячи із зазначеного вище контексту Метод PEST (Political, Economic, Social, Technological) дозволяє розглянути вплив різних факторів на розвиток партисипативної демократії в умовах політичних змін. Говорячи про політичні фактори слід згадати про стабільність політичної системи (в умовах демократичного транзиту стабільність політичної системи часто є слабкою, партисипативні механізми можуть сприяти стабільності через залучення громадян до прийняття рішень, що підвищує довіру до влади), політичну волю та підтримку (ефективність партисипативної демократії залежить від політичної волі керівництва підтримувати та розвивати ці механізми. Без підтримки на високому рівні, ініціативи можуть залишитися лише на папері), законодавчу базу (необхідність адаптації законодавства для підтримки партисипативних процесів, включаючи закони про доступ до інформації, проведення референдумів та інші форми громадських консультацій).

Економічні фактори передбачають: ресурсну забезпеченість (реалізацію партисипативних процесів потребує фінансових і матеріальних ресурсів, економічні проблеми можуть обмежувати можливості для впровадження таких механізмів), економічну нерівність (високий рівень економічної нерівності може обмежувати участь деяких груп населення в партисипативних процесах, оскільки економічно вразливі верстви можуть мати обмежений доступ до інформації та часу для участі в цих процесах), фінансування громадянського суспільства (підтримка неурядових організацій і громадянських ініціатив, які займаються просуванням партисипативної демократії, потребує стабільного фінансування).

Соціальні фактори включають рівень громадянської свідомості (для ефективної партисипативної демократії важливо, щоб громадяни мали високий рівень політичної освіти і були поінформовані про свої права та можливості), соціальну згуртованість (партисипативна демократія сприяє соціальній згуртованості, але також потребує її для успішної

реалізації. Умови соціальної роз'єднаності або високого рівня конфліктів можуть ускладнювати процеси залучення), культурні та етнічні різноманітності (в умовах культурного і етнічного різноманіття партисипативна демократія може допомогти в забезпеченні інклюзивності та врахуванні інтересів усіх груп населення).

Технологічні фактори передбачають розвиток інформаційних технологій (сучасні технології, зокрема інтернет і соціальні мережі, можуть значно полегшити процеси участі громадян у прийнятті рішень, забезпечуючи доступ до інформації та можливості для комунікації), цифрову грамотність (високий рівень цифрової грамотності населення є важливим фактором для успішної реалізації електронних платформ і інших технологічних рішень в партисипативній демократії), безпеку даних (забезпечення безпеки та конфіденційності даних є критичним для підтримки довіри громадян до електронних систем участі).

Аналіз партисипативної демократії в умовах політичних змін за допомогою методу PEST показує, що успішна реалізація цього підходу залежить від багатьох факторів. Політична воля та законодавча база, економічні ресурси та фінансова підтримка, соціальна згуртованість та рівень громадянської свідомості, а також розвиток інформаційних технологій і цифрова грамотність є ключовими елементами, які впливають на ефективність партисипативних процесів. Усі ці фактори взаємопов'язані, і їх врахування є важливим для забезпечення успішного впровадження партисипативної демократії в умовах політичних змін.

Модель Маккінсі 7С включає сім взаємопов'язаних елементів, які можна використовувати для аналізу та оцінки організаційних змін і процесів. У випадку партисипативної демократії в умовах політичних змін ці елементи допоможуть краще проаналізувати багатоаспектність партисипативної в умовах політичних змін.

Першим елементом є стратегія. Стратегія партисипативної демократії включає плани і дії, спрямовані на забезпечення участі громадян у процесі прийняття рішень. В якості особливостей стратегії слід визначити розробку програм і політики, що сприяють залученню громадян до прийняття рішень, використання інструментів електронного урядування, створення механізмів зворотного зв'язку між владою і громадянами.

Наступним елементом є структура. Структура відображає організаційні форми і взаємозв'язки між різними елементами системи. У якості специфіки можливо виокремити децентралізовані структури управління що полегшують доступу громадян до процесів прийняття рішень, створення незалежних громадських рад і комітетів, чітке розподілення повноважень між урядовими та неурядовими організаціями.

Далі можна виокремити елемент – системи. Системи включають процедури, процеси та технології, що підтримують функціонування партисипативної демократії. Системи передбачають, перш за все, впровадження інформаційних систем для збору та аналізу інформації про громадську думку, автоматизацію процесів реєстрації та участі громадян у голосуванні і референдумах, забезпечення прозорості та підзвітності через публікацію звітів та даних.

Наступним важливим елементом є спільні цінності. Спільні цінності є фундаментальними переконаннями та принципами, які поділяються всіма учасниками. До них можна віднести віру в демократичні цінності та права громадян на участь у прийнятті рішень, пріоритетність прозорості, відкритості та підзвітності, важливість інклюзивності та врахування різноманітних точок зору.

Слідуючим елементом є стиль керівництва. Стиль керівництва визначає, як лідери організації ведуть і мотивують своїх підлеглих. До специфіки цього елемента відносяться лідерство, що підтримує відкритий діалог і сприяє участі громадян, відкритий і інклюзивний стиль управління, що заохочує ініціативу з боку громадян, підтримка і розвиток громадянського суспільства через консультації та партнерства.

Наступним елементом є персонал. Персонал включає людей, які працюють в організації та їхні навички. Специфіка персоналу полягає у розвитку компетенцій та навичок у сфері партисипативної демократії серед державних службовців, залучення експертів і консультантів для підтримки процесів громадської участі, підтримку волонтерських ініціатив та громадських активістів.

Ще одним елементом є навички. Навички відображають ключові здібності та компетенції, необхідні для успішної реалізації партисипативної демократії. До особливостей цього елемента можна віднести: навички управління громадськими процесами та залучення громадян, технічні навички для роботи з інформаційними системами та електронними платформами, комунікаційні навички для ефективного взаємодії з громадянами і зацікавленими сторонами.

Аналіз за допомогою моделі МакКінсі 7С дозволяє оцінити партисипативну демократію в умовах політичних змін за різними аспектами, від стратегії і структури до навичок і спільних цінностей. Врахування цих елементів допоможе розробити більш комплексний і ефективний підхід до впровадження партисипативних процесів, забезпечити їх стійкість і підвищити довіру громадян до політичної системи.

Висновки. Партисипативна демократія в умовах політичних змін пропонує механізми залучення громадян до процесу прийняття рішень, що сприяє підвищенню легітимності влади та зміцненню

демократичних інститутів. Аналіз за допомогою таких методів, як PEST, МакКінсі 7С забезпечує всебічний підхід до оцінки та вдосконалення партисипативних процесів в умовах політичних змін. Це дозволяє створити умови для більш активної участі громадян у прийнятті рішень та сприяє зміцненню демократичних інститутів у перехідних суспільствах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Almond Gabriel A. Verba Sidney The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations Princeton University Press. 1963. 574 p.
2. Dryzek John S. Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations (Oxford Political Theory) Oxford University Press Oxford University Press. 2002. 208 p.
3. Frank Andre Gunder The Development of Underdevelopment 1966. Vol. 18, No. 4.
4. Gurr Ted Robert Why Men Rebel. Routledge 2012. 446 p.
5. Habermas Jürgen The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society. Beacon Press. 1985. 465 p.
6. Hirst Paul Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance. University of Massachusetts Press. 1994. 232 p.
7. Laclau Ernesto, Mouffe Chantal Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic. *Politics Verso*. 2001. 240 p.
8. Lipset Seymour Martin Political Man: The Social Bases of Politics, Expanded Edition The Johns Hopkins University Press. 1981. 608 p.
9. Moore B. Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. Beacon Press, 1993. 586 p.
10. Pateman Carole Participation and Democratic Theory Cambridge University Press. 1976 132 p.

11. Wallerstein I. The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century University of California Press. 2011. 442 p.

REFERENCES:

1. Almond Gabriel A. Verba Sidney (1963) The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations Princeton University Press. 574 p. [in English]
2. Dryzek John S. (2002) Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations (Oxford Political Theory) Oxford University Press Oxford University Press. 208 p. [in English]
3. Frank Andre Gunder (1966) The Development of Underdevelopment Vol. 18, No. 4. [in English]
4. Gurr Ted Robert (2012) Why Men Rebel. Routledge. 446 p. [in English]
5. Habermas J. (1985) The Theory of Communicative Action, Volume 1: Reason and the Rationalization of Society. Beacon Press. 465 p. [in English]
6. Hirst P. (1994) Associative Democracy: New Forms of Economic and Social Governance. University of Massachusetts Press. 232 p. [in English]
7. Laclau E., Mouffe C. (2001) Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic. *Politics Verso*. 240 p. [in English]
8. Lipset Seymour Martin (1981) Political Man: The Social Bases of Politics, Expanded Edition The Johns Hopkins University Press. 608 p. [in English]
9. Moore B. (1993) Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World. Beacon Press. 586 p. [in English]
10. Pateman C. (1976) Participation and Democratic Theory Cambridge University Press. 132 p. [in English]
11. Wallerstein I. (2011) The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century University of California Press. 442 p. [in English]

Participatory democracy in the conditions of political changes

Nechay Oleksandr Vitaliyovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0009-4865-4365

The urgency of the problem. In the conditions of political changes, such as the transition from authoritarianism to democracy, processes of decentralization or public administration reforms, there is a need to create mechanisms that allow citizens to influence decisions that directly affect their lives. Participatory democracy contributes to the formation of more stable and legitimate political systems through the involvement of citizens in decision-making and control over their implementation.

The aim of the study. The main goal of the article is to study the role and effectiveness of participatory democracy in the conditions of political changes. The tasks of the article involve the analysis of theories of participatory democracy, theories of political changes, features of participatory democracy.

Research methods. The article uses the following research methods: the PEST method, the McKinsey 7 C model.

Research results. In the article, participative democracy is interpreted as a political approach that focuses on the active participation of citizens in decision-making and management of society's affairs. It includes various mechanisms, such as public consultations, referenda, public discussions and other forms of collective problem solving. Analysis of participatory democracy in the context of political change using the PEST method shows that the successful implementation of this approach depends on many factors. Political will and legislative framework, economic resources and financial support, social cohesion and level of civic consciousness, as well as the development of information technologies and digital literacy are key elements that influence the effectiveness of participatory processes. All of these factors are interrelated and their consideration is important to ensure the successful implementation of participatory democracy in the face of political change.

Analysis using the McKinsey 7C model allows to evaluate participatory democracy in the context of political changes in various aspects, from strategy and structure to skills and shared values. Taking these elements into account will help develop a more comprehensive and effective approach to the implementation of participatory processes, ensure their sustainability and increase citizens' trust in the political system.

Key words: participatory democracy, political changes, modernization, political culture, economic dependence, world-system, structural gaps.

Немедичні чинники здоров'я громадян у контексті постпандемічного світу

УДК 323: 314

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.14>

Олійник Світлана Юріївна
аспірантка
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
вул. Трьохсвятительська, 4, Київ, Україна
ORCID: 0009-0007-3927-0576

Пандемічні заходи для боротьби з COVID-19 виявили важливість не лише медичних, а й немедичних чинників, що впливають на стан здоров'я громадян та ефективність державної політики у медичній сфері. Найбільш яскраво це проявилось у протестах громадян проти носіння масок та примусової вакцинації, які підтримували крайні праві політичні партії. Політологами також відзначається важливість впливу на здоров'я таких явищ, що передували пандемії, як посилення партійної поляризації та політизації державної політики у сфері медицини, економічні спади, зумовлені світовою фінансовою кризою 2008–2010 років, глобальна міграція та прихід до влади популістів у низці країн світу. Також виділено та проаналізовано соціальні (освітня, зайнятості та пенсійна політика), економічні (фіскальна, макроекономічна, торговельна політика) чинники, що впливають на сферу охорони здоров'я.

У статті особлива увага приділена тому, як політичні детермінанти, зокрема тип політичного режиму, ідеологія правлячих партій, політична поведінка та участь громадян пов'язані зі станом здоров'я громадян. Так що конституційне право на охорону здоров'я пов'язане з кращими показниками здоров'я. Хоча емпіричні дослідження не виявили помітного впливу ідеологій на стан справ у медичній сфері, однак відзначено кореляцію між перебуванням при владі лівого уряду та кращим здоров'ям населення та меншою нерівністю у доступі до медичних послуг між соціальними класами. Також вказано на важливість таких чинників, як структурна дискримінація, колоніалізм, неолібералізм, капіталізм, міграційна, екологічна та кліматичні політики тощо.
Ключові слова: пандемія, соціальні послуги, соціальна держава, політичний режим, ідеологія, здоров'я.

Вступ. Ще в XIX ст. патологоанатом Р. Вірхов після розслідування спалаху черевного тифу у Верхній Сілезії в 1848 році зазначив, що медицина є соціальною наукою, а «політика – не що інше, як медицина у великих масштабах» [27, р. 125]. Зазвичай політологія розглядала державну медичну політику крізь призму охорони громадського здоров'я, акцентуючи увагу на: державних витратах на медицину, регулюванні ринків медичних товарів і послуг, а також на доступі до медичної допомоги і страхування; типологізації систем охорони здоров'я та їхні політичні детермінанти; взаємозв'язку між типом системи охорони здоров'я та політичною поведінкою. Однак пандемія COVID-19 актуалізувала питання про те, що не лише медична система впливає на доступність і якість медичних послуг, але й інші суміжні сфери, зокрема політична, соціальна та економічна. Так 10 найбільших досягнень у сфері громадського здоров'я у XX ст. стали можливі завдяки змінам у сферах, що не стосуються медицини [5].

Мета та завдання. Метою цієї статті є аналіз впливу немедичних чинників (соціально-економічних, політичних тощо) на стан здоров'я громадян та їх поведінку в період пандемії та після її завершення.

Методи дослідження. Ще у 2014 р. фахівцями були визначені політичні детермінанти здоров'я і рекомендовано створити міжнародний орган, аналогічний Міжурядовій групі експертів з питань зміни клімату, який би зосередився на «політич-

ному аналізі соціальних і політичних детермінант здоров'я» [18, р. 659].

З початком пандемії COVID-19 з'явилася ціла низка робіт, присвячених аналізу державної медичної політики (наприклад, були видані спеціальні випуски журналів журналах International Organization, Journal of Health Politics, Perspectives on Politics та Policy and Law). Хоча деякі дослідники продовжують розглядати пандемію як екзогенний шок або природний експеримент відмінності в реакції та наслідках пандемії вказують на важливість економічної політики держави та ідеологічних характеристик уряду [24].

Політологи також визначили важливий вплив на здоров'я таких явищ, що передували пандемії, як посилення партійної поляризації та політизації державної політики у сфері медицини, економічні спади, зумовлені світовою фінансовою кризою 2008–2010 років, глобальна міграція та прихід до влади популістів у низці країн світу [20]. Крім того, політологи проаналізували причини і наслідки політизації таких нейтральних на перший погляд тем, як носіння масок і вакцинація [11].

Серед українських дослідників, які займалися проблематикою охорони здоров'я слід зазначити Д. Арзянцеву, Н. Кризину, Д. Карамішева, В. Лехана, С. Місержи, О. Поживілова, Н. Рингач, Т. Семигину, М. Співак та інших.

Результати. Найбільший вплив на стан громадського здоров'я має соціальна політика держави. На макрорівні вчені досліджували, як режими або «світи» добробуту [6] пов'язані з різними наслід-

ками для здоров'я, включаючи смертність, самооцінку здоров'я, психічне здоров'я, тощо [1]. Автори цього напрямку дійшли висновку, що держави загального добробуту Північної Європи демонструють найкращі показники здоров'я та найнижчу нерівність у стані здоров'я між соціальними групами. Крім того, тип режиму соціального забезпечення може ослабити зв'язок між іншими факторами (наприклад, безробіттям, інвалідністю, статтю) та станом здоров'я.

Дослідження низки державних політик (зокрема освітньої, зайнятості, пенсійної тощо) також виявили стійкі кореляції з показниками здоров'я, однак державні витрати на ці види політики, окрім освітньої і пенсійної, зазвичай має неоднозначний вплив на здоров'я населення. У небагатьох дослідженнях, присвячених вивченню впливу на здоров'я орієнтації політики соціальних інвестицій, на відміну від традиційних компенсаційних режимів соціального забезпечення, ефекти були або негативними [10], або дещо позитивними.

Стан здоров'я громадян вже давно асоціюються з економічними умовами. вчені в галузі громадського здоров'я та епідеміології ще з середини XIX ст. визнавали, що бідність тісно пов'язана з поганим здоров'ям. Однією з причин інтересу до соціальної політики як потенційної причини здоров'я населення є її гіпотетична здатність розірвати зв'язок між несприятливими економічними умовами і здоров'ям шляхом підтримки доходів бідних верств населення навіть у умовах високого рівня безробіття [16].

Окрім торговельної політики та комерційних детермінант здоров'я, перерозподіл і нерівність, фіскальна і макроекономічна політика, політика на ринку праці, регулювання робочих місць, а також політика, що призводить до довгострокового економічного спаду або реорганізації, були предметом досліджень, які вивчали наслідки для здоров'я. Рецесія та безробіття мають неоднозначний вплив на здоров'я населення і залежать від тривалості впливу. Короткочасні економічні спади зазвичай покращують здоров'я громадян завдяки збільшенню вільного часу та зменшенню смертності і захворюваності через зменшення кількості поїздок на роботу автомобілем, споживання їжі в ресторанах та сприйняття безробіття як поодинокі події. Однак тривалі економічні кризи та довгі періоди безробіття негативно впливають на стан здоров'я [2]. Серед інших чинників, що пов'язують економічну нерівність та нерівність у сфері охорони здоров'я, можна згадати низький рівень доходів (дешеві і неякісні продукти, відсутність санітарно-гігієнічних умов, хронічний стрес), низький соціальний статус тощо.

Серед політичних чинників найбільший вплив на сферу охорони здоров'я мають політичний

режим, політична ідеологія, політична поведінка та політична участь.

Політичний режим. Низка досліджень навела достатньо доказів позитивного впливу демократії на стан здоров'я громадян [3], який проявлявся або безпосередньо, або через створення передумов для економічного розвитку, зростання доходів громадян чи кращого забезпечення колективними благами. Подальші дослідження підтвердили ці висновки, розширивши перелік змінних, що опосередковують зв'язок між доходом і здоров'ям [23, 26]. Також з'ясувалося, що конституційне право на охорону здоров'я пов'язане з кращими показниками здоров'я [15]. Інші дослідження виявили позитивну кореляцію між станом здоров'я населення і законами про охорону здоров'я та громадянськими правами, виборчими правами жінок, пропорційним представництвом [29] і впливовістю політичних партій [4].

Ідеологія. Ще у кінці XX ст. з'ясувалося, що здатність держав задовольняти базові потреби людини, включаючи здоров'я, залежить від ідеологічних установок правлячої еліти, але цей взаємозв'язок значною мірою опосередковується можливостями держави [17]. Подальші дослідження, присвячені заможним демократіям, не виявили помітного впливу ідеологій на потенціал держави, однак відзначали кореляцію між перебуванням при владі лівого уряду та кращим здоров'ям населення та меншою нерівністю у доступі до медичних послуг між соціальними класами [7].

Протягом останнього десятиліття дослідники брали до уваги не лише традиційний поділ партій на лівих і правих, але і вплив популізму на здоров'я населення та дотримання принципу справедливості у сфері медицини [8]. Вони дійшли висновку, що прихід до влади популістів зазвичай призводить до послаблення регулювання тютюнопаління, обмеження репродуктивних прав, збільшення кількості незастрахованих людей, приватизації системи охорони здоров'я, скорочення видатків на медицину тощо.

Політична поведінка. Низка досліджень виявила, що поганий стан здоров'я збільшує ймовірність того, що виборець проголосує за праві партії [28]. Проте, допоки дані про стан здоров'я не будуть регулярно включатися у виборчі опитування можна лише здогадуватися про справжній зв'язок між станом здоров'я та вибором партії. Але навіть він буде залежати від низки чинників: часу та місця, залежно від позиціонування партії щодо політики, яка впливає на здоров'я, та від зв'язку стану здоров'я з іншими факторами, що визначають вибір при голосуванні.

Політична участь. Практично встановленим є взаємозв'язок між хорошим здоров'ям та політичною участю. Численні дослідження виявили, що низка захворювань, зокрема депресія [13], при-

зводить до зниження ймовірності голосування на індивідуальному та груповому рівнях, причому цей чинник іноді є впливовішим за решту [19].

Хоча стан здоров'я може впливати на активність громадян, їх участь у виборах чи ідеологічні вподобання [21], однак різний рівень смертності у соціальних групах дає можливість впливати на електорат. Так, у 2004 р. надмірна смертність зменшила кількість чорношкірих громадян США з правом голосу на 1,4 млн, що вплинуло на переможців 7 сенатських та 11 губернаторських виборів того року [22]. Аналогічно соціально-економічна, расова та гендерна нерівність у рівні смертності та тяжкої інвалідності від COVID-19 може мати подібні наслідки в усьому світі.

Політичні детермінанти здоров'я включають і більш абстрактні феномени, зокрема: структурну дискримінацію за ознаками раси, етнічної приналежності, національності, кольору шкіри, статі тощо; колоніалізм, який негативно впливає на колонізовані, постколонізовані та корінні народи в усьому світі; неоліберальну політику та зумовлені нею політичні концепції, структура владних відносин проявляється як у глобальному контексті, так і в межах багатих демократій [25]; капіталізм [9], а також класові відносини [12].

Кілька інших сфер політики викликають дедалі більший інтерес у політологів через їхній тісний зв'язок зі здоров'ям. Рестрикційна міграційна політика має очевидний вплив на здоров'я іммігрантів. Аналогічно, обмеження гендерної та сексуальної рівності негативно впливає на доступ і якість медичних послуг. Екологічна та кліматична політика також мають значний вплив на здоров'я населення [14].

Висновки. Отже, у ході пандемії з'ясувалося, що вплив на стан здоров'я громадян та сферу охорони здоров'я мають не лише медичні чинники, такі як кількість лікарняних ліжок чи палат інтенсивної терапії на душу населення, тип медичної системи, а й низка інших детермінант, які можуть мати вирішальне значення на різних етапах боротьби з хворобою. Так простежувався стійкий зв'язок між схильністю до крайньої правої ідеології та небажанням носити маску та/або вакцинуватися. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують соціальні (соціальна політика: освітня, пенсійна, зайнятості), економічні (фіскальна, макроекономічна, торговельна політики), політичні (тип режиму, ідеологія, політична поведінка та участь) та інші чинники (структурна дискримінація, колоніалізм, міграційна політика тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Abdul Karim, S., Eikemo, T.A., Vambra, C. (2010). Welfare state regimes and population health: integrating the East Asian welfare states. *Health Policy*, vol. 94: 145–153.

2. Avendano, M., Berkman, L.F. (2014). Labor markets, employment policies, and health / *Social Epidemiology*. Oxford, UK: Oxford University Press, 2014. 182–233

3. Barnish, M.S., Tørnes, M., Nelson-Horne, B. (2018). How much evidence is there that political factors are related to population health outcomes? An internationally comparative systematic review. *British Medical Journal Open* 8:10e020886

4. Bellinger, N. (2021). Political parties and citizens' well-being among non-democratic developing countries. *Party Politics*, vol. 27. №6. 144–154.

5. Chriqui, J.F., O'Connor, J.C., Chaloupka, F.J. (2011). What gets measured, gets changed: evaluating law and policy for maximum impact. *Law of Medicine Ethics*, vol. 39, S1, 21–26.

6. Esping-Andersen, G. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

7. Falkenbach, M., Bekker, M., Greer, S.L. (2020). Do parties make a difference? A review of partisan effects on health and the welfare state. *European Journal of Public Health*, vol. 30, pp. 4673–4682.

8. Falkenbach, M., Greer, S.L. (2021). *The Populist Radical Right and Health: National Policies and Global Trends*. Cham, Switz: Springer Int.

9. Flynn, M.B. (2021). Global capitalism as a societal determinant of health: a conceptual framework. *Social Science & Medicine*. 268. URL: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113530>

10. Harvie, D., Ogman, R. (2019). The broken promises of the social investment market. *Environment and Planning A: Economy and Space*. 51:4. 980–1004.

11. Hegland, A., Zhang, A.L., Zichettella, B., Pasek J. (2022). A partisan pandemic: how COVID-19 was primed for polarization. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 700, pp. 155–172.

12. Kokkinen, L., Muntaner, C., Koskinen, A., Väänänen, A. (2020). Occupational class, capitalist class advantage and mortality among working-age men. *Journal of Epidemiology & Community Health*, vol. 74, #1, pp. 13–16.

13. Landwehr, C., Ojeda, C. (2021). Democracy and depression: a cross-national study of depressive symptoms and nonparticipation. *American Political Science Review*, vol. 115, pp. 1323–1330.

14. Majeed, M.T., Ozturk, I. (2020). Environmental degradation and population health outcomes: a global panel data analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, vol. 27, pp. 15901–15911.

15. Matsuura, H. (2019). Exploring the association between the constitutional right to health and reproductive health outcomes in 157 countries. *Sex and Reproductive Health Matters*. Vol. 27. № 1. P. 168–180.

16. McFarland, M.J., Hill T.D., Montez J.K. (2023). Income inequality and population health: examining the role of social policy. *Journal of Health and Social Behavior*, vol. 64, pp. 12–20.

17. Moon, B.E., Dixon, W.J. (1985). Politics, the state, and basic human needs: a cross-national study. *American Journal of Political Science*, vol. 29, pp. 4661–4694.

18. Ottersen O.P., Dasgupta J., Blouin C., Buss P., Chongsuvivatwong V. (2014). The political origins of

health inequity: prospects for change. *Lancet*, vol. 383, pp. 630–667.

19. Pacheco, J., Fletcher, J. (2015). Incorporating health into studies of political behavior: evidence for turnout and partisanship. *Political Research Quarterly*, vol. 68, pp. 1104–1116.

20. Ringe, N., Rennó, L. (2022). *Populists and the Pandemic: How Populists Around the World Responded to Covid-19*. London: Routledge.

21. Rodriguez, J.M. (2018). Health disparities, politics, and the maintenance of the status quo: a new theory of inequality. *Social Science & Medicine*. Vol. 200. P. 36–43.

22. Rodriguez, J.M., Geronimus, A.T., Bound, J., Dorling, D. (2015). Black lives matter: differential mortality and the racial composition of the U.S. electorate, 1970–2004. *Social Science & Medicine*. Vol. 136–137. P. 193–199.

23. Rosenberg, D., Kozlov, V., Libman, A. (2018). Political regimes, income and health: evidence from sub-national comparative method. *Social Science Research*, vol. 72, pp. 20–37.

24. Rovny, J., Bakker, R., Hooghe, L., Jolly, S., Marks G. (2022). Contesting Covid: the ideological bases of partisan responses to the Covid-19 pandemic. *European Journal of Political Research*, vol. 61, pp. 1155–1164.

25. Schrecker, T. (2016). Neoliberalism and health: the linkages and the dangers. *Sociology Compass*. Vol. 10. № 10. P. 952–971.

26. Son, B., Bellinger, N. (2022). The health cost of autocratization. *Journal of Development Studies*, vol. 58, pp. 5873–5890.

27. Virchow, R. (1985). *Collected Essays on Public Health and Epidemiology*. Cambridge: Science History Publications.

28. Wasfy, J.H., Healy, E.W., Cui, J., Stewart, C. (2020). Relationship of public health with continued shifting of party voting in the United States. *Social Science & Medicine*. Vol. 252. URL: <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.112921>

29. Wigley, S., Akkoyunlu-Wigley, A. (2011). Do electoral institutions have an impact on population health? *Public Choice*, vol. 148, № 3, pp. 595–610.

Non-medical factors of public health in the context of the post-pandemic world

Oliinyk Svitlana Yuriivna

Postgraduate Student
Koretsky Institute of State and Law
of National Academy
of Science of Ukraine
Trokhsviatytska str., 4, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0007-3927-0576

The pandemic measures to combat COVID-19 have revealed the importance of not only medical but also non-medical factors that affect the health of citizens and the effectiveness of public policy in the medical sector. This was most clearly manifested in the protests of citizens against wearing masks and compulsory vaccination, which were supported by extreme right-wing political parties. Political scientists also note the importance of the impact on health of such phenomena that preceded the pandemic as increased party polarisation and politicisation of public health policy, and economic downturns caused by the global financial crisis of 2008–2010, global migration and the rise of populists in a number of countries. The article also identifies and analyses social (educational, employment and pension policies) and economic (fiscal, macroeconomic and trade policies) factors that affect the healthcare sector.

The article pays special attention to how political determinants, such as the type of political regime, the ideology of the ruling parties, political behaviour and citizen participation are related to the health status of citizens. Thus, a constitutional right to healthcare is associated with better health outcomes. Although empirical studies have not found a significant impact of ideologies on health outcomes, they have noted a correlation between left-wing governments and better health outcomes and less inequality in access to health services between social classes.

The importance of such factors as structural discrimination, colonialism, neoliberalism, capitalism; migration, environmental and climate policies, etc. is also pointed out.

Key words: pandemic, social services, welfare state, political regime, ideology, health.

Панасюк Валентин Анатолійович

Українофобство Росії в добу трансформаційних змін та сталінізму

УДК 355.48+316.485.26]:316.776(477+470)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.15>

Панасюк Валентин Анатолійович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри мистецтвознавства
та загальногуманітарних дисциплін
Міжнародного гуманітарного
університету
Фонтанська дорога, 33, Одеса, Україна
ORCID: 0000-0003-4655-0553

В статті розкриваються причини і наслідки російського українофобства. Аналізується відношення Росії до державотворчих устремлень українського народу в період революції, громадянської війни та часи сталінізму в СРСР.

З'ясовано причини НЕПу, відродження УАПЦ і політики коренізації. Розкрито причини проведення більшовиками індустріалізації, колективізації, русифікації, що супроводжувались тотальним терором українського населення голодоморами і масовими репресіями інтелігенції.

Встановлено, що соціальні експерименти більшовиків мали на меті знищити опір українського народу радянській владі. УРСР і його населення розглядалися Москвою лише засобом в досягненні імперіалістичних цілей по розширенню сфери впливу СРСР і окупації інших народів.

Досліджено міжнародне становище СРСР в 20-30-х рр. Доведено, що зближення СРСР з нацистською Німеччиною прискорило розв'язання Другої світової війни і спровокувало експансію держав-агресорів на інші народи відповідно до укладеного таємного протоколу в пакті про ненапад.

Аналізуються течії антинацистського руху опору в УРСР в роки війни. Розкриваються течії націоналістичного українського руху в боротьбі проти загарбників українського народу за Соборну незалежну українську державу. З'ясовано, що організації націоналістів – ОУН та УПА нюрнберзький процес не визнав злочинними. Розкрито продовження українофобської політики Москви українського населення терором голодомором, радянізацією, депортацією, ліквідацією УГКЦ та утисками її інтелігенції в повосенній УРСР.

Доведено, що смерть Сталіна стала відходом від політики масових вбивств українців, але в свідомості Кремля українофобське відношення до українського народу залишилось незмінним.

Ключові слова: українофобія, український народ, національно-визвольна боротьба, революція, громадянська війна, більшовизм, сталінізм, радянізація, голодомор, геноцид, Друга світова війна, депортація.

Вступ. Початок ХХ ст. ознаменувався глобальними процесами в світовій історії. Перша світова війна розкрила всі міжнародні і внутрішні суперечності людства. Наслідком стали розпад світових імперій – Німецької, Османської, Австро-Угорської та Російської. На руїнах імперій створювались національні держави. Народ, нація, громадяни в незалежних державах почали творити нову історію суверенних народів. Український народ не став винятком в загальному русі історичних перетворень, але його національно-визвольна боротьба за створення власної держави стала трагічною сторінкою вітчизняної історії.

Мета – визначити особливості російського українофобства в роки громадянської війни і сталінізму та їх наслідки.

Зазначена тема потребує вирішення таких завдань:

– розглянути ставлення Росії до державотворчих прагнень українського народу в часи революції, громадянської війни і сталінізму;

– дослідити причини поразки української революції і методи утвердження більшовицького режиму в Україні;

– проаналізувати наслідки входження радянської України до складу СРСР в добу сталінізму.

Методи дослідження. Дослідження українофобства Росії в добу трансформаційних змін

і сталінізму передбачає використання ретроспективного методу та сукупність теоретичних методів – аналізу, систематизації, пояснення і узагальнення. Застосування цих методів дає змогу досягти зазначену мету і завдання.

Результати дослідження. Зі зникненням російського самодержавства та імперії була короткочасна віра в те, що російська еліта нарешті позбудеться свого імперіалізму. Дасть народам право на самовизначення. Чого так прагнули національні околиці. Та петроградський Тимчасовий уряд Росії був категоричним в своєму прагненні зберегти українські землі в своєму складі звичайною провінцією. В результаті протистояння між ЦР згодом було досягнуто компроміс і питання про надання Україні автономії мали розглянути Всеросійські Установчі Збори. Однак більшовицький переворот і початок громадянської війни на території колишньої імперії перекреслили ці плани. Показовим є те, що всі національно-визвольні рухи в Україні війська УНР, УГА махновський рух, загони Н. Григор'єва, Д. Зеленого та інших отаманів однаково ненавиділи проросійські сили, що будь-якою ціною прагнули загарбати українські землі. Навіть угоди керівник українського спротиву з представниками більшовиків були ситуативними. Подібні настрої українського народу не були випад-

ковістю. Вони відображали спадкову ненависть до Росії, що постійно пригноблювала українців. В умовах громадянської війни провідна верства Росії аналогічно стояла на позиції не допущення автономії для України. Саме існування українського народу і України заперечувалось.

По-факту аналогічних поглядів на початку громадянської війни дотримувався більшовицький уряд. Однак в умовах складної ситуації на фронті де-юре проголосив право кожного народу на самовизначення і відокремлення та створення власної держави. На практиці все виглядало зовсім по іншому. В обігу більшовицької еліти з'являється специфічний термін радянська Україна. Автоматично це ніби прив'язувало її до проголошеної більшовиками радянської Росії. Робило Україну не від'ємною складовою частиною більшовицької держави.

Найбільше вражає те, що за будь-яких умов кожна з воюючих за владу угруповань в Росії були твердо переконані – українські землі повинні бути під її контролем в складі майбутньої держави. Тому більшовицький і білогвардійський наступ на українські землі був однаково окупаційний. Ситуативні союзи з ворогом були необхідні і військам УНР так і загонам Н. Махна.

В умовах громадянської війни знову трагедією українського народу стала братовбивча війна. Роз'єднаність українського національного спротиву і територіальний розкол країни послаблювало його і змушувало йти на союз із ворогами України, що прибували з новими силами з Росії. На відміну від білогвардійського руху більшовики обіцяли все, що від них хотіли почути їхні потенційні союзники. Разом з тим діяли жорстко і наполегливо. Під їхнім контролем опинились стратегічно вигідніші території Росії. Політика військового комунізму зазнала повного провалу, але одночасно в найскладніший період дала змогу мобілізувати всі наявні ресурси для перемоги.

В українських землях прорахунки вітчизняної національної еліти призвели до поступової втрати авторитету і влади серед народу. Натомість ситуативні союзи із різними представниками українського визвольного руху і злагоджена добре відпрацьована пропаганда серед місцевого населення зробили свою справу. «Земля селянам», «Фабрики робочим» місцеве населення сприймало буквально. Подібні гасла імпонували їм змушуючи вступати в ряди більшовиків і ставати співучасниками окупації власних земель. Так, загони Н. Махна, довірившись більшовицьким обіцянкам, прийняли активну участь у спільному з більшовиками знищенні білогвардійського руху в Криму. По завершенню екзекуції білогвардійського руху більшовицький уряд негайно видав заготовлену директиву з наказом до військ союзників здати зброю, оточивши і розпочавши їх фізичне зни-

щення. Даний приклад яскраво характеризує більшовицьку владу [14, с. 280–283].

Політика військового комунізму поставила під питання подальше існування держави і самої більшовицької влади. В країні була глибока політична і економічна криза. Невдоволення народу було колосальним. Селянський повстанський рух наростає. Водночас голод ламає бойовий дух головного ворога більшовиків – українського селянства. Однак здобувши перемогу в громадянській війні радянський уряд прагнув відбудувати народне господарство і зміцнити свою владу в державі. Це було вкрай необхідно. В країні панував голод. Його причинами були не лише громадянська війна і посуха, а й прагнення радянського керівництва вивезти якомога більше зерна з території українських земель. До місцевого населення ставились як до людей другого сорту. Це було типове поводження колонізатора. Єдиним позитивним моментом стало припинення приховування факту самого голоду. Це дало можливість українському народу отримати допомогу від міжнародних організацій. Показовим є те, що значна допомога прийшла від головного противника СРСР – США [18, с. 49–50].

Відчуття окупації і прагнення відродити свою незалежність не покидало значну частину населення. Тому більшовики були змушені піти на зустріч місцевому населенню поки не зміцнили свою владу. Самим кращим варіантом було взяти під контроль ідеологічне політичне економічне і культурне життя в державі. В досягненні поставленої цілі в економічному житті було прийнято рішення перейти до політики НЕПу.

Елементи ринкової економіки дозволили відносно швидко досягти високих показників в сфері народного господарства. Зупинити спротив українського народу радянській владі. Здавалось, що більшовики взяли курс на побудову капіталізму, а не комунізму. Подібна ілюзія тривала не довго. Головною ціллю більшовиків була тотальна монополізація влади. Перетворення країни у своєрідний військовий табір. Остаточне знищення будь-якого опору. Доказом цьому слугували слова Леніна у березні 1922 року: «Величезна помилка думати, що НЕП поклав край терорі. Ми ще повернемося до терору і до терору економічного» [23, с. 18].

Україна була під пильним контролем більшовиків. До українського народу традиційно вихідці з Росії ставились вкрай підозріло. Незважаючи на формальне проголошення УСРР і входження останньої до складу СРСР на правах федерації жодних прав українська держава на практиці не мала. Вихід зі складу СРСР в головному законі прописано не було. Будь-які розмови на подібну тему розцінювались, як зрада. Таких представників клеймили словами «вороги народу». Однак в досягненні поставлених цілях радянська влада на початку 20-х рр. діяла обережно.

Позитивним заспокійливим моментом стало поступове ефективне втілення політики НЕПу. Привабливим було й те, що більшовики-атеїсти проголосили створення УАПЦ. Такий демарш мав на меті підіграти релігійним почуттям місцевого населення і послабити свого ворога РПЦ. Наступним кроком стала коренізація (українізація). На літературній ниві радянська влада заохочувала створення різноманітних гуртків. Де в душі соціалістичного реалізму нав'язувалась відповідна комуністична ідеологія. Заохочували прославляти існуючий устрій – партію і владу. Так було значно ефективніше здійснювати необхідний контроль над провідною верствою радянської України [28, с. 219–221].

Слід зазначити, що навіть серед комуністів в УСРР були палкі прихильники національного відродження. З поміж перших відзначимо голову РНК УСРР Х. Раковського. Болгарин за походженням він пройшов складну еволюцію поглядів від ненависті до прихильного ставлення щодо українського народу. Був противником шовіністичної «теорії боротьби двох культур», що заперечувала необхідність українізації. Сприяв впровадженню української мови в навчальні заклади. Виступав за конфедеративний устрій СРСР. Критикував прагнення Москви до тотальної централізації. За свої погляди спочатку позбувся посади а потім життя. О. Шумський в 20-х рр. на посаді Народного комісаріату освіти УСРР активно сприяв українізації. Був противником політизації науки та виступив проти генсека ЦК КП (б) У – Л. Кагановича. Усунутий з посад і вбитий за наказом Сталіна, М. Хвильовий – поет, публіцист, прихильник гасла «Геть від Москви», закликав українську інтелігенцію долучатись до Європейської культури. Він виступав за розрив із РРСФР в політичному чи економічному сенсі. Безпідставно звинувачений в антиросійській настроях, покінчив життя самогубством. Аналогічна доля спіткала і іншого прихильника українізації – М. Скрипника. Його смерть стала завершальним актом українізації в Україні. Прихильники українізації жорстко розкритикували квазінаукову «теорію боротьби двох культур», що ставила українську мову і культуру в пригноблене становище. Вказали на її прагнення не просто зупинити українізацію, а знищити українську культуру. В своїх передбаченнях вони не помилились. Розпочалась політика русифікації.

Оцінюючи деструктивні процеси індустріалізації, колективізації та їх наслідки в створенні єдиного господарського комплексу між союзними радянськими республіками Росією та Україною, економіст М. Волобуєв виступив проти інтеграції економік двох держав, вказавши на колонізаторську політику більшовицького уряду в УСРР. За що став жертвою сталінського терору, але не загинув.

Подібні виступи влада називала націонал-ухильництвом. Жорстко карала їх представників. Почали виникати терміни, що характеризували послідовників аналогічних поглядів – «хвильовізм», «шумкізм», «волобуєвщина». Влада сфабрикувала і розпочала показові судові процеси над представниками української інтелігенції у справах СВУ, Українського націоналістичного центру, та ін. [4; 12, с. 36–41; 27].

По мірі свого зміцнення радянська влада згорнула всі ті процеси, що в перспективі могли сприяти відродженню незалежної повноцінної української держави. Войовничий атеїзм більшовиків жодним чином не вписувався в релігійні цінності українського народу. Прикриваючись необхідністю знайти кошти для харчування голодуючих, радянська влада вилучала церковні цінності збуваючи їх за кордон. Потім пішла ще далі – закриваючи церкви і храми, досить часто використовувала їх під підсобні приміщення, ліквідувавши УАПЦ. Більшовики боролись не з церквою, а з етнічною самосвідомістю кожного українця, що традиційно шанував свій побут, де особливе місце займала релігія Релігійна війна оголошена владою власному народу була лише початком більшовицьких експериментів [1, с. 119–120; 9, с. 83–84].

Жодна союзна республіка СРСР не зробила такий колосальний вклад в становлення цієї імперіалістичної держави і не зазнала таких жахливих переслідувань. Ідея класових ворогів переслідувала Москву постійно, але в Україні фізичне знищення народу набуло всіх рис геноциду.

Процеси індустріалізації вимагали колосальних фінансових вливань. Не бажання селянина віддавати результати власної праці за безцінь державі породили зрив хлібозаготівельних компаній. Розвиток підприємницької діяльності і зародження буржуазії у вигляді непманів ставило під загрозу владу більшовиків в країні. Паралельне існування ринкових відносин і тоталітаризму в Москві не розглядали. Влада зробила свій вибір не на користь народів СРСР.

Згорнувши політику НЕПу влада по факту реставрувала політику військового комунізму, але в значно жорсткішому вигляді. В населення почали відбирати засоби для виробництва і продукти харчування. Суцільна колективізація організована владою на державному рівні із залученням репресивного силового апарату призвели до впровадження штучного голоду на території радянської України 1932–1933 рр. Відповідальними за голод в УРСР були Л. Каганович, В. Молотов, П. Постишев, С. Косіор та інші.

Зумисне позбавлення паспортизації сільського населення призвело до процесів аналогічних кріпацтву та навіть рабському безправному становищу простого українського селянина в найжахливішому його вигляді. Мільйони селян, що гинули від голоду

не зупиняли більшовиків. Допомогу голодуючим українцям були готові надати іноземні країни і міжнародні благодійні організації. Однак в Кремлі розмови про голодом назвали надуманими.

Пропаганда поширювала в ЗМІ і мистецтві інформацію про життя щасливих селян УСРР. Водночас записувала цілі села на «чорні дошки», організовуючи вилучення продуктів у магазинах. Оточувала села військами НКВС. Все це давало Москві відчуття перемоги і відповідало її українофобським настроям. Поставлених цілей було досягнути. Індустріалізація в країні була проведена. Та саме головним досягненням Кремль вважав остаточний злам спротиву українського опору на підвладній йому території. Частково змінився і етнографічний склад українців. Москва почала заселяти регіони Донецької та Луганської областей вихідцями з радянської Росії. Люди поселялися в будинки загиблих від голоду і репресій місцевого населення [6, с. 42–44, 47, 49–50; 7, с. 65–69].

Більшовики прагнули до тотального обезкровлення українського народу. Позбавлення його провідної творчої і наукової верстви стало головною ціллю в їх «культурних перетвореннях». Під репресій призвів до впровадження літературно-історичного терміну «розстріляне відродження». Репресій у вигляді ув'язнень і розстрілів зазнали науковці та представники культури і мистецтва. Численні сфабриковані справи за надуманими звинуваченнями знищували кращих представників української нації.

Масовий геноцид 20–30-х рр. українців був жахливою трагедією. Системно тероризуючи місцеве населення ув'язненнями і розстрілами влада знищувала те, що визначається, як «моральні чесноти». Інстинкти самозбереження ламали волю до боротьби, породжували зневіру у власні сили. Влада заохочувала доноси, наклепи. Героїзувала дітей, що зрікалися власних батьків оголошених ворогами народу.

Ідеологічна пропаганда в СРСР була на зразковому рівні. Жовтенята, піонери, комсомольці. В цих групах створених правлячою партією здійснювався тотальний контроль над вихованням майбутніх поколінь в заданому владою руслі. Комуністична партія, що в різні часи змінювала свою назву мала головне призначення – тотальний контроль над особою, групою, народами. Контролюючи всі сторони життя без винятку. Таке «виховання» дало результати. В СРСР створювалась ілюзія ідеального суспільства де немає незадоволених. Мітинги і демонстрації проти влади і навіть напівлегальних опозиційних організацій до кінця сталінізму попросту не було. Кожен розумів наслідки і це було свідченням класичного тоталітарного режиму, що остаточно закріпився в СРСР [17, с. 25–26].

В міжнародному житті становище більшовицької держави було складним. Прихід до влади

в Росії в наслідок державного перевороту і громадянської війни робило їх нелегітимними в правовому просторі країн Західної Європи і США. Відмова Кремля повертати борги царського режиму іноземним країнам відповідно до міжнародних зобов'язань. Зустрічна вимога більшовицьких дипломатів до країн учасниць переговорного процесу сплатити кошти за військову інтервенцію іноземних армій не сприяло дипломатичним стосункам. До того ж в роки НЕПу буржуазія заходу, вклала значні інвестиції в економіку новоствореної держави. Після згорання НЕПу радянська влада все конфіскувавши на користь держави не планувала повертати витрачені іноземцями кошти. Кремль боявся нападу зі сторони насамперед Британії та Франції через боргові зобов'язання. Це стало додатковим стимулом до форсованої індустріалізації [20, с. 109].

Першою країною, що визнала СРСР стала Німеччина. Обидві країни мали складні стосунки з країнами демократичної Європи. Перебували в своєрідній ізоляції від зовнішнього світу. Тому відмовившись від взаємних претензій вони пішли на укладення Рапалльської угоди налагодивши співпрацю. Зміцнення обороноздатності змушувало країни світу рахуватись з імперією, що нарощувала сили на Сході. До кінця 30-х рр. СРСР визнали всі провідні країни світу [8, с. 15–16].

Партнерство з Німеччиною виявилось досить продуктивним і отримало своє продовження напередодні Другої світової війни та прискорило її початок. Під прицілом Кремля традиційно перебували західноукраїнські землі. В ході радянсько-польської війни більшовики були змушені укласти угоду віддавши ці землі Варшаві. Та відмовлялись від цих земель і бажання окупувати саму Польщу в Москві не зникло. Навіть невдала спроба окупації Фінляндії не змусила більшовицький уряд переглянути свої пріоритети щодо зовнішньої політики. Імперіалістичні амбіції живили СРСР з середини і створювали враження могутньої держави ззовні [13].

Розбіжності в спільній оборонній політиці Кремля з країнами Заходу проти нацизму і прагнення здійснювати експансію на інші держави знову штовхало її на союз з Німеччиною.

Радянсько-німецький пакт про ненапад відомий під назвою пакт Молотова-Ріббентропа із секретним протоколом про розподіл сфер впливу в майбутній війні був злочином проти людства. Він засвідчив споконвічне прагнення Кремля контролювати всі етнічні землі українського народу і кожного українця. Прагненням викоринити там спротив українського народу у вигляді організації ОУН на чолі з її лідером Є. Коновальцем. Дана організація боролась проти польського режиму пацифікації і по його завершенню поставила перед собою ціль створення соборної незалежної України. Поді-

бні цілі були ворожими для Кремля, що і стало причиною вбивства радянськими спецслужбами Є. Коновальця [24, с. 205–206].

Анексія західноукраїнських земель та включення їх до складу своєї держави віками виношувалась Москвою і нарешті в злочинний спосіб була реалізована відповідно до секретно протоколу в пакті Молотова-Ріббентропа. Вступ радянських військ на територію Західноукраїнських земель радянська історіографія зображувала, як золотий вересень. Пропаганда поширювала радісних українців Галичини, що зустрічають окупаційні війська. Та ілюзія возз'єднання і радості була короткочасною. Українофобські настрої більшовики не приховували. На окупованих територіях радянська влада розпочала репресії у вигляді депортацій, арештів і розстрілів [3, с. 42–45].

Радянізація західноукраїнських областей у вигляді колективізації, індустріалізації, культурних перетворень породило спротив місцевого населення. Активізувалась діяльність ОУН розколотій на два крила послідовників С. Бандери та А. Мельника, але єдині в прагненні знищити ворогів на своїй землі заради створення Соборної незалежної України. Реалізація агресивної політики нацистів на Заході підсилювала агресивні плани Кремля на Сході Європи. Під тиском СРСР Румунія повернула до складу УРСР Бессарабію та Північну Буковину.

Безумовно, об'єднання практично всіх територій в межах УРСР було позитивним явищем, але супроводжувались ці процеси терором проти місцевого населення. Тому в Кремлі окупацію українських територій здійснювали винятково в імперських цілях, щоб викоринити український опір окупаційній владі, а не заради блага українського народу [16, с. 16–20].

Союз з нацистською Німеччиною став для Кремля успіхом в реалізації окупаційної політики і в країнах Балтії. Не зважаючи на протести зі сторони країн Заходу Латвія, Литва, Естонія за угодами нацизму і більшовицького уряду були включені до складу СРСР.

На міжнародній арені дві тоталітарні держави не могли мирно співіснувати. Загарбницькі амбіції виявились сильнішими за союзницькі угоди. Кожна з країн-агресорів готувались до нападу. Нацистська Німеччина першою завдала удару.

Аналогічно Першій світовій війні, найактивніші бойові дії розгорнулись на території України. Прорахунки радянського керівництва призвели до колосальних втрат народів СРСР, особливо українців. Не цінуючи людське життя і вважаючи зрадниками українське населення, що пережило окупацію радянське військово керівництво без амуніції і зброї кидало поспіхом набраних польовими військоматами українців у бій як гарматне м'ясо. Загороджувальні загони і директива Сталіна

ні кроку назад практично прирікала мобілізованих на смерть. Показовими в цьому плані є доля «чорносвітників» – поспіхом мобілізованих українців, що воювали навіть без військового одягу.

Звірства радянської влади по всій території українських земель, прорахунки військового керівництва спровокували масовий полон наших солдат на полі бою нацистами. Звичайно були і випадки колабораціонізму. В народі де люди, пережили радянські експерименти у вигляді голоду, колективізації, потім голодомору масові розстріли і ув'язнення багато хто вважав німців порятунком.

Нацизм жодним чином не співчував поневоленому радянським режимом українському народу. Однак його пропаганда активно викривала злочини СРСР по всій території України. Показовими в цьому плані є виявлені факти радянських злочинів у Львові де з в'язниці на Лонцького нацисти винесли трупи розстріляних учасників українського спротиву знищених військами НКВС під час відступу з міста та розриті могили у Вінниці вбитих українців. Трупи закатованих у дворі в'язниці на Лонцького і трупи з розритих могил на Вінниці справили шокуючи враження на місцеве населення, що впізнавали з поміж них своїх рідних. Фото і відеокадри цих злочинів побачили не лише в УРСР [15, с. 241–242; 25; 26].

Однак сподівання на звільнення від радянської окупації нацистами швидко зникли. Арешти діячів ОУН після проголошення незалежної України і нацистський «новий порядок» з масовими розстрілами голокостом, крематоріями розкрили весь жах нового режиму.

Опір нацизму чинили всі народи СРСР. Особливе місце в ньому посідали українці. На жаль, рух українського спротиву аналогічно доби Руїни і Першій світовій війні був розколотий. В роки Другої світової війни антинацистський рух опору поділяють на радянський і націоналістичний в свою чергу, також розколовся на послідовників ОУН С. Бандери і ОУН А. Мельника. Розгорнула свою діяльність і «Поліська Січ» на чолі з Т. Боровцем (Бульбою). Він створив загони УПА – «Поліська Січ», згодом змінивши її назву на УНРА. За визначенням дослідників, лідер «Поліської Січі» схилився до колабораціонізму і не мав чітко сформованої ідеологічної програми дій, що значно послаблювало його авторитет в українському народі [22, с. 269–270].

14 жовтня 1942 р. виникає повноцінне військово формування ОУН – Українська Повстанська Армія. Дана військова організація вела боротьбу на три фронти з нацистами радянськими військами та польським рухом опору. Беззаперечним лідером УПА був Р. Шухевич. Від самого початку війни головною ціллю Москви стало таврування ОУН – УПА у пособництві нацистам. Подібне твердження лише частково відповідає дійсності. На початку

війни союз з Третім рейхом для лідерів ОУН був тимчасово необхідним для створення української держави.

Лідери ОУН на початку війни перебували в полоні ілюзій, що нацисти сприятимуть створенні Соборній незалежній українській державі. Проголошення Акту відновлення незалежності Української держави на початку війни призвело до арештів С. Бандера та його оточення. Тому послідовники С. Бандери та їх лідер виступили проти співпраці з нацистами. Вони закликали до об'єднання в спільній боротьбі з окупованими народами за спільне національне визволення. А. Мельник був значно лояльнішим до третього рейху, сподіваючись знайти надійну опору в нацистській Німеччині проти СРСР. Але варто зазначити, що обидва в роки війни зазнали переслідувань і ув'язнень нацистським режимом через прагнення створити незалежну Українську державу. Тому обидва крила ОУН в ході війни зближувались в боротьбі проти спільних ворогів за самостійну соборну незалежну Україну [10, с. 71, 74–81].

Кровопротитні бої УПА і переговори ОУН з урядами Британії та Франції з метою створити коаліцію країн в боротьбі з СРСР з надією на початок Третьої світової війни США проти СРСР, після завершення Другої світової війни не виправдались. Націоналістичний рух зазнав поразки. Вбивства і арешти його провідних лідерів – С. Бандери, Р. Шухевича і В. Кука призвели до знищення опору ОУН-УПА. Не зважаючи на роками анонсований Москвою міф про нацистів ОУН-УПА, Нюрнберзький процес не визнав їхніх учасників та й самі організації злочинними [5, с. 91].

Вклад українського народу в боротьбі з нацизмом та перемога в Другій світовій війні не позбавила Кремль українофобських поглядів. Навпаки вселило ще більшу підозру в зрадницьких настроях щодо СРСР.

Хлібозаготівельна компанія в УРСР після війни була одним із важливих причин третього голоду серед його населення. Кремль викачував всі наявні продовольчі ресурси з України, не звертаючи уваги на голод місцевого населення. Спроба тодішнього генсека ЦК КПУ(б) М. Хрущова доповісти Сталіну про голод в УРСР ледь не стала підставою для його арешту. Нові факти в дослідженні голоду 1946–1947 рр. дають підстави науковцям називати його голодомором – геноцидом українського народу аналогічно голодомору 1932–1933 рр., але з меншою кількістю демографічних втрат [19, с. 478–479].

В Західній Україні, перебуваючи під постійним страхом українського спротиву, влада продовжила репресивну радянізацію цієї території. Примусово ліквідувала УГКЦ, об'єднавши її з РПЦ, УГКЦ виступала духовним лідером для місцевого населення в боротьбі з більшовизмом. Москва схвально

поставилась до депортації українців польським урядом під час операції Вісла. Провела депортацію українського населення під кодовою назвою Захід. Депортації були здійсненні, щоб зламати спротив ОУН-УПА на західноукраїнських землях. Були посилені репресії та гоніння на представників наукової та творчої інтелігенції по всій території СРСР, що отримало назву ждановщина і особливо гостро торкнулось її українських представників [2, с. 384–385; 11, с. 96–97; 21, с. 29–32]. Політика фізичного масового винищення громадян УРСР в складі СРСР була системною і послідовною. Лише смерть тирана народів – Сталіна послабила репресивний апарат в державі, завершивши епоху масових розстрілів в державі, але не ліквідувавши українофобство її керівників та російського народу.

Висновки. Знищення самодержавства і розпад російської імперії стали прологом до подальших утисків національно-визвольних рухів на просторах колишньої імперії Тимчасовим урядом Росії і причиною громадянської війни та поразки Росії в Першій світовій війні.

Створення УЦР свідчило про державотворчі прагнення українського народу. Однак російська еліта була одностайно проти вирішення українського питання. Громадянська війна розкрила несприйняття більшовизму в українських землях і жажливу суть російського українофобства. Однак розколотість українського народу призвели до поразки революційної боротьби. Більшовицький уряд шляхом пропаганди і терору накинув українському народу свою владу. Закріплення радянської влади в Україні супроводжувалось не лише фізичним винищенням незгодних, а масовим терором голодом. Голодомори зламали збройний спротив українського народу до боротьби.

Злочинний радянський режим стверджувався в українських землях тимчасовими поступками його населенню у вигляді НЕПУ, відновлення УАПЦ і політики коренізації, але в кінцевому наслідку згорнув всі ці процеси і розпочав русифікацію та відвертий геноцид українців. На міжнародній арені практично СРСР де-юре поступово була визнана, але де-факто залишалась в ізоляції зближившись з нацистською Німеччиною та розпочавши реалізацію спільного злочинного договору по окупації Європи, анексувавши українські землі, під владою Польщі та змусивши передати українські землі до УРСР Румунію. Здійснивши окупацію країн Балтії.

В Другій світовій війні український національно-визвольний рух був розколотий на радянській і націоналістичний. Останній в свою чергу поділявся на прихильників С. Бандери та послідовників А. Мельника. Їх об'єднувала спільна боротьба проти більшовизму, а союз з нацистами був ситуативний заради досягнення головної мети – створення Соборної незалежної української держави.

Доказом цьому є невизнання ОУН і військової організації УПА злочинними Нюрнберзьким процесом.

Завершення Другої світової війни та колосальний вклад в перемогу українського народу не покращило його становище. Традиційною політикою стали чергові тортури українців хлібозаготівельними кампаніями в УРСР, що завершилися повоєнним голодомором, і аналогічно голодомору 1932–1933 не визнавався Москвою.

Комуністична влада продовжила радянізацію західноукраїнських земель, щоб знищити націоналістичний рух. Вона ліквідувала УГКЦ, проводила політику депортацій в боротьбі з ОУН і УПА, придушувала українську інтелігенцію. Смерть «вождя» СРСР зупинила масовий геноцид більшовиків в Україні, але українофобство Росії виявилось невмирущим в свідомості його народу та еліти.

ЛІТЕРАТУРА:

- Бублик О. Політико-ідеологічні протиріччя православної церкви та більшовистської влади у 20–30-х рр. XX ст. в Україні. *Вісник ЛНУ імені Т. Шевченка*. 2021. № 9 (347). С. 119–133.
- Вегеш М. Концур-Карабінович Н. Українська греко-католицька церква від перекручення фактів до правди. Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви. В 2 т. Т. 1. за заг. ред. М. Вегеша ; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 372–392.
- Війна і міф. Невідома Друга світова війна. за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 272 с. : іл.
- Гавриленко І. УСРР–УРСР : 1922–1991. Коренізація : партія міняє шкіру й обличчя. *Новини Полтавщини*. 24.01.2013. URL : <https://poltava.to/project/546/> (дата звернення 11.02.2024).
- Герговська Н. Бандера в документах Нюрнберзького процесу / історіосфера : матеріали Вісімнадцятої наукової конференції викладачів, здобувачів вищої освіти та молодих учених Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, [7–8 квітня, 2023 р.] / Південноукр. нац. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, Рада молодих учених та спеціалістів ; [Ю. А. Добролюбська (відп. ред.) та ін.]. Одеса : [ПНПУ імені К. Д. Ушинського], 2023. С. 91–94.
- Голод 1932–1933 років в Україні : Причини та наслідки. Редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. Київ. : Наук. думка, 2003. 888 с.
- Журбелюк Г. Голодомор 1932–1933 у контексті політичної і правової свідомості українства. *Наукові Записки. Том 77. Юридичні науки*. 2008. С. 65–69.
- З історії війн першої половини XX століття : деякі питання міжнародних відносин : *Монографія*. О. Овчаренко, О. Сухушина, Н. Земзюліна. Черкаси : Вертикаль, 2018. 430 с. : ілюстр.
- Киридон М. Традиційна релігійність у соціокультурному континуумі Межовості (1920–1930-ті рр.). *Науковий щорічник. Історія релігій в Україні*. 2023. Вип. 33. С. 73–100.
- Кізюн В. Державотворчі змагання ОУН–УПА в роки нацистської окупації України. *Наукові записки (Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка). Історичні науки*. 2019. Вип. 13. С. 70–87.
- Когут А. А. Особливості депортації українського населення під час операції «Запад» (за документами ГДА СБУ): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2020. 316 с.
- Коляструк О. Радянська українізація: від маніпуляцій до репресій. *Уманська старовина*. 2023. Вип. 10. С. 33–42.
- Корольов Г. Тінь «Ризького Андрусова». Ризький мир 1921 року з української перспективи. *Історична правда. Спецпроект. Українська революція 1917–1921*. 19.03.2021. URL: <http://surl.li/ptrvg> (дата звернення 11.02.2024).
- Коропатник М. Українська революція 1917–1921 років: погляд із сьогодення. *Сіверянський літопис*. 2018. № 1–2. С. 273–288.
- Маєвський О. Відображення Вінницької трагедії у дзеркалі нацистської пропаганди. *Український історичний збірник*. Вип. 19. 2017. С. 240–257.
- Малиновський В. Західноукраїнські землі як об'єкт геополітичних зазіхань тоталітарних режимів напередодні та під час Другої світової війни. Україна і Польща напередодні Другої світової війни. Волинь і волиняни у Другій світовій війні : зб. наук. пр. за матеріалами І Міжнар. наук. практ. конф., присвяч. подіям Другої світової війни на території Волин. обл. упоряд. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2012. С. 15–21.
- Масненко Н. Діти в радянських масових святкуваннях 1920-х рр. в УСРР (на прикладі відзначення річниць «жовтня»). *Етнічна історія народів Європи*. 2023. Вип. 70. С. 23–28.
- Мовчан О. Сучасна українська історіографія голоду 1921–1923 рр. в Україні: регіональний аспект проблеми. *Вісник Черкаського університету*. 2023. № 1. С. 46–59.
- Павлів О. 1946–1947 років. Регіони Західної України та Бессарабії. *Матеріали журналу Молодий вчений. Історичні науки*. 2016. № 5 (32). С. 477–480.
- Священко З. Здійснення в СРСР політики форсованої індустріалізації та пошук джерел її фінансування (кінець 1929–1930-ті рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 2 (5). С. 108–115.
- Сірук Н. Кушпетюк О. Тоталітарний контроль культурно-наукової сфери через призму історії України 40–50-х рр. XX ст. *Education, science, research during martial law: Collective monograph*. Riga, Latvia «Baltija Publishing», 2022. С. 24–51.
- Слободянюк М. А. Антифашистський рух опору в Україні періоду Другої світової війни у вітчизняній історіографії : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06. Київ-Запоріжжя, 2018. 500 с.
- Суспільство і влада в радянській Україні в роки непу (1921–1928). Колективна монографія. Том 2. Відп. ред. С. Кульчицький. Київ.: інститут історії України НАН України, 2015. 599 с.
- Суховерська І. Мотиви підписання пакту Молотова-Ріббентропа у науковому дискурсі сучасної російської історіографії. *Вісник Львівського університету*. 2016. Вип. 52. С. 200–210.

25. Терещук Г. 80 років тому в тюрмах на Заході України НКВС почав масові розстріли політичних в'язнів. *Радіо Свобода*. 24.06.2021. URL: <http://surl.li/ptrvz> (дата звернення 11.02.2024).

26. Шаповал Ю. Гітлер Сталін і Україна : безжалні стратегії. *Історична Правда. Друга світова війна. Спецпроект*. 09.05.2013. URL: <http://surl.li/ptrwe> (дата звернення 11.02.2024).

27. Шурхало Д. Україна і 100-річчя коренізації : як більшовики гралися в дружбу народів. *Радіо Свобода*. 26.04.2023. URL: <http://surl.li/ptrvt> (дата звернення 11.02.2024).

28. Юсов С. Діяльність УАПЦ в контексті українського національного руху 20-х рр. XX ст. *Український історичний збірник*. 2004. Вип. 6. С. 215–229.

REFERENCES:

1. Bublyk, O. (2021) Polityko-ideolohichni protyrichchia pravoslavnoi tserkvy ta bilshovystskoi vlady u 20–30-kh rr. XX st. v Ukraini. *Visnyk LNU imeni T. Shevchenka*. № 9 (347). S. 119–133 [Ukrainian].

2. Vehesh, M. (2022) Kontsur-Karabinovych N. Ukrainska hreko-katolytska tserkva vid perekuchennia faktiv do pravdy. *Narysy istorii Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy*. V 2 t. T. 1. za zah. red. M. Vehesha ; peredmova V. V. Hudzia, O. M. Sytnyka. Uzhhorod. S. 372–392 [Ukrainian].

3. Viina i mif. Nevidoma Druha svitova viina. za zah. red. O. Zinchenka, V. Viatrovycha, M. Maiorova. Kharkiv : Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2016. 272 s. : il. [Ukrainian].

4. Havrylenko, I. (2013) USRR–URSR : 1922–1991. Korenizatsiia : partiia miniaie shkiru y oblychchia. *Novyny Poltavshchyny*. 24.01.2013. URL: <https://poltava.to/project/546/> (data zvernennia 11.02.2024) [Ukrainian].

5. Herhovska, N. (2023) Bandera v dokumentakh Niurnberzkoho protsesu / istoriosfera : materialy Visimnadsiatoi naukovoï konferentsii vykladachiv, zdobuvachiv vishchoi osvity ta molodykh uchennykh Pivdenoukrajinskoho natsionalnogo pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho, [7–8 kvitnia, 2023 r.] / Pivdenoukr. nats. ped. un-t im. K. D. Ushynskoho, Rada molodykh uchennykh ta spetsialistiv ; [Yu. A. Dobroliubska (vidp. red.) ta in.]. Odesa : [PNPU imeni K. D. Ushynskoho]. S. 91–94. [Ukrainian].

6. Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini : Prychyny ta naslidky. Redkol. : V. A. Smolii (holova) ta in. (2003). Kyiv: Nauk. dumka. 888 s. [Ukrainian].

7. Zhurbeliuk H. (2008) Holodomor 1932–1933 u konteksti politychnoi i pravovoi svidomosti ukrainstva. *Naukovi Zapysky*. Tom 77. Yurydychni nauky. S. 65–69 [Ukrainian].

8. Z istorii viin pershoi polovyny XX stolittia : deiaki pytannia mizhnarodnykh vidnosyn : Monohrafiia. O. Ovcharenko, O. Sukhushyna, N. Zemziulina. (2018) Cherkasy : Vertykal. 430 s. : iliustr. [Ukrainian].

9. Kyrydon, M. (2023) Tradytiina relihiinist u sotsiokulturnomu kontynuumi Mezhevosti (1920–1930-ti rr.). *Naukovi shchorichnyk. Istoriiia religii v Ukraini*. Vyp. 33. S. 73–100 [Ukrainian].

10. Kiziun V. (2019) Derzhavotvorchi zmahannia OUN–UPA v roky natsystskoi okupatsii Ukrainy. *Naukovi zapysky (Kirovohradskoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka)*. Istorychni nauky. Vyp. 13. S. 70–87 [Ukrainian].

11. Kohut, A. A. (2020) Osoblyvosti deportatsii ukrainskoho naselennia pid chas operatsii «Zapad» (za dokumenty HDA SBU): dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kyiv. 316 s. [Ukrainian].

12. Koliastruk O. (2023) Radianska ukrainizatsiia: vid manipuliatsii do represii. *Umanska starovyna*. Vyp. 10. S. 33–42 [Ukrainian].

13. Korolov, H. (2021) Tin «Ryzkoho Andrusova». *Ryzkyi myr 1921 roku z ukrainskoi perspektyvy. Istorychna pravda. Spetsproekt. Ukrainska revoliutsiia 1917–1921*. 19.03.2021. URL: <http://surl.li/ptrvg> (data zvernennia 11.02.2024) [Ukrainian].

14. Koropatnyk M. (2018) Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rokiv: pohliad iz sohodennia. *Siverianskyi litopys*. № 1–2. S. 273–288 [Ukrainian].

15. Maievskiy, O. (2017) Vidobrazhennia Vinnytskoi trahedii u dzerkali natsystskoi propahandy. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 19. S. 240–257 [Ukrainian].

16. Malynovskiy, V. (2012) Zakhidnoukrajinski zemli yak obiekt heopolitychnykh zazikhan totalitarnykh rezhymiv naperedodni ta pid chas Druhoi svitovoi viiny. *Ukraina i Polshcha naperedodni Druhoi svitovoi viiny. Volyn i volyniany u Druhii svitovii viini : zb. nauk. pr. za materialamy I Mizhnar. nauk. prakt. konf., prysviach. podiiam Druhoi svitovoi viiny na terytorii Volyn. obl. uporiad. M. M. Kucherepa. Lutsk*. S. 15–21 [Ukrainian].

17. Masnenko, N. (2023) Dity v radianskykh masovykh sviatkuvanniakh 1920-kh rr. v USRR (na prykladi vidznachennia richnyts «zhovtnia»). *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 70. S. 23–28 [Ukrainian].

18. Movchan, O. (2023) Suchasna ukrainska istoriohrafiiia holodu 1921–1923 rr. v Ukraini: rehionalnyi aspekt problemy. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*. № 1. S. 46–59 [Ukrainian].

19. Pavliv, O. (2016) 1946–1947 rokiv. Rehiony Zakhidnoi Ukrainy ta Bessarabii. *Materialy zhurnalu Molodyi vchenyi. Istorychni nauky*. № 5 (32). S. 477–480 s.

20. Sviashchenko, Z. Zdiisnennia v SRSR polityky forsovanoi industrializatsii ta poshuk dzherel yii finansuvannia (kinets 1929–1930-ti rr.). *Starozhytnosti Lukomoria*. 2021. № 2 (5). S. 108–115 [Ukrainian].

21. Siruk, N. Kushpetiuk, O. (2022) Totalitarnyi kontrol kulturno-naukovoï sfery cherez pryzmu istorii Ukrainy 40–50-kh rr. XX st. *Education, science, research during martial law: Collective monograph*. Riga, Latvia «Baltija Publishing». S. 24–51 [Ukrainian].

22. Slobodianuk, M. A. (2018) Antyfashystskiy rukh oporu v Ukraini periodu Druhoi svitovoi viiny u vitchyzniani istoriohrafii : dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.06. Kyiv-Zaporizhzhia. 500 s. [Ukrainian].

23. Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini v roky nepu (1921–1928). (2015) *Kolektyvna monohrafiia*. Tom 2. Vidp. red. S. Kulchytskyi. Kyiv.: instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 599 s. [Ukrainian].

24. Sukhovska, I. (2016) Motyvy pidpysannia paktu Molotova-Ribbentropa u naukovomu dyskursi suchasnoi rosiiskoi istoriohrafii. *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Vyp. 52. S. 200–210 [Ukrainian].

25. Tereshchuk, H. (2024) 80 rokiv tomu v tiurmakh na Zakhodi Ukrainy NKVS pochav masovi rozstrily politychnykh viazniv. *Radio Svoboda*. URL: <http://surl.li/ptrvz> (data zvernennia 11.02.2024). [Ukrainian].

26. Shapoval, Yu. (2013) Hitler Stalin i Ukraina : bez-zhalni stratehii. Istorychna Pravda. Druha svitova viina. Spetsproekt. URL: <http://surl.li/ptrwe> (data zvernennia 11.02.2024). [Ukrainian].

27. Shurkhalo, D. (2023) Ukraina i 100-richchia korenizatsii : yak bilshovyky hralysia v druzhbu narodiv.

Radio Svoboda. 26.04.2023. URL: <http://surl.li/ptrvt> (data zvernennia 11.02.2024). [Ukrainian].

28. Yusov, S. (2004) Diialnist UAPTs v konteksti ukraïnskoho natsionalnoho rukhu 20-kh rr. XX st. Ukraïnskyi istorychnyi zbirnyk. Vyp. 6. S. 215–229 [Ukrainian].

Ukrainophobia in Russia in the period of transformational changes and stalinism

Panasyuk Valentin Anatoliyovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Art Studies and General Humanities
International Humanitarian University
Fontanska Doroha, 33, Odesa, Ukraine
ORCID: 0000-0003-4655-0553

The article reveals the causes and consequences of Russian Ukrainophobia. The relationship of Russia to the state-building aspirations of the Ukrainian people during the revolution, civil war and the hour of Stalinism in the USSR is analyzed. The reasons for the NEP, the revival of the UAOC and the indigenization policy have been clarified. The reasons for the industrialization, collectivization, and Russification carried out by the Bolsheviks, which were accompanied by total terror of the Ukrainian population with famines and mass repressions of the intelligentsia, are revealed. It was established that the social experiments of the Bolsheviks were aimed at destroying the resistance of the Ukrainian people to the Soviet government. The Ukrainian SSR and its population were considered by Moscow only as a means to achieve imperialist goals regarding the expansion of the sphere of influence of the USSR and the occupation of other nations. The international position of the USSR in the 1920s and 1930s was studied. It has been proven that the rapprochement of the USSR with Nazi Germany hastened the outbreak of the Second World War and provoked the expansion of the aggressor states into other nations in accordance with the secret protocol concluded in the non-aggression pact. Currents of the anti-Nazi resistance movement in the Ukrainian SSR during the war are analyzed. Currents of the nationalist Ukrainian movement in the struggle against the invaders of the Ukrainian people for the Cathedral independent Ukrainian state are revealed. It was found out that the nationalist organizations – OUN and UPA did not recognize the Nuremberg trial as criminal. The continuation of Moscow's Ukrainophobia policy of the Ukrainian population with the terror of the Holodomor, Sovietization, deportation, liquidation of the UGCC and oppression of its intelligentsia in the post-war Ukrainian SSR is revealed.

It has been proven that Stalin's death was a departure from the policy of mass killings of Ukrainians, but in the Kremlin's mind, the Ukrainophobia attitude towards the Ukrainian people remained unchanged.

Key words: Ukrainophobia, Ukrainian people, national liberation struggle, revolution, civil war, bolshevism, stalinism, sovietization, holodomor, genocide, World War II, deportation.

Петраков Микита Олександрович

Еволюція культури пам'яті та ідентичності в Німеччині: від національної до постнаціональної ідентичності

УДК 323.13

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.16>

Петраков Микита Олександрович
кандидат політичних наук,
кафедра політичних наук та права
Південноукраїнського національного
університету імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, Одеса,
Україна
ORCID: 0009-0006-9373-5111

Після Другої світової війни Німеччина перейшла від національної до постнаціональної ідентичності, формуючи нову культуру пам'яті. Концепція «постнаціональної ідентичності», запропонована Юргеном Габермасом, відображає процес європейської інтеграції, що заснований на демократичних цінностях, а не на етнічній приналежності. Цей перехід дозволив Німеччині дистанціюватися від національної провини за нацистські злочини. З 1986 року, після «суперечки істориків» (*Historikerstreit*), процес позбавлення від «колективної провини» прискорився, що вплинуло на формування національної ідентичності. Дискусія, розпочата істориком Ернстом Нольте, викликала критику з боку Юргена Хабермаса, який вважав Голокост унікальним і неперівняним явищем. Ці суперечки сприяли утвердженню культури пам'яті, де Голокост став центральним елементом німецької історичної свідомості. Концепція «постнаціональної ідентичності» в Німеччині дистанціює від «жертв» та «національної провини». У 2005 році німецький історик Г.-У. Веллер зазначив, що з 1949 року німці відмовилися від націоналізму, а з 1990 року в «постнаціональній» демократичній державі неможливість повторення злочинів націонал-соціалізму та Голокосту стала доконаним фактом. Генераційні зміни, створення постнаціонального суспільства, глобалізація і міграція сприяли тому, що нові покоління не відчувають зв'язку зі злочинами минулого. Німеччина стала імміграційною країною, де історична пам'ять все менше зосереджується на національних чи етнічних основах. Історична політика в НДР була заснована на ідеологічному антифашизмі, акцентуючи увагу на розрізненні «жертв фашизму» та «борців проти фашизму». НДР відійшла від загальнонімецької історіографічної традиції, зосереджуючись на демократичних традиціях німецького народу та розвиваючи історію робітничого руху. Сучасні дебати про історичну пам'ять, такі як «*Historikerstreit 2.0*», відображають транснаціональну динаміку та складність культури пам'яті в Німеччині. Вони зосереджуються на зв'язках між колоніалізмом і Голокостом, расизмом і антисемітизмом. Важливу роль у цих дебатах відіграють мігрантські спільноти, які вносять свої версії колективної пам'яті, створюючи реляційну та різноспрямовану пам'ять, що визнає специфіку Голокосту, але підриває його домінуючий статус у державній пам'яті. Ця стаття аналізує еволюцію культури пам'яті та ідентичності в Німеччині, враховуючи генераційні зміни, вплив міграції та глобалізації, а також політичні й соціальні трансформації, що сприяли формуванню сучасного підходу до історичної пам'яті.

Ключові слова: політика пам'яті, історична політика, ФРН, НДР, меморіальне законодавство, національна ідентичність, свобода історії, політичні процеси.

Актуальність. Після завершення Другої світової війни ряд європейських країн почали будувати своє майбутнє на основі свідомого забуття воєнних переживань, які вони нещодавно подолали. Водночас, в державах, які боролися з нацизмом, технологія «забуття» як основа примирення після історичних конфліктів минулого була відкинута після війни, загальні втрати військових та цивільного населення якої за різними даними склали від 50 до 75 мільйонів людей. Післявоєнні рими відомих поетів нагадували: «Пам'ятайте! Через століття, через роки, – пам'ятайте! Про тих, хто вже не прийде ніколи, – пам'ятайте! Не плачте! У горлі стримайте стогін, гіркі стогін» (Р. Роджественський); «Ніхто не забутий, ніщо не забуто» (О. Берггольц). Після злочинів націонал-соціалізму «забуття стало немислимим», – вказує німецька дослідниця Керстін фон Лінген [13, с. 149].

З кінця 80-х років ХХ століття почалася активна фаза інституціоналізації суспільної пам'яті, яка

формує основну частину колективної європейської ідентичності. Федеральний президент ФРН Ріхард фон Вайцекер в промові «До 40-ї річниці закінчення війни в Європі та націонал-соціалістичної тиранії від 8 травня 1985 року на годині пам'яті в залі пленарних засідань німецького Бундестагу» зазначив: «Мова не йде про примирення з минулим. Ви не можете цього зробити. Але кожен, хто закриває очі на минуле, стає сліпим для сьогодення. Той, хто не пам'ятає про нелюдяність, стає вразливим для нових ризиків зараження» [21].

Друга світова війна зайняла центральне місце в історіографії та публічному дискурсі ФРН, де головною темою була відповідальність за Голокост і масові злочини, вчинені Вермахтом в Європі, а також примирення з націонал-соціалістичним минулим. Німецький дослідник М. Брехткен з цього приводу зазначив, що десятиліттями нав'язувана німцям початку ззовні, а потім з центру самого німецького суспільства «вимога примиритися з нацистською спадщиною... породила культуру

тверезої самокритики і відкритого підходу до ... болючих аспектів минулого» [2, с. 60].

Проблематика політика пам'яті в Європі стала об'єктом наукових досліджень таких авторів як Ф. Анкерсміт, Ф. Артог, А. і Я. Ассман, Дж. Верч, Е. Гобсбаум, та інших. Феномен «історичної політики» та її «інструменталізацію» вивчають такі східноєвропейські науковці, як С. Требст, Е. Ж Віатр, І. Петраш, Е. Рогалевська та інші. В Україні це напрямок досліджують В. Бабка, Я. Грицак, Ю. Зерній, О. Попович, Г. Касьянов, В. Кравченко, С. Стельмах, Ю. Шаповал, та інші. В Німеччині ці питання досліджували: Н. Фрай («Транснаціональна політика минулого. Розгляд німецьких воєнних злочинів у Європі після Другої світової війни», 2006 [4; 5], Дж. Кремер («Політика пам'яті: У пошуках Німеччини в Новій Німеччині», 1996 р.) [11], Х. Лейде Х. («Нацистські злочини і державна безпека. Таємна політика минулого НДР», 2005 р.) [12], С. Нейман («Вчитися у німців. Раса і пам'ять про зло», 2019 р.) [15], А. Вайнке («Насильство, історія, правосуддя. Транснаціональні дебати про німецькі державні злочини у ХХ-му столітті», 2016 р.) [20], Х. Кляйнерт («Розділена Німеччина. Історія 1945–1990 рр.», 2016 р.) [9], Х. Пьотч та В. Гальдер («Німецька історія від 1945 року до сьогодні. Розвиток двох німецьких держав та об'єднаної Німеччини», 2015) [17], У. Герберт («Історія Німеччини двадцятого століття», 2019 р.) [7] та ін.

Метою даної статті є аналіз еволюції культури пам'яті та ідентичності в Німеччині, відображаючи перехід від національної до постнаціональної ідентичності, і дослідження впливу генераційних змін, європейської інтеграції, глобалізації та міграції на ці процеси. Завданнями статті є наступні: описати концепцію постнаціональної ідентичності Юргена Габермаса і її вплив на формування сучасної німецької культури пам'яті; дослідити роль генераційних змін у трансформації підходів до історичної пам'яті в Німеччині; визначити вплив європейської інтеграції, глобалізації та міграції на формування нової німецької ідентичності; виявити наслідки «суперечки істориків» 1986 року і її вплив на розвиток культури пам'яті в Німеччині; розглянути сучасні дебати про історичну пам'ять, зокрема «Historikerstreit 2.0», та їхній вплив на німецьке суспільство; показати роль мігрантських спільнот у формуванні різноспрямованої та реляційної пам'яті, що враховує специфіку Голокосту і ширші історичні контексти.

Після другої світової війни для майбутньої німецької держави країни-переможниці визначили цілі, сформульовані як «принцип п'яти Д»: денацифікація, демілітаризація, демократизація, децентралізація і декартелізація. Цю концепцію майбутнього «перевиховання» сформулювали на Ялтинській і Потсдамській конференціях (лютий

та липень-серпень 1945 року) керівники Великої Британії, США та СРСР. Зокрема, у підписаному на Ялтинській конференції комюніке йшлося, що метою союзників є «знищення німецького мілітаризму та нацизму і створення гарантій того, що Німеччина ніколи більше не буде здатна порушити мир цілого світу. Ми сповнені рішучості [...] стерти з лиця землі нацистську партію, нацистські закони, організації та установи; усунути будь-який нацистський та мілітаристський вплив з громадських установ, з культурного та економічного життя німецького народу». У червні 1945 року в Берліні представники держав-переможниць підписали Декларацію про поразку Німеччини. Вона вимагала від німців арештовувати та передавати новій владі нацистських лідерів, а також увесь німецький народ мав «безумовно виконувати всі вимоги представників союзників та повністю підкорятися всім прокламаціям, наказам, розпорядженням та інструкціям». На Потсдамській конференції цілі окупації Німеччини були визначені чітко: «Цілковите роззброєння і демілітаризація Німеччини [...] усі німецькі сухопутні, повітряні та морські сили, СС, СА, СД та Гестапо з усіма їхніми організаціями, штабами та установами, включно з Генеральним штабом, офіцерським корпусом, корпусом резервістів, військовими училищами, організаціями ветеранів війни та усіма іншими військовими та напіввійськовими організаціями, разом з їхніми клубами та асоціаціями, що слугують інтересам підтримання військових традицій у Німеччині, будуть повністю та остаточно розпущені, щоб назавжди запобігти відродженню або реорганізації німецького мілітаризму та нацизму» [23].

Денацифікацією повоєнної Німеччини, було комплексом заходів «перевиховання», які тривали до кінця 1946 року. Практиками «перевиховання» міжнародний Нюрнберзький процес (1945–1946 роки); суд над Айхманом в Єрусалимі (1961) та Аушвіцькі процеси (1963–1965); переховування закатованих; створення меморіалів жертвам націонал-соціалізму; денационалізація освіти шляхом редакцій підручників історії та прибирання з них історій перемог німецької зброї; розвиток документального та художнього кіно з метою розвитку культури пам'яті про нелюдність нацистського режиму (фільми «Щоденник Анни Франк», «Ніч і туман», «Голокост», та ін.); релігійні богослужіння, а руїни синагог підтримували в колишньому вигляді. Тема національного і національної ідентичності потрапляє у розряд табу. В 1960 році ухвалено закон про заборону нацистської символіки, прапорів, жестів, уніформи та іншого. І сьогодні Німеччині за поширення пропагандистських матеріалів та використання символіки, що пов'язана з ідеологією націонал-соціалізму, можна отримати штраф або позбавлення волі на строк до трьох років.

За визначенням українського дослідника С. П. Стельмаха у німецькому дискурсі, що досліджує питання «минулого» та його відображення в сучасному, використовується ряд термінів, що відрізняються і за змістом, і за хронологією: 1) подолання минулого («Vergangenheitsbewältigung»); 2) політика пам'яті («Vergangenheitspolitik»); 3) культура пам'яті («Erinnerungskultur»); 4) опрацювання минулого («Aufarbeitung der Vergangenheit») [24, с. 8].

Перший термін – подолання минулого («Vergangenheitsbewältigung») – був поширений у ФРН до 1985 року і стосувався примирення з минулим через опрацювання негативного досвіду націонал-соціалістичного спадку, судових процесів проти нацистських злочинців. Процес «примирення з минулим» та «подолання минулого» розпочався з 1950-х рр. і став основою політичної культури ФРН. Увага зосереджувалась на кримінальному переслідуванні воєнних злочинців, оскільки в 1951 р. судові процеси були передані союзниками у відомство німецького судочинства і щороку виносилися від 1 до 2 десятків обвинувальних вироків за нацистські злочини, хоча ряд звинувачених поверталися до посад і громадськість вимагала закриття справ над «ідеалістами», «жертвами політичної помилки», припинення політичних переслідувань. Закони про амністію 1949 та 1954 років звільнили від відповідальності тисячі підозрюваних. Це стало можливим через зміну політики США і намагання перетворити ФРН у геополітичну опору в Європі під час «холодної війни». Після створення у 1953 р. «Тимчасової змішаної ради з достроково-умовного звільнення і помилювання» до 1958 року були звільнені майже всі засуджені Нюрнберзьким трибуналом в західних зонах окупації колишні нацисти повернулися до своїх професій: колишні члени НДСПА стали депутатами і урядовцями ФРН, дипломати Ріббентропа працювали в МЗС у Бонні, а гітлерівські генерали стали офіцерами Бундесверу. Судова система і поліція також залишилися під контролем нацистів, які займали керівні посади [24, с. 9–10].

Організоване переслідування нацистських злочинців у ФРН почалося в 1958 році з процесу над Ульмською айнзацгрупою. Того ж року було створено «Центральний офіс для розслідування націонал-соціалістичних злочинів» під керівництвом Е. Шюле. Проте їх діяльність обмежувалася розслідуванням злочинів, скоєних за межами ФРН, що залишало поза увагою багато гітлерівських установ. Політика ФРН, включно з «доктриною Гольштайна», не дозволяла розслідування на Сході, де було скоєно більшість злочинів. Наприклад, у 1959 році Міністр юстиції ФРН відмовився співпрацювати з Польщею для перевірки документів. Завдяки діяльності «Центрального офісу» у 1959–1962 роках було проведено кілька судових про-

цесів. Після скандального виправдання помічника Гімлера на франкфуртському Аушвіц-процесі (1963–1964 роки) повноваження «Центрального офісу» розширили, і уряд ФРН закликав східноєвропейців надавати інформацію про злочини націонал-соціалістів [24, с. 10]. Загалом, до 1964 року у різних зонах окупації були засуджені тисячі нацистів, зокрема, у американській – 1814 підсудних, у британській – 1085, у французькій – 2107, з яких 486 отримали смертні вирoki. У ФРН було денацифіковано 13 млн осіб, з яких більшість вважалися «непричетними», а решта мали «тісні зв'язки з націонал-соціалізмом».

На відміну від ФРН, НДР використовувала Нюрнберзький закон для показових процесів антифашистської версії історії. Керівництво Соціалістичної Єдиної партії Німеччини (СЕПН) прагнуло підтримати імідж НДР як охоронця «нюрнберзького» духу, поширюючи інформацію про воєнні злочини в східнонімецьких ЗМІ для декларування антизахідного розуміння прав людини і увага приділялася переслідуванню інформаторів (38%), злочинам проти політичних опонентів (16%) та проти німецьких євреїв під час погрому 1938 року (15%).

Західнонімецька судова система почала розслідувати масові злочини проти євреїв, злочини Вермахту та охоронців концтаборів лише в 1960-х роках. До серпня 1951 року західнонімецькі суди винесли близько 2600 вироків, а разом з вирокami на основі старого Кримінального кодексу Рейху це становило понад 70% усіх нацистських вироків у західних зонах і ФРН, здебільшого з легкими термінами ув'язнення від 6 місяців до 2 років. «Загальна картина покарань військових злочинців у ФРН виглядає неоднозначно, – зазначає С. Стельмах [24, с. 13]. З одного боку, було проведено понад 36 тисяч розслідувань проти 170 тисяч підозрюваних, що свідчить про значні зусилля судової системи. З іншого боку, було винесено лише 6656 вироків, зокрема 1147 за вбивство і 172 за вбивство, що призвело до смерті або довічного ув'язнення. Незважаючи на важливість продовження вивчення цієї теми, німецька історіографія поставила цей напрям «на паузу». В 1990 році інтерес до вивчення періоду окупації зменшився через доступ до архівів НДР, що відкрило нові напрями досліджень.

Другий термін – Vergangenheitspolitik («політика пам'яті») та третій – Erinnerungskultur («культура пам'яті») стали основою дискурсу вже після 80-х років ХХ ст. Нові дослідження підкреслювали необхідність розглядати ці питання в загальнонімецькому контексті через порівняльні дослідження по лінії «захід-схід». Наприклад, А. Вайнке проаналізувала численні амністії та інтеграційні заходи на початку 1950-х років, а також ставлення до військових злочинців як загальнонімецьке явище. Правохоронні органи в обох німецьких державах у той

час фактично зайшли в глухий кут. У 1960-х роках кампанії НДР проти військових злочинців стали стимулом для посилення кримінального переслідування у ФРН. Зміна пріоритетів у кримінальній політиці у 1958 році заклала основи для поступових змін у західнонімецькому суспільстві, але не стала вирішальним фактором, як і теза про значний вплив ульмського процесу над айнзацгрупами. Проте різноманітність окремих випадків ускладнювала узагальнення впливу німецького системного конфлікту на поводження з нацистськими злочинцями. Критика реінтеграції військових злочинців у державні структури ФРН сприяла самокритичній рефлексії над нацистським минулим.

В праці «1945–1949–1989: Маючи справу з двома німецькими минулими» Н. Фрай вважає, що у зміні підходів відіграли роль генераційні зміни – три покоління, що змінили підхід до «подолання минулого»: а) «функціональне покоління націонал-соціалізму», народжені близько 1905 року, які займали відповідальні посади на початку «Третього рейху»; б) «покоління скептиків», народжені близько 1925 року, які брали участь у Другій світовій війні як солдати; в) діти війни, народжені близько 1945 року, покоління «68». У середині 1960-х років «функціональне покоління» вийшло на пенсію, а «покоління скептиків» зайняло провідні позиції в суспільстві. У середині 1980-х років «покоління скептиків» змінило покоління «68», що також вплинуло на зміни у підході до «примирення з минулим» та перехід до сучасної «політики пам'яті». Концепт «генераційної зміни», описаний Н. Фраєм, постав методологічним підходом соціальної історії, що дозволяє досліджувати «колективні портрети», зміни колективної ідентичності та її впливу на політику пам'яті [4, р. 411–412].

В сфері досліджень «культури пам'яті» працюють також концепції «національної ідентичності» і «постнаціональної ідентичності».

Перша концепція «національної ідентичності» базується на понятті «негативна пам'ять», запропонованому Р. Козеллеком для позначення зосередженості на державних і суспільних злочинах диктатур. За Р. Козеллеком, пам'ять про злочини націонал-соціалізму є «негативною», оскільки жахливий досвід жертв не може бути «перенесений у пам'ять тих, хто не постраждав» [10, р. 24]. Ця концепція відображала зміни, які відбулися в німецькому суспільстві в 1980-х роках, і мала на меті подолати нав'язане союзниками-переможцями відчуття «колективної провини». Вона створювала амбівалентне ставлення до злочинного минулого, формувала психологічний бар'єр, перекладаючи відповідальність за злочини на «фюрера» та «поганих нацистів», і викликала почуття жертви через союзницькі бомбардування німецьких міст і вигнання зі східних територій. Так, історична політика канцлера Г. Коля намагалася

змінити цю тенденцію, пропонуючи німцям позитивний образ історії нації: німецька історія не повинна зводитися лише до епохи націонал-соціалізму, а історія не може бути віддана на поталу її критикам. Метою стало створення нової ідентичності німців, що виходила б за межі нацистського періоду і пропонувала перспективу німецької єдності. «Історія успіху» мала поєднати впевненість у собі та гордість за досягнення з пам'яттю про минуле. Канцлер вважав, що дві третини німців у ФРН не мали особистого досвіду війни і не несли відповідальності за злочини націонал-соціалізму. Промова Р. фон Вайтцеккера 8 травня 1985 р. вперше в історії «Бонської республіки» оголошувала цей день «визволенням від націонал-соціалізму», а не як день німецької поразки.

За визначенням С. Стельмаха процес позбавлення почуття «колективної провини» і «вивільнення» національної ідентичності прискорилося після «суперечки істориків» (Historikerstreit) у 1986 р. про «минуле, яке не минає». Дискусія почалася після статті історика Ернста Нольте у червні 1986 року. Як вказує М. Ротберг: «Тоді, коли християнсько-демократичний канцлер Гельмут Коль намагався «нормалізувати» позицію Західної Німеччини у світовій політиці, Габермас бачив, як такі видатні інтелектуали, як Ернст Нольте та Андреас Гілльгрубер, намагалися реабілітувати «позитивну» національну ідентичність, уникаючи тяжкості Голокосту через політично тенденційні порівняння. Нольте стверджував, що вчинення нацистського геноциду просто імітувало сталінські злочини та слугувало превентивним ударом проти того, що, безперечно, було б варварським «азіатським» вчинком, здійсненим Радами проти німецького народу. У книзі Гілльгрубера 1986 року «Zweierlei Untergang» («Два види руїни») теж створюється паралель між стражданнями неєврейських німців від рук наступаючої Червоної армії та катастрофою Голокосту (назва ною «кінець європейського єврейства»)… Так він «врівноважує» опис німецької відповідальності за геноцид емоційно насиченим нарративом німецької жертви» [19]. Соціолог Юрген Хабермас розкритикував ці та інші близькі заяви західнонімецьких істориків як ревізійні, покликани оновити німецьку національну свідомість шляхом позбавлення від «деморалізованого минулого». Сторона Хабермаса вважала, що Голокост є безпрецедентним, ні з чим не порівняним явищем, а будь-які спроби релятивізувати німецьку відповідальність за цей геноцид слід засудити. «Суперечка» стала реакцією правого середовища на покаючу позицію політичного керівництва Західної Німеччини. Диспут вплинув подальше вивчення націонал-соціалізму, а позиція Хабермаса утвердилася в історіографії. У німецькій і загалом європейській культурі пам'яті Голокост вважається унікальною подією.

З цієї точки зору здійснювати геноцид або робити замах на його вчинення здатні лише диктаторські режими.

Алейда Ассман зазначила, що лише тепер можна було говорити про формування «культури пам'яті»: «Через 50 років після закінчення Другої світової війни письменник і юрист Лоуренс Дуглас зазначив, що «Закон брехні Освенцима» Еріка Штейна був для німців чимось на зразок «м'язи пам'яті». Особливий шлях Німеччини до нової форми культури пам'яті розпочався зі спору істориків. У той час як інші країни були зайняті переказом своєї історії таким чином, щоб з неї зникли ганебні епізоди, у Німеччині сталося протилежне: тут національний історичний наратив ґрунтувався на незаперечному факті Голокосту. У майбутньому подія/факт разом із його оцінкою/інтерпретацією мають скласти основу нової культури. Так що йшлося не тільки про істину, але також про ідентичність та пам'ять. Це минуле більше не вважалося минулим, оскільки воно стало предметом історії, яку слід запам'ятати. У цій формі він підтримує свідомість нації та формує міцну моральну основу для орієнтації сьогодення та майбутнього... Національна пам'ять – запобіжник від відмирання та забуття. Історія присутня тією мірою, в якій вона обробляється для самоуявлення нації та залишається предметом турботи суспільства в цілому» [1].

За визначенням У. Юрайта в роботі «Сприйняте минуле. Про зв'язок між історією, пам'яттю та бажаннями колективної ідентичності»: «...емпатія та співчуття переросли у бажання ідентифікувати себе з жертвами, і не лише на індивідуальному, а й на соціальному рівні, з чого виросла своєрідна запозичена ідентичність – бажання відчувати себе близькими до жертв війни, експлуатації та несправедливості, тоді як винуватці та їхні діяння анонімізуються та засуджуються повсюдно. Спільність пам'яті, що передається від покоління до покоління, простежується до 1990-х рр. і далі, знову повертається до формування власного образу «співпереживаючої жертви»» [8, s. 20].

Ханс-Йоахим Ноак, по суті використовуючи концепт «генераційної зміни», описаний Н. Фраєм зазначив: «лідерство тих, хто зосереджувався майже виключно на звірствах нацистів та їхніх послідовників, залишилися в минулому... Покоління онуків у країні, яка переживає безпрецедентні процеси нормалізації із запаморочливою швидкістю, дивиться на минулі події з нової, тверезої перспективи» [16]. Х.-Й. Ноак вказує, що «війни на Балканах і «етнічне чищення» як сучасні європейські явища змусили шукати відповіді на гіркі: чи не ті самі сцени ми бачили на Куршській косі або в Щецинській затоці понад півстоліття тому? У 1995 році віце-президент Бундестагу Антьє Фоллмер визнала помилки в «осмисленні істо-

ричних істин». Міністр внутрішніх справ Отто Шилі назвав це «виразом засмучення та боязкості», які він пообіцяв виправити. У вересні 2000 року Герхард Шредер, перший канцлер-соціал-демократ, відвідав «День Батьківщини» і закликав «поговорити один з одним» замість «підтримання старих забобонів», щоб зняти взаємну напругу. Це означувало кінець політичної коректності, яка тривала з часів «68-го» і впливала навіть на таких осіб, як колишній федеральний президент Ріхард фон Вайцзеккер, який говорив про «вимушену міграцію» у дивно обережній формі. Приймавши незворотність подій, що сталися після війни, нові німці тепер почуваються вільними» [16].

Другою формою «культури пам'яті» стала концепція «постнаціональної ідентичності». Юрген Габермас називає «постнаціональним» – процес європейської інтеграції європейських громадян як спробу охопити поточні події в Європі та визначити тип ідентичностей, які еволюціонують разом із цими подіями. За Габермасом, постнаціональні ідентичності не потребують первісної ідентифікації, етнічна приналежність і культура не є необхідними для почуття спільності, але лише для визнання та поваги до основних демократичних цінностей і норм [6]. Томас Ріссе стверджує, що: «...«Європа» та європейська інтеграція по-різному перегукуються з історично та культурно вкоріненим розумінням національної держави та національного суверенітету. У німецькому... політичному та інтелектуальному дискурсах, включаючи ЗМІ, Європа стала невід'ємною частиною того, що означає бути німцем... сьогодні» [18]. Концепція «постнаціональної ідентичності» в Німеччині дистанціює від «жертв», «національної провини». У 2005 р. німецький історик Г.-У. Веллер зазначив, що з 1949 року німці відмовилися від націоналізму, а з 1990 р. в «постнаціональній» демократичній державі вкорінена неможливість повторення злочинів націонал-соціалізму і Голокосту [1, р. 28]. Цьому сприяли генераційні зміни, створення постнаціонального суспільства, глобалізація і міграція. Нові покоління не відчувають зв'язку зі злочинами минулого. Німеччина стала імміграційною країною, де історична пам'ять все менше зосереджується на національних чи етнічних основах.

Історична політика в НДР була заснована на ідеологічному антифашизмі. Після війни вшанували пам'ять усіх груп жертв, але з часом акцент змістився на розрізнення «жертв фашизму» і «борців проти фашизму», використання пам'яті про жертв для політичної ритуалізації. Політизація пам'яті проявлялася і в архітектурі. Уряд прийняв рішення про створення меморіалів: поблизу Веймара (кладовище на горі Еттерсберг, Бухенвальд, 1951 р.), у Равенсбрюці (1959 р.), в Заксенгаузені (1961 р.) [23]. НДР відійшла від загальнонімець-

кої історіографічної традиції, відмовившись від етнічного німецького історизму і зосередившись на демократичних традиціях німецького народу; протистояла «буржуазній» історіографії та розвивала історію робітничого руху для формування «соціалістичної свідомості», виправдовуючи поділ Німеччини як умову збереження рівноваги і миру. Ділення історії на прогресивну та реакційну забезпечувало легітимацію цій держави. У конституції 1968 р. НДР була названа «соціалістичною державою робітників і селян», а після змін 1974 р. – «соціалістичною державою німецької нації». Відбулося проголошення «соціалістичної нації НДР». З 1970-х рр. з метою увічнення народної історії НДР відбувся історіографічний поворот з поділом минулого на «спадщину» (вся історична сукупність) і «традицію» («прогресивна» частина історії, важлива для легітимації НДР). Між з'їздами істориків 1977 і 1982 рр. відбулася переорієнтація соціалістичної історіографії, що призвело до політичного розмежування з ФРН у питанні «фашизму» та імперіалізму як історичної основи для функціонування ФРН. Як зазначає С. Стельмах: «минуле як концентраційного табору та радянського спецтабору залишилося непоміченим» [241, с. 17–18].

На думку С. Стельмаха, різниця між «політикою пам'яті» та «культурою пам'яті» полягає в тому, що перший термін охоплює комплекс державних заходів з метою збереження пам'яті та встановлення суспільного консенсусу щодо минулого (трагічного націонал-соціалістичного періоду і, після 1990 року, диктатури СЄПН), тоді як другий термін є ширшим і передбачає залучення суспільства до обговорення проблем пам'яті.

Алейда Ассманн в журнальній статті «Чемпіон світу з пам'яті? Про дискомфорт німецької культури пам'яті» зазначає: «Абстрактний термін «культура пам'яті» охоплює широкий спектр культурних практик, таких як збереження слідів, архівування документів, колекціонування мистецтва та реліквій, включаючи їх повторне використання за допомогою засобів масової інформації чи педагогіки. Культура пам'яті – це не лише пасивна «пам'ять для збереження», вона включає елемент повторного активування минулого та можливість його присвоєння як активної «функціональної пам'яті». Це означає, що культура пам'яті створює структури участі, які дозволяють таке індивідуальне та колективне присвоєння» [1, с. 26]. Ассманн вказує, що в 2017 р. в ФРН існувало 118 меморіалів нацистського минулого і 85 меморіалів, присвячених диктатурі СЄПН і за цим показником держава є «чемпіоном світу з пам'яті» [1, с. 24; 24, с. 19]. Вужче розуміння «культури пам'яті» як «пам'яті про травми» запропонувала американська авторка Сьюзен Нейман. На її думку термін «культура пам'яті» є надто евфемістичним, оскільки йдеться не просто про збереження спогадів, а спогадів

про травми, які спричинила власна країна і які не можна подолати, але з якими, як і з провинною, можна боротися, навіть якщо «почуття провини залишається назавжди» [15].

Ставлення німецьких професійних істориків до поняття «культура пам'яті» є критичним: історик Стефані Шуле-Спрінгорум та соціолог Натан Шнайдер в публікації в Die Zeit «Примирення це нонсенс» або «Де знаходиться німецька культура пам'яті», розмовляючи про кризу демократії в надто множинному, складному та різноманітному суспільстві, зазначають, що якщо раніше в більш однорідних суспільствах говорити про культуру пам'яті групи було логічним, то в сучасних умовах, коли суспільства вже не є однорідними «культури пам'яті мають мало спільного з історією: вони використовують історію в політичних і моральних інтересах. ...Це кінець. Культура пам'яті більше не може бути прописана державою» [3].

Суперечки про націонал-соціалізм і Голокост тривали в період після об'єднання і ніколи не вщухали. Присутність ультраправої партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD) у парламенті Німеччини з 2017 року та посилення змовницької політики проти ваксів в епоху COVID-19 свідчить про постійну популярність релятивізаційного підходу до Голокосту. серед значної меншості населення [19]. Тим часом вчені показали, що приватні та сімейні спогади про ту епоху слідує логіці, яка розходиться з суспільною пам'яттю, і рідко передбачає передачу спогадів про єврейську віктимізацію та німецьку співучасть. Ора war kein Nazi («Дідусь не був нацистом») – це назва соціально-психологічного дослідження, яке демонструє, як часто німці третього покоління після Голокосту перетворюють історії своїх дідусів і бабусь про співучасть нацистському режиму в історії невинності чи навіть опору до нацизму.

У 2020–2021 роках у Німеччині розпочалася активна дискусія: Historikerstreit 2.0. На початку літа 2020 року філософ Сьюзен Нейман почала планувати панельну дискусію з нагоди 35-ї річниці Historikerstreit – дебатів німецьких істориків 1986 року – з Міхаелем Вільдтом, дослідником нацистської Німеччини. За словами Неймана, вони обидва припускали, що круглий стіл матиме відносно обмежений інтерес, однак коли ця подія відбулася в жовтні 2021 року на Форумі Ейнштейна, дослідницькому інституті в Потсдамі під керівництвом Нейман, Historikerstreit знову став предметом гострих суперечок навколо політики пам'яті. Інтенсивне повернення до центральних питань Historikerstreit 2.0 є серією обговорень, які зосереджені на Німеччині, але мають міжнародний контекст і транснаціональні інтереси. Порівняно з дебатами 1980-х років, сьогоденні суперечки мають змінений акцент: тоді обговорювали зв'язок між нацистськими та сталінськими злочинами

і питання відповідальності Німеччини за Голокост, а нині – зв'язок між колоніалізмом і Голокостом, а також між расизмом і антисемітизмом, зокрема, у контексті кризи в Ізраїлі та Палестині.

Наприклад, умовою для суперечок стала резолюція німецького Бундестагу 2019 року, яка засудила очолюваний Палестинцями рух за бойкот, позбавлення інвестицій і санкції (BDS) як внутрішньо антисемітський. Одразу після цього з'явилися малоймовірні об'єкти звинувачень в антисемітизмі, зокрема Пітер Шефер, директор Єврейського музею Берліна та всесвітньо відомий вчений-єврей, який був змушений піти у відставку після того, як акаунт музею в Twitter опублікував статтю про єврейських вчених, які виступають проти BDS. Іншою суперечкою стала суперечка навколо Акіля Мбембе: у 2020 році німецький політик звинуватив камерунського історика Акіля Мбембе в антисемітизмі та релятивізації Голокосту через його есе, що порівнювало апартеїд та ізраїльську колонізацію Палестини. Це викликало багатомісячну полеміку та дискусії про культуру пам'яті в Німеччині. Третім прикладом є скандал після виходу німецького перекладу книги М. Ротберга «Багатоспрямована пам'ять» (2009) у 2021 році, яка розглядає взаємодію пам'яті про Голокост, колоніалізм і рабство, після якої почалися нові дискусії про колективну пам'ять. У 2009 р., коли книга «Багатоспрямована пам'ять» була опублікована, вона стала частиною «третьої фази» досліджень пам'яті, як назвала це Астрід Ерлл, коли дослідники цієї фази прагнули переглянути національну та культурно однорідну концепцію пам'яті, визначаючи її як динамічну, транснаціональну та транскультурну. «Багатоспрямована пам'ять» досліджувала взаємодію спогадів про Голокост, колоніалізм і рабство, пропонуючи теорію діалогічної природи суспільної пам'яті. Коли книга вийшла німецькою мовою в 2021 р., вона стала центром гострих дискусій щодо унікальності Голокосту, природи антисемітизму та критики ізраїльської політики, які раніше обговорювались у справі Акіля Мбембе. Мбембе був звинувачений у антисемітизмі за порівняння південноафриканського апартеїду та ізраїльської колонізації Палестини. Дискусія навколо «Багатоспрямованої пам'яті» торкнулася Юргена Циммерера, який досліджував зв'язок між геноцидом Гереро та Нама в Південно-Західній Африці та Голокостом. Це стало ще одним центром суспільних дебатів. Наступною суперечкою, названою «дебатами про катехізіс», була спровокована есе Дірка Мозеса «Німецький катехізіс», опублікованим у 2021 році. Мозес критикував неліберальний поворот у німецькій культурі пам'яті та припустив, що нова ортодоксія заснована на принципах абсолютної унікальності Голокосту та відмінності антисемітизму від інших форм расизму.

Ці три суперечки: справи Мбембе, Робетрга та Мозеса – відображають транснаціональну динаміку сучасних дискусій, які охоплюють як локальні питання постмігрантської культури Німеччини, так і глобальні питання раси, насильства та колоніалізму [19].

Якщо раніше порівняльні підходи критикувалися, то тепер їх підтримують, хоча домінуюча пам'ять зберігає абсолютистське розуміння унікальності Голокосту. Це викликає резонанс у сучасній Німеччині з її дедалі різноманітнішим населенням. Ці дискусії демонструють, як культура пам'яті в Німеччині еволюціонує під впливом глобалізації, міграції та сучасних політичних подій. У «постмігрантській» Німеччині, де населення стає більш різноманітним, однозначна культура пам'яті відчувається інакше. Раніша продуктивна «невпевненість у собі» німецької культури пам'яті поступилася місцем догматизму, який німецький журналіст Мохамед Амджахид називає «перевагою пам'яті»: визначення унікальності Голокосту стало основою німецької «політики пам'яті» і закріплене законодавчо, наприклад, у законі Е. Штайна 1985 року, що протидіє запереченню Голокосту. Втім, взаємодія мігрантів з пам'яттю про Голокост демонструє, що німецьке суспільство вже використовує більше реляційних практик пам'яті, які мають потенціал трансформувати модель примирення з минулим у більш продуктивні шляхи. Історик М. Вільдт зазначив, що в цій дискусії стикаються дві точки зору: одні побоюються, що основи західнонімецького погляду на історію похитнуться, якщо центральність Голокосту буде поставлена під сумнів, тоді як інші вважають, що Німеччина повинна бути відкритою для інших спогадів, адже багато людей мігрантського походження, чії предки жили в інших регіонах за часів нацизму, що відкриває новий напрям у німецькій пам'яті – колоніальну історію. Виклики «глобального Півдня» та сучасна етнічна ситуація в Німеччині на думку М. Вільдта, змінюють практики «культури пам'яті», де знання про європейську експансію та тиранію у неєвропейському світі повинні стати такими ж значущими, як знання про Голокост.

Напруженість, що породила «Historikerstreit 2.0», виникла через становлення догми колись прогресивного масового способу пам'яті, який тепер контролюється державою. Як можна трансформувати цей процес, щоб повернути критичні виміри роботи з пам'яттю? У «Політичній пам'яті та естетиці догляду» М. Міхай простежує, як домінуючі національні культури пам'яті стирають неоднозначність насильницьких історій і поширюють міфи про чистоту [14]. Хоча її приклади стосуються Франції, посткомуністичної Румунії та Південної Африки, їхня суть резонує і в Німеччині. Міхай вважає, що естетичне виробництво може створювати форми «дискомфорту» та «тертя», які підривають гомоген-

нізацію пам'яті і відкривають її для демократичних змагань. Отже, робота з пам'яттю відбувається в Німеччині, хоча часто маргіналізується. Мігранти вписують свої версії колективної пам'яті в німецьку культуру пам'яті, пропонують реляційну, різноспрямовану пам'ять, яка визнає специфіку Голокосту, але підриває домінуючий статус Голокосту в контрольованому державою режимі пам'яті, створюючи складніші практики пам'яті, підтримуючи множинний простір її створення.

Відтак, перехід Німеччини від національної до постнаціональної ідентичності став ключовим етапом у формуванні сучасної культури пам'яті. Завдяки генераційним змінам, європейській інтеграції, глобалізації та міграції, нові покоління німців відійшли від націоналістичних концепцій та колективної провини за нацистські злочини. Сучасні дебати, такі як «Historikerstreit 2.0», підкреслюють складність і багатовимірність історичної пам'яті в Німеччині, включаючи вплив мігрантських спільнот та транснаціональних аспектів. Важливу роль у цих процесах відіграють різноспрямовані та реляційні підходи до пам'яті, які визнають специфіку Голокосту, але також включають ширші історичні контексти, зокрема колоніалізм і расизм. Ці зміни формують нову німецьку ідентичність, яка спирається на демократичні цінності та плюралізм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Assmann A. Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik. 2012. № 2. S. 24–32.
2. Brechtken M. Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um «Das Amt und die Vergangenheit». Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 63. Jahrgang. 2015. Heft 1. S. 59–92.
3. Cammann A., Staas C. Versöhnung ist Quatsch. Die Zeit. № 4. 19 Januar 2023. S. 17.
4. Frei N. 1945–1949–1989: Dealing with Two German Pasts. Australian Journal of Politics and History. Vol. 56. No. 3. 2010. P. 410–422.
5. Frei N. Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen, 2006. 656 s.
6. Habermas J. Geschichtsbewusstsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesrepublik / Eine Art Schadensabwicklung. Kleine Politische Schriften VI. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1987, p. 167.
7. Herbert U. A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press, 2019. 1242 p.
8. Jureit U. Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik. 2012. № 2. S. 16–23.
9. Kleinert H. Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, 2019. 707 s.
10. Koselleck R. Formen und Traditionen. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord. München: C.H. Beck Verlag 2002. S. 21–32.
11. Kramer Jane The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. October 1, 1996. Random House. 293 p.
12. Leide H. NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR. Göttingen, 2005. 448 s.
13. Lingen K. Erfahrung und Erinnerung. Gründungsmythos und Selbstverständnis von Gesellschaften in Europa nach 1945. Archiv für Sozialgeschichte. 2009. № 49. S. 149–184.
14. Mihaï M. Political Memory and the Aesthetics of Care. The Art of Complicity and Resistance / Cultural Memory in the Present. Stanford University Press, 2022. 312 p. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503630130>
15. Neiman S. Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil. Macmillan, 2019. 432 p.
16. Noack H.-J. Die Deutschen als Opfer. Der Spiegel. 13/2002. S. 36–39.
17. Pötzsch H., Halder W. Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl. München, 2015. 448 s.
18. Risse T. European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U. Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilynn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields: 2004, p. 265.
19. Rothberg M. Lived multidirectionality: “Historikerstreit 2.0” and the politics of Holocaust memory. Sage Journal. 2022. Vol. 15, Is. 6. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506980221133511>
20. Weinke A. Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen, 2016. 372 s.
21. Weizsäcker R. Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn, 1985. 16 s.
22. Assmann A. Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. Erstellt. Frankfurter Rundschau. 28.01.2022. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (дата звернення: 30.05.2024)
23. Котубей-Геруцька О. Концтабори у кіно, перепоховання закатованих, провинна: як відбувалася денацифікація Німеччини після Другої світової. Суспільне. Культура URL: <https://susplne.media/culture/692762-konctabori-u-kino-perepohovanna-zakatovanih-provina-ak-vidbuvalasa-denacifikacia-nimeccini-pisla-drugoi-svitovoi/> (дата звернення: 30.05.2024)
24. Стельмах С.П. «Минуле, яке минає»: націонал-соціалізм в політиці пам'яті ФРН та історичній політиці НДР. Проблеми всесвітньої історії. 2023. № 4 (24). С. 7–26. URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (дата звернення: 30.05.2024)

REFERENCES:

1. Assmann, A. (2012). Weltmeister im Erinnern? Über das Unbehagen an der deutschen Erinnerungskultur. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*, Vol. 2, pp. 24032.
2. Brechtken, M. (2015). Mehr als Historikergeplänkel. Die Debatte um «Das Amt und die Vergangenheit». Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 63. Jahrgang. Heft 1, pp. 59–92.
3. Cammann, A. (2023, Januar 19). Staas C. Versöhnung ist Quatsch. *Die Zeit*. № 4, p. 17.
4. Frai, N. (2010). 1945 – 1949 – 1989: Dealing with Two German Pasts. *Australian Journal of Politics and History*, Vol. 56. No. 3, pp. 410–422.
5. Frei, N. (2006). Transnationale Vergangenheitspolitik. Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechen in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg. Göttingen.
6. Habermas, J. (1987). Geschichtsbewusstsein und posttraditionale Identität. Die Westorientierung der Bundesrepublik / Eine Art Schadensabwicklung. Kleine Politische Schriften VI. Frankfurt/M: Suhrkamp.
7. Herbert, U. (2019). A History Twentieth-Century Germany. Oxford University Press.
8. Jureit, U. (2012). Gefühlte Vergangenheiten. Zum Verhältnis von Geschichte, Erinnerungen und kollektiven Identitätswünschen. Vorgänge. *Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*, № 2, pp. 16–23.
9. Kleinert, H. (2019). Das geteilte Deutschland. Die Geschichte 1945–1990. Berlin, Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH.
10. Koselleck, R. (2002). Formen und Traditionen. Frei N.; Knigge V. (Hrsg.). Verbrechen erinnern. Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord. München: C.H. Beck Verlag, pp. 21–32.
11. Kramer, J. (1996). The Politics of Memory: Looking for Germany in the New Germany. Random House.
12. Leide, H. (2005). NS-Verbrechen und Staatssicherheit. Die geheime Vergangenheitspolitik der DDR. Göttingen.
13. Lingen, K. (2009). Erfahrung und Erinnerung. Gründungsmythos und Selbstverständnis von Gesellschaften in Europa nach 1945. *Archiv für Sozialgeschichte*, № 49, pp. 149–184.
14. Mihai, M. (2022). Political Memory and the Aesthetics of Care. The Art of Complicity and Resistance / Cultural Memory in the Present. Stanford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781503630130>
15. Neiman, S. (2019). Learning from the Germans. Race and the Memory of Evil. Macmillan.
16. Noack, H.-J. (2002). Die Deutschen als Opfer. *Der Spiegel*. №13, pp. 36–39.
17. Pötzsch, H., Halder, W. (2015). Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart. Die Entwicklung der beiden deutschen Staaten und das vereinte Deutschland. 4. Aufl. München.
18. Risse, T. (2004). European Institutions and Identity Change – What have We Learned? / Transnational Identities. Becoming European in the E.U. Richard K. Herrmann, Thomas Risse and Marilyn B. Brewer (eds.), New York: Rowman & Littlefields.
19. Rothberg, M. (2022). Lived multidirectionality: “Historikerstreit 2.0” and the politics of Holocaust memory. *Sage Journal*, Vol. 15, Is. 6. DOI: <https://doi.org/10.1177/17506980221133511>
20. Weinke, A. (2016). Gewalt, Geschichte, Gerechtigkeit. Transnationale Debatten über deutsche Staatsverbrechen im 20. Jahrhundert. Wallstein, Göttingen.
21. Weizsäcker, R. (1985). Zum 40. Jahrestag der Beendigung des Krieges in Europa und der nationalsozialistischen Gewaltherrschaft. Ansprache am 8. Mai 1985 in der Gedenkstunde im Plenarsaal des Deutschen Bundestages. Bonn.
22. Assmann, A. (2022) Erinnerungskultur: Vergangenheit, die nicht vergeht. *Frankfurter Rundschau*. URL: <https://www.fr.de/kultur/gesellschaft/erinnerungskultur-vergangenheit-die-nicht-vergeht-91267149.html> (data zvernennia: 30.05. 2024)
23. Kotubei-Herutska, O. (2023) Kontstabori u kino, perepohovannia zakatovanykh, provyna: yak vidbuvalasia denatsyfikatsiia Nimechchyny pislia Druhoi svitovoi. [Concentration camps in the cinema, reburial of the tortured, guilt: how the denazification of Germany took place after the Second World War. Public. Culture] *Suspilne. Kultura* [in Ukrainian]. URL: <https://suspilne.media/culture/692762-konctabori-u-kino-perepohovanna-zakatovanih-provina-ak-vidbuvalasa-denacifikacia-nimeccini-pisla-drugoi-svitovoi/> (data zvernennia: 30.05.2024)
24. Stelmakh, S.P. (2023). «The Passing Past»: National Socialism in the Politics of Memory of the Federal Republic of Germany and the Historical Politics of the GDR [«Mynule, yake mynaie»: natsional-sotsializm v politytsi pamiaty FRN ta istorychnii politytsi NDR.]. *Problems of world history*, № 4(24), pp. 7–26. [in Ukraine], URL: <http://doi.org/10.46869/2707-6776-2023-24-1> (data zvernennia: 30.05. 2024)

The evolution of memory and identity culture in Germany: from national to post-national identity

Petrakov Mykyta Oleksandrovych

PhD in Political Science,
Department of Political Science and Law
Southern Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushinsky
Staroportofrankivska str., 26, Odesa,
Ukraine
ORCID: 0009-0006-9373-5111

After the Second World War, Germany moved from a national to a post-national identity, forming a new culture of memory. The concept of 'post-national identity', proposed by Jürgen Habermas, reflects the process of European integration based on democratic values rather than ethnicity. This transition allowed Germany to distance itself from national guilt for Nazi crimes. Since 1986, after the 'Historikerstreit' (historians' dispute), the process of getting rid of "collective guilt" has accelerated, which has influenced the formation of national identity. The debate, initiated by the historian Ernst Nolte, drew criticism from Jürgen Habermas, who considered the Holocaust a unique and incomparable phenomenon. This debate contributed to the establishment of a culture of memory, where the Holocaust became a central element of German historical consciousness.

In 2005, the German historian H.-U. Weller noted that since 1949, Germans had abandoned nationalism, and since 1990, in a 'post-national' democratic state, the impossibility of repeating the crimes of National Socialism and the Holocaust has become a fait accompli. Generational changes, the creation of a post-national society, globalisation and migration have contributed to the fact that new generations do not feel connected to the crimes of the past. Germany has become an immigrant country, where historical memory is less and less focused on national or ethnic grounds. Historical policy in the GDR was based on ideological anti-fascism, focusing on the distinction between 'victims of fascism' and 'fighters against fascism'. The GDR departed from the pan-German historiographical tradition, focusing on the democratic traditions of the German people and developing the history of the labour movement. Contemporary debates on historical memory, such as Historikerstreit 2.0, reflect the transnational dynamics and complexity of memory culture in Germany. They focus on the links between colonialism and the Holocaust, racism and anti-Semitism. Migrant communities play an important role in these debates, contributing their own versions of collective memory, creating a relational and multidirectional memory that acknowledges the specificity of the Holocaust but undermines its dominant status in state memory.

This article analyses the evolution of memory and identity culture in Germany, taking into account generational changes, the impact of migration and globalisation, as well as political and social transformations that have contributed to the formation of a modern approach to historical memory.

Key words: memory policy, historical policy, Germany, GDR, memorial legislation, national identity, freedom of history, political processes.

Popovych Yana Maksymivna
Levchenko Vyacheslav Petrovych

Monitoring as a tool for researching the social and political sphere in the conditions of war

UDC 327.36

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.17>

Popovych Yana Maksymivna
Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7509-0459

Levchenko Vyacheslav Petrovych
Postgraduate Student at the Department
of Political Science and General Legal
Disciplines
National University Zaporizhzhia
Polytechnic
Zhukovsky str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
ORCID: 0009-0005-4010-7130

The article identifies the potential possibilities of monitoring as a tool for the study of the socio-political sphere in the conditions of war. It was determined that the concept of monitoring includes both the instrumental aspect of the methodology of organizing the study of changes and any systems (primarily, social, economic and political), as well as the scope of its application as a method and tool for tracking such changes, performing the function of social control through institutions of civil society. Monitoring in the socio-political sphere acts as a technology for tracking changes in public consciousness regarding the socio-political situation in the country on the one hand, and on the other – as a method of reverse political communication between citizens, the authorities and political subjects, which creates prerequisites for consensus (and even partner) interaction between all participants of the political process. The results of the monitoring of the socio-political sphere of Ukraine under martial law indicate that: the main socio-political problems for the population of Ukraine are a decrease in social well-being, dissatisfaction with vital needs, negative expectations regarding the support of Ukraine from the Western parterres; in the adoption of strategic management decisions in war conditions, the leading role of the President of Ukraine, the National Security and Defence Council of Ukraine (NSDCU) and the command of the Armed Forces remains, and the influence of Ukraine's strategic partners: the EU, NATO and the USA increases, which indicates the need to strengthen Ukraine's position in the international political dimension and develop its own (or on a partnership basis with leading Western manufacturers) of weapons production; the monitoring results indicate a complete reformatting of the political space of Ukraine, new political forces represented by the participants in the hostilities, well-known volunteers will be able to influence the adoption of strategic decisions regarding the restoration of Ukraine.

Key words: monitoring, public monitoring, social control, socio-political sphere, war, political space.

Formulation of the problem in general. Monitoring as a tool for tracking changes in the public and political space, analysing and forecasting modern trends in political communication, determining the direction of the emergence of the discourse of political and ideological orientations in the public consciousness acts as an actual scientific problem and a practical-oriented mechanism of state, political and social management.

The full-scale Russian-Ukrainian war changed the priorities of using monitoring in the political sphere: from using monitoring mainly as a method of researching electoral sentiments during election campaigns to tracking changes in the socio-political dimension of society under the influence of the war and its negative consequences. Therefore, it is relevant to determine the aspects of the application of monitoring in the social and political sphere in the conditions of martial law.

Analysis of recent research and publications. Separate provisions of monitoring are highlighted through the activities of human rights and environmental public organizations, consumer associations, trade unions, etc. in the works of such authors as D. Arabadzhiev, V. Kolyada, O. Lazor, E. Lisitsyn, V. Martynenko, S. Novykov, V. Pesha, G. Orlov, V. Timoshchuk, O. Chub, O. Yaroshenko and others.

Formulation of the goals of the article. The purpose of the study is to determine the potential possibilities of monitoring as a tool for researching the socio-political sphere in the conditions of war.

Presentation of the main research material. In modern scientific discourse, the interpretive possibilities of the concept of “monitoring” are interdisciplinary in nature. Let's consider some definitions. For example, monitoring is considered as systematic tracking, studying the state of social phenomena and processes, comparing the results of observations, in order to get an idea of their state and development trends. On the other hand, scientists characterize monitoring as a specially organized, continuous process of finding, grouping and complex processing of indicators for the purpose of operational assessment and forecasting of possible states of the socio-economic system and its levels, development of corrective and preventive measures of managerial influence. Scientists dealing with the problems of social management consider social monitoring as a method of cognitive and visual-practical activity, which provides, in combination with other methods, a comprehensive operational and adequate assessment of social situations, which allows effective forecasting and development of optimal management decisions [2, pp. 129–130]. Many scientists note that “monitoring is a complex study that involves a systematic analysis of the situation at the beginning of policy/program/event planning, checking the logical model of activity at the implementation stage, assessing qualitative and quantitative changes at each of the implementation stages, assessing the achievement of planned results and impacts

at the stage of their completion” [7, p. 13]. Therefore, despite the differences in interpretive schemes, the concept of monitoring includes both the instrumental aspect of the methodology of the organization of the study of changes and any systems (primarily, social, economic and political), as well as the scope of its application as a method and tool for tracking such changes, performing function of social control through institutions of civil society.

Thus, D. Arabadzhiev focused his scientific research on the concept of public monitoring (although somewhat narrowing it down to monitoring during the election process), noting that “public monitoring is a special type of activity, the subject of which is civil society institutions (public organizations, individual citizens, representatives of foreign states – in cases specified by law), and the object – processes (and their participants) and phenomena of the social and political sphere, which are significant for the subject of monitoring” [1, p. 86–87]. That is, in the political sphere, public monitoring is a technology for tracking and correcting the departure of political subjects from democratic, legally defined ways of conducting political struggle, which should be based on the principles of transparency, legality and accountability to society.

Another approach to understanding monitoring is represented by its controlling function over the activities of public and state authorities. Thus, the scientific works of such researchers as: N. Balynska (regarding the use of monitoring under the conditions of implementation of the model of symmetrical communication between the public and the state) [4], S. Bezrodna (regarding the application of monitoring as a component of quality management) [5], O. Babynova (regarding the understanding of monitoring as a mechanism contributing to the determination of criteria for evaluating the effective performance of local self-government bodies) [3], O. Ignatenko (regarding the use of monitoring for conducting a full-fledged analysis and making informed decisions of public authorities, determining the specifics of its application for evaluating the housing and communal services market) [9]; E. Romanenko (regarding the clarification of essential features of monitoring, as an immanent component of communicative strategies for forming citizens’ trust in reforming state authorities) [10], etc. According to V. Nikolayeva, the main tasks of monitoring in the field of public administration are the following: “analysis, assessment and forecast of compliance of the course of reforms, their measures and results with the interests of influential groups; rating of authorities at different levels (state, regional, local); influence on the preparation and decision-making of authorities, taking into account the monitoring results; influence on the assessment of the activities of state bodies and their officials; argumentation for examination of public discussion of actions and decisions of authorities” [8, p. 111–115]. Thus, monitor-

ing in the field of public administration acts mainly as a phenomenon of public controlling the activities of authorities, making and implementing management decisions at various levels, ensuring compliance with the implementation of state target programs according to defined criteria.

Monitoring in the socio-political sphere acts as a technology for tracking changes in public consciousness regarding the socio-political situation in the country on the one hand, and on the other – as a method of reverse political communication between citizens, the authorities and political subjects, which creates prerequisites for consensus (and even partner) interaction between all participants of the political process.

In the modern conditions of the Russian-Ukrainian war, the problem of tracking public opinion regarding the adoption of strategic management decisions, changes in the political-ideological and civic orientations of the population [11], monitoring as a research tool reveals a significant socio-diagnostic and prognostic potential.

Therefore, for monitoring in the socio-political sphere in the conditions of war, the expert survey method was used, which was conducted over the course of 3 years from the beginning of the full-scale Russian aggression against Ukraine (September 2022, May 2023, May 2024). The main sample consisted of 24 experts in the field of political science – teachers of Ukrainian universities (18 experts), regional political leaders (2 experts), heads of public organizations whose activities are related to the socio-political sphere (4 experts). The composition of experts almost did not change (with the exception of May 2023, when the sample consisted of 22 experts). The survey was conducted online via e-mail and the Facebook social network.

The tasks of the expert survey are to determine: 1) the dynamics of changes in public awareness of the most significant socio-political and socio-economic problems; 2) the dynamics of changes in the role of political and public institutions in the adoption by the authorities of Ukraine of strategic management decisions in the conditions of war; 3) dynamics of assessment of changes in the political life of Ukraine after the end of the war.

In order to determine the dynamics of changes in public awareness of the most significant socio-political problems (2022–2024), experts were asked to answer the question: “What problems of a socio-economic and political nature, in your opinion, concern the citizens of Ukraine most of all and affect their social well-being?” (Fig. 1). Experts were asked to choose 6 options from the proposed statements.

As evidenced by the results of monitoring the influence of socio-political and socio-economic problems, the largest percentage has the factors of reducing the level of social well-being and the quality

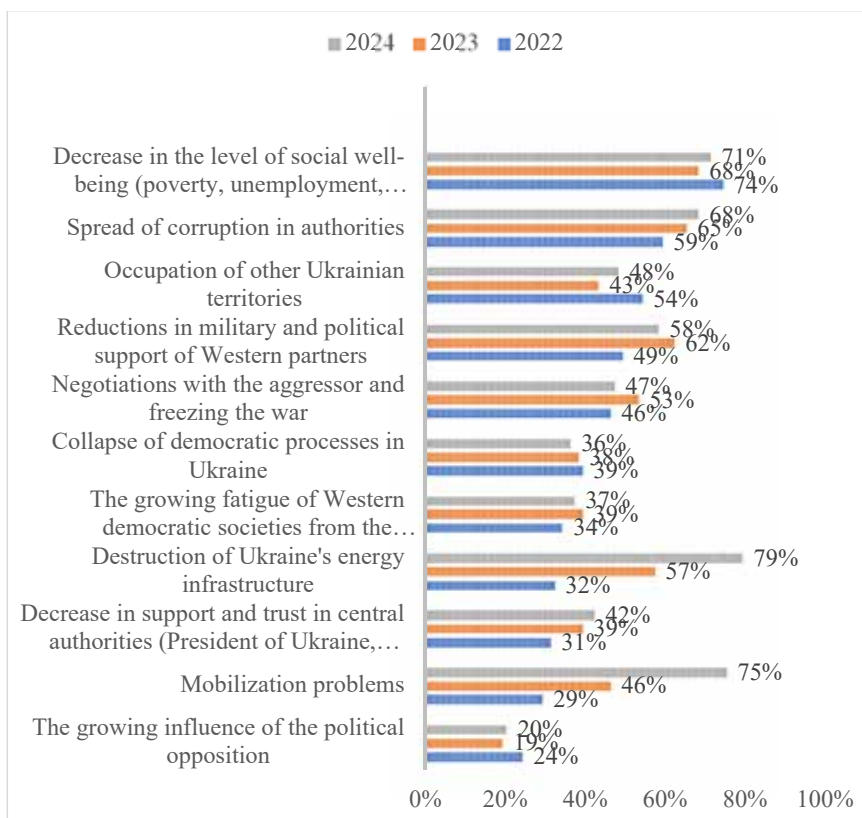

Fig. 1. Monitoring of changes in public awareness of the most significant socio-political and socio-economic problems (2022–2024)

of life of the population, and to such factors was added the problem of energy security of the country (negative expectations of the destruction of the energy infrastructure, which means the lack of light and heat, increased from 2022 to 2024 by almost 2.5 times).

Another significant problem for Ukrainian society is general mobilization. If at the beginning of the war, experts determined it for the population at 29%, then with the deterioration of the state of mobilization, the decrease in the level of motivation of conscripts and the adoption of the Law of Ukraine on mobilization, its percentage value increased by 2.5 times up to 75% in the general list of statements.

It should be noted about the growth in mass consciousness (according to experts) of negative informational discourse about the spread of corruption in state authorities – this is evidenced by the increase in information in the media about corruption cases, scandals at the highest levels of government, and among officials close to the Office of the President; officials of the Ministry of Defence and regional military administrations. Against this background, there is a fear of growing distrust and support for the President of Ukraine and the Government – from 31% in 2022 to 42% in 2024.

Interesting results of the monitoring turned out to be the indicators of statements that reflect the negative expectations of citizens about a decrease in military-

political support of Western partners and their societies (up to forcing negotiations with Russia and freezing the military conflict). Here, experts noted the growth of such fears in 2023. Perhaps this is connected with the unsuccessful counteroffensive of the Armed Forces and the delay in military aid from the EU countries and the USA, because in 2024 this trend started to decrease.

In order to monitor the assessment of the influence of world and national political and public institutions on the adoption of strategic management decisions by the Ukrainian authorities during the war, experts were asked to answer the question: “Please rate, on a 5-point scale, the level of influence of world and national public and political organizations and authorities on Ukraine’s adoption of strategic management decisions in conditions of war?” (Fig. 2).

The monitoring results presented in Fig. 2, reveal trends in the influence of world and national public and political institutions on the adoption of strategic management decisions by the authorities of Ukraine:

- firstly, according to experts, the President of Ukraine, the command of the Armed Forces, the EU, NATO and the USA have the greatest influence;
- secondly, the executive and legislative branches of the government of Ukraine have little influence (perhaps due to dependence on the decisions of the President of Ukraine and his Office);

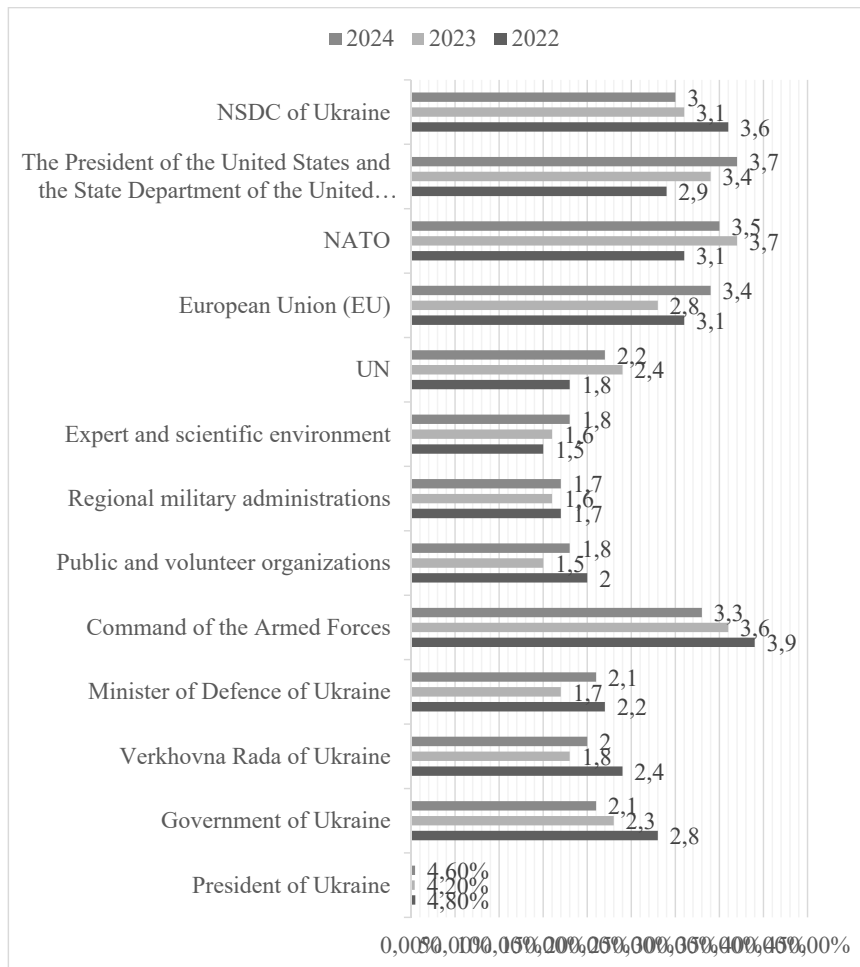

Fig. 2. Monitoring the influence of world and national political and public institutions on the adoption of strategic management decisions by the Ukrainian authorities in war conditions (2022–2024)

- thirdly, the public and expert environment has almost no influence on strategic decision-making;
- fourthly, experts point to the significant influence of the EU, NATO and the USA, which is connected with Ukraine’s dependence on arms supplies and political support in the global political space.

In order to determine the dynamics of the assessment in public consciousness of changes in the political life of Ukraine after the end of the war (2022–2024), experts were asked to answer the question: “Do you think such changes will take place in the political life of Ukraine after the end of the Russian-Ukrainian war?” (the list is given)”. The results are presented in fig. 3. The results of the sum of the indicators “Yes, it will happen” and “There is a high probability that it will happen” are given.

As can be seen from the results of the monitoring, experts believe that the most likely changes in the political space will be: first, the growth of the role of new political forces, which will be represented by veterans participating in hostilities (percentage indicators increased by 10–12% in three years) secondly, the political electoral discourse will be related to social issues (an increase of 12%), related

to the formation of an effective and modernized system of social protection and social security of the population, especially those affected by the war; thirdly, the accession of Ukraine to the European Union has a rather optimistic forecast (expectations at the level of 70%); fourthly, the main priority of budget expenditures in the post-war period will be spending on strengthening the country’s defence capabilities and the development of the defence industry (a 10% increase in the indicator).

Experts are somewhat pessimistic about the democratization of public administration in the period of post-war recovery: experts predict, on the one hand, a slight decrease in the influence of the President in the system of power (including a decrease in the monopoly of the ruling party by 19%, which is associated with a generally low rating of trust and support of the legislative branch authorities in Ukraine), on the other hand, the strengthening of authoritarian tendencies in the system of public administration at all levels against the background of the gradual centralization of power. The role of non-governmental organizations in making management decisions in the system of public and state

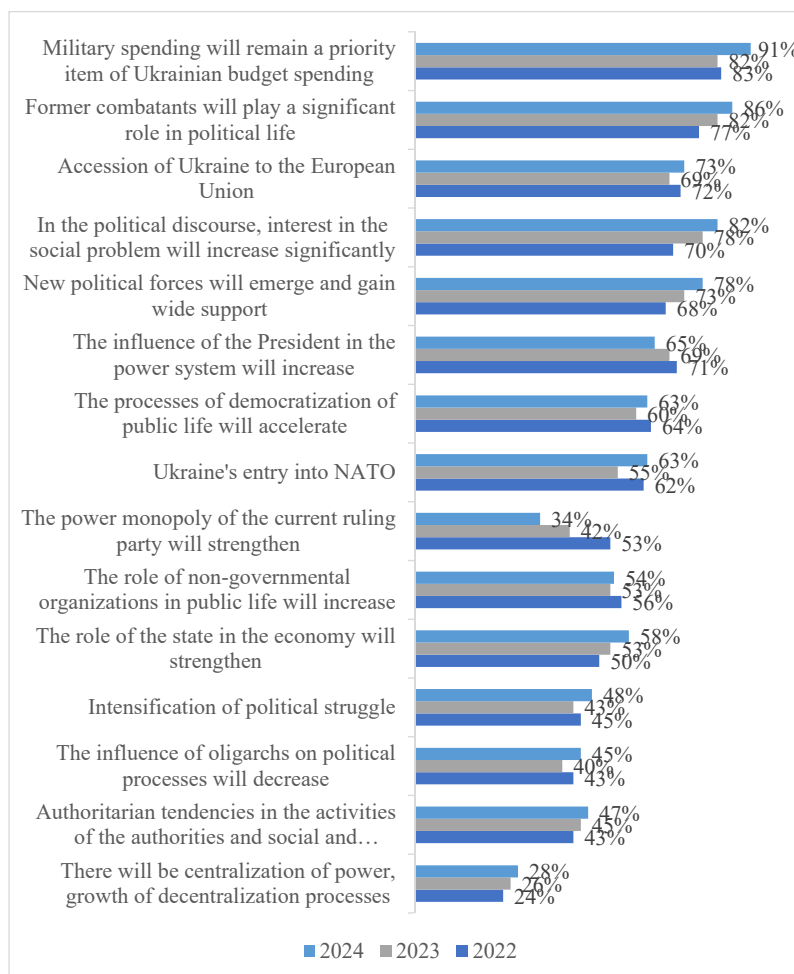

Fig. 3. Monitoring the assessment of changes in the political life of Ukraine after the end of the war (2022–2024)

administration is predicted by experts at the level of 53–56%.

Ukraine's accession to NATO is estimated by experts at the level of 60%, and the lowest indicator was found by experts in 2023 (55%), which is connected with the assessment of the impact of the crisis on Ukraine's external support (the arrival of pro-Russian political forces and leaders in some countries of the European Union, the internal political crisis in the USA regarding the approval of budgetary military aid to Ukraine, tacit support of Russia by China, etc.).

Conclusions and prospects for further research. Based on the results of the study, the following conclusions were made:

– firstly, monitoring acts as: a methodology for collecting, processing and analysing data and providing a forecast of the development of social events and situations; technological aspect of social and public control in various spheres of public administration; as a tool of socio-political research;

– secondly, the results of monitoring the socio-political sphere of Ukraine under martial law indicate: 1) the main socio-political problems for

the population of Ukraine are a decrease in social well-being, dissatisfaction with vital needs (light, heat, etc.), negative expectations regarding support for Ukraine from sides of the western parterres; 2) in making strategic management decisions in war conditions, the leading role of the President of Ukraine, the NSDCU and the command of the Armed Forces remains, although with a slight decrease in indicators during 2022–2024, and the influence of strategic partners of Ukraine increases: the EU (by 0.3 points), NATO (by 0.4 points) and the USA (by 0.8 points), which indicates the need to strengthen Ukraine's position in the international political dimension and develop its own (or on a partnership basis with leading Western manufacturers) weapons production; 3) the results of the monitoring indicate a complete reformatting of the political space of Ukraine, new political forces represented by the participants in the hostilities, well-known volunteers will be able to influence the adoption of strategic decisions regarding the restoration of Ukraine.

We consider the determination of the factors and conditions of reliability and validity of monitoring

studies under martial law to be a promising direction for further research.

BIBLIOGRAPHY:

1. Арабаджиев Д. Громадський моніторинг: структура, функції, завдання. *Політичний менеджмент*. 2012. № 4-5. С. 80–88.
2. Арабаджиев Д. Моніторинг виборчого процесу як інструмент політичного піару. *Політичний менеджмент*. 2013. № 1-2. С. 128–135.
3. Бабінова О.О. Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/3/10.pdf>.
4. Балинська Н. Комунікативні ризики у сфері управління. *Державна служба*. 2008. № 5. С. 117–138.
5. Безродна С.М. Управління якістю: навч. посіб. для студентів економічних спеціальностей. Чернівці: ПВКФ «Технодрук», 2017. 174 с.
6. Євсюкова О.В. Особливості формування системи моніторингу як елемента оцінювання механізмів сервісної діяльності органів публічної влади. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 16. С. 102–108.
7. Моніторинг і оцінка результативності та ефективності політики у молодіжній сфері: Кол. монографія / І.В. Пеша, В.С. Коляда, Н.В. Тілікіна, О.О. Ярошенко. Київ: ГО «Інститут молоді», 2023. 308 с.
8. Николаєва В.І. Громадський моніторинг як ефективний інструмент мінімізації ризиків у державному управлінні системою соціальної роботи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 2 (25), 2020. С. 111–115.
9. Організація надання публічних послуг на місцевому рівні: навч. посіб. / Авт. кол: Г.А. Борщ, Н.В. Васильєва, О.І. Васильєва та ін.; за заг. ред. О.І. Васильєвої, О.С. Ігнатенка. К.: НАДУ, 2014. 444 с.
10. Романенко Е.О. Комунікативні стратегії формування довіри громадськості до органів державної влади у контексті реалізації реформи державного управління. *Модернізація державного управління та європейська інтеграція України: матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжн. участю*. (Київ, 25 квітня 2013 р.): у 2 т. / За наук. ред. Ю.В. Ковбасюка, К.О. Ващенко, С.В. Загороднюка. К.: НАДУ, 2013. Т. 1. 558 с.
11. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

REFERENCES:

1. Arabadzhuyev D. (2012). Hromads'kyu monitorynh: struktura, funktsiyi, zavdannya [Public monitoring: structure, functions, tasks]. *Politychnyy menedzhment*. № 4–5. S. 80–88.

2. Arabadzhuyev D. (2013). Monitorynh vyborchoho protsesu yak instrument politychnoho piaru [Monitoring the election process as a tool of political PR]. *Politychnyy menedzhment*. № 1-2. S. 128–135.
3. Babinova O.O. (2021). Kryteriyi otsinky efektyvnosti diyal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya [Criteria for evaluating the effectiveness of local self-government bodies]. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/3/10.pdf>.
4. Balyns'ka N. (2008). Komunikatyvni ryzyky u sferi upravlinnya [Communicative risks in the sphere of management]. *Derzhavna sluzhba*. № 5. S. 117–138.
5. Bezrodna S.M. (2017). Upravlinnya yakistyu: navch. posib. dlya studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey [Quality management: education. manual for students of economic specialties]. Chernivtsi: PVKF "Tekhnodruk". 174 s.
6. Yevsyukova O.V. (2018). Osoblyvosti formuvannya systemy monitorynhu yak elementa otsinyuvannya mekhanizmv servisnoyi diyal'nosti orhaniv publichnoyi vlady [Peculiarities of the formation of the monitoring system as an element of evaluation of mechanisms of service activity of public authorities] *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*. № 16. С. 102–108.
7. Pyesha I.V., Kolyada V.S., Tilikina N.V., Yaroshenko O.O. (2023). Monitorynh i otsinka rezul'tatyvnosti ta efektyvnosti polityky u molodizhniy sferi: Kol. monohrafiya [Monitoring and evaluation of the effectiveness and efficiency of policy in the youth sphere: Col. monograph]. Kyiv: HO «Instytut molodi». 308 s.
8. Nykolayeva V.I. (2020). Hromads'kyu monitorynh yak efektyvnyy instrument minimizatsiyi ryzykiv u derzhavnomu upravlinni systemoyu sotsial'noyi roboty [Public monitoring as an effective risk minimization tool in state management of the social work system]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya*. № 2 (25), 2020. S. 111–115.
9. Borshch H.A., Vasylyeva N.V., Vasylyeva O.I. (2014). Orhanizatsiya nadannya publichnykh posluh na mistsevomu rivni: navch. Posib [Organization of the provision of public services at the local level: training. manual]. K.: NADU. 444 s.
10. Romanenko E.O. (2013). Komunikatyvni stratehiyi formuvannya doviry hromads'kosti do orhaniv derzhavnoyi vlady u konteksti realizatsiyi reformy derzhavnoho upravlinnya [Communicative strategies for building public trust in state authorities in the context of public administration reform implementation]. *Modernizatsiya derzhavnoho upravlinnya ta yevropeys'ka intehratsiya Ukrayiny: materialy shchorich. Vseukr. nauk.-prakt. konf. za mizhn. uchastyu*. (Kyiv, 25 kvitnya 2013 r.): u 2 t. K.: NADU. T.1. 558 s.
11. S. Dembits'kyi, O. Zlobina, N. Kostenko(2022). Ukrayins'ke suspil'stvo v umovakh viyny. 2022: Kolektyvna monohrafiya [Ukrainian society in the conditions of war. 2022: Collective monograph]. Kyiv: Instytut sotsiologiyi NAN Ukrayiny. 410 s.

Моніторинг як інструмент дослідження соціально-політичної сфери в умовах війни

Попович Яна Максимівна

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0000-0001-7509-0459

Левченко Вячеслав Петрович

аспірант кафедри політології
та загальноправових дисциплін
Національного університету
«Запорізька політехніка»
вул. Жуковського, 64, Запоріжжя,
Україна
ORCID: 0009-0005-4010-7130

В статті визначено потенційні можливості моніторингу як інструменту дослідження соціально-політичної сфери в умовах війни. Визначено, що поняття моніторингу включає в собі як інструментальний аспект методології організації дослідження змін і будь-яких системах (насамперед, соціальних, економічних та політичних), так і сферу його застосування як методу та інструменту відстеження таких змін, виконуючи функцію соціального контролю через інституції громадянського суспільства. Моніторинг в соціально-політичній сфері виступає як технологія відстеження змін в суспільній свідомості щодо соціально-політичної ситуації в країні з одного боку, а з іншого – як спосіб зворотної політичної комунікації між громадянами, владою і політичними суб'єктами, що створює передумови для консенсусної (і навіть партнерської) взаємодії між всіма учасниками політичного процесу. Результати моніторингу соціально-політичної сфери України в умовах воєнного стану вказують на те, що: основними соціально-політичними проблемами для населення України є зниження соціального благополуччя, незадоволеність вітальних потреб, негативні очікування щодо підтримки України з боку західних партнерів; в прийнятті стратегічних управлінських рішень в умовах війни залишається провідна роль Президента України, РНБО і командування ЗСУ, і збільшується вплив стратегічних партнерів України: ЄС, НАТО і США, що вказує на необхідність посилення позиції України у міжнародно-політичному вимірі і розвитку власного (або на партнерських засадах з провідними західними виробниками) виробництва зброї; результати моніторингу вказують на повне переформатування політичного простору України, нові політичні сили, представлені учасниками бойових дій, відомими волонтерами зможуть впливати на прийняття стратегічних рішень щодо відновлення України.
Ключові слова: моніторинг, громадський моніторинг, соціальний контроль, соціально-політична сфера, війна, політичний простір.

Приходько Андрій Володимирович

Динаміка політичного режиму Угорщини: від консолідованої демократії до «гібридності»

УДК 321.011-043.86(439)“20”
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.18>

Приходько Андрій Володимирович
аспірант кафедри політології
і державного управління
Ужгородського національного
університету
вул. Університетська, 14, Ужгород,
Україна
ORCID: 0000-0002-2782-3256

У статті розглядається динаміка політичного режиму у сучасній Угорщині. Вивчено інституційні зміни формату угорського політичного режиму у період після вступу до Європейського Союзу (2004 р.) й до 2023 р. Найбільший демократичний спад в Угорщині зафіксований після 2010 р., коли прем'єр-міністром було обрано Віктора Орбана, а у країні сформувалась однопартійна більшість (ФІДЕС). Висновки отримано на основі комплексного аналізу сучасних «проблемних» моделей демократії та емпіричних даних за моніторинговою програмою Nations in Transit від Freedom House. Доведено, що сучасний політичний режим Угорщини можна позначити як «деконсолідована демократія», «ліберальна демократія» чи «демократія з особливостями». Основними проблемами у функціонуванні угорського політичного режиму у внутрішній політиці залишаються непрозора урядова політика, високий рівень корупції та тиск на свободу медіа. У зовнішній політиці Угорщина за прем'єрства Віктора Орбана демонструє антизахідну риторикою, незважаючи на членство у Європейському Союзі та НАТО. Через значні проблеми з дотриманням демократичних стандартів і демократичних процедур в сучасній Угорщині сформувалась специфічна модель перехідного режиму «орбанізм».

Визначено, що після вступу до Європейського Союзу у 2004 р. Угорщина щороку втрачає у показниках демократичності. Демократична деградація угорського режиму розмістилась на шкалі від стану «консолідованої демократії» до «перехідний/гібридний режим». Угорський режим пройшов три фази трансформації: 1) «режим консолідованої демократії» (2004–2013 рр.) – попередній режим успішно функціонуючої демократії, який зберігся по інерції ще з часів євроатлантичної інтеграції; 2) «напівконсолідований демократичний режим» (2014–2018 рр.) – інституційний демократичний режим, але зі суттєвими проблемами у функціонуванні; 3) «перехідний/гібридний режим» (2019–2023 рр.) – транзитивний політичний режим, в якому зберігаються базові демократичні інститути. «Гібридність» політичного режиму Угорщини тісно пов'язана зі внутрішньою популістською політикою урядів Віктора Орбана та антизахідною риторикою на зовнішньополітичній арені.

Ключові слова: демократичний транзит, Угорщина, консолідована демократія, гібридний режим, Nations in Transit, Freedom House.

Вступ. Системні процеси демократизації, які розпочались після падіння соціалістичних режимів на початку 1990-их рр. у підсумку продемонстрували неоднозначні результати. Більше того, навіть після інтеграції частини найбільш демократично розвинутих країн до європейських структур, раніше успішно інсталювана консолідована демократія поступово починає втрачати у своїй «якості». Сучасна Угорщина серед країн регіону Центральної Європи демонструє найгіршу динаміку політичного режиму, все більше віддаляючись від демократичних стандартів і процедур. «Гібридність» угорського режиму, зафіксована в останні п'ять років безпосередньо пов'язується із консервативно-популістськими урядами Віктора Орбана. Підтвердженням антизахідної риторики багаторічного угорського прем'єра є позиція у російсько-українській війні. Для В. Орбана все більше складається однозначний образ проросійського політика, який звинувачує у війні як українську владу, так й надання допомоги Україні з боку західних партнерів. Вважаємо, що вивчення динаміки політичного режиму сучасної Угорщини дозволить пояснити не тільки регрес демократичності країни, але й шукати можливості повернення Угорщини до демократичного режиму.

Питання трансформації угорського політичного режиму на сучасному етапі є достатньо широко висвітлені у різних галузях наук, передусім політологією. Серед останніх вітчизняних публікацій можемо виділити роботи таких авторів: Н. Бакланова, В. Букач [1], В. Бусленко [3], Н. Бедирова-Сабов [2], В. Грубов, В. Свиначенко [4], Ю. Остапець [5] та інші. Проте у сучасній політології помітний брак робіт, в яких комплексно висвітлюється гібридний стан політичного режиму Угорщини останніх років.

Мета статті. Основною метою статті є визначити динаміку політичного режиму в сучасній Угорщині, починаючи з набуття членства в Європейському Союзі й дотепер. Основний дослідницький акцент зміщується у бік аналізу «ослаблення» демократичних інститутів і зміцнення процесів «гібридності» політичного режиму сучасної Угорщини.

Методи дослідження. Для пояснення динаміки політичного режиму у сучасній Угорщині застосовувалась комплексна методологія політологічного аналізу. На теоретичному рівні з'ясовувались можливі варіації відходу від демократичних стандартів країни, у якій актуальним був попередній режим консолідованої демократії. Це широке питання

визначення моделей деформації демократичного режиму, які розглядаються сучасною компаративною політологією – «ліберальна демократія», «деконсолідація демократії», «демократія з особливостями». На емпіричному рівні ми застосували методологію моніторингу процесів демократичності у рамках програми Nations in Transit (Freedom House). Поєднання теоретичної бази з емпіричними показниками дозволило прослідкувати трансформацію політичного режиму Угорщини з часу інтеграції до Європейського Союзу й дотепер.

Результати. *Послаблення режиму консолідованої демократії: угорські варіації.* Угорщина з самого початку демократичного транзиту продемонструвала значні успіхи на шляху до демократизації. Динаміка трансформаційних процесів протягом 1990-их – початку 2000-их рр. вказувала на структурність переходу до демократії. Угорський демократичний транзит, у більшості можна назвати навіть «шаблонним». Згідно транзитологічних моделей Угорщині вдалося подолати всі труднощі постсоціалізму, пов'язані із лібералізацією, демократизацією та консолідацією демократії, у короткі терміни [10]. Успішний перехід до демократії закріпився вступом Угорщини до Європейського Союзу у 2004 р., що мало сприяти внутрішнім процесам консолідації демократії. Проте головним парадоксом угорської демократії стало її подальше інституційне послаблення, незважаючи на успішне завершення євроатлантичної інтеграції.

Послаблення «якості» демократичного режиму у середовищі країн, які успішно попросились зі соціалістичним минулим визначається низкою інституційних характеристик. На нашу думку, однією з властивостей зниження темпів демократизації є попередній стан політичного режиму консолідованої демократії у країні. Тобто, демократична деградація країни стає чітко помітна в умовах ефективно функціонуючої консолідованої демократії. Другою характеристикою погіршення демократичних показників є зниження ступеню демократичності функціонування окремих політичних інститутів. Передусім, це торкається процесів конституювання, зниження прозорості виборчої системи, підвищення владного тиску на опозицію, боротьба зі свободою ЗМІ та непідконтрольним уряду «третім сектором». Рівень демократичності у країні погіршується у всіх сегментах, що безпосередньо загрожує авторитаризацією політичного режиму. Третьою особливістю зниження демократичності слід визначити зовнішній «західнодемократичний» фактор, який наприкінці 1990-их рр. стимулював демократичні трансформації у перехідних країнах. У випадку центральноєвропейських країн така зовнішньополітична орієнтація часто проявляється у високому рівні євроскептицизму, який у внутрішньополітичному житті підтримується

популістськими та радикальними настроями електорату. Вважаємо, що всі три зазначені характеристики ерозії режиму консолідованої демократії властиві для Угорщини, починаючи з 2010 р.

Для пояснення ерозії демократичного правління в умовах інституційного демократичного режиму використовуються різні категорії. Фарід Захарія використовує термінологію «ліберальна демократія». Політичні еліти обрані на загальнонаціональних виборах, отримавши високу ступінь легітимності, у подальшому відверто зловживають владою. Це проявляється у недотриманні конституційних вимог, як на рівні владної вертикалі, так й прагненні посилити урядовий контроль над громадськістю [14, р. 42]. Наступний підхід пов'язаний із процесами «деконсолідації демократії». На думку Роберто Фоа та Яши Монк, погіршення «якості» функціонування демократичних інститутів ще не призводить до інституційного колапсу демократичного режиму. Найбільшою загрозою консолідованої демократії є обмеження конституційних прав і свобод, передусім, опозиційних політичних сил і суспільних груп [8, р. 8]. Атілла Аг визначає «гібридність» центральноєвропейських режимів через неузгодженість у досягненні демократичного компромісу між елітами та громадськістю. Загальний успіх економічних реформ на шляху до європейської інтеграції не завжди об'єднував суспільство щодо демократичних перспектив країни [6, р. 13]. В окремих країнах, наприклад, Угорщині, консолідація демократичного режиму фактично виявилась «навздогінною» по відношенню до значних економічних успіхів. Зрештою, складнощі з функціонування режиму консолідованої демократії у центральноєвропейському регіоні можна визначити як особливий інституційний тип – «демократія з особливостями» [7]. У цьому випадку «гібридність» політичних режимів пояснюється добою постсоціалізму, труднощами європейської інтеграції та зміцненням популістських урядів. Проблему «якості» функціонування демократичних режимів у сучасній Угорщині необхідно розглядати комплексно із урахуванням відповідних політичних практик.

Західні експерти найчастіше пов'язують погіршення демократичних показників у сучасній Угорщині з політичною постаттю багаторічного прем'єр-міністра Віктора Орбана [9]. Це добре відомий центральноєвропейський політик, який розпочав свою політичну кар'єру ще у 1990-их рр. Як очільник «молодих демократів» ФІДЕС В.Орбан вперше став прем'єр-міністром ще у 1998 р. Саме тоді було сформовано правоцентристський Уряд, який створив альтернативу при владі угорським соціалістам. Повернення В.Орбана до прем'єрського крісла у 2010 р. суттєво відрізнялось від попередньої доби його урядування. Можна виділити дві фундаментальні ознаки орбанівського правління, почина-

ючи з 2010 р. Перша властивість полягає в обмеженні демократичних процедур, що незмінно веде до деконсолідації демократичного режиму. Другою ознакою є зміцнення політичних позицій особисто В.Орбана та його ФІДЕС. У підсумку, в країні протікають процеси авторитаризації влади, що призводить до «гібридності» угорського режиму. Формується специфічна транзитивна модель режиму, яка безпосередньо пов'язана з особистою владою Віктор Орбана – «орбанізм» [4].

Протягом декади перебування при владі ФІДЕС Угорщина опинилась за рамками демократичного режиму, набувши статусу «гібридності». Це нестабільний стан режиму, який максимально відповідає ознакам транзитивного. З одного боку, в Угорщині зберігаються базові демократичні процедури, як наприклад, виборчий процес. Проте результати декількох парламентських виборчих кампаній однозначними переможцями визначають правлячу ФІДЕС, опозиція виглядає відверто слабко. Виключно столиця Будапешт демонструє значний рівень політичної конфронтації з Урядом В. Орбана [10]. З іншого боку, окремі практики угорського уряду з 2010 р. відверто свідчать про виняткову несправність демократичних механізмів. Експерти Freedom House відзначають такі найбільш проблемні позиції «орбанізму»: порушення у конституванні через односторонність у прийнятті нової Конституції 2011 р., зміна виборчого законодавства у 2014 р., яке максимально сприяє зміцненню політичних позицій ФІДЕС, популістський стиль керів-

ництва Віктора Орбана, який суттєво поляризує угорське суспільство та загальна антизахідна риторика [9]. Як результат, з 2010 р. по 2023 р. Угорщина на чолі з прем'єром В.Орбаном не тільки вийшла за рамки демократичного режиму, але й отримала невизначеність демократичних перспектив.

Траєкторії режиму в Угорщині в оцінці Nations in Transit. Світова моніторингова фундація Freedom House залишається однією з провідних у питаннях пояснення складнощів перебігу трансформаційних процесів у світі. У рамках робочих груп Freedom House здійснюється ряд щорічних моніторингових програм з метою визначення рівня свободи у світі (Freedom in the World), свободи Інтернету (Freedom on the Net) та перебігу трансформаційних процесів у регіоні колишніх постсоціалістичних країн (Nations in Transit) [9]. Для визначення динаміки політичного режиму Угорщини проаналізуємо показники моніторингової програми Nations in Transit, яка найбільш комплексно вивчає трансформацію політичних та громадських інститутів серед колишніх соціалістичних автократій. Не конкретизуючи емпіричну методологію, ми, по-перше, аналізуємо дані з часу вступу країни до Європейського Союзу (2004 р.), що є підтвердженням успішно функціонуючого режиму консолідованої демократії; по-друге, визначаємо загальний тип (статус) політичного режиму Угорщини та його зміни, меншою мірою орієнтуючись на рейтингові показники, як от місце країни у загальносвітовому рейтингу демократичності.

Рис. 1. Динаміка політичного режиму Угорщини (2004–2023 рр.)

Джерело: емпіричні дані моніторингової програми Nations in Transit [12]

На основі отриманих емпіричних даних після вступу Угорщини до Європейського Союзу можемо виділити три динамічні фази політичного режиму. Кожна з фаз по-різному відбивається на «якості» функціонування демократичних інститутів, але безальтернативним залишається напрям політичної динаміки – погіршення демократичних показників.

Перша фаза охоплює широкий період з 2004 р. по 2013 р. Це період функціонування в Угорщині **режиму консолідованої демократії**, до якого Угорщина прямувала через нелегке десятиріччя трансформацій 1990-их рр. На першій фазі в Угорщині тільки спадні тенденції демократизації. Країна втрачає у якійсь демократії з року в рік, почавши з високих 84% демократичності у 2004 р., й закінчивши цей період з 67% демократичності у 2013 р. Якщо розглядати найбільш проблемні інститути (процедури), то Угорщина, передусім, втратила у функціонуванні урядових структур та прозорості Уряду (National Democratic Governance), продемонструвала послаблення механізмів боротьби з корупцією (Corruption) та зниження незалежності ЗМІ (Independent Media) [12]. Якщо перші роки демократичної деградації ще можна було у чомусь пов'язати із адаптацією до європейських структур та, загалом, постінтеграційним синдромом. Проте погіршення вказаних трьох індикаторів прослідковується з часу початку прем'єрської каденції Віктора Орбана у 2010 р. Подальше зниження демократичності політичних та громадських інститутів могло б підтвердити тенденційність процесів деконсолідації демократичного режиму.

Друга фаза є короткою і часово включає тільки п'ять років – з 2014 р. по 2018 р. Угорщина підтвердила подальшу деградацію режиму консолідованої демократії. На цій фазі також не було зафіксовано жодного прогресу з демократією, країна тільки втрачала попередні демократичні показники. Це прямо відбилось на зміні типу політичного режиму, адже з 2014 р. Угорщина перемістилась до групи країн з **напівконсолідованим демократичним режимом** [12]. Інституційно Угорщина відповідала стандартам демократичного режиму, проте наявні інституційні проблеми вже не визначали країну як консолідовану демократію. В Угорщині знизили свою демократичність всі показники, проте найбільш проблемними залишались найгірші три попередні (урядові структури, корупція та несвобода медіа), які втрачали у демократичності все більше. Навіть в таких умовах Угорщина зберігала статус демократичної країни. Загрозливо виглядало, що за останній рік моніторингу на другій фазі (2018 р.) країна опинилась на межі виходу з групи демократичних країн – відповідала всього 51% демократичності.

Третя фаза, яка розпочалась з 2019 р. й триває дотепер, підтвердила найгірші прогнози з роз-

витком демократії в Угорщині. Країна виходить за рамки країн з демократичним режимом і опиняється у когорті країн з **транзитивним/гібридним режимом** [12]. Багаторічний Уряд Віктора Орбана та його стратегія на консерватизм й популізм, безперечно, сприяли значним проблемам з функціонуванням ліберально-демократичних механізмів. Непрозора урядова політика та несвобода ЗМІ зберігаються, але справді критичним виглядає показник корупції у країні (передусім, політична корупція). Наразі в Угорщині фактично йде мова про «ліберальну модель демократії» Віктора Орбана, в якій ще зберігаються базові демократичні процедури, наприклад, електоральний процес. Проте наявні значні проблеми у багатьох інших сегментах – тиск на опозицію, комунікація з громадськістю, зростання популізму тощо [13]. Важко спрогнозувати подальшу динаміку угорського режиму, але надважливим залишається не продовжити падіння демократії. Станом за 2023 р. Угорщина зупинилась на позначці всього 43% демократичності.

Необхідно відмітити непростий характер відносин між офіційним Будапештом та Freedom House. З початком звинувачень орбанівського Уряду в узурпації владою з боку експертів Freedom House, близькі до угорського прем'єр-міністра особи навзаєм звинуватили моніторингові програми в необ'єктивності. Головна причина звинувачень полягає у фінансовій підтримці Freedom House від американського мецената угорського походження Джорджа Сороса. Лояльні до В. Орбана ЗМІ та урядовці сформували політичний імідж Дж. Сороса як «ворога» угорського народу. Так, після внесення Угорщини до категорії країн з гібридним режимом речник угорського уряду Золтан Ковач звинуватив Freedom House у фінансовій залежності від Дж. Сороса [11]. За цією логікою будь-які висновки про стан демократії в угорській політиці та суспільстві з боку альтернативних джерел трактуються Будапештом як загроза національній безпеці.

Висновки. Угорщина після падіння соціалістичного правління демонструє неоднозначну динаміку політичного режиму. Вступ країни до Європейського Союзу у 2004 р. підтвердив статус режиму консолідованої демократії. Проте з 2010 р. Угорщина все більше втрачає у демократичності, у підсумку вийшовши за інституційні рамки демократичного режиму. Процеси послаблення демократичних процедур в Угорщині пов'язуються з 14-річним перебуванням на посаді прем'єр-міністра Віктора Орбана. Багаторічний угорський прем'єр сповідує консервативно-популістську внутрішню політику та активно вживає антизахідну риторику у зовнішній політиці. Кризовість демократії та зростання популізму сприяли виникненню в Угорщині специфічної «гібридної» моделі режиму – «орбанізм».

З 2010 р. Угорщина жодного разу не покращила показники демократичності режиму (за моніторинговою програмою Nations in Transit від Freedom House). Угорський режим пройшов три динамічні фази трансформації: погіршення, але збереження демократичного режиму (2010–2013 рр.), перехідний етап, коли Угорщина розвивалась ще в інституційних умовах демократичного режиму (2014–2018 рр.) та втрата Угорщиною статусу демократичного режиму й перехід до «гібридного» стану (2019–2023 рр.). Аналізуючи наявні проблеми з функціонуванням політичних інститутів в Угорщині вчені-політологи використовують різні визначення: «деконсолідація демократії», «іllibеральна демократія», «демократія з особливостями». Незмінним залишається колективний академічний висновок, що проблеми з демократією в сучасній Угорщині носять системний характер.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакланова Н.М., Букач В.М. Прояви політичної антикультури в «молодих демократіях» Центральної та Східної Європи: кейс Угорщини. *Politicus*. 2020. Випуск 1. С. 46–51.
2. Бедирова-Сабов Н.О. Емпіричні вектори режиму консолідованої демократії: універсальний підхід Nations in Transit. *Politicus*. 2018. Випуск 5/6. С. 35–39.
3. Бусленко В.В. Сучасні демократизаційні процеси в Угорщині. *Політичне життя*. 2021. № 3. С. 11–18.
4. Грубов В., Свиначенко В. Угорський «орбанізм» як виклик європейській солідарності. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2022. № 5(2). С. 126–141.
5. Остапеч Ю.О., Радько А.І. Вплив парламентських виборів в Угорщині 2022 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 81–86.
6. Ágh Attila. Decline of Democracy in East-Central Europe: The Last Decade as the Lost Decade in the ECE Democratization. *Journal of Comparative Politics*. 2014. Vol. 7. No. 2, pp. 4–33.
7. Collier David, Levitsky Steven. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*. 1997. Vol. 49. No. 3, pp. 430–451.
8. Foa Roberto, Mounk Yascha. The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*. 2017. Vol. 28. Issue 1, pp. 5–15.
9. Freedom House. Reports. URL: <https://freedomhouse.org/reports>.
10. Haydanka Y. Trajectories of Democratic Transits in the Visegrad Group: Between Theory and Practice. *Europolity*. 2021. Vol. 15. Issue 1, pp. 177–203.
11. Janjevic Darko. Orban 'dropped any pretense' of respecting rules. *Deutsche Welle*. 05.06.2020. URL: <https://www.dw.com/en/hungarys-orban-dropped-any-pretense-of-respecting-institutions-freedom-house-reports/a-53353596>.
12. Nations in Transit. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>.
13. Seongcheol Kim. 'Illiberal Democracy' after Post-Democracy: Revisiting the Case of Hungary. *The Political Quarterly*. 2023. Vol. 94, Issue 3, pp. 437–444.
14. Zakaria Fareed. The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*. 1997. Vol. 76. Issue 6, pp. 22–43.

REFERENCES:

1. Baklanova N.M., Bukach V.M. (2020). Proiavy politychnoi antykultury v «molodykh demokratiakh» Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: keis Uhorshchyny [Manifestations of political anticulture in the “young democracies” of Central and Eastern Europe: the case of Hungary]. *Politicus*, no. 1, pp. 46–51 [in Ukrainian].
2. Bedyrova-Sabov N.O. (2018). Empirychni vektory rezhymu konsolidovanoi demokratii: universalnyi pidkhid Nations in Transit [Empirical Vectors of the Consolidated Democracy Regime in Hungary: Universal Approach of the Nations in Transit]. *Politicus*, no. 5/6, pp. 35–39 [in Ukrainian].
3. Buslenko V.V. (2021). Suchasni demokratyzatsiini protsesy v Uhorshchyni [Modern Democratization Processes in Hungary]. *Political life*, no. 3, pp. 11–18 [in Ukrainian].
4. Hrubov V., Svyarenko V. (2022). Uhorskyi «orbanizm» yak vyklyk yevropeiskii solidarnosti [Hungarian «Orbanism» As Challenge to European Solidarity]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, no. 5(2), pp. 126–141 [in Ukrainian].
5. Ostapets Yu.O., Radko A.I. (2023). Vplyv parlamentskykh vyboriv v Uhorshchyni 2022 roku na aktorny sklad ta konfigurationsiiu partiinoi systemy [The Impact of the 2022 Parliamentary Elections in Hungary on the Cast and Party System Configuration]. *Regional studies*, no. 32, pp. 81–86 [in Ukrainian].
6. Ágh, Attila (2014). Decline of Democracy in East-Central Europe: The Last Decade as the Lost Decade in the ECE Democratization. *Journal of Comparative Politics*, vol. 7, no. 2, pp. 4–33 [in English].
7. Collier, David, Levitsky, Steven (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, vol. 49, no. 3, pp. 430–451 [in English].
8. Foa, Roberto, Mounk, Yascha (2017). The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy*, vol. 28, issue 1, pp. 5–15 [in English].
9. Freedom House. Reports. URL: <https://freedomhouse.org/reports> [in English].
10. Haydanka, Yevheniy (2021). Trajectories of Democratic Transits in the Visegrad Group: Between Theory and Practice. *Europolity*, vol. 15, issue 1, pp. 177–203 [in English].
11. Janjevic, Darko (05.06.2020). Orban 'dropped any pretense' of respecting rules. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/en/hungarys-orban-dropped-any-pretense-of-respecting-institutions-freedom-house-reports/a-53353596> [in English].
12. Nations in Transit. Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit> [in English].
13. Seongcheol, Kim (2023). 'Illiberal Democracy' after Post-Democracy: Revisiting the Case of Hungary. *The Political Quarterly*, vol. 94, issue 3, pp. 437–444 [in English].
14. Zakaria, Fareed (1997). The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, vol. 76, issue 6, pp. 22–43 [in English].

Dynamics of political regime in Hungary: from consolidated democracy to “hybridity”

Prykhodko Andrii Volodymyrovych

Postgraduate Student at the Department
of Political Science and State
Administration
Uzhhorod National University
Universitetska str., 14, Uzhhorod, Ukraine
ORCID: 0000-0002-2782-3256

The article analyzes the changes in the current political regime in Hungary. It focuses on the institutional changes in the Hungarian political system after joining the European Union in 2004 and up to 2023. The study highlights a significant decline of democracy in Hungary, particularly after 2010 when Viktor Orbán became Prime Minister and his party, FIDESZ, gained a single-party majority. The conclusions are drawn from a comprehensive analysis of contemporary “problematic” democracy models and empirical indicators from the Nations in Transit monitoring program by Freedom House.

The current political regime in Hungary has been characterized as a „deconsolidated democracy”, “illiberal democracy”, or “democracy with features”. The main issues in Hungary’s domestic politics include non-transparent government policies, high levels of corruption, and limitations on media freedom. In foreign policy, Prime Minister Viktor Orbán’s Government has displayed anti-Western rhetoric, despite Hungary’s membership in the European Union and NATO. Due to significant challenges in upholding democratic standards and procedures, Hungary has developed a specific model of transitional regime called “Orbanism”.

Since joining the European Union in 2004, Hungary has experienced a decline in democracy each year. The Hungarian regime has been categorized into three phases: 1) “Consolidated democracy regime” (2004–2013) – a highly developed democratic regime preserved since Euro-Atlantic integration; 2) “Semi-consolidated democratic regime” (2014–2018) – an institutional democratic regime with significant problems on practice; 3) “Transitional/Hybrid regime” (2019–2023) – a transitive political regime on basic democratic institutions. The “hybridity” of Hungary’s political regime is closely related to the internal populist politics of Viktor Orbán’s Government and anti-Western rhetoric in the foreign policy arena.

Key words: democratic transit, Hungary, consolidated democracy, hybrid regime, Nations in Transit, Freedom House.

Чупрій Леонід Васильович
Хачатуров Дмитро Костянтинович
Паламаренко Олексій Сергійович

Цінності, владоутворюючі ресурси та чинники формування громадянського суспільства

УДК 323.21
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.19>

Чупрій Леонід Васильович
доктор політичних наук, професор,
старший науковий співробітник
НДЦ «Інститут соціально-правових та політичних досліджень імені О. Яременка»,
професор кафедри психології,
педагогіки та суспільних дисциплін
Державного податкового університету
вул. Університетська, 23, Ірпінь,
Київська область, Україна
ORCID: 0000-0002-4965-2750

Хачатуров Дмитро Костянтинович
аспірант
Європейського університету
бульвар академіка Вернадського, 16В,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0009-9704-7318

Паламаренко Олексій Сергійович
аспірант
Європейського університету
бульвар академіка Вернадського, 16В,
Київ, Україна
ORCID: 0009-0001-6224-1850

Стаття присвячена дослідженню цінностей, владоутворюючих ресурсів та чинників формування громадянського суспільства. У дослідженні застосовано низку методів, зокрема історичний, структурно-функціональний, нормативно-ціннісний методи, а також методи аналізу і синтезу. Аналізуються етапи розвитку громадянського суспільства. Зазначається, що філософське визначення "громадянського суспільства" було введено в наукову теорію ще Аристотелем, який відзначає, що істинне громадянство існує лише там, де верховна влада діє в інтересах загального блага. Вказується, що в період Нового часу, зокрема, епохи Відродження видатний італійський мислитель Н.Макіавеллі сформулював теорію, відповідно до якої громадянське суспільство розглядалося як сукупність інтересів – класових, станових, партійних, однак в такому суспільстві були відсутні передумови для демократії. Підкреслюється, що більшість сучасних дослідників солідарні у тому, що поняття громадянське суспільство стосується неполітичної частини суспільної системи. Акцентується увага на тому, що громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, які захищені необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності. Вказується що ключовими цінностями громадянського суспільства є громадянські права і свободи, політичні права, соціальні права громадян. Зазначається, що владоутворюючими ресурсами громадянського суспільства є суверенітет народу стосовно державної влади; право на формування політичних партій, суспільних рухів; ринкова економіка; право приватної власності; формування складу політичної еліти через політичні вибори. Аналізуються основні моделі відносин, що встановлюються між державою і громадянським суспільством.

Ключові слова: громадянське суспільство, цінності, держава, влада, права і свободи людини, самоорганізація.

Постановка проблеми. Україна сьогодні переживає повномасштабне російське вторгнення, що принесло значні страждання українському народові. Проте в цих умовах значно посилюється рівень самоорганізації українського суспільства. Одним із головних показників зміцнення громадянського суспільства в Україні є розуміння громадянами особистої відповідальності за стан суспільного життя: в економічній, політичній, соціальній та насамперед оборонній сферах. Сьогодні більшість населення України усвідомлює, що саме їм, громадянам, належить вирішальна роль у виконанні законів, що прагнення змінити державу не можна покладати лише на політиків. Лише об'єднавшись всі українці зможуть дати гідну відсіч російському агресорові і повернути тимчасово окуповані території. І саме завдяки волонтерському руху, який був особливо активним на початку російського вторгнення, ми змогли значно допомогти Збройним силам України у протистоянні з російським агресором.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню громадянського суспільства присвячені роботи М. Братасюк, Ю. Габермаса, Дж. Кіна,

Р. Патнама, Н. Розенблюма. А. Карася, М. Кравчука, М. Козюбри, А. Крижановського, В. Кременя, О. Корнієвського, І. Кресіної, М. Михальченко, Л. Нагорної, М. Обушного, В. Полохало, Р. Сакви, Г. Симона, Ж. Сапіра, Ф. Рудича, С. Телешуна, В. Яблонського, Ю. Шайгородського, В. Череватюк та ін. Певні аспекти громадянського суспільства аналізували такі дослідники як В. Баркова, М. Бунік, А. Грамчук, В. Кратюк, О. Майданник, Ф. Медвідь, В. Сукачов, Ю. Узун, В. Цвих, Г. Щедрова тощо. Попри велику увагу науковців до проблем формування громадянського суспільства, цілий ряд питань потребують подальшого розвитку і концептуалізації.

Формулювання мети статті. Проаналізувати основні цінності, владоутворюючі ресурси та чинники формування громадянського суспільства, що досліджуються в сучасній політичній науці.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано низку методів, зокрема історичний, структурно-функціональний, нормативно-ціннісний методи, а також методи аналізу і синтезу.

Виклад основного матеріалу. Для найповнішого сучасного трактування поняття «громадян-

ське суспільство», його історико-філософської легітимності необхідно враховувати етапи його історичного розвитку. Філософське визначення «громадянського суспільства» було введено в наукову теорію ще Арістотелем. За твердженням видатного мислителя, перш ніж визначати поняття «держава», слід з'ясувати сутність поняття «громадянин», бо держава є не що інше як сукупність громадян, громадянське суспільство [1, с. 5].

В період Нового часу, зокрема, епохи Відродження видатний італійський мислитель Н. Макіавеллі сформулював теорію, відповідно до якої громадянське суспільство розглядалося як сукупність інтересів – класових, станових, партійних. Однак в такому суспільстві були відсутні передумови для демократії, тому що остання вимагає від народу належної етичної основи – благородства, честі, відповідальності у всьому, що належить до захисту суспільного інтересу і тим більше республіканського ладу. Причину соціальних і державних змін Н. Макіавеллі вбачає у викривленні суспільної моралі. Суспільство, вражене споживанням, яке лише в цьому вбачає своє благополуччя, не здатне ані створити республіканську форму правління, ані тим більше захистити її. Пасивне суспільство, яке зрідка відгукується на супротив непосильному гніту, не може вважатися громадянським [4, с. 36].

Поступово у суспільних науках почали вирізняти класичні та новітні інтерпретації категорії «громадянське суспільство». В основі класичних інтерпретацій громадянського суспільства лежать ідеї Дж. Локка, А. Де Токвіля та Г. Гегеля [8].

1. Локкіанська інтерпретація громадянського суспільства передбачає протиставлення природного та громадянського стану суспільства; особа веде себе одним чином у приватному житті і іншим чином – у суспільному.

2. В гегелівській інтерпретації громадянське суспільство розглядається як наслідок утвердження індивідуалістичної свідомості та правової державою.

3. За токвілівською інтерпретацією передумовою перетворення суспільства на громадянське вважається діяльність громадян у рамках асоціацій.

У сучасній політичній науці існує велика кількість визначень поняття «громадянське суспільство». Тому, перш ніж приступити до аналізу визначень, можна виокремити спільні складові цих концепцій. По-перше, всі без винятку вчені солідарні у тому, що поняття громадянське суспільство стосується неполітичної частини суспільної системи. Це суспільство, яке має певні ознаки і якісні характеристики. Помилково вважати кожне суспільство громадянським. По-друге, громадянське суспільство кожної з держав еволюціонує у часі і має певні часові та національні різновиди. По-третє, струк-

турно громадянське суспільство є частиною соціальної (соціетальної) сфери суспільного життя і у зародковому стані є у кожній країні, однак має різні «розміри», які й визначають появу тих чи інших політичних режимів.

Відомий фахівець у галузі транзитології, американський політолог Ф. Шміттер під громадянським суспільством розуміє сукупність чи систему самоорганізуючих посередницьких груп, які, по-перше, відносно незалежні як від органів державної влади, так і від недержавних суб'єктів виробництва і відтворення (фірма, сім'я); по-друге, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту (досягнення) своїх інтересів та мети; по-третє, не прагнуть підмінити собою ні державні структури, ні приватних виробників чи перейняти на себе функції з управління політиєю в цілому; по-четверте, згодні діяти в межах вже існуючих «громадських» або правових норм [9].

Ще один відомий дослідник феномену «громадянське суспільство» Ч. Тейлор – вживає дане поняття щонайменше у трьох значеннях:

1) громадянське суспільство – сукупність незалежних від держави громадських організацій, які утворюють так званий «третій сектор»;

2) громадянське суспільство – вся соціальна сфера, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій;

3) громадянське суспільство – фактор впливу на державну політику, який створюється сукупністю груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві [10, с. 130].

Слід зазначити, що поняття громадянське суспільство характеризує плюралістичний тип відносин, організації і захисту групових інтересів та стосунків асоціацій громадян з державою, що істотно відрізняється від двох інших типів – клієнтелізму та корпоратизму. організаційний плюралізм здатний перетворити людей, що мають спільні групові інтереси, на суб'єктів суспільного і політичного життя. Саме він забезпечує можливість активного громадського життя і веде до утворення партій, які є наступною ланкою представництва специфічних групових інтересів та їх захисту політичними засобами.

Аналізуючи основні цінності громадянського суспільства, слід виділити такі:

1. Громадянські права і свободи – права і свободи, що визначають правовий статус громадянина з погляду можливостей його участі в усіх сферах життя суспільства і держави. До них належать права на: життя, свободу та особисту недоторканність; повагу їх гідності; недоторканність житла; таємницю листування, телефонних розмов, іншої кореспонденції; свободу пересування і вільний вибір місця проживання [5, с. 110].

2. Політичні права – права громадян брати участь у політичному житті своєї країни, зокрема

у здійсненні безпосередньої демократії, державної влади, місцевого самоврядування тощо. Наявність цих прав, їх обсяг, повнота, системність, реальність, гарантованість є показниками демократизму суспільства і держави, державного і суспільного ладу, статусу особи в суспільстві й державі [5, с. 110].

3. Соціальні права громадян – права людини і громадянина у соціальній сфері, що полягають у набутті соціальних благ, володінні, користуванні й розпоряджанні ними та їх захисті або вчиненні певних дій у цій сфері. До соціальних прав належать права на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на житло, на достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування та ін. сукупність цих прав становить систему соціального права. За допомогою цього права реалізується соціальна функція держави [5, с. 111].

Цінності неможливо захищати без «владотворюючих ресурсів» – атрибутів, володіння якими збільшує можливості впливу власника на інших індивідів або групи. За Дж. Сарторі, владотворюючі ресурси – «це міра і характер контролюючої влади, яку мають групи чисельністю не менше половини» [4, с. 120].

Владотворюючі ресурси громадянського суспільства такі:

1) суверенітет народу стосовно державної влади;

2) право на формування політичних партій, суспільних рухів, народних фронтів, страйкових комітетів. Ці права закріплюються в конституції як права органів, чиє призначення – опонувати державній владі;

3) ринкова економіка;

4) право приватної власності, чим забезпечується незалежність громадян від держави як від монопольного власника на засоби виробництва, який регламентує робочий час, зарплатню, її виплату чи невиплату і як наслідок, забезпечення дотримання прав людини, формування середнього класу, економічної еліти, яка діє через інститут лобіювання.

5) формування складу політичної еліти через політичні вибори;

6) володіння прерогативою визначати легітимність політичної влади в кожен конкретний момент політичного процесу [4, с. 123].

Також слід зазначити, що умовою розвитку громадянського суспільства, є, по-перше, високий рівень політичної інституціоналізації та, по-друге, високий рівень соціально-економічного розвитку. Без політичної інституціоналізації чи соціально-економічного розвитку навіть мобілізоване громадянське суспільство буде, найпевніше, своєрідним непередбачуваним, а отже, потенційно дестабілізуючим чинником.

Громадянське суспільство не виникає у позадержавному просторі. Воно може сформуватися лише у процесі діалогу з державою. Як і права людини мають своє джерело у їх порушенні і загрозі, так і громадянське суспільство може виникнути лише як реакція на певні загрози (утиски) з боку держави або ж для артикуляції інтересів громадян, але знову ж таки перед державою. Зрозуміло, що створити всі викладені вище умови неможливо без втручання держави. Тому доречно сформулювати універсальні характеристики ролі держави у створенні передумов для становлення громадянського суспільства [2, с. 380]:

1) створення державою умов для формування в країні міцної соціальної бази громадянського суспільства – стійкого і самодостатнього середнього класу з відповідною свідомістю, політичною поведінкою і типом політичної культури;

2) формування нормативно-правової бази для діяльності громадських організацій в країні;

3) чітке дотримання державою принципу «рівності усіх перед законом», який би виключав або обмежував розвиток в країні корупційних процесів;

4) утвердження в суспільстві базових цінностей демократії, незалежної і справедливої судової системи, чітке дотримання норм виборчого законодавства;

5) проведення в країні осмисленої державної молодіжної політики, що розглядала б молодь як стратегічний резерв демократичних перетворень в країні;

6) культивування в суспільстві переваг толерантної поведінки – основи створення морального середовища для формування громадянського суспільства.

Тобто при визначенні ролі держави йдеться про систему опосередкованих впливів та засобів, запроваджуваних державою, які б активізували процеси самоорганізації суспільства. Тому політика держави має спрямовуватися на те, щоб створити умови для встановлення клімату довіри між державою та суспільством, толерантного середовища функціонування і розвитку демократичної соціально-політичної системи. Тобто йдеться про системоутворюючі ознаки громадянського суспільства, що передбачає: високий рівень самоорганізації, особливий якісний стан громадських зв'язків і соціальних взаємодій (інтеракцій), вільну і добровільну участь в громадських справах, наявність реальних громадянських прав і свобод, саме становлення людини як громадянина [2, с. 380].

Але за будь-яких обставин реалізація матеріальних і духовних інтересів, яка ставиться за мету громадянської активності, дозволяє розглядати громадянське суспільство як об'єднання людей, зацікавлених у забезпеченні достойного життя для кожної людини зокрема. Проте ідентичність

людини неминуче доповнюється тими рольовими навантаженнями, які виражають той чи інший «модус» громадянськості і, по-своєму характеризують певний тип відносин громадянського суспільства з державою. Кожного разу, залежно від розв'язання завдань взаємодія держави з громадянським суспільством набуває певної форми, створюючи соціальні простори зі специфічними структурними, організаційними та процесуальними характеристиками.

Конкретні форми активності обумовлені типом політичного режиму. У тоталітарній державі можливість несанкціонованої державою політичної активності повністю виключається. В авторитарній державі політична активність регулюється і контролюється державою. В демократичній – політична активність виявляється у діяльності партій, рухів, груп інтересів, в електоральній активності громадян.

Слід зазначити, що держава як політичний інститут, визначаючи статус членів громадянського суспільства, реально взаємодіє лише з найактивнішою його частиною в особі політично активного населення. Відтак умови самозбереження і саморозвитку громадянського суспільства вимагають від неї відповідних зусиль з організаційно-політичного закріплення гарантій плюралізму і надання усім громадянам можливості самовираження, ідейної, економічної та правової конкуренції. Звідси й необхідність захисту права приватної власності, а також недержавних структур у різних сферах суспільства. Якщо цей бік діяльності держави щодо громадянського суспільства не задовольняється, превалюють політичні форми його самопрезентації, що характерно для перехідних або нестабільних держав. Водночас це вказує на недосконалість демократії. Крім того, політичні форми самопрезентації призводять, як правило, до загострення екстремізму, що стримує розвиток демократії, бо політика уряду стає популістською або реакційною.

Інша модель відносин встановлюється між державою і громадянським суспільством, коли держава має за мету не владу, а управління – регулювання соціальних взаємовідносин людей. У цьому випадку держава виступає як орган макроуправління, який керується загальнонаціональними завданнями, а не як центр владування. Тому у цьому випадку відносини держава – громадянське суспільство є відносинами партнерства. Громадянське суспільство у цьому випадку представлене людьми, які вступають в асоціацію одне з одним не для діалогу з владою, а заради реалізації власних інтересів на основі саморегуляції та самоорганізації. Держава як орган макроуправління виконує роль інтегратора соціуму тільки у поєднанні з процесами самоорганізації та саморегуляції тих чи інших соціальних груп. У цьому

аспекті громадянське суспільство набуває статусу конституційованого партнера держави. Відтак можливості самодіяльності громадян безпосередньо залежать від структури, кадрового і ресурсного оснащення органів управління, тобто бюрократії. Держава ж встановлює для взаємодії з громадянським суспільством універсальний критерій взаємовідносин – законність [7, с. 35].

Слід звернути увагу на одну з можливих крайнощів у розвитку громадянських відносин. Підміна у ряді випадків державно-владних відносин неформалізованими громадянськими стосунками може мати небезпечні наслідки. Ця загроза виникає насамперед у перехідних країнах, де держава часто слабка і неспроможна розв'язувати важливі суспільні проблеми. У цьому випадку розвивається «квазігромадянське суспільство», яке перебирає на себе значну частину державно-владних функцій і виступає конкуруючим суб'єктом щодо офіційної державної влади. На думку дослідника Л. Чупрія, «квазігромадянське суспільство» нічим не відрізняється від класичної теоретичної моделі «нормального» громадянського суспільства. Однак відмінність полягає в тому, що нормальне громадянське суспільство завжди взаємодіє з державою через легітимні канали, тоді як «квазігромадянське» – навпаки. В результаті виникає своєрідне подвоєння держави, коли поряд з офіційною постає «тіньова» держава, зазвичай заснована на корупції, яка обслуговує неструктуровані чи структуровані нелегально спільноти людей в обмін на відповідні послуги [6, с. 467].

Отже, громадянське суспільство – це рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Подібна якість суспільства можлива лише за умови наявності повного набору громадських організацій, створених «знизу» та легітимних інструментів, які у своїй взаємодії забезпечують доступ суспільства до формування державної політики та політичних рішень [2, с. 379].

Однак категоричність думки щодо неможливості розбудови громадянського суспільства, на наш погляд, не виключає можливості стимулювати його створення через цілеспрямоване розширення норм та процедур, які уможливають широкий доступ громадян до продукування та прийняття політичних рішень.

І, нарешті, останньою властивістю громадянського суспільства, яка безпосередньо впливає з визнання поряд із державною недержавної сфери, тобто тієї сфери, де формується і розвивається громадянське суспільство, є наявність самоврядних органів, які діють на основі самоорганізації за територіальною ознакою, тобто здатні до утворення на вільній основі різноманітних структур, які б сприяли реалізації, забезпеченню чи захисту конкретних інтересів.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що поняття громадянське суспільство характеризує плюралістичний тип відносин, організації і захисту групових інтересів та стосунків асоціацій громадян з державою, що істотно відрізняється від двох інших типів – клієнтелізму та корпоратизму. Організаційний плюралізм здатний перетворити людей, що мають спільні групові інтереси, на суб'єктів суспільного і політичного життя. Саме він забезпечує можливість активного громадського життя і веде до утворення партій, які є наступною ланкою представництва специфічних групових інтересів та їх захисту політичними засобами.

Вказується що ключовими цінностями громадянського суспільства є громадянські права і свободи, політичні права, соціальні права громадян. Зазначається, що владоутворюючими ресурсами громадянського суспільства є суверенітет народу стосовно державної влади; право на формування політичних партій, суспільних рухів, тощо; ринкова економіка; право приватної власності; формування складу політичної еліти через політичні вибори.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
2. Кресіна І. О. Держава і громадянське суспільство: проблеми взаємодії. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2013. Вип. 62. С. 378–383.
3. Нікколо Мак'явеллі. Флорентійські хроніки. Державець. Переклад з італійської: Анатоль Перепадя. Київ: Основи, 1998. 492 с.
4. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. Пер. з 2-го англ. вид. Київ, 2001. 224 с.
5. Разметаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: до постановки питання. *Юридичний вісник*. 2006. № 1. С. 110–113.
6. Чупрій Л.В., Гай-Нижник П.П. Національні інтереси, національні цінності та національні цілі як структуроформуючі чинники політики національної безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2014. № 84(5). С. 465–471.
7. Фрицький О., Соловйова І. Державна влада в Україні як конституційно-правовий інститут. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 1. С. 34–41.
8. Hegel G.W.F. (2001). *Philosophy of Right*. Batoche Books Kitchener. 281 s.
9. Schmitter, Philippe C., and Marc Blecher. (2021). *Politics as a Science: a prolegomenon*. London: Routledge. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/40044/9780367469498_text.pdf?sequence=1&isallowed=y

Routledge. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/40044/9780367469498_text.pdf?sequence=1&isallowed=y

10. Taylor, Charles (1982). «The Diversity of Goods». in Sen, Amartya; Williams, Bernard (eds.). *Utilitarianism and Beyond*. cambridge: cambridge University press. pp. 129–144.

REFERENCES:

1. Aristotel (2000). *Polityka [policy]*. per. z davnohr. ta peredm. O. Kysliuka. K.: Osnovy. 239 s. [in Ukrainian].
2. Kresina, I. (2013). *Derzhava i hromadianske suspilstvo: problemy vzaiemodii [The state and civil society: problems of interaction]*. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*. Vyp. 62. S. 378–383. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2013_62_61 [in Ukrainian].
3. Makiavelli, N. (1998). *Florentiiski khroniky. Derzhavets [Florentine chronicles. The ruler]*. pereklad z italiiskoi: anatul perepadia. Kyiv: osnovy, 492 s. [in Ukrainian].
4. Captopi, Dzh. (2001). *Porivnialna konstytutsiina inzheneriia: Doslidzhennia struktur, motyviv i rezultativ [comparative constitutional engineering: a Study of Structures, Motives, and Results]*. per. z 2-ho anh. vyd. Kyiv. 224 s. [in Ukrainian].
5. Razmietaieva Yu.S. (2006). *Prava liudyny yak fundamentalna tsinnist hromadianskoho suspilstva: do postanovky pytannia [Human rights as a fundamental value of civil society: before posing the question]*. *Yurydychnyi visnyk*. № 1. S. 110–113. [in Ukrainian].
6. Chuprii L.V., Hai-Nyzhnyk p.p. (2014). *Natsionalni interecy, natsionalni tsinnosti ta natsionalni tsili yak ctруктуроformuiuchi chynnyky polityky natsionalnoi bezpeky [National interests, national values and national goals as structuring factors of national security policy]*. *Hileia: naukovyi visnyk*. № 84(5). pp. 465–471. [in Ukrainian].
7. Frytskyi O., Soloviova I. (1998). *Derzhavna vlada v Ukraini yak konstytutsiino-pravovyi instytut [State power in Ukraine as a constitutional and legal institution]*. *Visnyk akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 1998. S. 34–41. [in Ukrainian].
8. Hegel G.W.F. (2001). *Philosophy of Right*. Batoche Books Kitchener. 281 s.
9. Schmitter, Philippe C., and Marc Blecher. (2021). *Politics as a Science: a prolegomenon*. London: Routledge. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/40044/9780367469498_text.pdf?sequence=1&isallowed=y
10. Taylor, Charles (1982). «The Diversity of Goods». in Sen, Amartya; Williams, Bernard (eds.). *Utilitarianism and Beyond*. cambridge: cambridge University press. pp. 129–144.

Values, governing people and factors of the formation of civil society

Chupriy Leonid Vasyliovych

Doctor of Political Sciences, Professor,
Senior Research Fellow
NDC "Institute of Socio-Legal and Political
Research named after O. Yaremenko",
Professor at the Department
of Psychology, Pedagogy and Social
Disciplines
State Tax University
University str., 23, Irpin, Kyiv region,
Ukraine
ORCID: 0000-0002-4965-2750

Khachaturov Dmytro Kostyantynovich

Postgraduate Student
European University
Academician Vernadskyi Boulevard, 16V,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0009-9704-7318

Palamarenko Oleksiy Serhiyovych

Postgraduate Student
European University
Academician Vernadskyi Boulevard, 16V,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0009-0001-6224-1850

The article is devoted to the study of values, power-generating resources and factors of the formation of civil society. The research uses a number of methods, including historical, structural-functional, normative-value methods, as well as methods of analysis and synthesis. The stages of civil society development are analyzed. It is noted that the philosophical definition of «civil society» was introduced into the scientific theory by apictotel, who noted that true citizenship exists only where the educational authority acts in intepecah of the common good. It is indicated that in the period of the New age, the age of awakening, the outstanding Italian thinker N. Machiavelli formulated a theory according to which civil society looked at it as a whole. There were intellectuals – clansmen, men, and women, but in such a society there were no guidelines for democracy. It is emphasized that the majority of modern researchers agree that the concept of civil society is a non-political part of the social system. Emphasis is placed on the fact that civil society is a form of communication, interaction, spontaneous organization and social development of free individuals in voluntarily formed associations and which are protected by the necessary laws from direct interference and regulation on the part of the state and in which civic values are respected. It is indicated that the key values of civil society are civil rights and freedoms, political rights, and social rights of citizens. It is noted that the power-forming members of the civil society are the superintendent of the central government; support for the formation of political parties, social movements, etc.; private property; formation of the structure of the political elite through political elections. The main models of relations established between the state and civil society are analyzed.

Key words: civil society, values, money, civil rights and freedoms, self-organization.

Шкуро Антон Сергійович

Національна безпека України та місце Президента в її реалізації

УДК 342.514/.516:351.746.1](477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.20>

Шкуро Антон Сергійович
кандидат політичних наук
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
вул. Кафедральна, 2, Чернівці, Україна
ORCID: 0009-0001-7271-1894

Метою статті є дослідження особливостей законодавчого трактування функцій та повноважень Президента України в сфері національної безпеки.

Формат співіснування в безпечному середовищі набув настільки необхідних ракурсів, що подальший розвиток суспільств без захисту прав і інтересів на глобальному чи персональному рівнях немає змісту. Це виражається в комплексному понятті, яке в науковому та в політичному обігу прийнято називати як «національна безпека». Вона становить цілу сукупність дій і методів, на державному рівні, що покликани забезпечити відчуття захищеності громадян, суспільств, держав.

Аналіз наукових обґрунтувань сутності національної безпеки показує, що основним акцентом у даному випадку виступає саме прагнення до збереження чи захисту. Але наявних напрацювань у цій сфері ще недостатньо для повноцінного погляду на проблему гарантування безпеки у межах державної політики. Закономірно, що події, які відбуваються в Україні стимулюють до детального осмислення феномену національної безпеки. Перед державою постали нові загрози не лише ззовні, але й з середини, які потребують роз'яснень.

Перед науковою спільнотою з'явилися нові виклики, серед яких потрібно виокремити ефективну сукупність державних структур, що забезпечать належний рівень захисту прав і свобод громадян, кордонів, суверенітету держави і т.д. Незаперечною у цьому контексті залишається роль Президента України, як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. На нього покладається більша частина конституційних повноважень саме в сфері забезпечення національної безпеки і оборони. Перед інститутом президентства постав ряд питань щодо реалізації державної політики гарантування національної безпеки. Водночас важливим залишається і аспект реалізації Стратегії національної безпеки, положення якої фактично пристосовані до умов воєнного стану.

Опираючись на конституційні норми та положення чинних нормативно-правових актів, Президент сьогодні виконує одну з найосновніших функцій захисту держави в боротьбі з агресією РФ проти України. Саме тому слід ще більше звернути увагу на те, що може здійснювати інститут президентства в сфері національної безпеки, а що ще потребує вдосконалень. Результати дослідження можуть сформувати комплекс уявлень про те наскільки достатнім є інструментарій інституту президентства у сфері національної безпеки і оборони.

Ключові слова: інститут президентства, Президент, національна безпека, Конституція України, Стратегія національної безпеки, захист.

Вступ. В сучасних реаліях сектор безпеки постав перед українським суспільством в новій проєкції, який безпосередньо впливає на стабільність не лише в Україні, але й далеко за її межами. Донедавна така думка могла вважатись утопічною, проте нинішні події, які відбуваються в Україні, свідчать, що глобальна безпека повністю залежить від цивілізованих міждержавних відносин, незалежно від геополітичних чи навіть соціокультурних критеріїв. Теоретико-методологічна база у вирішенні даної проблеми є недостатньою для повноцінного наукового бачення, але наразі перебуває у стані перманентного вдосконалення.

На жаль, після початку російської гібридної агресії у 2014 р. українська безпека набула чітко окреслених форм та потребувала ґрунтовного осмислення в теоретичній та практичній площинах. А після початку широкомасштабної війни РФ проти України у лютому 2022 р., інтерес науковців активізувався у частині вивчення питань про функції та механізми реалізації президентської влади в умовах війни, зі збільшенням його повноважень у сфері керівництва органами, що забезпечують

національну безпеку та оборону нашої держави. Доцільність аналізу президентських повноважень у гарантуванні національної безпеки спричинена введенням в Україні особливого правового режиму воєнного стану, що стало відправною точкою в новій комунікації Президента і сектору національної безпеки.

Проблеми, які вже виникли у сфері національної безпеки, сьогодні вийшли за межі традиційних уявлень і методів. У науковому середовищі існує ряд пояснень тих загроз, які виникли ззовні. Серед них – геополітичне становище України, що спонукає до зазіхання на територіальну цілісність України під приводом відновлення історичної справедливості та нав'язуванням амбіцій в питаннях національної ідентичності. Важливо у даному ракурсі підкреслити роль і місце інституту президентства в Україні, який має безпосередній вплив на формування безпекового середовища в державі.

Доволі виправданим, у даному контексті виступає й питання дослідження Стратегії національної безпеки України, в якій містяться основні принципи

захисту інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Разом із тим, незалежно від національних викликів, які стоять перед Україною, безпека виступає сьогодні необхідністю і навіть глобальною проблемою в існуванні людства та потребує сучасних осмислень з урахуванням взаємовідносин особистості, суспільства та держави.

Мета та завдання. Окреслити законодавче трактування функцій інституту президентства у сфері національної безпеки. Досяжність даної мети є реальною при виконанні таких завдань: проаналізувати наявні дефініції у сфері національної безпеки; обґрунтувати наукові позиції, які розкривають зміст досліджуваного явища; структурувати конституційні та нормативно-правові повноваження, які покладені на Президента; розкрити зміст функцій глави держави у сфері безпеки.

Методи дослідження. Вважаємо, що необхідним і обґрунтованим при дослідженні питань національної безпеки, є методологічний інструментарій, який ґрунтується на засадах системного аналізу нормативно-правової бази, що регламентує комплекс повноважень інституту президентства. Актуальним, у відповідності до предмету нашої статті, є аналіз складних умов та суспільних процесів, які відбуваються в Україні. Важливою для досягнення результатів є систематизація наявного категоріального апарату та його розмежування методом дедукції. Комплексний підхід при використанні вищезазначеної методології дозволить сформулювати наблизений до наукової істини результат та надати ряд ефективних рекомендацій, які в подальшому можуть бути імplementовані в національну політику.

Результати. При розгляді поняття національної безпеки слід скористатись методами дедукції з поступовим висвітленням категоріально-понятійного апарату. Розглядаючи поняття «безпека», науковці прагнуть окреслити суб'єкт-об'єктні взаємозалежності, трактують їх в такий спосіб, коли об'єктами визначаються – особистість, суспільство, держава з її конституційним ладом та територіальною цілісністю [24], а суб'єктом гарантування безпеки виступає держава, яка виконує функції у даній галузі наділяючи повноваженнями законодавчу, виконавчу та судову гілки влади [23, с. 50].

У трактуванні поняття «національна безпека» науковці сходяться на думці, що її ідея сформувалась вперше у США у післявоєнний період. Так, на законодавчому рівні у 1947 р. було прийнято закон «Про національну безпеку». Втім, деякі дослідники схильні вважати, що про «національну безпеку» було відомо ще раніше – з 1904 р., коли цей термін вперше використав американський президент Т. Рузвельт у посланні до Конгресу США. Фактично, з того часу поняття національної безпеки стало об'єктом досліджень у межах політичної науки.

Загалом, поняття «національна безпека» віднайшло своє відображення в наукових працях, які окреслюють фундаментальний характер даного терміну, його теоретико-методологічні проблеми, а також розкривають сутність та зміст національної безпеки. Серед доробку вітчизняних дослідників слід відзначити праці: О. Бодрука [4], В. Горбуліна [6], Є. Кравця [7], В. Ліпкана [10], Г. Почепцова [13].

Переважна більшість наукових позицій представляють «національну безпеку» як захищеність особистісних інтересів, необхідних інтересів суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх посягань. Інтереси у свою чергу становлять комплекс потреб того чи іншого суб'єкта безпеки.

Національна безпека визначається динамічною складовою розвитку держави. Такої думки приримуються дослідники Т. Блистів, В. Колесник, П. Пригунова, К. Карпова. Вони наводять аргументи, що національна безпека України є перманентним процесом, який функціонує разом із системою її забезпечення [1, с. 15].

До речі, В. Ліпкан фокусує увагу на поясненні національної безпеки у якості своєрідної сфери існування людини, нації, держави, культури, традицій і звичаїв, що не тільки об'єднує між собою групу людей, але й зв'язує їх з навколишнім середовищем та історичною спадщиною [11, с. 10]. Саме це, на думку автора, стимулює до збереження матеріального і духовного надбання нації та формує її прагнення до безпеки, що покладає цілий ряд спеціальних обов'язків на державу.

Інший погляд на національну безпеку стосується стану, в якому громадянин, суспільство або держава отримують захист та відчувають захищеність. Таку думку, висловлює М. Левицька [9, с. 7].

Своєрідну державотворчу функцію національної безпеки висвітлює О. Власюк, який констатує широке значення досліджуваного поняття. На його думку, бажання до самозбереження українського народу призвело до проголошення незалежності, що гарантувало вільне існування і саморозвиток, а також захист від внутрішніх та зовнішніх загроз [5, с. 25]. Національна безпека, за визначенням цього автора, постає державно-правовою і суспільною гарантією стабільності в розвитку, а також забезпечує захист цінностей громадян.

Існує думка про те, що в науковому обігу до 2015 р. «національна безпека» трактувалась, як поєднання державної безпеки та громадської безпеки, при цьому перше значення було засобом, а друге – метою визначення та захисту інтересів громадян. За своїм змістом поняття «національна безпека» є динамічним, саме тому воно має властивість змінюватись у відповідності до викликів сучасності.

Отже, поняття «національна безпека» має безсумнівно різноманітне трактування – від сталого поняття оборони до динамічного, комплексного

процесу захисту від внутрішніх та зовнішніх ворогів, їх загроз та агресії. Наприклад, про безпеку як необхідність згадується в доповідях міжнародних організацій. Зокрема, в документі Парламентської Асамблеї йдеться, що європейське суспільство знаходиться перед загрозами злочинності та тероризму, для боротьби з якими функціонують існуючі і створюються нові органи для забезпечення національної безпеки [21]. Національна безпека часто стає ключовим елементом в питаннях зовнішньополітичного співробітництва. Так, безпека України має вагоме, і навіть стратегічне значення для НАТО, про що представництво Альянсу неодноразово заявляло. Вони регулярно згадують, що відносини Україна-НАТО почали розвиватись ще на початку 90-х р. XX ст. і з того часу набули значимого характеру для НАТО. Організація наголошує про те, що з початком повномасштабного вторгнення рф у 2022 р. НАТО та держави-члени надають безпрецедентну допомогу Україні для забезпечення національної безпеки [22]. Це ще раз підкреслює важливість досліджуваної тематики для глобальної спільноти.

При вивченні «національної безпеки» слід надати вагоме значення суб'єктивному фактору, яким постає держава. Українська Конституція зафіксувала положення про національну безпеку в ст. 3, 27, 28 та ст. 29 [16]. Так, Основний Закон визнає безпеку і недоторканість людини найвищою соціальною цінністю, а обов'язком держави є захист життя людини, її свобода та особиста недоторканість.

Не менш важливим, у нашому дослідженні є розгляд об'єктів національної безпеки, до яких слід віднести: громадян, а також їхні права і свободи; суспільство з духовними та матеріальними цінностями; державу з її конституційним устроєм, суверенітетом та територіальною цілісністю. В продовження думки, варто виділити чинники, які визначають основи національної безпеки [14, с. 58–59]. До них, на нашу думку, входять – незалежність і суверенітет, територіальна цілісність; громадянське суспільство та його розвиненість, демократичні принципи, функціонування законодавчої бази та її ефективна реалізація; існування національної ідеї та стратегії національного розвитку; важливим аспектом слід виділити внутрішньополітичну стабільність, а також національну згоду і єдність.

Зважаючи на зовнішні обставини, які призвели до впровадження в Україні особливого правового режиму – воєнного стану, варто проаналізувати весь комплекс повноважень, що покладені на Президента України, який є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання прав і свобод людини і громадянина.

У цьому контексті можна продовжити думку О. Олабин [12], що інститут президентства в Україні сьогодні слід розглядати у вигляді результату

суспільного запиту українського народу на національного лідера з авторитетом, та такого, який може вивести країну з кризи. До вищезазначеного слід додати і актуальний запит суспільства на те, що саме чинний Президент з наявним обсягом повноважень зможе забезпечити Україні територіальну цілісність та недоторканість кордонів, незважаючи на збройну агресію, яку розпочала рф після 2022 р., та зможе забезпечити ефективне повоєнне відновлення України.

На Президента України, як на одноособовий державний орган, покладено широке коло повноважень, що спрямовані на забезпечення національної безпеки і оборони держави. Нормативно-правовий аналіз засвідчує, що серед усіх органів, які забезпечують національну безпеку країни саме Президент займає ключову посаду, яка очолює цю ієрархію органів влади. Наголосимо, що інститут президентства виступає основним суб'єктом забезпечення національної безпеки і оборони держави. Іншими суб'єктами виступають Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та РНБОУ.

Функції глави держави впливають зі статусу Президента, який регламентується нормами Конституції України. Вони ж визначають і сукупність прав та обов'язків Президента або повноважень, половина з яких стосується сфери національної безпеки та оборони. У цьому питанні на інститут президентства покладається принципова роль центру прийняття політичних рішень у сфері безпеки, оборони, зовнішньої політики.

Президент здійснює так званий самостійний вид державної влади, яку науковець В. Шатило назвав, як «президентська влада» [15]. Глава держави реалізує нормотворчі повноваження, опираючись на які видає укази та розпорядження, що є обов'язковими до виконання на всій території України. Також президентська влада виражається в тому, що Президент виконує унікальні функції, які неможливо делегувати іншим органам чи службам.

Важливо виділити ст. 17 Конституції України, в якій йдеться про те, що захист суверенітету України і територіальної цілісності є найважливішими функціями держави і справою всього українського народу. Також функцією сприяння національній безпеці наділені органи державної влади в межах своєї компетенції, а Президент як глава держави забезпечує їх ефективну взаємодію. У свою чергу, як вказано у ст. 104 [16] Президент усіма своїми діями зобов'язується боронити суверенітет і незалежність України. Своєрідним свідченням того, що Президент України має відношення до всіх аспектів національної безпеки є ст. 102 [16] Конституції України, зокрема у ній зазначено, що «Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності Укра-

їни, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [16].

Таким чином, у цій статті Конституції Президент проголошується гарантом державного суверенітету та територіальної цілісності України. Він виконує покладені повноваження гарантувати реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО. Про результативність його діяльності свідчить рішення лідерів держав-членів Євросоюзу на саміті ЄС 25–26 червня 2024 р. Висловлену думку підтверджують і слова Голови Європейської ради Ш. Мішеля, який заявив, що «лідери Європейського Союзу ухвалили рішення про початок переговорів з Україною і Молдовою про вступ у ЄС. Відповідне рішення було погоджене у Брюсселі під час саміту Євросоюзу» [3].

Розкриваючи зміст конституційного закріплення повноважень Президента у сфері національної безпеки варто зупинитись і на ст. 106 [16] Основного Закону. Відповідно до її положень, Президент призначає та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора, за поданням до ВРУ призначає та звільняє з посади Голову Служби Безпеки України, є Верховним Головнокомандувачем ЗСУ, головою РНБОУ, присвоює вищі військові звання, призначає на посади та звільняє з посад вище командування ЗСУ та інших військових формувань.

Доволі принциповим залишається момент покладених на Президента обов'язків з координації діяльності органів державної влади, які забезпечують національну безпеку та обороноздатність держави, зокрема щодо взаємодії Президента та Уряду. Гарант Конституції безпосередньо впливає на процес забезпечення національної безпеки через діяльність виконавчої гілки влади – Кабінету Міністрів України, адже саме Уряд забезпечує реалізацію законів і нормативно-правових актів у сфері національної безпеки.

Законодавством передбачене і те, що Президентіві підпорядковуються такі органи, як Служба зовнішньої розвідки, Служба безпеки України, Управління державної охорони. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Службу безпеки України» [20] Президент затверджує «Положення про Антитерористичний центр при СБУ» за поданням Кабінету Міністрів України.

Повноваження інституту президентства у сфері національної безпеки мають широку представленість у відповідному Законі України «Про національну безпеку України» [17], де визначено повноваження глави держави щодо здійснення контролю за сектором безпеки і оборони. У Законі визначено

основні засади державної політики, які повинні гарантувати громадянам захист від загроз.

У 1 ст. даного Закону чільне місце займає важливий документ, який є основою для планування і реалізації політики у сфері національної безпеки – «Стратегія національної безпеки України». Вона була відсутня в Україні впродовж перших 16 років незалежності. Зрештою першу Стратегію прийняли у 2007 р., в основу якої ввійшли положення Конституції та інших законів і міжнародних угод. Згодом стратегічний документ зазнав змін у 2012 р., коли влада Президента Януковича вилучила положення про курс України до НАТО. Після Революції Гідності у 2015 р. сформували третю редакцію Стратегії. І вже чинна редакція Стратегії національної безпеки України була прийнята Указом Президента у 2020 р. під назвою «Безпека людини – безпека країни» [19].

Всі вищезазначені варіанти документу відображали, відповідно до часу прийняття, еволюцію бачення політичної еліти пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки. Саме у цій частині дослідження слід знову повернутись до визначення динамічного характеру поняття «національна безпека», яке змінювалось одночасно із викликами часу.

Сама Стратегія національної безпеки виступає головним документом довгострокового планування. Вона розробляється за дорученням Президента, схвалюється РНБОУ та затверджується Указом Президента.

Вважаємо, що доречно погодитися з слушною думкою В. Лагодіної про те, що розробка Стратегії є не тільки потребою, а й нагальною необхідністю виживання держави у сучасному світі [8, с. 74–75]. Дослідниця схильна вважати, що основу Стратегії національної безпеки має становити національна ідея, а саме життєві орієнтири, які сформували такі категорії як державність, духовність, демократія, добробут.

При аналізі змісту Стратегії, прийнятої у 2020 р. дослідники відзначають основні категорії в боротьбі з загрозами, зокрема: прогнозування, виявлення, попередження, убезпечення. Це свідчить про те, що розуміння національної безпеки формується в комплексному баченні сучасної воєнної ситуації, з доцільністю урахування поширених загроз національним інтересам України.

Даний стратегічний документ дає можливість вирішити цілий ряд питань, які стоять перед державою. Серед них важливо вказати, що Стратегія визначає: пріоритетне бачення національних інтересів України та забезпечує національну безпеку, основні напрями державної політики і цілі; окреслює ключові напрями зовнішньополітичної діяльності держави для реалізації її національних інтересів і гарантування безпеки; моделює поточні та прогнозовані загрози, які постають перед наці-

ональною безпекою України; пропонує бачення в питаннях удосконалення сектору безпеки і оборони; представляє наявні ресурси, які необхідні для реалізації Стратегії.

Підкреслимо, що Стратегія національної безпеки ілюструє те, як Україна поділяє цінності Європейського Союзу і стратегічні цілі, а також розглядає інтеграцію до політичних органів цієї потужної міжнародної організації у вигляді пріоритетного напрямку зовнішньополітичної діяльності.

Таким чином, нормативне регулювання у сфері національної безпеки не обмежується лише імперативними догмами, які виражаються конституційними положеннями чи змістом відповідних законів. Поняття захисту національних інтересів у вигляді забезпечення національної безпеки, включає також і можливість прояву стратегічного бачення, що сприяє плануванню, а інколи навіть передбачити наслідки, які можуть настати.

Висновки. У результаті проведеного аналізу, слід виокремити думку про те, що глобальний, неординарний розвиток світової спільноти, прояви військової агресії, тероризму тощо загострили важливість забезпечення національної безпеки, що набуває все більшого значення при формуванні дружньої підтримки, взаємодії і співпраці у міждержавних відносинах, які стимулюють до пошуку нових форм захисту суверенітету, територіальної цілісності, державних кордонів. Принципи, які закладаються при розробці державної політики у даній сфері повинні враховувати динамічність структури національної безпеки. Здійснений аналіз виявив, що наявний зміст дефініції «національна безпека», окреслює здебільшого форму захисту й оборони інтересів держави та громадянина.

Українська політична історія проілюструвала, що від початку незалежності наша держава сформувала унікальну систему національної безпеки на основі реальних викликів, які стояли перед державою в різні періоди її існування. З набуттям досвіду, українська політика довела, що реалізація ідей, концепцій і програм у сфері національної безпеки відбувається в безпосередній синергії усіх учасників політичного процесу. Важливим завданням у цьому контексті залишається стратегічне планування, яке потребує розробки ефективних інструментів, з дотриманням і врахуванням національних інтересів.

При цьому, пріоритетну позицію займає створення нормативно-правової бази, що ґрунтується на основі Конституції України, яке регулює суспільні відносини, визначає форми і зміст безпечного середовища, встановлює правила існування при безпосередній комунікації з зовнішнім світом. Наукова спільнота довела, що в українській політиці відбулись значні трансформації, які призвели до створення нових інституцій, що сприяли зміцненню національної безпеки України.

Дослідження проілюструвало, що серед основних центрів прийняття рішень у сфері забезпечення національної безпеки займає інститут президентства, на який покладено цілий ряд конституційних повноважень, які глава держави має можливість реалізувати в розширеному вигляді особливо у період дії воєнного стану. Статус Президента України нині відіграє універсальну роль оскільки він продовжує розвиток ідей і концепцій у сфері національної безпеки, а також формує державну політику у цій площині. Невід'ємною функцією Президента є здійснення контролю за діяльністю відповідних органів, які забезпечують оборонну політику держави. Таке комплексне бачення допомагає вдосконалити уявлення про загрози національній безпеці, але водночас потребує детальнішого вивчення.

У результаті нашого аналізу з'явилось чітке переконання, що у державній політиці у сфері національної безпеки пріоритетне значення належить Стратегії національної безпеки. Її положення зазнавали певних трансформацій, але зрештою чинна редакція відповідає сучасним викликам, які стали значно складнішими через необхідність ведення боротьби проти збройної агресії РФ та збереження незалежності України.

Встановлено, що окреслений комплекс повноважень інституту президентства надає більше підстав для розуміння й осмислення того, чи є достатнім вплив Президента на формування засад національної безпеки. Водночас вважаємо за доцільне звернути увагу на той факт, що визначені законодавством функції та повноваження не повністю реалізуються Президентом, що могло би гарантувати повноцінне забезпечення національної безпеки. Можемо припустити, що рішення, які приймає Президент не завжди мають індивідуальний характер, а піддаються впливу його середовища у вигляді Апарату Президента. Саме така наукова розвідка може стати предметом наступних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. К. № 4, 2015. С. 13–26.
2. Бобрицький Л. Контроль, що здійснюється Президентом України за сектором безпеки і оборони. *Менеджер*. 2020. № 1. С. 118–128.
3. Богданьок О., Михайлов Д., Пашко В. У Брюсселі ухвалили рішення про початок переговорів з Україною про вступ в ЄС – голова Євроради. URL: <https://suspihne.media/639238-u-brusseli-uhvalili-risenna-pro-pocatok-peregovoriv-z-ukrainou-pro-vstup-v-es-golova-evroradi/> (дата звернення: 24.06.2024).
4. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. *Рада національної*

безпеки і оборони. Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. Київ : НІПМБ, 2001. 300 с.

5. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. Наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

6. Горбулін В. П. Національна безпека України та міжнародна безпека. *Політична думка*, 1997. С. 76–88.

7. Кравець Є. Я. Національна безпека України: до концепції законодавства. *Вісник АН України*. 1994, № 1. С. 83–90;

8. Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. «*Правова інформатика*». 2007, № 2(14). С. 69–76.

9. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2002. 17 с.

10. Ліпкан В. А. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України: монографія. Київ : Текст, 2003. 600 с.

11. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. К., 2008. 400 с.

12. Олабин О. Інститут президента в системі органів державного управління. *Інститут Президента України в системі державної влади України*. К., 2014. С. 78–81.

13. Почепцов Г. Г. Особливості формування системи національної безпеки на перехідному етапі. *Спостерігач*. 1996, № 20. С. 22–27.

14. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки*. Маріуполь. 2014, Вип. 27. С. 55–62.

15. Шатило В. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні : автореферат дис. канд. юрид. наук : 12.00.02. К., 2005. 18 с.

16. Конституція України від 28.06.1996 р. : станом на 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.06.2024).

17. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII : станом на 31.03.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (дата звернення: 25.06.2024).

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 : станом на 16.09.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (дата звернення: 25.06.2024).

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020 : станом на 14.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=воєнний+стан#w1_1 (дата звернення: 25.06.2024).

20. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII : станом на 02.08.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (дата звернення: 25.06.2024).

21. Democratic oversight of the security sector in member states. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17360&lang=en> (дата звернення: 23.06.2024).

22. Relations with Ukraine. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=en (дата звернення: 24.06.2024).

23. Shanor C., Hogue L. National Security and Military Law. St. Paul: West Publishing Co., 2003. 366 p.

24. Stuart D. Creating the National Security State. Princeton: Princeton University Press, 2008. 360 p.

REFERENCES:

1. Blystiv T. I., Kolesnyk V. T., Pryhunov P. Ya., Karpova K. V. Kontseptualni pidkhody do vyznachennia metodolohichnoi funktsii zakonodavchoho zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*. K. № 4, 2015. S. 13–26.

2. Bobrytskyi L. Kontrol, shcho zdiisniuietsia Prezydentom Ukrainy za sektorom bezpeky i oborony. *Menedzher*. 2020. № 1. S. 118–128.

3. Bohdanok O., Mykhailov D., Pashko V. U Briusseli ukhvalyly rishennia pro pochatok perehovoriv z Ukrainoiu pro vstup v YeS – holova Yevrorady. URL: <https://suspilne.media/639238-u-brusseli-uhvalilirisenna-pro-pochatok-peregovoriv-z-ukrainou-pro-vstup-v-es-golova-evroradi/> (дата звернення: 24.06.2024).

4. Bodruk O. S. Struktury voiennoi bezpeky: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony. *Natsionalnyi in-t problem mizhnarodnoi bezpeky*. Kyiv : NIPMB, 2001. 300 s.

5. Vlasjuk O. S. Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky: Vybr. Nauk. pratsi. Kyiv : NISD, 2016. 528 s.

6. Horbulin V. P. Natsionalna bezpeka Ukrainy ta mizhnarodna bezpeka. *Politychna dumka*, 1997. S. 76–88.

7. Kravets Ye. Ya. Natsionalna bezpeka Ukrainy: do kontseptsii zakonodavstva. *Visnyk AN Ukrainy*. 1994, № 1. S. 83–90;

8. Lahodina V. Natsionalna bezpeka yak zmist i meta derzhavnoi polityky Ukrainy. «*Pravova informatyka*». 2007, № 2(14). S. 69–76.

9. Levytska M. B. Teoretyko-pravovi aspekty zabezpechennia natsionalnoi bezpeky orhanamy vnutrishnikh sprav : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.01. NAN Ukrainy. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. 2002. 17 с.

10. Lipkan V. A. Teoretychni osnovy ta elementy natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia. Kyiv : Tekst, 2003. 600 s.

11. Lipkan V. A., Lipkan O. S. Natsionalna i mizhnarodna bezpeka u vyznachenniakh ta poniattiakh: slovnyk. Vyd. 2-ге, dopovn. i pererobl. K., 2008. 400 s.

12. Olabyin O. Instytut prezidenta v systemi orhaniv derzhavnoho upravlinnia. *Instytut Prezidenta Ukrainy v systemi derzhavnoi vlady Ukrainy*. K., 2014. S. 78–81.

13. Pocheptsov H. H. Osoblyvosti formuvannia systemy natsionalnoi bezpeky na perekhidnomu etapi. *Sposterihach*. 1996, № 20. S. 22–27.

14. Syvolap L. A. Teoretychni aspekty natsionalnoi bezpeky krainy ta vplyv na nei ekonomichnoi bezpeky. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho*

universytetu. Seriiia : Ekonomichni nauky. Mariupol. 2014, Vyp. 27. S. 55–62.

15. Shatylo V. Teoretychni problemy instytutu prezidentstva v Ukraini : avtoreferat dys. kand. yuryd. nauk : 12.00.02. K., 2005. 18 s.

16. Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 r. : stanom na 01.01.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvernennia: 23.06.2024).

17. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. № 2469-VIII : stanom na 31.03.2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#top> (data zvernennia: 25.06.2024).

18. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 06.05.2015 r. «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 26.05.2015 r. № 287/2015 : stanom na 16.09.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (data zvernennia: 25.06.2024).

19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i obrony Ukrainy vid 14.09.2020 r. «Pro Stratehiiu

natsionalnoi bezpeky Ukrainy» : Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 14.09.2020 r. № 392/2020 : stanom na 14.09.2020 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020?find=1&text=воєнний+стан#w1_1 (data zvernennia: 25.06.2024).

20. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2229-XII : stanom na 02.08.2023 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> (data zvernennia: 25.06.2024).

21. Democratic oversight of the security sector in members states. URL: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17360&lang=en> (data zvernennia: 23.06.2024).

22. Relations with Ukraine. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm?selectedLocale=en (data zvernennia: 24.06.2024).

23. Shanor C., Hogue L. National Security and Military Law. St. Paul: West Publishing Co., 2003. 366 p.

24. Stuart D. Creating the National Security State. Princeton: Princeton University Press, 2008. 360 p.

National security of Ukraine and the role of the President in its implementation

Shkuro Anton Serhiiiovych

Candidate of Political Sciences
Yurii Fedkovych Chernivtsi National
University
Kafedralna str., 2, Chernivtsi, Ukraine
ORCID: 0009-0001-7271-1894

The purpose of this article is to examine the legislative interpretation of the functions and powers of the President of Ukraine in the field of national security.

The framework of coexistence within a secure environment has become so essential that the further development of societies without the protection of rights and interests at both global and personal levels is inconceivable. This necessity is encapsulated in the comprehensive concept commonly referred to in scientific and political circles as «national security». It encompasses a series of actions and methodologies at the state level, aimed at ensuring a sense of security for citizens, societies, states.

An analysis of the scientific justifications of national security reveals that the primary emphasis is on the desire to preserve or protect. However, current advancements in this field are not yet sufficient to provide a comprehensive understanding of the problem of ensuring security within the framework of state policy.

The events in Ukraine naturally stimulate a detailed exploration of the phenomenon of national security. The nation is confronted with new threats, both external and internal, which necessitate explanations.

The scientific community is confronted with the challenge of identifying an effective set of state structures that will ensure an adequate level of protection for citizens' rights and freedoms, state borders, and national sovereignty. In this context, the role of the President of Ukraine as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces remains paramount. The President is vested with the majority of constitutional powers in the realm of national security and defense. The institution of the presidency thus faces several issues in implementing state policies to ensure national security. A critical aspect of this implementation is the execution of the National Security Strategy, whose provisions have been adapted to the conditions of martial law.

Based on constitutional norms and provisions of other legal acts, the President currently performs a crucial role in safeguarding the state against Russian aggression towards Ukraine. Consequently, it is imperative to closely examine the capabilities of the institution of the presidency in the domain of national security and identify areas for improvement. The findings of this study can contribute to a comprehensive understanding of the adequacy of the presidential tools in the field of national security and defense.

Key words: institution of the presidency, President, national security, Constitution of Ukraine, National Security Strategy, protection.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Михайлова Ольга Юріївна

Громадянська ідентичність в актуальному політико-правовому дискурсі України

УДК 323.1 (477)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.21>

Михайлова Ольга Юріївна
кандидат політичних наук,
провідний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних
досліджень
вул. Пирогова, 7А, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5466-5129

Увагою до колективних ідентичностей від початку XXI ст. позначені не лише науковий, але й публічний, політичний, правовий дискурси у всьому світі. В сучасній Україні актуалізацію цієї проблематики зумовила російська агресія проти України. В офіційних документах 2021–2024 рр. приділяється увага питанням зміцнення громадянської ідентичності в Україні як важливого елементу національної безпеки країни. У статті поставлена мета окреслити зміст та контекст застосування поняття «громадянська ідентичність» в актуальному політико-правовому дискурсі України. Для досягнення цієї мети застосовано методологію конструктивізму, оскільки вона полегшує розрізнення позицій дослідника та суб'єкта політичного процесу. Також застосовані методи порівняння та функціонального аналізу, елементи дискурсивного та історичного підходів. У статті здійснено розрізнення двох тенденцій тлумачення громадянської ідентичності в науковому дискурсі – етатистської та ліберальної. В Україні найбільше поширене етатистське тлумачення поняття, згідно якого громадянська ідентичність являє собою усвідомлення приналежності до громадян держави. Така трактовка присутня в соціологічних опитуваннях, а також в офіційних документах. В деяких документах громадянську ідентичність пов'язують із соціокультурними маркерами ідентичності (мова, культура тощо). Наведені аргументи, чому такий підхід не можна вважати коректним. Вказано на зв'язок громадянської ідентичності та патріотизму, готовності захищати Батьківщину. Цей зв'язок відображено у політико-правовому дискурсі. Завдання утвердження української громадянської ідентичності найповніше окреслено у Законі України «Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Остання визначена в ньому як, зокрема, атрибут громадянського суспільства. Така трактовка присутня в науковому дискурсі в рамках ліберальної теорії. Чинником легітимації нового розуміння громадянської ідентичності українців стала їх масова участь у протестних акціях (Майдан, Революція Гідності). На часі подолання розриву між науковим змістом поняття та практикою його застосування у правовому дискурсі України.

Ключові слова: громадянська ідентичність, громадянство, патріотизм, громадянське суспільство, політико-правовий дискурс.

Вступ. Усвідомлення себе через ототожнення з спільнотою – засаднича суспільно-політична практика сучасності, запорука впевненості індивіда у мінливих реаліях. В сучасних соціально-політичних дослідженнях вона осмислюється як феномен колективної ідентичності (від латинського *Idem* – тотожний, подібний).

Колективні ідентичності можуть бути аморфними чи інституційно зафіксованими, сталими чи плінними, мати більший чи менший потенціал мобілізації членів групи на спільні дії. Чим більший цей потенціал, чим чисельніше членство – тим більше уваги приділяють дослідники таким колективним ідентичностям. Вони осмислюються як суб'єкти політики, вагомі, а іноді й вирішальні чинники політичних процесів.

Це пояснює увагу до колективних ідентичностей не лише з боку науковців, але й у політичному та політико-правовому дискурсах. Апеляція до ідентичностей чи спроба впливу на них визначають сучасні політичні процеси по всьому світу. Зокрема, актуалізації цих практик у XXI ст. при-

святив книгу американський політолог Ф. Фукуяма [13]. Його аналіз спирався не в останню чергу саме на роль ідентичностей у політичному розвитку України, в т. ч. на процеси інструменталізації ідентичностей в українській політиці, передусім їх конфліктного та мобілізаційного потенціалу.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну зумовило актуалізацію питань колективної ідентичності українців, головним чином, національної та/чи громадянської. Ці питання постають у персональному екзистенційному вимірі самовизначення українських громадян. Водночас, як важливий аспект національної безпеки, вони опинились у фокусі уваги державної політики.

Завдання формування та зміцнення громадянської ідентичності вже закріплено в Законах України та державних стратегіях. Деякі з них окреслюють зміст поняття «громадянська ідентичність», причому зміст цих трактовок не завжди корелює з науковими визначеннями поняття. Найчастіше в офіційних документах закріплюється таке розуміння громадянської ідентичності, яке пов'язано

з державними інститутами, атрибутами державності, громадянством, готовністю громадян захищати свою країну.

Поняття «громадянська ідентичність» в науковому дискурсі має ширше коло трактувань, зумовлених розбіжностями методології та дослідницьких підходів. Попри певну консервативність наукового дискурсу, дослідження громадянської ідентичності в Україні також набувають нових конотацій. Адже збагачується методологічний фундамент цих досліджень, триває міжнародна наукова комунікація з даної теми, накопичуються статистичні матеріали тощо. Важливим чинником таких змін стали суспільні трансформації в сучасній Україні, передусім громадянські протестні акції, розвиток інститутів громадянського суспільства, а також процеси ідентифікації українців в ситуації війни. Однак ці зрушення у науковому дискурсі мінімально позначаються на тому розумінні громадянської ідентичності, яке наразі закріплюється у політико-правовому полі України.

Таким чином, окреслюється розрив між науковим змістом поняття та практикою його застосування у політико-правовому дискурсі.

Мета та завдання. Мета статті – окреслити зміст та контекст застосування поняття «громадянська ідентичність» в актуальному політико-правовому дискурсі України. Для досягнення цієї мети стоїть дослідницьке завдання: аналіз когнітивного конструкту «громадянська ідентичність» як інструменту актуальної української державної політики.

Методи дослідження. Дослідження специфіки, функцій та потенціалу колективних ідентичностей відбуваються у царинах психології, соціології, політології. Політологічні дослідження зосереджені передовсім на аналізі специфіки груп, з якими себе ідентифікують себе індивіди. В методології цих досліджень виокремився такий потужний напрям, як конструктивізм. Його представники – Б. Андерсон, Р. Брубейкер, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум та ін.

Конструктивізм критикує уявлення про сталий характер колективних ідентичностей, визначає їх як суто новітній феномен кількох останніх століть. Також ставиться під питання об'єктивний характер колективних ідентичностей, які виступають у дослідженнях конструктивістів ментальним конструктом для опису суспільних процесів. Такий підхід застосовано і в цьому дослідженні. Конструктивістський підхід полегшує розрізнення позицій дослідника та суб'єкта політичного процесу, оскільки останні, налаштовані утилітарно, частіше вдаються до об'єктивації та інструменталізації ідентичностей.

В рамках методологічного підходу конструктивізму будуть також застосовані методи порівняння та функціонального аналізу. Дослідження включатиме також елементи дискурсивного та історичного підходу, оскільки феномен громадянської ідентичності набуває нових конотацій в перебігу

становлення українського громадянського суспільства та його мобілізації на захист Батьківщини від російської агресії.

Результати. Термін «громадянська ідентичність» лише починає утверджуватись у політико-правовому дискурсі в Україні. Його застосування, на перший погляд, не потребує знайомства з науковими трактовками, оскільки очевидним є його генетичний зв'язок з поняттями «громадянське» та «громадянство». Своєю чергою, ці поняття відсилають до українського слова «громада», тобто спільнота. Громадянське відбиває, таким чином особистісний вимір стосунку індивіда до соціальної цілісності, до «громадянства» як до тієї спільноти, що є системоутворюючою (на відміну від поняття «громадський», що не має конотацій цілісності).

Адекватне застосування поняття «громадянська ідентичність» у політико-правовому дискурсі ускладнене тим, що навіть серед науковців побутують різні його інтерпретації. «Громадяни є громадяни, нехай вони й непевні, до яких саме громад вони тепер належать», зазначив іспанський соціолог та урбаніст М. Кастельс [12, с. 414], підваживши сталість визначень громадянської ідентичності у сучасному мінливому світі.

Втім, актуальні в політологічному дискурсі визначення громадянської ідентичності тяжіють до двох основних тенденцій тлумачення – етатистської та ліберальної. Перше тлумачення має за собою потужну традицію досліджень громадянського суспільства, що веде відлік від концепту суспільства Георга В. Гегеля. Друге спирається на потужну традицію осмислення, фундамент якої заклав Алексіс де Токвіль.

В гегелівській традиції громадянське суспільство осмислюється як сфера реалізації приватних інтересів, як опосередкована працею систему потреб. У такій трактовці громадянське суспільство постає як антагоністичне, а урівноважити різноспрямовані інтереси покликана держава. Тому Гегель інтегрує громадянське суспільство у державу, проголошує його залежність від державних установ і особливо – від правової системи. Звідси витікає тлумачення громадянської ідентичності як усвідомлення приналежності до громадян окремої держави.

Тлумачення громадянської ідентичності як усвідомлення приналежності до громадян держави дуже поширене в Україні. Відповідні настанови демонструють, зокрема, опитування Інституту соціології НАН України. Вони свідчать: якщо в листопаді 2021 р. 62,6% респондентів вважали себе передусім громадянами України, то в липні 2022 р. таких було 84,6%, а в червні 2023 р. 79,5% [7]. Такі показники трактуються як доказ зміцнення громадянської ідентичності українців.

Соціологічні опитування щодо суспільних настроїв та ідентичностей потрапляють у публічний дискурс за посередництва ЗМІ, оскільки це

тема, цікава для суспільства. Також результати соціопитувань, наведені в експертних та аналітичних матеріалах, впливають на політиків, що позначається на публічній риториці та законотворчості. Таким чином, соціологічні опитування стають посередниками між науковим та політико-правовим дискурсом.

Тому доволі інформативним свідченням є визначення тих показників, за якими соціологи (в даному випадку групи «Рейтинг») роблять висновки щодо громадянської ідентичності українців. Це наступні показники: «ставлення до українського громадянства, сприйняття України як своєї Батьківщини та країни проживання, рівень патріотизму та його розуміння, готовність захищати свою країну, ставлення до незалежності України, символів Української держави та її досягнень у різних сферах» [3, с. 3].

Оскільки громадянська ідентичність в такій трактовці корелює з рівнем патріотизму та готовністю захищати свою країну, зрозуміла увага держави до громадянської ідентичності як чинника національної безпеки. Вага цього чинника в Україні стрімко зростала з огляду на російську агресію ще до повномасштабного вторгнення 2022 р.

Це демонструє, зокрема, такий важливий документ, як Стратегія інформаційної безпеки [9], що була у 2021 р. затверджена і уведена в дію. Цей документ передбачає формування у громадян України на основі суспільно-державних цінностей української громадянської ідентичності. Автори документу включили поняття «громадянська ідентичність» в контекст української культури: «Культура є ціннісною основою та підґрунтям консолідації українського суспільства, одним із ключових чинників подолання конфлікту цінностей та утвердження української громадянської ідентичності». В рамках досягнення зазначеної цілі передбачено реалізацію таких завдань, як забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, підтримка українського кінематографу та книговидавництва тощо.

Такий підхід не можна визнати коректним, оскільки вказані соціокультурні маркери характеризують не громадянську, а національну ідентичність. Такі поняття, як «національна ідентичність» та «громадянська ідентичність» передбачають різні принципи виокремлення спільнот та способів бути причетним до них (хоч де-факто ці спільноти можуть включати тих самих індивідів). Конструктивістська методологія наполягає на потребі застосування поняття «громадянська ідентичність» (або «національна ідентичність») як когнітивного конструкту, що описує цілком визначений політологічний феномен.

Щоправда, поняття «громадянська ідентичність» може застосовуватись в контексті уявлень

про політичну, чи громадянську націю. Національна ідентичність часто характеризується через суміщення таких колективних ідентичностей, як соціокультурна (в певних контекстах етнічна) та громадянська (або ідентичність політичної нації). Соціокультурні маркери – це якраз ті маркери, що не мають прямого стосунку до громадянської ідентичності, не визначають її.

Більш коректна трактовка сутності громадянської ідентичності зафіксована в Законі України № 2834-ІХ від 13 грудня 2022 р. «Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Документ містить наступне визначення української громадянської ідентичності: «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [5].

Цей Закон, ухвалений в перебігу повномасштабної війни РФ проти України, апелює, зокрема, до закордонних українців як носіїв української громадянської ідентичності. Увага до них пов'язана з масовим виїздом українців (переважно українок) за межі України в пошуках безпеки через російську агресію. Таким чином Закон спрямований, зокрема, на підтримку громадянської ідентичності цієї верстви українців (українок), що має стати аргументом при ухваленні ними рішення щодо повернення на Батьківщину.

Надане у Законі України № 2834-ІХ визначення громадянської ідентичності вказує на зв'язок з громадянським суспільством як маркер цієї ідентичності. Такий підхід має потужну політологічну традицію, яка була вище окреслена як ліберальна. Вона веде свій початок від книги «Демократія в Америці» А. де Токвіля, де автор показав потенціал самоврядування, реалізований в американських Сполучених Штатах першої половини ХІХ ст. Його висновок – самоврядні громади здатні забезпечити громадянам права, безпеку і розвиток на вищому рівні, ніж централізована влада.

В ліберальній політичній теорії (Е. Арато, Р. Асен, Ю. Габермас, Дж. Коен, М. Кеннеді, Ч. Тейлор та ін.) громадянська ідентичність осмислюється як запорука розбудови демократичних інститутів та засад республіканізму, симптом і водночас рушійна сила громадянського суспільства. Зокрема, американський політолог М. Кеннеді пропонував бачити в громадянському суспільстві терен формування ідентичності, відносно автономної від держави [4, с. 80]. Більше того, громадянська ідентичність активно здійснює вплив на державні справи, і тяжіє до того, аби визначати їх через структури громадянського суспільства; проте, не підлягає опіці й керуванню з боку держави. Таке розуміння відбито у дискурсивній теорії громадянства Р. Асена [11]. Він визначає громадян-

ство як модус суспільної активності, що переважає контроль влади, установ або впливових груп.

Зусилля українського громадянського суспільства та української держави наразі спрямовані на спільну мету – забезпечити відсіч російській агресії. Екзистенційний характер викликів цієї війни для українців зумовлює їхню солідаризацію та залагодження протиріч між державою та суспільством, які окреслює ліберальна теорія.

Налагодження конструктивної комунікації з громадянським суспільством було визначено важливим завданням державної політики ще до початку повномасштабного вторгнення РФ. Реалізацію цього курсу мала забезпечити, зокрема, Стратегія людського розвитку, затверджена Указом Президента України та уведена в дію у 2021 р. Ця Стратегія артикулює, поміж багатьма іншими, завдання формування у громадян України української громадянської ідентичності на основі суспільно-державних цінностей. Це завдання окреслено в контексті підвищення рівня готовності громадян України, у тому числі молоді, до виконання обов'язку із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України [10].

Зв'язок між готовністю захищати Батьківщину та громадянською ідентичністю зафіксовано також у соціологічних опитуваннях. Зокрема, в опитуванні від травня 2023 р., присвяченому утвердженню національної та громадянської ідентичності українців, респонденти визначалися щодо готовності захищати незалежність та територіальну цілісність України зі зброєю в руках. Частка респондентів, що висловили таку готовність, становила 29%, причому серед чоловіків – 44%, серед жінок – 16% (у 2015р. таку відповідь давали 17,5% серед усіх опитаних). Водночас 21% опитаних відповіли, що хотіли б, щоб їх діти стали професійними військовими і присвятили своє життя службі у Збройних Силах України [2].

При цьому готовність захищати країну шляхом участі у волонтерському русі висловили 42% респондентів (у 2015 р. – 32%) [2]. Варто уваги, що волонтерська діяльність наразі сприймається українськими громадянами як важливий формат захисту Батьківщини та її національних інтересів. Дійсно, ОГС змогли покрити велику кількість нагальних потреб, і зокрема тих, які не змогла покрити держава. Основними напрямками волонтерства в умовах війни стала допомога внутрішньо-переміщеним особам, інформування та факт-чекінг, забезпечення потреб ЗСУ, а також документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності, скоєних російськими збройними силами.

У вересні 2023 р. залученими до громадської діяльності визнали себе 18% респондентів (тоді як у 2019 р. таких було 10%). Частка тих, хто висловив готовність об'єднуватися з іншими громадянами у громадські організації для захисту своїх

прав та інтересів, порівняно з 2019 р. зросла з 30% до 44%. Готовність до цього висловили 84% тих, хто вже залучений до активної громадської діяльності, і 34% тих, хто до неї не залучений, що може свідчити про потенціал розвитку громадянської активності [1].

Аналіз громадянської ідентичності через прояви активізму доцільно здійснювати інструментарієм ліберальної теорії громадянського суспільства. Ця теорія наголошує на проявах громадянської ідентичності у просторі самоорганізації, громадянської дії та протесту [14]. Відповідні підходи набули актуалізації в українському публічному дискурсі внаслідок «помаранчевого» Майдану (який навіть набув визначення «Української Громадянської Помаранчевої Революції»), як зазначено на пам'ятному знаку на Київському Поштамті). Однак повноцінного вираження вони набули на протестних акціях зими 2013–2014 рр., які отримали назву «Революції Гідності».

Громадянська самосвідомість українців формувалась у процесі спротиву авторитарним тенденціям українського політикуму, в боротьбі за політичні права, демократичні свободи та європейське майбутнє. Ця боротьба набула форм активізму та, зрештою, повстання за відсутності легальних важелів впливу на корумпований політикум, в умовах беззаконня та перекрыття соціальних ліфтів.

Події обох Майданів стали важливим чинником легітимації нового розуміння громадянської ідентичності українців, оскільки відбулось «перетворення громадянського суспільства та його аргументів на впливовий фактор публічної політики, розширення її простору, зміщення умовно демаркаційного розмежування поміж масовим «негромадянським» суспільством і суспільством активної громадянської участі на користь останнього та вкорінення практик та цінностей громадянського суспільства у норми повсякденної суспільної життєдіяльності..., трансформації інституціонального середовища від переважно патерналістського і патронально-клієнтелістського до домінуючого етосу відповідального громадянства» [6, с. 67].

Варто уваги, що рівень кореляції між громадянською ідентичністю та активною громадянською позицією не завжди був настільки високим, як нині. На початку 2000-х рр. лише 9% респондентів, що ідентифікували себе із громадянами України, вірили у свою здатність щодо відстоювання своїх прав, поступаючись у процентному відношенні таким групам як «представники своєї нації» (11,1%) та респонденти – «громадяни світу», серед яких 12,5% здатні боротись за свої права [8, с. 336–338]. Такий стан справ зумовив скептичні оцінки щодо перспектив взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні.

Однак наразі намітився тренд конструктивної взаємодії українського громадянського суспіль-

ства та державних інститутів. Курс України на євроінтеграцію має надалі стимулюватиме цю взаємодію, адже українські традиції самоорганізації закорінені в європейських гуманістичних та ліберальних настановах. Кореляція політико-правового поля України у відповідності до цих настанов вже відбувається. Така кореляція має поширитись і на документи, що визначають політику держави у питаннях утвердження громадянської ідентичності українців.

Висновки. Громадянська ідентичність українців опинилась у фокусі державної політики як важливий аспект національної безпеки. Завдання утвердження громадянської ідентичності зафіксовано в українських офіційних документах останніх років. Однак намітився розрив між науковим змістом поняття та практикою його застосування у політико-правовому дискурсі. Це поняття не вповні усталене, і розбіжності в його трактовці зумовлюють необхідність застосовувати різний методологічний інструментарій при аналізі різних її проявів. В Україні поширена етатистська трактовка поняття, коли громадянська ідентичність визначається як емоційно та ціннісно забарвлене відчуття належності до громадян своєї держави. Громадянська ідентичність українців реалізується у готовності захищати Батьківщину, що критично важливо в ситуації повномасштабної війни з РФ. Водночас громадянська активність – відносно новий вимір української громадянської ідентичності, який доводить належність українців до вільного демократичного світу. На часі корекція політико-правового поля України у відповідності до цих вимірів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Громадяни і політика: інтерес до політики, громадянська активність, політична освіта (вересень 2023 р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadianyi-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> (дата звернення: 27.06.2024).
2. Ефективність реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: соціологічні індикатори (травень 2023 р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykator-traven-2023r> (дата звернення: 27.06.2024).
3. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4. С. 2–57.
4. Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в східній Європі / переклад В. Кулика. *Сучасність*. 1994. № 5 (397). С. 80–85.
5. Про основні засади державної політики в сфері утвердження української національної та

громадянської ідентичності. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 27.06.2024).

6. Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні / за наук. ред. О. Резніка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 288 с.
7. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство»: після 16 місяців війни. *Київський міжнародний інститут соціології*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1282&page=11> (дата звернення: 27.06.2024).
8. Степаненко В. Кому потрібне громадянське суспільство? Соціальний капітал та проблеми формування громадянської ідентичності в Україні. *Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання*. К. : Стило, 2002. С. 334–341.
9. Стратегія інформаційної безпеки : затв. Указом Президента України від 28.12.2021 № 685/2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021?find=1&text#Text> (дата звернення: 27.06.2024).
10. Стратегія людського розвитку : затв. Указом Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021?find=1&text#Text> (дата звернення: 27.06.2024).
11. Asen R. A Discourse Theory of Citizenship. *Quarterly Journal of Speech*. 2004. Vol. 90, № 2. С. 189–211.
12. Castells M. The power of identity. Willy-Blackwell, 2004. 428 с.
13. Fukuyama F. Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. London : Profile Books Ltd, 2018. 240 с.
14. Roots of Civic Identity: International Perspectives on Community Service and Activism in Youth / ed. Miranda Yates, James Youniss. Cambridge University Press, 1999. 283 с.

REFERENCES:

1. Hromadiany i politika: interes do politiki, hromadianska aktyvnist, politychna osvita (Veresen 2023) [Citizens and politics: interest in politics, civic activism, political education (September 2023)]. (2023). *Razumkov Centre*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/gromadianyi-polityka-interes-do-polityky-gromadianska-aktyvnist-politychna-osvita-veresen-2023r> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].
2. Efektyvnist realizatsii derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: sotsiologichni indykatory (Traven 2023) [The effectiveness of the implementation of state policy in the sphere of the establishment of Ukrainian national and civil identity: sociological indicators (May 2023)]. (2023). *Razumkov Centre*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/efektyvnist-realizatsii-derzhavnoi-polityky-u-sferi-utverdzhennia-ukrainskoi-natsionalnoi-ta-gromadianskoi-identychnosti-sotsiologichni-indykatory-traven-2023r> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].
3. Identychnist hromadian Ukrainy v novykh umovah: stan, tendentsii, rehionalni osoblyvosti [Identity of Ukrainian citizens in new conditions: state, trends,

regional features]. (2016). *Natsionalna bezpeka i oborona*, № 3-4, pp. 2–57 [in Ukrainian].

4. Kennedy, M. (1994). Istorychna spadshchina ta hromadianske sypylstvo: alternatyvni natsii v shidny Yevropi [Historical Heritage and Civil Society: Alternative Nations in Eastern Europe]. *Suchasnist*, № 5 (397), pp. 80–85 [in Ukrainian].

5. Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky v sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti [On the main principles of state policy in the sphere of establishment of Ukrainian national and civic identity]. (2022). Law of Ukraine from 13.12.2022 № 2834-IX. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].

6. Reznik, O. (Ed.). (2019). Sotsiolohichni vymiry hromadianskoho sypylstva v Ukraini [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 288 p. [in Ukrainian].

7. Sotsiolohichny monitorynh «Ukrainske sypylstvo»: pislia 16 misiatsiv vijny [Sociological monitoring «Ukrainian society»: after 16 months of war]. (2023). *Kyiv International Institute of Sociology*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1282&page=11> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].

8. Stepanenko, V. (2002). Komu potribne hromadianske sypylstvo? Sotsialny kapital ta problem formuvannia hromadianskoi identychnosti v Ukraini.

[Who needs the civil society? Social capital and problems of civic identity formation in Ukraine]. *Hromadianske sypylstvo v Ukraini: analiz sotsialnoho konstruyuvannia [Civil society in Ukraine: analysis of social construction]*. Kyiv: Stylos, pp. 334–341 [in Ukrainian].

9. Stratehia informatsiynoi bezpeky [Information security strategy]. (2021). Approved by the Decree of the President of Ukraine from 28.12.2021 № 685/2021. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021?find=1&text#Text> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].

10. Stratehia ludskoho rosvytku [Strategy of human development]. (2021). Approved by the Decree of the President of Ukraine from 02.06.2021 № 225/2021. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021?find=1&text#Text> (viewed 27.06.2024) [in Ukrainian].

11. Asen, R. (2004). A Discourse Theory of Citizenship. *Quarterly Journal of Speech*. Vol. 90, № 2, pp. 189–211 [in English].

12. Castells, M. (2004). *The power of identity*. Willy-Blackwell, 428 p. [in English].

13. Fukuyama, F. (2018). *Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*. London : Profile Books Ltd, 240 p. [in English].

14. Yates, M., Youniss, J. (Ed.). (1999). *Roots of Civic Identity: International Perspectives on Community Service and Activism in Youth*. Cambridge University Press, 283 p. [in English].

Civic identity in the current political and legal discourse of Ukraine

Mykhailova Olha Yuriivna

Candidate of Political Science,
Senior Researcher
National Institute for Strategic Studies
Pyrohova str., 7A, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5466-5129

Attention to collective identities from the beginning of the 21st century marked not only scientific, but also public, political, legal discourses throughout the world. The actualization of this issue in modern Ukraine caused by Russian aggression. In the Ukrainian official documents from 2021–2024 attention paid to the strengthening of civic identity in Ukraine as an element of national security. The article aims to outline the content and context of the application of the concept of «civic identity» in the current legal discourse of Ukraine. To achieve this goal was applied the constructivism methodology, as it facilitates the distinction between the researcher and the subject of the politics. Methods of comparison and functional analysis, elements of discursive and historical approaches are also applied. The article distinguishes statist and liberal trends in the interpretation of civic identity. Statist interpretation is the most widespread in Ukraine, in sociological surveys and in official documents. According with it civic identity is the awareness of belonging to the citizens of the state. Civic identity also is associated with sociocultural markers of identity (language, culture, etc.), but such approach is not correct. The connection between civic identity and patriotism reflected in legal discourse. The task of establishing Ukrainian civic identity most fully outlined by the Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Establishing Ukrainian National and Civic Identity». Civic Identity defined in it as, in particular, an attribute of civil society. This interpretation is present in the science within the framework of liberal theory. The mass participation of Ukrainians in protest actions (Maidan, Revolution of Dignity) became a factor in the legitimation of the new Ukrainian civic identity. It is time to overcome the gap between the scientific concept and the practice of its application in Ukrainian legal discourse.

Key words: civic identity, citizenship, patriotism, civil society, political and legal discourse.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Алієва Сабіна Аббас кизи

Кіпрська політика Туреччини у роки правління Мустафи Кемалю Ататюрка (1923–1938)

УДК 327. Міжнародні відносини
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.22>

Алієва Сабіна Аббас кизи
дисертант на здобуття наукового
ступеня доктора філософії
Бакинського слов'янського університету
вул. Сулеймана Рустама, 25, Баку,
Азербайджан
ORCID: 0000-0001-5295-7873

Основною метою дослідження є всебічне вивчення місця кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини, основних чинників, що зумовлюють кіпрську політику у роки правління М.К. Ататюрка.

Методи. При написанні статті використовувалися методи історико-описового, історико-логічного аналізу, аналізу та синтезу, івент-аналізу.

Наукова новизна статті. У статті з наукової точки зору досліджено місце кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини в період правління Ататюрка, інтереси та позиція Туреччини, докладно вивчені основні фактори, що зумовлюють кіпрську політику Туреччини в умовах конкретного історичного періоду.

Насамкінець зазначається, що головним пріоритетом Турецької Республіки, створеної після визвольної війни під керівництвом Ататюрка, стало просування нової держави на міжнародній арені, формування її внутрішньої та зовнішньої політики. У той же час офіційне визнання анексії Кіпру Сполученим Королівством Лозанським договором призвело до того, що кіпрське питання залишилося на задньому плані. Тим не менш, у 1923–1938 роках кіпрське питання займало стратегічно важливу позицію в політиці Ататюрка. Туреччина прагнула підтримувати відносини з турками-кіпріотами лише на соціокультурному рівні, виходячи з міжнародних умов, умов спілок та договорів, до яких вона входила. Кіпрське питання, хоч і на неофіційному рівні, постійно знаходилося в центрі уваги турецького уряду. Так, за прямими вказівками Ататюрка стан турецької громади Кіпру, соціокультурні умови завжди перебували під контролем турецького уряду. Постійно зустрічаючись із провідними представниками інтелігенції турецької громади Кіпру, Ататюрк надавав їм матеріальну та моральну підтримку у вирішенні проблем громади, прагнув розвитку турецької мови та культури на острові, боровся за збереження зв'язків з батьківщиною.

Ключові слова: М.К. Ататюрк, кіпрська проблема, Лозанський договір, турецька громада, реформи.

Вступ. Кіпр, розташований на перетині європейського, азіатського та африканського континентів та трьох великих цивілізацій, має вигідне геополітичне та геостратегічне становище. Становище острова, що дозволяє використовувати його як стратегічний порт, що забезпечує морське панування в регіоні Східного Середземномор'я, і військову базу з точки зору безпеки, зумовило його історію і призвело до того, що він постійно перебував у центрі уваги світових держав. Кіпр, завойований Османською імперією у 1571 році, залишався під владою Османів протягом 308 років. З передачею острова в оренду Сполученому Королівству відповідно до кіпрської конвенції, підписаної 4 червня 1878, Османське правління на Кіпрі закінчилося, і почався період британського правління, що охоплює період з 1878 по 1960 рік. Хоча право власності на острів залишалося за імперією Османа, Кіпр фактично залишався під владою Королівства до 1960 року.

Мета статті полягає у розкритті особливостей Кіпрської політики, виявлення основних факторів,

що зумовлюють кіпрську політику Турецької Республіки у роки правління М.К. Ататюрка.

Методи дослідження. Основними методами, використаними у статті, є аналіз та синтез, історико-описовий та історико-логічний аналіз, івент-аналіз.

Новизна. У статті вперше з наукової точки зору досліджено місце кіпрського питання у зовнішній політиці Туреччини в період правління Ататюрка, інтереси та позиція Туреччини, детально проаналізовано основні фактори, що зумовлюють кіпрську політику Туреччини в умовах конкретного історичного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча не так багато робіт, присвячених проблемі Кіпру в період правління М.К. Ататюрка, але можна відзначити кілька важливих джерел у цьому напрямі. Д. Юксель [3], С. Акгюн [8], С. Ісмаїл [7] та інші автори у своїх наукових працях досліджували місце кіпрського питання у зовнішній політиці Ататюрка, позицію уряду Туреччини з цього питання, відносини уряду Туреччини з провідними інтелектуалами Кіпру.

Результати. Зазнавши поразки у війні з Росією в 1877–1878 роках, імперія Османа підписала з Росією Сан-Стефанський договір. Однак умови договору були надто суворими для імперії Османа [1]. Створене договором нове політичне середовище – значне посилення впливу Росії на Балканах непокоїло європейські держави, особливо Сполучене Королівство. Щоб запобігти зміцненню Росії у регіоні, 25 травня 1878 року Сполучене Королівство запропонувало державі Османа укласти союз проти Росії. 4 червня 1878 між сторонами була підписана кіпрська конвенція про оборону. Відповідно до Конвенції Великобританія зобов'язалася захистити території османської держави в Азії від нападів Росії, підтримати імперію Османа на Берлінському конгресі і гарантувати, що Конгрес закінчиться на користь Османської імперії. Проте замість османи погодилися тимчасово передати острів Кіпр Великобританії [1]. Так, на Берлінській конференції, скликаній для перегляду Сан-Стефанського договору, було прийнято рішення про оренду острова Кіпр Британії. Після того, як контроль над островом перейшов до рук англійців, турки були звільнені від своїх обов'язків, а на їхнє місце було введено греки-кіпріоти. Головною метою англійців було повністю покласти край пануванню турків і підпорядкувати собі греків-кіпріотів. Конституцією, прийнятою 1878 року, Законодавче, виконавче та судове управління було покладено на верховного комісара. Турецька громада почала дистанціюватися від адміністрації. 23 березня 1882 року до складу Зборів Каваніну, сформованих 1879 року як законодавчий орган Кіпру, було внесено зміни. Відповідно до цієї зміни, рада мала складатися з 18 членів, 12 обраних та 6 призначених. Вибрані члени були визначені як 9 греків та 3 турки відповідно до співвідношення чисельності населення грецької та турецької громад Кіпру. Цей крок колоніального уряду, який ігнорував той факт, що острів був землею держави Османа і був тимчасово зданий в оренду Сполученому Королівству, розчарував турків-кіпріотів, які вважали, що острів все ще знаходиться під суверенітетом держави Османа. Це несправедливе рішення спричинило активізацію провідних представників турецької громади Кіпру. Так, тодішній муфті Кіпру Мехмет Асім Ефенді та інші видні діячі направили телеграму Верховному комісару серу Роберту Біддулпе та Баб-и Алі, в якій висловили протест проти ситуації, що склалася. Баб-и Алі направив директиву послу Мусурус Паші в Лондоні 6 квітня 1882 року з проханням повідомити міністра закордонних справ Великобританії лорда Джорджа Гранвіла, що турки-кіпріоти не задоволені зміною, внесеною до структури ради [5].

Під приводом участі Османської імперії у війні на боці Німеччини у Першій світовій війні Великобританія порушила кіпрську Конвенцію 1878 і анек-

сувала Кіпр 5 листопада 1914 року. Вважаючи цей крок заключним етапом Енозісу, прем'єр-міністр Греції Е.Венізелос заявив, що об'єднання Кіпру з Грецією відбудеться в найближчому майбутньому [9]. Британці, які чинили сильний тиск на турків-кіпріотів під час війни, також використали для цієї мети місцевих грецьких військових. Зазнавши поразки у Першій світовій війні та втративши свої землі, Османська держава розпочала визвольну війну під керівництвом Мустафи Кемалю Ататюрка, одного з провідних лідерів турецького світу. Завершивши війну перемогою, турки відновили свою державність та створили Турецьку Республіку. Головною метою республіки було визнання нової держави на міжнародній арені. З Лозаннським договором, підписаним між Туреччиною та союзними державами 24 липня 1923 року, Турецька Республіка була визнана на міжнародному рівні сучасною національною державою. У перші роки правління Ататюрка головною метою зовнішньої політики України було збереження незалежності держави. Зовнішня політика ґрунтувалася на таких основних засадах, як реалістичність, незалежність, миролюбність, західництво. Основним ідеалом новоствореної республіки було здійснення революційних перетворень в економічній, соціальній, культурній сферах, перетворення Туреччини на сучасну державу, досягнення сучасного рівня культурного розвитку. Цей ідеал став важливим чинником у формуванні зовнішньої політики України М.К. Ататюрка. Незважаючи на те, що Лозаннським договором низка питань у зовнішній політиці Туреччини знайшла своє юридичне рішення, реалізація умов договору виявилася аж ніяк не легкою та без втрат. Юридичний статус Кіпру також було визначено Лозаннським договором. Підписанням договору анексія острова Сполученим Королівством була офіційно визнана Туреччиною. Новий статус Кіпру було закріплено статтями 16, 20 та 21 договору. Так, відповідно до статті 16, Туреччина відмовилася від свого суверенітету та всіх прав на землі та острови, які залишилися за межами визнаних договором кордонів, а також згідно зі статтею 20 визнала анексію острова британським урядом. Однак відповідно до статті 21 туркам-кіпріотам було надано право вибору щодо свого громадянства протягом 2 років [6]. Офіційне приєднання Кіпру до Сполученого Королівства за Лозаннським договором викликало невдоволення активістів турецької громади Кіпру, які прийняли цю ситуацію, хоча й неохоче. Адвокат Ахмед Мітхат Ефенді, один з провідних представників турецької громади Кіпру, у своїй газеті «Правда», заснованій у 1923 році, підкреслив, що основне завдання турецької громади – зберегти свою присутність на острові [8]. Оскільки політичний статус Кіпру, встановлений Лозаннським договором, не викликав суперечок між сторонами, кіпрське питання не було офіційно включене до

порядку денного уряду Туреччини до 1950-х років. У той же час діяльність Атаюрка з державного будівництва нової незалежної республіки, а також процес формування власної внутрішньої та зовнішньої політики призвели до того, що проблема Кіпру відійшла на другий план. Туреччина прагнула підтримувати відносини з турками-кіпріотами лише на соціокультурному рівні, виходячи з міжнародної кон'юнктури, умов спілок та договорів, до яких вона входила. Кіпрське питання, хоч і на неофіційному рівні, постійно знаходилося в центрі уваги турецького уряду. Так, за прямими вказівками Атаюрка стан турецької громади Кіпру, соціокультурні умови завжди перебували під контролем турецького уряду. У період правління Атаюрка були проведені зустрічі з передовими, інтелектуальними представниками турецької громади Кіпру, надана економічна підтримка з деяких питань, відрядження вчителів з Туреччини в турецькі школи Кіпру, відкрито консульства в Ларнаку та ін. Турецький народ Кіпру у новоствореній республіці. Всі реформи, проведені в Туреччині під керівництвом Атаюрка, зокрема такі реформи, як Культурний Закон, літературна революція, революція одягу, революція прізвищ, віталися серед турків-кіпріотів, які також прагнули провести ці реформи. Атаюрк підтримував активних турків у цій справі, їм також надсилалася матеріальна підтримка.

У 1878–1925 роках управління Кіпром здійснював верховний комісар Сполученого Королівства. 10 березня 1925 року острів було оголошено «королівської колонією» (Crown Colony) і став керуватися губернатором, як та інші колонії [9]. Після цього політика контролю, яку колоніальний режим намагався нав'язати турецькій громаді, зустріли з невдоволенням. Залучення людей, близьких до їхньої політики, на такі важливі політичні посади, як членство в Раді Каваніну, окружне управління Євкаф і т.д. не віталось турецькою громадою. З цим британський уряд хотів створити громаду, вірну собі і не виходить з-під контролю, яка б приймала всі його рішення.

Нова Турецька Республіка, яка вже отримала міжнародне визнання, правильно враховуючи внутрішній стан країни та міжнародну кон'юнктуру, баланс сил, а також прагнучи відновити відносини з державами світу на основі принципу «світ удома – мир у всьому світі», намагалася не висувати будь-яких претензій у політичному ставленні до острова, наслідуючи реалістичну політику щодо острова Кіпр, як і в багатьох інших питаннях.

Зовнішня політика Турецької Республіки щодо Кіпру розпочалася з часів Атаюрка. З перших років існування республіки Атаюрк звернув увагу до стратегічне значення острова. Інтерес Атаюрка до Кіпру знайшов своє вираження в ідеях, висловлених ним під час зустрічей із передовими особами острова, з військовими. Відомий кіпрський

інтелектуал Д. Манізаде у своїй роботі «Кіпр учора, сьогодні і завтра» розповів про бесіду Атаюрка з офіцерами під час військових навчань. Під час розмови Атаюрк підкреслив, що Кіпр дуже важливий для Туреччини і доки острів залишається в руках ворога, шляхи постачання регіону будуть закриті, і що увага обов'язково має бути зосереджена тут [2]. Це свідчить про те, що за Атаюрка проводилася політика, в якій поряд із соціальними, культурними інтересами турецької громади Кіпру враховувалися і політичні чинники. Атаюрк наказав не евакуювати острів, зупинити швидко міграцію турків-кіпріотів до Туреччини, які не ухвалили британського громадянства.

Політичний зв'язок уряду Туреччини з островом здійснювався через турецьке консульство, відкрите Ларнаку в 1925 року. Відповідно до статті 21 Лозанського договору консульство проводило офіційну роботу з міграції, допомагаючи приблизно 8 тисяч турків, які скористалися правом на імміграцію до Туреччини [8]. Консульство також надавало допомогу молоді у сфері освіти, підтримувало діяльність турецьких асоціацій, сприяло поширенню серед турків-кіпріотів реформаторських перетворень, здійснених Атаюрком.

Політична ситуація на острові у цей період була складною. Так, на виборах 1930 року турецькі націоналісти-кемалісти під керівництвом Неджати Озкана змогли здобути перемогу та увійти до Зборів. Якщо раніше загрозою для британців вважались лише націоналістичні греки-кіпріоти, які виступали проти британської політики в парламенті, то перемога турків-націоналістів на виборах до парламенту почала більше турбувати британців. 1 травня 1931 року Н. Озкан та його група об'єдналися під назвою Кіпро-турецький Національний Конгрес. Незважаючи на заборону британців, Конгрес призначив Ахмеда Саїда муфтієм Кіпру. Однак британці не прийняли це призначення, припустивши, що муфтіят використовуватиметься в політичних цілях, тоді як британський колоніальний режим терпимо ставився до грецьких ченців Кіпру [3]. Конгрес був першим політичним союзом турків-кіпріотів, хоча його рішення не було прийнято британським керівництвом.

У 1931 році греки-кіпріоти, виступаючи проти британського режиму та висунувши вимоги Енозису, за підтримки Греції повстали проти британського правління на острові. Побоюючись об'єднання грецької та турецької громад проти колоніального режиму, британці розпустили Законодавчі Збори. Тоді як Н. Озкан заявив, що турки-кіпріоти задоволені британським урядом, але якщо британці покладуть край своєму правлінню на острові, то права Туреччини на острові значно більші, ніж у Греції, виходячи з географічної близькості та історичних фактів. Озкан підтримував постійний зв'язок із урядом Туреччини. Він 26 квітня 1937 року

надіслав звіт прем'єр-міністру І.Іненю з проханням про допомогу в уряді Туреччини. У звіті йшлося про несправедливу позицію британського уряду по відношенню до турків-кіпріотів і про тиск з боку греків-кіпріотів [4].

Намагаючись запобігти активізації турецьких націоналістів на Кіпрі, британський колоніальний режим почав запроваджувати обмеження проти турків-кіпріотів, особливо у сфері освіти. Відповідно до закону, прийнятого в 1933 році, у кожному повіті для управління початковими школами було засновано Комітет з освіти та посаду радника з освіти. Радники і члени комітетів призначалися безпосередньо урядом, а чи не з реальних представників місцевих громад. Ці комітети прагнули розірвати духовні зв'язки кіпріотів-турків із Туреччиною. З цією метою навіть було прийнято метод «навчання без книг». Таким чином заборонялося читати книги, надіслані з Туреччини. Після 1931 року більшість турецьких початкових шкіл було закрито, а вчителів звільнено. Також заборонили застосування на Кіпрі культурного закону, прийнятого в Туреччині. Основна мета цієї політики полягала у повному розриві духовних, культурних зв'язків турків на Кіпрі з Туреччиною. На противагу політиці британського уряду турки заснували Федерацію кіпрських турецьких інститутів із представниками політичних партій, спілок та організацій.

В інтерв'ю Рауфа Денкташа 14 липня 2010 року про М.К.Ататюрку та кіпрське питання виділяються цікаві моменти, пов'язані з кіпрською політикою Туреччини в роки правління Ататюрка. Денкташ говорив про підтримку турків-кіпріотів під час війни за незалежність до проголошення Турецької Республіки, допомоги полоненим, привезеним англійцями з Чанаккале, продовження націоналізму, про просування в той період грецької армії в Анатолії, про постійний тиск греків-кіпріотів на турецькі села. У своєму інтерв'ю Денкташ згадував як британці, які також почали побоюватися турків-кіпріотів після повстання греків у 1931 році проти колоніального режиму, заборонили турецькі прапори, національну літературу, як турки-кіпріоти у святкові дні їхали до консульства Туреччини, щоб побачити тур.

Британський уряд також вважав за прийнятну політичну присутність турків проти грецької громади на острові, не схвалюючи переселення турків. 1 листопада 1928 року у Туреччині запроваджено новий латинський алфавіт, а 1930 року турки-кіпріоти також зажадали від британського уряду використовувати нові турецькі літери в офіційних колах. У результаті британський уряд вирішив створити комісію, що складається з провідних представни-

ків турецької громади, і було складено звіт із аналізом ситуації. У звіті містилися такі рекомендації, як вивчення нових турецьких літер турецькими офіційними особами до червня та складання іспитів протягом трьох місяців, з 1931 року написання звернень до уряду з новим алфавітом, а після закінчення навчального року проведення уроків турецькими вчителями для навчання населення новим літерам [7].

Висновки. З 1923 по 1938 Кіпрське питання займало стратегічно важливе положення в політиці Ататюрка і було одним з ключових питань у зовнішній політиці Туреччини, незважаючи на офіційне визнання анексії острова Сполученим Королівством. Уряд Ататюрка проводив політику, що відповідає політичному інтересу турків-кіпріотів до Туреччини. Турецька громада Кіпру уважно стежила за діяльністю Ататюрка не лише в економічній, культурній, соціальній сферах, а й у політичних питаннях. Турецька громада Кіпру завжди була в центрі уваги Ататюрка, хоч і побічно, цікавилася потребами та бажаннями турків, із цією метою постійно вела переговори з представниками інтелігенції громади. 10 листопада 1938 року, коли помер Ататюрк, турецька громада Кіпру також оголосила жалобу. Турецький народ Кіпру захоплювався Ататюрком, підтримував проведену ним політику, демонстрував прихильність до його принципів, завжди з ентузіазмом ставився до нововведень, які він здійснював та засвоював їх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Cyprus Convention, 4 June 1878: [Electronic resource]. URL: http://kypros.org/Kyrenia/Documents/items/cyprus_convention_1878.htm
2. Derviş Manizade. Kıbrıs Dün Bugün Yarın, İstanbul, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yay., No: 8, 1975
3. Dilek Yiğit Yüksel. Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914–1958) // Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, VIII/18-19, 2009
4. Faiz Kaymak. Kıbrıs Türkleri Bu Duruma Nasıl Düştü? / Haz. Müfide Zehra Erkin, İstanbul, Alpay Basımevi, 1968
5. George S. Hill. The History of Cyprus, Cambridge, Cambridge University Press, 1952
6. Lozanna sülh müqaviləsi, 24 iyul 1923 // [Electronic resource]. URL: <https://www5.tbmm.gov.tr>
7. Sabahattin İsmail, Ergin Birinci. Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri 1919–1938, İstanbul, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, 1989
8. Sibel Akgün. Atatürk Dönemi Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu İlişkileri (1923–1938), The Journal of Academic Social Science Studies, vol. 5, Issue 1, February 2012
9. Şükrü Sina Gürel, Kıbrıs Tarihi (1878–1960) Kolonyalizm Ulusçuluk ve Uluslararası Politika, İstanbul, İmge Kitabevi, 2020

Cyprus policy of Turkey during the reign of Mustafa Kemal Ataturk (1923–1938)

Aliyeva Sabina Abbas

Postgraduate Student
Baku Slavic University
Suleyman Rustam str., 25, Baku,
Azerbaijan
ORCID: 0000-0001-5295-7873

The main goal of the research is a comprehensive study of the place of the Cyprus issue in Turkish foreign policy, the main factors determining the Cypriot policy during the reign of M.K. Ataturk.

Methods. When writing the article, the methods of historical and descriptive, historical and logical analysis, analysis and synthesis, and event analysis were used.

The scientific novelty of the article. The article scientifically examines the place of the Cyprus issue in Turkey's foreign policy during the reign of Ataturk, the interests and position of Turkey, and examines in detail the main factors determining Turkey's Cyprus policy in a particular historical period.

In conclusion, it is noted that the main priority of the Turkish Republic, created after the liberation war under the leadership of Ataturk, was the promotion of the new state in the international arena, the formation of its domestic and foreign policy. At the same time, the official recognition of the annexation of Cyprus by the United Kingdom by the Treaty of Lausanne led to the Cyprus issue remaining in the background. Nevertheless, in 1923–1938, the Cyprus issue occupied a strategically important position in the policy of Ataturk. Turkey sought to maintain relations with Turkish Cypriots only at the socio-cultural level, based on international conditions, the terms of alliances and treaties to which it was a part. The Cyprus issue, although at an informal level, has been constantly in the focus of the Turkish government's attention. Thus, according to the direct instructions of Ataturk, the state of the Turkish community of Cyprus, socio-cultural conditions have always been under the control of the Turkish government. Constantly meeting with leading intellectuals of the Turkish community of Cyprus, Ataturk provided them with material and moral support in solving the problems of the community, sought to develop the Turkish language and culture on the island, and fought to preserve ties with his homeland.

Key words: M.K. Ataturk, the Cyprus problem, the Treaty of Lausanne, the Turkish community, reforms.

Бондаренко Сергій Васильович
Зайченко Ірина Анатоліївна

Територіальний вимір трансформації сучасного світопорядку в умовах війни

УДК 327.56+911.37
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.23>

Бондаренко Сергій Васильович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри журналістики
та соціальних комунікацій
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
вул. 600-річчя, 21, Вінниця, Україна
ORCID: 0000-0002-3990-3667

Зайченко Ірина Анатоліївна
кандидат історичних наук,
доцент кафедри міждисциплінарної
освіти
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»
вул. Григорія Сковороди, 2, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0002-7916-0490

Стаття присвячена проблемі актуалізації змісту усталених політичних категорій, у зв'язку з безпрецедентною трансформацією світового порядку в умовах війни. Зазначено, що повномасштабне вторгнення РФ до України 24 лютого 2022 р. остаточно зруйнувало безпекову архітектуру світу, сформовану після Другої світової війни. А дії Росії, направлені на знищення найбільшої за своєю територією держави в Європі, застосування нею військової та інших сил і засобів проти нашої держави – це питання екзистенційного штибу, що полягає у тотальному знищенні України як держави, її суверенітету, міжнародної суб'єктності.

Акцентується увага на актуальності переосмислення таких категорій політичної науки, як «політична територія» та «політичний простір» держави в умовах війни, окупації та «привласнення» її територій іншою, часто більшою за площею та ресурсним потенціалом країни.

Мета статті – проаналізувати територіальний вимір трансформації сучасного світопорядку в умовах війни і визначити напрямки формування стратегічного бачення відновлення статусу-кво раніше окупованих та анексованих територій. Використані методи: CaseStudy, монографічний, історико-географічний, політико-географічний, прикладний політичний аналіз, нормативно-інституційний, метод аналізу конфліктів і ретроспективного аналізу.

На досвіді російсько-українського збройного конфлікту та війни за незалежність Хорватії визначено чинники, що потенційно можуть сприяти поверненню політичної території України та відновленню її державного суверенітету. Запропоновано авторське бачення перспектив України на шляху до повернення тимчасово окупованих територій.

Ключові слова: політична територія, політичний простір, держава, агресія, війна, сучасний світопорядок.

Вступ. Російсько-український збройний конфлікт, з точки зору реакції та дій міжнародної спільноти, створив прецедент для поглиблення кризи у сфері глобальної безпеки у світі. Адже продемонстрована міжнародними організаціями, зокрема, ООН, політика стримування агресії та політичні практики нівелювання санкційних обмежень, уможливили ескалацію політичних конфліктів, наприклад, в кейсі КНР-Тайвань, Венесуела-Гайани (район Есекібо), а також нову фаз збройного протистояння Держави Ізраїль і Палестини.

Безсуб'єктна позиція міжнародних безпекових організацій після російської анексії АР Крим в 2014 р., що за своїм змістом було першою в Європі після завершення Другої світової війни 1939–1945 рр. практикою «відривання» та привласнення однією країною частини території іншої країни, незалежної та міжнародно визнаної у своїх кордонах, дозволила Росії сформувати у східних областях України квазідержавні утворення – т. зв. «ДНР» та «ЛНР».

У сучасних умовах російсько-українського збройного конфлікту актуальності набуває напрацювання дієвих та ефективних стратегій повернення Україною своїх територій, з урахуванням реального стану наявних та майбутніх військових, політичних, економічних сил та засобів. Насамкінець, актуальність дослідження обумовлена пошуком ефективних інструментів, моделей і стратегій

максимального збереження політичних територій та політичного простору держав, які вже перебувають в умовах війни або знаходяться в зоні потенційного збройного конфлікту.

Мета та завдання. Мета статті – шляхом переосмислення змісту категорій «політична територія» та «політичний простір» держави проаналізувати територіальний вимір трансформації сучасного світопорядку в умовах війни і визначити напрямки формування стратегічного бачення відновлення статусу-кво раніше окупованих та анексованих територій.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– конкретизувати і дати актуальне тлумачення понять «політична територія» та «політичний простір»;

– визначити зміст категорій «війна», «агресія», «збройний конфлікт»;

– на прикладах російсько-українського збройного конфлікту та війни за незалежність Хорватії проаналізувати етапи втрати політичних територій та перспективи відновлення для України, запропоновавши інструменти та бачення щодо дій України в цьому напрямку.

Методи дослідження. Міждисциплінарність проблематики дослідження розкривається у загальнонаукових та прикладних аспектах в роботах вітчизняних та зарубіжних авторів, зокрема

І. Гудзеляк [5], М. Дністрянського, Г. Копачинської, Н. Дністрянської [6], В. Копчі [8], Г. Алмонда [17], С. Внучко [4], К. Дойча [18], Д. Істона [19], Т. Нагорняк [10, 11], Т. Парсонса [22], Р. Хартшорна [20], О. Чальцевої [16], Ю. Узун [14, 15], І. Озадовського [12], Х. Бехруз [2]. У цій науковій розвідці також використані висновки попередніх досліджень авторів – С. Бондаренка [3], І. Зайченко [7].

Для досягнення поставленої мети автори використовували низку методів, а саме: CaseStudy, монографічний, історико-географічний, політико-географічний, прикладний політичний аналіз, нормативно-інституційний, метод аналізу конфліктів і ретроспективного аналізу.

Результати. Напочатку 2024 р. у світі налічувалося 195 незалежних держав, серед яких 193 – це держави-члени ООН та дві держави-спостерігачі при ООН. На підставі чітких політико-географічних критеріїв та узвичаєних підходів у системі міжнародних відносин, за І. Гудзеляк, виділяється три типи держав:

1) суверенні держави: загалом 187 держав, міжнародно-правовий статус яких не викликає неоднозначного трактування, а також держава-місто Ватикан, яка з 1964 р. є постійним спостерігачем при ООН;

2) суверенні держави, невизнані однією чи декількома державами. На політичній карті світу є шість держав-членів ООН, які не мають дипломатичних відносин з щонайменше однією державою-членом ООН (Вірменія, Ізраїль, КНДР, КНР, Республіка Кіпр, Республіка Корея);

3) суверенні держави, які де-факто не існують (окуповані), але де-юре визнані багатьма державами (Палестина) [5].

Решту політико-територіальних утворень, що мають невизначений статус на політичній карті світу, слід відносити до квазідержав. Як зазначає І. Гудзеляк, на сьогодні немає одностайності стосовно дефініювання таких утворень [Там само]. На думку авторів, визначальними критеріями типологізації квазідержав у світі є ступінь їх визнання та спосіб, у який ті утворилися. Зокрема, це:

– частково визнані держави, наприклад, Косово;

– невизнані держави, тобто де-факто суверенні, але де-юре не визнані більшістю (Тайвань) або навіть жодною з держав світу (Сомаліленд);

– держави з частковим міжнародним визнанням, але обмеженим контролем над своєю територією і відсутністю внутрішньої легітимності влади (Західна Сахара);

– країни, що утворилися внаслідок міжнародних збройних конфліктів та визнані лише державою-агресором і її геополітичними союзниками (т. зв. «ДНР» та «ЛНР», Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я, Турецька Республіка Північного Кіпру);

– країни без міжнародного визнання та з обмеженим контролем над територією (Нагірний Карабах, або Арцах, що до 2022 р. перебував під контролем Вірменії, але після активних бойових дій перейшов під контроль Азербайджану) [5].

Згідно із Конвенцією Монтевідео (1933 р.), яка є еталоном міжнародно-правового розуміння держави як суб'єкта міжнародних відносин, фіксується чотири ознаки (критерії) держави: 1) постійне населення; 2) визначена територія; 3) власний уряд; 4) здатність до підтримки відносин з іншими державами [23, 8].

Слід зауважити, що вищенаведені ознаки «працюють» в умовах, коли держава знаходиться у відносно стабільних, прогнозованих та передбачуваних умовах. Проте, в умовах, наприклад, військової агресії ця ситуація, як і параметри, що формально характеризують державу, зазнають суттєвих трансформацій. У першу чергу, це стосується меж території, суверенітету та влади над окупованими/анексованими/захопленими територіями.

Тож однією з ключових ознак будь-якої держави є територія. Як зазначає український дослідник у галузі права О. Батанов, «розглядаючи територію як одну із основних критеріальних ознак будь-якої держави, необхідно мати на увазі, що територія є також життєвим простором людей» [1]. Тому особливістю будь-якої сучасної держави є колективність, що жорстко прив'язана до певної території – територіальний імператив. Політична організація сучасного світу базується головним чином на поділі країн і народів за територіальним принципом. При цьому, у межах цих територій немає іншої влади, крім влади суверенної держави, юрисдикція якої поширюється тільки на цю територію [10].

На думку вітчизняної дослідниці Т. Нагорняк, «територіальність у політиці проявляється у формі цілеспрямованої діяльності політичних акторів, що інституціоналізують простір відповідно до власних інтересів з метою контролю та використання ресурсів цього простору. Тому держава та її адміністративні одиниці (міста, області, автономії тощо) є політичними [11].

Таким чином, під політичної територією, на думку авторів, слід розуміти держави та їх об'єднання, які мають юридично закріплені і визнані у світі кордони, інститути управління, систему нормативно-правового регулювання та монополію на використання сили. Вони орієнтовані на забезпечення стабільного існування, максимального захисту своєї території, непорушності кордонів та збереження суверенітету [3]. Політична територія розуміється як простір, що внаслідок цілеспрямованої діяльності політичних акторів має інституційний статус та офіційно визнані атрибути функціонування (назва, кордони, владні інститути, адміністративний, ідеологічний та громадський устрій).

Другою категорією територіального виміру трансформації сучасного світопорядку є політичний простір. Як зазначає українська дослідниця Ю. Узун, сучасна концептуалізація політичного простору пов'язана зі зміною та диференціацією масштабів розгортання політичних процесів, з процесами децентралізації, деволуції, транснаціоналізації, глокалізації [14]. В умовах територіальної освоєності світу, концептуалізація категорії «політичний простір» як елементу соціального простору, в політологічному дискурсі визнана значимою, оскільки сприяє системному політичному моделюванню, типологізації, науковій концептуалізації політичного простору як феномену, робить можливим аналіз політичної суб'єктності держав та недержавних акторів, спільнот, індивідів, типологізацію політичних багаторівневих систем [15].

У політичній науці виділяються наступні політичні простори держави:

– *ендемичне поле* – простір, контрольований національною спільнотою достатньо тривалий час, щоб і сама спільнота, й інші розглядали цей простір як такий, що безсумнівно належить цій національній спільноті;

– *прикордонне поле* – це простір, що знаходиться під контролем національної спільноти, проте демографічно, економічно, комунікаційно не освоєний нею достатньо, щоб злитися з ендемічним полем, яке є серцевиною держави. Право над цим полем може оскаржуватися національними меншинами, що мешкають на цій території, при цьому сусідні держави не мають історичних претензій на прикордонне поле. Однак, слабкий контроль національної спільноти над прикордонним полем може викликати бажання інших держав поширити свій контроль на прикордонне поле;

– *перехресне поле* – це простір, на який претендує дві чи більше держави. Воно також не освоєне центральною спільністю достатньою мірою, щоб злитися з ендемічним;

– *тотальне поле* – це весь безперервний простір, що перебуває під контролем національної спільноти. Безперервність тотального геополітичного простору є його найважливішою характеристикою, адже контролюючи всі комунікації в ньому, держава має можливість здійснювати повний контроль над ним;

– *металполе* – простір, що освоюється спільно декількома державами у військовому, політичному та економічному сенсі, причому в ході освоєння, навіть за наявності у партнерстві слабких і сильних, усім учасникам надаються потенційно рівні можливості для освоєння такого поля [3; 6].

Автори погоджуються з думкою Ю. Узун, що новий геополітичний порядок Потсдамської епохи продемонстрував можливість зміни ієрархічної логіки конструювання глобальних та макрорегіональних територіально-політичних систем [15].

Міжнародні актори проголосили мету – деколонізувати, деієрархізувати глобалізовані політичні системи. Були застосовані інструменти детериторіалізації, ефективність яких обґрунтовувала школа постмодерністів. Концепт «територіального володіння» був замінений концептом «просторового розвитку», що обумовило твердження в концептуально-теоретичному полі поняття «простір». Відповідно, замість володіння територією та ресурсами, які пов'язувалися з нею, геополітичні актори, створюючи проекти присутності, використовували поняття «простір». І реалізували тим самим об'єктивацію простору, тож представлені простори ставали відносинами влади, репрезентація яких забезпечує постановку сцени та організацію проєкції влади. Цей процес детериторіалізації, подібно формуванню територіальних систем, є політичним процесом і передбачає визначення мети та інструментів її реалізації [14].

У роботі «Фронт та фронтири» М. Фушу зазначає, що фронт демонструє реальний поділ простору, відокремлює «наше» від «чужого», позначає «суверенітет як можливість держави здійснювати свою роль», тоді як фронтір вказує на розподіл символічний або уявний, і його індикатором є прикордонна зона з розмитою розділовою лінією через постійний процес взаємопроникнення [Цит. за 15]. Дослідник звертає увагу, що кордони територіально-політичних систем часто не збігаються з лінійними кордонами держав, а реально існуючі територіально-політичні системи більші, ніж державні в умовах глобалізації [Там само]. Зокрема, такі великі географічні регіони, як Європа, насправді є результатом територіалізації як пристосування, історико-політичних процесів в географічному просторі [Там само].

Таким чином, межі політичного простору можуть виходити за кордони політичної території, знаходячи своє відображення не лише у вигляді політики, яка орієнтована на внутрішній простір територій, але й у зовнішній політиці. Під зовнішньою політикою розуміється вся сукупність раціональних дій актора/акторів політики для досягнення певної мети за межами кордонів політичної території як держави [3]. Автори зазначають, що інтереси держави не обмежуються межами власних кордонів. Це потенційно призводить як до формування потужних союзницьких/партнерських відносин з іншими державами (у т.ч. з тими, які не є прямими сусідами), так і до політичних конфліктів (у т.ч. збройних). Для першого типу відносин головною умовою є узгодженість спільних інтересів, у другому – конфліктна ситуація (зокрема, претензії – політичні, територіальні, економічні, гуманітарні, культурні тощо) та інцидент.

У контексті дослідження територіального виміру відносин держав в умовах протистояння з метою контролю не лише політичного простору,

але й захоплення територій, зміни географічних кордонів, знищення суверенітету, актуалізується також тлумачення поняття війни. Адже реалізація гібридних або нетипових для попередніх періодів історії людства воєнних стратегій, технологій, заходів і засобів впливу одних держав на інші значно змінюють зміст, здавалося б, ustalених категорій.

Варто звернути увагу, що тлумачення війни крізь призму юридичної науки тісно пов'язане з політичною концепцією. Зокрема, війна розглядається як «правова умова, яка рівною мірою дозволяє двом або більше ворогуючим сторонам вести конфлікт із застосуванням збройної сили» [2]. У вітчизняних юридичних енциклопедичних виданнях війна визначається як «стан, у якому держави застосовують одна проти одної усі форми тиску з дотриманням дії законів та звичаїв ведення війни (*ius in bello*)» [2].

Доволі розповсюдженою практикою є вживання понять «війна» та «агресія» як синонімічних. Міжнародно-правова доктрина кваліфікує агресивну війну як «фундаментальний злочин» [23; 24]. Починаючи з 1950 р., Генеральна Асамблея ООН прийняла низку резолюцій, у яких розглядалася проблема визначення агресії. Зокрема, Резолюція № 3314 від 14 грудня 1974 р. містить у ст. 1. загальне визначення агресії як «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави або якимось іншим чином, несумісним із Статутом ООН», а також низку випадків, які мають розглядатися як акти агресії (ст. 3) [22].

На думку авторів, агресія – це окремий склад злочину, що включає підготовку збройних формувань і парамілітарних об'єднань, розробку плану проведення військової операції, ухвалення відповідних рішень політичним керівництвом держав тощо [7]. Щодо розгляду актів агресії Міжнародним кримінальним судом необхідно зазначити, що попри те, що редакція Римського статуту від 2010 р. містить визначення злочину агресії, а з 2018 р. його віднесено до юрисдикції Міжнародного кримінального суду, існують певні сумніви щодо застосування цього правила. Висловлюються застереження, що злочин агресії у Міжнародному кримінальному суді є настільки вузьким у юрисдикційному відношенні, настільки суттєво обмеженим та малоімовірним, щоб сприяти судовому переслідуванню всередині країни, що його стримувальна цінність практично відсутня [4].

У міжнародному гуманітарному праві для позначення зіткнення між збройними силами держав, усупереч міжнародно-правовій забороні війни як засобу вирішення спорів використовується категорія «збройний конфлікт». Проте, після Другої світової війни у світі складно віднайти прецедент оголошення війни. У результаті збройний конфлікт повністю замінив термін «війна» або поглинув його.

Адже в епоху глобалізації міжнародний або неміжнародний конфлікт навіть формально локального рівня (наприклад, російсько-український міжнародний збройний конфлікт) глобально впливає на політичні, економічні, демографічні та інші процеси у світі. Тож в контексті трансформації сучасного світопорядку, такої ж трансформації свого змісту та якісних характеристик зазнають і основні категорії та міжнародно-правові норми, що характеризують збройні конфлікти.

Агресія РФ проти України, починаючи з 2014 р., мала на меті у стратегічній перспективі знищення України як держави. До лютого 2014 р. активність Росії була націлена на контроль політичного простору України – через лояльні до Кремля політичні режими, корупційні дії та підкуп посадовців, економічну підтримку олігархів тощо. Проте, після Революції Гідності почалася реалізація Росією планів із захоплення політичної території. Автори виділяють такі етапи цього процесу:

лютий – березень 2014 р. – анексія АР Крим та приєднання її до складу Російської Федерації;

квітень – травень 2014 р. – створення квазі-державних утворень «ДНР» та «ЛНР», повністю підконтрольних та керованих РФ, які оголосили про свою «незалежність» 12 травня 2014 р. (на наступний день після т.зв. «референдумів») [13]. 21 лютого 2022 р. указами президента РФ В. Путін відбулося російське визнання незалежності цих «республік» [9];

24 лютого 2022 р. – повномасштабне вторгнення Росії в Україну, в результаті військами РФ було окуповано частини Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, де для умовної легітимізації приєднання було проведено референдуми за «кримським», «донецьким» і «луганським» сценаріями. 30 вересня 2022 р. президент Росії В. Путін підписав указ про приєднання тимчасово окупованих територій України до Російської Федерації. Незважаючи на міжнародне невизнання приєднання окупованих територій України, їх приєднання було закріплено у нормативно-правових документах, зокрема у конституції РФ. Цей крок унеможливило мирне повернення тимчасово окупованих територій України у короткостроковій перспективі.

Слід зазначити, що після Другої світової війни в Європі відбувалися збройні конфлікти, зокрема, такі, де зафіксовані приклади повернення окупованих територій і відновлення територіальної цілісності. Йдеться про війну за незалежність Хорватії в 1991–1995 рр., на яку вплинули історичні, націоналістичні та міжнародні чинники, та яку автори вважають ключовим успішним кейсом повернення державою своєї політичної території.

Конфлікт, спричинений прагненням Хорватії до незалежності від Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії (СФРЮ) та спробою хорват-

ських сербів за підтримки Югославської народної армії (ЮНА), залишитися у складі Югославії, де домінували серби, став для Хорватії питанням національного виживання та збереження ідентичності.

Під час війни як серби, так і хорвати здійснювали етнічні чистки, масові вбивства та різанини (Дале, Ловас, Бачин, Саборськ, Шкабрня, Вочин), вели облогу війну та примусово переміщували цивільне населення. Упродовж травня-серпня 1995 р. Хорватії вдалося провести успішні військові операції: «Спалах», що призвела до звільнення більшої частини Західної Славонії, та «Буря», яка сприяла поверненню Країни, окупованих раніше Сербією. І відновити, таким чином, політичну територію.

Автори свідомі того факту, що пряме порівняння війни за незалежність Хорватії та російсько-української війни – некоректне. Адже у випадку Хорватії йшлося про спробу Белграда законсервувати Югославію, загальмувати процеси національного державотворення, переглянути кордони, використовуючи при тому етнорелігійний чинник та історичні маніпуляції. У кейсі України та Росії фундаментальним є намір російської сторони будь-якою ціною знищити українську державність і суб'єктність, міжнародно визнану в кордонах 1991 р.

Висновки. Підсумовуючи, автори вважають за потрібне зафіксувати наступні висновки.

Задля збереження політичної території, держави повинні мати потужні сили безпеки та оборони або/та мати членські/партнерські/союзницькі відносини з іншими державами, які мають достатній військовий, політичний та економічний потенціал і здатність надати реальний захист. У контексті російсько-українського збройного конфлікту варто окремо зазначити важливість мати дієві, чіткі міжнародні гарантії безпеки, що на противагу Будапештському меморандуму 1994 р. дійсно слугуватимуть ефективним інструментом запобігання агресії і захисту територіальної цілісності та державного суверенітету.

Дії РФ з «привласнення» територій України остаточно руйнують всю систему колективної безпеки та принципів ООН, що вже призвело до системної кризи, наслідком якої стане трансформація як безпекової архітектури світу, так і всього світового порядку.

Незважаючи на тимчасову втрату частини своєї політичної території, Україна продовжуватиме боротьбу за існуючий та розширення свого політичного простору. Боротьба за існуючий політичний простір буде сконцентрована на утриманні існуючої політичної території та посиленні впливу на тимчасово окуповані території (у першу чергу, в інформаційному та смислово-просторі).

У найближчій перспективі, враховуючи наявні сили та засоби для ведення наступальних дій, відновлення Україною контролю над тимчасово окупованими територіями представляється проблематичним. Найоптимальнішим сценарієм може стати діяльність України та партнерів, спрямована на виснаження потенціалу Росії у військовій, економічній та політичній сферах. Стратегічна мета – втрата необхідного потенціалу для продовження війни та примусення РФ до відмови від окупованих нею з 2014 р. територій України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батанов О. В. Територія як інститут конституційного права. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 49–53.
2. Бехруз Х. Н. Поняття війни у міжнародному праві: проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*, № 2 (2023). С. 558–561.
3. Бондаренко С.В. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2017.
4. Внучко С. М. Політичний простір в глобальному вимірі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 2012. С. 47–51.
5. Гудзелюк І. Політична карта світу: актуальний аналіз головних елементів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Географія*, № 1 (52) (2022). С. 112–120.
6. Дністрянський М., Копачинська Г., Дністрянська Н. Проблеми нерегульованості політичного статусу територій як чинник поглиблення суперечностей у міжнародних відносинах. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія*, № 2 (51) (2021). С. 74–81.
7. Зайченко І. Міждисциплінарність у дослідженні сучасних збройних конфліктів. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. Т. 16, Спецвипуск (2024). С. 34–42.
8. Копча В. Сучасна держава: основні підходи до розуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція, 2020. С. 13–17.
9. Малочерв'як Ю. Госдума утвердила приєднання Криму до Росії. BBC, 20 березня 2014 р. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/03/140320_ukraine_crimea_duma_ratification (Дата звернення – 24 травня 2024 р.).
10. Нагорняк Т.Л. Брендінг територій як державна та регіональна політика: Монографія. Донецьк: Ноулідж, 2013.
11. Нагорняк Т.Л. Брендінг території як напрям сучасної політики. *Історичні і політологічні дослідження*, № 3 (2013). С. 310–319.
12. Озадовський І. Історична та політико-правова ретроспектива становлення поняття «кордон» і «прикордоння». *Політичне життя*, № 4 (2022). С. 38–44.
13. Сепаратисти Донбасу попросилися в Росію. BBC, 12 травня 2014 р. URL: <https://www.bbc.com/>

ukrainian/politics/2014/05/140512_donbas_separatists_new_it (Дата звернення – 17 травня 2024 р.).

14. Узун Ю. Поліморфізація політичного простору: структурний аналіз систем. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса*, № 7 (2022). С. 10–18.

15. Узун Ю. Політичний простір: методологічні підходи становлення та розвитку концепту. *Політичне життя*, № 2 (2023). С. 24–33.

16. Чальцева О. Просторові виміри публічної політики. *Актуальні проблеми політики*, 2015. С. 25–31.

17. Almond A. Gabriel. *Political Development: Essays in Heuristic Theory*. Boston: Little Brown & Company, 1970. 331 p.

18. Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. Free Press of Glencoe, 1963.

19. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley, 1965. 536 p.

20. Hartshorne R. *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 29, No. 3 (Sep., 1939), pp. 173–412.

21. Parsons T. *The social system*. Glencoe, Ill.: Free Press, 1951. 596 p.

22. UN General Assembly. (1974). Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX). By Elizabeth Wilmshurst. Retrieved December 20, 2023 from: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>

23. United Nations Office of Legal Affairs. *Treaty Series 1761: Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*. UN, 1991.

24. United Nations. *United Nations Charter (full text)*. 26.06.1945 p. Retrieved May 15, 2024. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

REFERENCES:

1. Batanov O. V. (2015). Terytoriia yak instytut konstytutsiinoho prava. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2015. № 2. S. 49–53. [In Ukrainian]

2. Bekhruz Kh. N. (2023). Poniattia viiny u mizhnarodnomu pravi: problemy kontseptualizatsii. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 2 (2023). S. 558–561. [In Ukrainian]

3. Bondarenko S.V. (2017). *Informatsiyni napriam polityky zakhystu natsionalnykh interesiv derzhavy. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia kandydata politychnykh nauk*. Vinnytsia: Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa, 2017. [In Ukrainian]

4. Vnuchko S. M. (2012). *Politychnyi prostir v hlobalnomu vymiri*. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 2012. S. 47–51. [In Ukrainian]

5. Hudzeliak I. (2022). *Politychna karta svitu: aktualnyi analiz holovnykh elementiv*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Serii: Heohrafiia*, № 1 (52) (2022). S. 112–120. [In Ukrainian]

6. Dnistrianskyi M., Kopachynska H., Dnistrianska N. (2021). *Problemy nevrehulovanosti politychnoho statusu terytorii yak chynnykh pohlyblennia superechnosti u mizhnarodnykh vidnosynakh*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni*

Volodymyra Hnatiuka. *Serii: Heohrafiia*, № 2 (51) (2021). S. 74–81. [In Ukrainian]

7. Zaichenko I. (2024) *Mizhdystyplinarnist u doslidzhenni suchasnykh zbroinykh konfliktiv. Filosofiia ta politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. T. 16, *Spetsvypusk* (2024). S. 34–42. [In Ukrainian]

8. Kopcha V. (2020). *Suchasna derzhava: osnovni pidkhody do rozuminnia*. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, 2020. S. 13–17. [In Ukrainian]

9. Maloverian Yu. (2014). *Hosduma utverdyla prysoedynenye Kryma k Rossyy. VVS*, 20 bereznia 2014 p. URL: https://www.bbc.com/russian/russia/2014/03/140320_ukraine_crimea_duma_ratification (Data zvernennia – 24 travnia 2024 p.). [In Ukrainian]

10. Nahorniak T.L. (2013). *Brendynh terytorii yak derzhavna ta rehionalna polityka: Monohrafiia*. Donetsk: Noulidzh, 2013. [In Ukrainian]

11. Nahorniak T.L. (2013). *Brendynh terytorii yak napriam suchasnoi polityky. Istorychni i politolohichni doslidzhennia*, № 3 (2013). S. 310–319. [In Ukrainian]

12. Ozadovskyi I. (2022). *Istorychna ta politykopravova retrospektyva stanovlennia poniat «kordon» i «prykordonnia»*. *Politychne zhyttia*, № 4 (2022). S. 38–44. [In Ukrainian]

13. Ceparatysty Donbasu poprosylysia v Rosiiu. *VVS*, 12 travnia 2014 p. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/05/140512_donbas_separatists_new_it (Data zvernennia – 17 travnia 2024 p.). [In Ukrainian]

14. Uzun Yu. (2022). *Polimorfizatsiia politychnoho prostoru: strukturnyi analiz system*. *Visnyk DonNU imeni Vasylia Stusa*, № 7 (2022). S. 10–18. [In Ukrainian]

15. Uzun Yu. (2023). *Politychnyi prostir: metodolohichni pidkhody stanovlennia ta rozvytku kontseptu*. *Politychne zhyttia*, № 2 (2023). S. 24–33. [In Ukrainian]

16. Chaltseva O. (2015). *Prostorovi vymiry publichnoi polityky. Aktualni problemy polityky*, 2015. S. 25–31. [In Ukrainian]

17. Almond A. Gabriel. *Political Development: Essays in Heuristic Theory*. Boston: Little Brown & Company, 1970. 331 p.

18. Deutsch K. *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. Free Press of Glencoe, 1963.

19. Easton D. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley, 1965. 536 p.

20. Hartshorne R. *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*. *Annals of the Association of American Geographers*. Vol. 29, No. 3 (Sep., 1939), pp. 173–412.

21. Parsons T. *The social system*. Glencoe, Ill.: Free Press, 1951. 596 p.

22. UN General Assembly. (1974). Definition of Aggression General Assembly resolution 3314 (XXIX). By Elizabeth Wilmshurst. Retrieved December 20, 2023 from: <https://legal.un.org/avl/ha/da/da.html>

23. United Nations. *United Nations Charter (full text)*. 26.06.1945 p. Retrieved May 15, 2024. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>

24. United Nations Office of Legal Affairs. *Treaty Series 1761: Treaties and International Agreements Registered or Filed and Recorded with the Secretariat of the United Nations*. UN, 1991.

The territorial dimension of the transformation the modern world order in conditions of war

Bondarenko Serhii Vasylovych

PhD in Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Journalism and Social Communications
Vasyl' Stus Donetsk National University
600-richchia str., 21, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3990-3667

Zaichenko Iryna Anatoliivna

PhD in History,
Associate Professor at the Department
of Interdisciplinary Education
National University of Kyiv-Mohyla
Academy
Skovorody str., 2, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-7916-0490

The article is devoted to the problem of updating the content of established political categories in connection with the unprecedented transformation of the world order in the conditions of war. It is noted that the full-scale Russian invasion of Ukraine on February 24, 2022 finally destroyed the security architecture of the world, formed after the World War II. And Russia's actions aimed at the destruction of the largest state in Europe in terms of its territory, is an existential issue, which consists in the total destruction of Ukraine as a state, its sovereignty, and international subjectivity.

Attention is focused on the relevance of rethinking such categories of political science as «political territory» and «political space» of the state in the conditions of war, occupation and «appropriation» of its territories by another, often larger in area and resource potential of the country.

The purpose of the article is to analyze the territorial dimension of the transformation of the modern world order in the conditions of war and to determine the directions of forming a strategic vision of restoring the status quo of previously occupied and annexed territories. Used methods: CaseStudy, monographic, historical-geographical, political-geographical, applied political analysis, normative-institutional, method of conflict analysis and retrospective analysis.

Based on the experience of the Russian-Ukrainian armed conflict and the Croatian War of Independence, the factors that can potentially contribute to the return of the political territory of Ukraine and the restoration of its state sovereignty have been determined. The author's vision of the prospects of Ukraine on the way to the return of the temporarily occupied territories is offered.

Key words: *political territory, political space, state, aggression, war, modern world order.*

Буряченко Олексій Валентинович

Безпекові виклики геополітики XXI століття: вектори та пріоритети політики безпеки

УДК 327

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.24>

Буряченко Олексій Валентинович
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних
відносин та стратегічних студій
Національного авіаційного університету
пр-т Любомира Гузара, 1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-5308-2570

У статті безпекові виклики постають як ключова тема для сучасних міжнародних дискусій, як актуальні чинники впливу на систему глобальної стабільності та політичного стратегування. XXI століття впевнено визначає поява нових загроз, які охоплюють не лише традиційні аспекти безпеки, але й ядерну кризу, міжнародний тероризм, гібридні атаки тощо. Держави та міжнародні організації стикаються з необхідністю адаптуватися до зміненого геополітичного ландшафту та нових акторів на міжнародній арені. Глобалізаційні процеси спричиняють посилення регіональних конфліктів та вимагають комплексного підходу до їх врегулювання, який обов'язково включає не лише військові засоби, а й політичні та економічні стратегії. Динаміка геополітики XXI століття відзначається різким збільшенням напруженості між великими державами, що призводить до створення нових конфліктів та загроз для світової стабільності. Трансформація глобального порядку спричиняє зміни у міжнародній системі, де ключову роль відіграє Рада Безпеки ООН, хоча її неспроможність досягти консенсусу іноді змушує до пошуку альтернативних форм співпраці та взаємодії. Реакція міжнародного співтовариства на російсько-українську війну стала показовим прикладом взаємодії держав за межами звичайних стратегій та стандартних політичних блоків. Європейський Союз та НАТО активно втрутилися в конфлікт, приймаючи санкції та посилення військової присутності в регіоні. У той же час, реакції інших країн, таких як Китай, Індія та країни Північної Африки, показують різноманітність геополітичних інтересів і підходів до міжнародних криз. Міжнародна система, заснована після Другої світової війни, переживає злам через спад дипломатії та зростання поляризації політичної культури. Особливої уваги заслуговує проблема ядерної безпеки, яка залишається однією з найбільших загроз світовому порядку. Попри досягнення у роззброєнні та міжнародному контролі, ядерна зброя залишається ключовим елементом стратегічної стабільності, але також породжує нові виклики для світу. Виклики, пов'язані зі зберіганням, модернізацією та можливим поширенням ядерної технології, створюють потенційні ризики для міжнародної безпеки.

Ключові слова: безпекові виклики, геополітична ситуація, міжнародна безпека, ядерне озброєння, міжнародна політика.

Вступ. На сучасну соціально-політичну стабільність і міжнародну політику впливають передусім фактори безпеки, при цьому її сутність осмислюють у різних аспектах, підтримують інституційно та світоглядно, а втім щоразу нові виклики зобов'язують переглядати існуючі підходи. Сучасність також сповнена низкою нових викликів і загроз, що мають стосунок не лише до звичних сфер безпеки, а й до нових аспектів суспільно-політичного і навіть повсякденного життя людей і регіонів. Держави та потужні міжнародні організації вимушені оперативніше й ефективніше адаптуватися до змін у геополітичному розподілі сил, до появи нових гравців міжнародної політики та до зростаючих асиметрій загроз. Це комплексна та актуальна проблематика передусім змушує переглядати усталені стратегії та підходи, вектори та пріоритети у забезпеченні безпеки.

На фоні посилення інтенсивності глобалізаційних процесів у нових масштабах зростає загроза гібридних та традиційних збройних протистоянь, міжнародного тероризму, все складнішими стають регіональні конфлікти, ще багатомірнішими мають бути і підходи до їх владнання – за участі не лише військових, а й політичних, просвітницьких, економічних та інших ресурсів. При цьому

постійною частиною безпекових стратегій є екологічні виклики, зміни клімату, продовольча безпека та багато інших проблем, які потребують інтегрованих та міждисциплінарних рішень.

Мета та завдання дослідження – окреслити сучасні безпекові виклики та їх вплив на міжнародну стабільність, зосереджуючись на гостро акцентованих в наш час загрозах, таких як ядерна небезпека, регіональні конфлікти, гібридні атаки, поширення зброї та ін. Завдання дослідження відтак вбачаються в необхідності осмислити зміст сучасних безпекових викликів, зокрема в контексті вторгнення Росії в Україну, що призвело до значних змін у міжнародному порядку, а також сформулювати практичні рекомендації стосовно векторів і пріоритетів безпекової політики у відповідь, зокрема розглянути необхідність адаптації міжнародних інституцій, таких як ООН, до нових геополітичних реалій, потребу реформ глобальної безпекової системи та зміцнення міжнародної співпраці.

Методи дослідження. В процесі написання статті увагу насамперед сконцентровано на загальнофілософському та політологічному осмисленні проблематики, дотриманні принципів об'єктивності, науковості, плюралізму, історизму, системності. Вивчення міжнародної полі-

тики передусім передбачає роботу з документами міжнародних організацій, заявами світових лідерів, з деклараціями ситуативних домовленостей та сталих союзів тощо. Водночас аналіз наукової літератури та досліджень незалежних аналітичних центрів поглиблює розуміння актуальних викликів, пріоритетів і можливих векторів подальшого розвитку безпекової політики. Елементи контент-аналізу та політичної компаративістики дозволили порівняти чинні й потенційні стратегії різних країн та організацій у відповідних питаннях.

Виклад основного матеріалу. Геополітична ситуація стала набагато складнішою у XXI столітті, що обумовлено великою кількістю саме нових безпекових викликів. Одним із основних чинників цього багатьма вченими вважається трансформація глобального порядку, що спричиняє ріст напруженості між впливовими державами, тобто перехід до багатополярності у світі підсилив суперництво за домінування на геополітичній арені між великими країнами, що створило ґрунт для нових конфліктів і загроз стабільності світу [8]. Отже, передусім окреслимо зміст сучасних безпекових викликів.

Російське вторгнення в Україну – це переломний момент для міжнародної безпеки, що змінив підхід багатьох країн та великих альянсів, на зразок НАТО, до стратегії захисту і стабільності. Цей безпековий виклик, поза сумнівом, визначив і інші можливі загрози міжнародній безпеці, а також спричинив глобальні зміни у багатьох сферах, вимагаючи від міжнародної спільноти нових форм співпраці, переосмислених векторів взаємодії, а також готовності до адаптації у постійно змінюваному світі. Зміни за таких умов вносяться навіть на рівні першочергових пріоритетів держав і союзів, тож потребують ґрунтовної наукової підтримки.

Війна відкрила дискусії щодо майбутнього міжнародного порядку, при чому самі ці суперечки можна осмислювати як виклик системі безпеки, адже вони одночасно знаменують оновлення глобального світу, але також можуть спричинити значні втрати. Аналітики стверджують, що лише в перші місяці повномасштабної війни більшість публічних «голоси» сходилися на думці, що йдеться про протистояння варварства і нігілізму проти демократії та порядку. Надалі ж відсутність предметного консенсусу в цьому питанні свідчить про необхідність переосмислення і адаптації міжнародних інституцій до нових реалій світової політики, які мають враховувати такі безпекові виклики: 1) багато країн, що розвиваються, розуміють конфлікт як продовження давньої геополітичної ворожнечі, а не як зміну міжнародного порядку на світовій арені; 2) інтернаціональний уклад, заснований на правилах, все ще можливий, проте потребує більшої репрезентації та глобальнішого підходу; 3) незважаючи на прихильність західних країн до ліберальних цінностей,

існує розбіжність у визначенні майбутнього такого міжнародного порядку; 4) перегляд універсалістської моделі, запропонованої ще за часів холодної війни; 5) зростаючий вплив інших глобальних акторів, таких як Китай, який демонструє альтернативний підхід до світового лідерства і міжнародного порядку [11]. Бачимо комплексний підхід авторів до розуміння безпекових викликів, з позицій інституційних змін, водночас поширені також і більш конкретизовані візії проблеми.

Зокрема, осмислюючи XXI століття як період нових, більш складних викликів міжнародній безпеці, що мають значний вплив на стабільність та світовий порядок, найбільш виразною серед всіх загроз часто називають загрозу ядерної зброї, що знову загострилася на фоні зростаючої напруженості між державами чи регіонами. Особливої актуальності проблемі ядерної небезпеки додає контекст геополітичних змін, що характеризується конкуренцією між великими державами, паралельною появою нових ядерних учасників (як Північна Корея), а також загостренням ситуації у нестабільних регіонах, де є ризик поширення нелегальних ядерних технологій. РФ висловила відкриті ядерні погрози під час вторгнення на територію України, підірвавши усталений ядерний порядок та спричинивши виникнення серйозного ризику подальшої ескалації конфлікту. З'явилися сумніви щодо надійності Договору про нерозповсюдження ядерної зброї та табу на її використання. Кризу також поглиблює відсутність співпраці між державами, що володіють ядерною зброєю, збільшуючи загрози розповсюдження зброї та гонки озброєнь. У даних Мюнхенського звіту з безпеки досліджується актуальна проблема ймовірності використання ядерної зброї в Європі, що стало можливим відповідно до аналізу ситуації в Україні після повномасштабного вторгнення Росії. Дослідження показало, що з початком військових дій РФ випустила численні, дещо завищені ядерні погрози – ця дія порушила усталений міжнародний ядерний порядок; навіть ймовірність реального застосування ядерної зброї залишається низькою, проте сама можливість створює серйозний виклик для глобальної безпеки [3].

Вторгнення загострило також енергетичну кризу в Європі, змусивши до пошуку альтернативних джерел постачання енергоносіїв, адже відмова від російського газу й нафти стала основним елементом нової стратегії енергетичної безпеки. Такі зміни як безпекові виклики також дуже показові, на думку вчених, адже одночасно розгортають декілька взаємосуперечливих процесів: спонукають до перегляду економічних зв'язків з Росією; стимулюють розвивати відновлювану енергетику; змінюють баланс сил і викликають побоювання щодо нових зон нестабільності, наприклад в Азії та Близькому Сході, де можливе загострення територіальних

суперечок і впливу на це великих держав; активізують співпрацю в рамках НАТО з партнерами по всьому світу, співробітництво з такими країнами як Японія, Австралія та Південна Корея [7]. Загалом помітно, що чим більш конкретизованіше сформульоване питання безпекового виклику, тим предметніше можливо сформулювати практичні рекомендації стосовно *векторів і пріоритетів безпекової політики* у відповідь.

Водночас комплексні наукові підходи до проблематики дозволяють осмислити виклику загальній структурі проблем, наприклад, через призму інституційного розвитку. Заснована на принципах ООН міжнародна система переживає безпрецедентні виклики, до яких у найбільш узагальненому розумінні вчені відносять: розколи та кризи глобалізаційних процесів; якісний занепад дипломатії; посилення поляризованої політичної культури на міжнародному рівні; санкційну політику не як альтернатива війни, а як повноцінну її частину; низьку спроможність Ради Безпеки ООН та багатьох інших міжнародних організацій досягти консенсусу в питаннях оперативного реагування на війну; створення альтернативних блоків і союзів державами, які не в змозі реалізувати свої інтереси у традиційних міжнародних безпекових інституціях [8]. Такий перелік вочевидь не є вичерпним, а втім усі названі виклики потребують вчасного й ефективного реагування, тобто конкретних векторів і пріоритетів безпекової політики, про що мова піде далі.

Російсько-українська війна дала світу важливі уроки, вона серйозно вплинула на пріоритети безпекової політики: 1) показала значення міжнародної солідарності та єдності західних країн у підтримці України; 2) актуалізувала необхідність модернізації та зміцнення національної безпеки, її готовності до нових загроз, вагомість розвитку технологій і їхнього впливу на сучасні військові конфлікти; 3) акцентувала потребу вдосконалення роботи міжнародних організацій, щоб ефективно реагувати на кризи; 4) висунула на передній план важливість взаємної економічної та військової підтримки, незалежності енергетики та розширення міжнародних оборонних можливостей; 5) зобов'язала переосмислити глобальні безпекові стратегії у світлі нових геополітичних реалій, коли існуючі системи безпеки повинні бути змінені, швидко та ефективно реагувати на виклики [10].

Передусім увагу привертає вектор реформи ООН, необхідність якого є очевидною, хоча навіть такого рівня рішення недостатньо для розв'язання назрілої кризи. Важливо у цьому ключі не тільки формування нової міжнародної системи, як розробка нової моделі міжнародної політики, що базувалася б на лідерстві національних держав і підтримці з боку політичних організацій та громадських рухів.

Як показує історія, великі війни часто є показником того, що одна міжнародна система буде руйнуватись та утвориться нова. Сучасна ситуація визначає те, що ми стоїмо на порозі змін у світовому порядку, проте невідомість щодо майбутньої системи зробила цей перехід особливо непевним. Задля адаптації системи до теперішніх реалій існує необхідність переглянути можливість зміни складу Ради Безпеки та зв'язків між Генеральною Асамблеєю та Радою Безпеки. Важливо відмітити, що основні принципи і норми, на яких ґрунтується система, все ще залишаються єдиним життєздатним фундаментом для побудови майбутньої міжнародної структури. І хоч система, заснована після 1945 року, переживає кризу, це ще не пророкує її розпаду. Переважно нові міжнародні системи утворюються після великих конфліктів, коли нові ідеї та підходи приходять на зміну старим. Теперішня міжнародна політика все ще продовжує функціонувати на основі ідей та установ, які виникли після масштабних воєн ХХ століття. Дослідники переконують, що, попри виклики сьогодення, у глобальній політиці все ще підтримується просування розвитку багатополарності, норми і принципи ООН продовжують мати велике значення, а бачення мирного порядку залишається ваговою частиною міжнародних відносин [8], тобто є чинним пріоритетом безпекової політики.

Глобальна безпека та її пріоритети залежить також від військових союзів. У наукових джерелах НАТО часто розглядається як суб'єкт, що спромігся на найбільш адекватну відповідь у заданій системі зростаючих загроз. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну значно порушило європейську безпекову ситуацію та поглибило економічні кризи у світі, війна актуалізувала глобальну небезпеку ядерного конфлікту, стала причиною численних гуманітарних катастроф та суттєво вплинула на світовий енергетичний ринок. Втім далеко не всі міжнародні суб'єкти проявили інституційну спроможність системно реагувати на ці виклики, напрацьовувати дієві вектори протидії. Реакція на загрозу НАТО, на думку дослідників (зокрема й тих, що вивчають альянс зсередини), була достатньо швидкою, консолідованою та ефективною: посилення власної військової присутності на східному напрямку; узгодження між союзниками нової стратегічної концепції, що передбачає розширення сил стримування та захисту; переоблаштування на оновлених принципах стійкості та безпеки; модернізація сил оборони; посилення кібербезпеки; підтримка партнерів, включно з Україною; акцентування на боротьбу з гібридними загрозами та дезінформацією [7].

Для Європейського Союзу вторгнення Росії в Україну створило цілий комплекс загроз, а очікувані заходи у відповідь, вектори безпекової політики ЄС мали би бути такими ж комплексними,

багатоскладовими, адже від них залежить і глобальна безпека. До 24 лютого 2022 року Європейський Союз часто критикували за пасивність у використанні своїх можливостей у політичному просторі, проте війна в Україні значно змінила його підходи та дії, спонукала до переосмислення своїх геополітичних стратегій та мобілізації інструментів для впливу. ЄС у цій війні займає досить вагомую роль, безпекові виклики та наслідки війни достатньо відчутні у європейських країнах, відтак європейськими пріоритетами протидії російській агресії найперше аналітиками називаються: санкційна політика проти Росії, що зокрема передбачає значні обмеження енергетичного сектору; відмова від європейських інвестицій у російську економіку, в т.ч. енергетику; інструмент заборони імпорту російської нафти та газу як знак готовності платити високу ціну за свої політичні прорахунки; посилення координації зусиль в сфері оборони на рівні ЄС; забезпечення розвитку оборонного потенціалу Європи; підвищення енергетичної незалежності ЄС; напрацювання конкретних механізмів ефектної реакції на геополітичні виклики; переосмислення геоекономічних та геополітичних стратегій, тобто готовність до довготривалого конфлікту на світовій арені [6]. Підкреслимо, що в умовах війни пріоритетні напрямки важливо постійно переглядати, узгоджувати свої політичні рішення з раніше заданими орієнтирами, модернізувати підходи за умов безпекової необхідності.

У багатопольному світі досить висока конкуренція за економічні потужності, загострюється питання узгодження пріоритетів у системі економічних та безпекових викликів, наприклад, як Європа може залишатись незалежним гравцем у таких обставинах. У цьому зв'язку політичні експерти та політичні еліти часто вдаються до історичних аналогій, намагаються посилити безпекові позиції зверненням до вже усталених наративів і традицій укладу міжнародного порядку. Зокрема до такого вектору риторики вдається О. Шольц, коли стверджує, що Німеччина та Європа загалом можуть сприяти збереженню міжнародного порядку, не піддаючись тезам про світ, який знову розділиться на конкуруючі блоки; німецька історія зобов'язує її боротися проти фашизму, авторитаризму та імперіалізму, її досвід ідеологічного і політичного розколу країни, дає їй краще розуміння ризиків, які принесе нова холодна війна; з падінням залізної завіси прийшли тридцять років миру і процвітання, що вивели з бідності понад мільярд людей, а об'єднання Німеччини у 1990 році стало символом нової надії для Європи; колишні члени Варшавського договору стали союзниками НАТО і членами ЄС, а цілісна і вільна Європа вже не виглядала лише мрією; тому перед обличчям нових глобальних викликів потрібно переосмис-

лити сталі пріоритети і шукати нові підходи для забезпечення безпеки в сучасності [9].

Загалом політичні позиції країн щодо ситуації в Україні значно варіюються через їхні геополітичні, економічні та безпекові інтереси. Голосуючи за резолюцію, яка засуджує вторгнення Росії в Україну, Генеральна Асамблея ООН із великою перевагою підтримала Україну. Це голосування в експертному середовищі оцінюється однозначним успіхом для України, проте політики розглядали таке рішення з точки зору власних національних інтересів, а між державами-членами ООН існували розбіжності щодо того, як реагувати на війну [12]. Тобто навіть консолідовані рішення в рамках міжнародних організацій і союзів все ж повертають розуміння безпекової політики до рівня окремих держав.

Реакції країн на російсько-українську війну визначаються не лише міжнародними нормами, а й національними та дипломатичними інтересами. У аналітичних джерелах вектори безпекової політики за країнами описують часто в однаковій послідовності: 1) Китай утримувався від голосування за резолюцію, намагаючись стримати розвиток стосунків із Заходом і підтримуючи свої відносини з Росією; 2) Індія пішла схожим до Китаю шляхом, зберігаючи стратегічне партнерство з РФ, уникаючи протистояння з НАТО; 3) США та ЄС висловлюють активну підтримку України, накладають санкції на Росію, засуджують агресію; одночасно з цим, ті європейські країни, які мають сильні економічні зв'язки з РФ, можуть бути менш активними у своїх висновках і пріоритетах; 4) Туреччина, як сусідня країна, має значний інтерес у стабільності в регіоні Чорного моря, вона підтримує територіальну цілісність України, проте і відносини з Росією в економічних аспектах; 5) активна підтримка та прихильність до України виражається країнами Північної Європи, які гостро засуджують дії РФ; 6) країни Близького Сходу та Південної Азії мають менш активну позицію щодо цього питання через власні проблеми у внутрішній та зовнішній політиці; 7) серед африканських держав немає єдності, вони часто утримуються від однозначних висловлювань чи позицій, зосереджуючись на власних соціальних економічних та політичних викликах [12]. Загалом не складно помітити навіть на прикладі цього аналітичного огляду з березня 2022 року, наскільки динамічною є глобальна безпекова карта в умовах війни, як оперативно вона вносить корективи, створює і руйнує ситуативні союзи, змінює пріоритети.

Розглядаючи сучасні демократії, важливо також розрізняти позиції урядів і їх громадян, тобто вивчати не лише офіційні заяви, але й настрої людей у питаннях безпеки, глобальної політики, стабільності тощо. За результатами дослідження мюнхенського індексу безпеки в Україні, можна

скласти думку про те, що українці готові до майбутніх випробувань, які можуть постати перед ними, натомість громадяни країн великої сімки таких результатів показати не можуть. Загалом життя у стані війни суттєво вирізняє настрої громадян України з-поміж інших країн, вибудовує виразні і чіткі пріоритети, про що неодноразово писали дослідники: лише 6% громадян України почувалися непередготовленими до проблем з енергопостачанням та дефіцитом ресурсів; у випадку використання тактичної ядерної зброї проти міста чи на полі бою більшість українців відмовляться від капітуляції; загалом припинення війни для них прийнятне тільки за умови повного виведення військ ворога з українських територій, включно з Кримом; громадяни України висловлюють серйозні обурення щодо передчасних мирних переговорів; більшість українців вважають, що вони потребують гарантій безпеки від Заходу і постійних поставок зброї, а трансатлантичні партнери також мають почати планувати заходи для забезпечення довгострокової безпеки України від російських нападів; прозахідна орієнтація України однозначна, переважаючи більшість українців прагне устрою за європейськими, в меншій мірі за американськими правилами [2]. Такий набір безпекових пріоритетів виразно протиставляється поширеним побоюванням стосовно подальшої ескалації, стримуванням для рішучої підтримки України, які мають місце і серед окремих урядів, і серед окремих громадян країн Заходу.

Чимало сучасних дослідників втім наголошують не на комплексному підході до безпекової тематики, не на її людському чи організаційному вимірах, а предметному, зокрема дуже виразно звучать вимоги про протидію ядерним загрозам і відповідний перегляд пріоритетів безпекової політики. Відмічають, що російське вторгнення та загрози застосування ядерної зброї проти України підірвали одразу дві основи міжнародного ядерного порядку, це Договір про нерозповсюдження ядерної зброї і концепцію ядерного табу. Ймовірні наслідки безкарного застосування ядерної зброї охоплюють і можливу гонку озброєнь у глобальному вимірі, і подальшу ескалацію конфлікту в разі відсутності адекватної реакції міжнародного товариства, і вихід держав із міжнародних договорів про контроль над озброєннями, і загрози з боку інших ревізіоністських акторів, що також можуть підірвати стабільність і безпеку. Таке ускладнення світового ландшафту небезпеки дослідники не рекомендують недооцінювати, адже це лише посилює ризик масштабного конфлікту, ускладнює інші критичні проблеми, відповідно безпекові стратегії та пріоритети держав повинні включати посилення міжнародного контролю за ядерним озброєнням, розробку ефективних механізмів запобігання її розповсюдженню та використанню [3].

Погрози Путіна використати ядерну зброю, щоб змусити Україну до капітуляції та утримати НАТО від втручання, дослідники називаю досі найбільшою спробою ядерного шантажу організації за майже сорок років. Ядерна риторика Росії показує дві основні ролі ядерної зброї – стримування (запобігання агресії шляхом загрози контратаки у відповідь на атаку) та примус (здобуття політичних цілей через силу). Водночас підкреслюється, що погрози зі сторони Росії, направлені на припинення оборонних дій, виявились неефективними, Захід продовжує надавати підтримку Україні, а відповідна ситуація підкреслює ефективність ядерної зброї як засобу стримування, але показує її слабкість в ролі інструменту примусу. Україна не зупинила свої дії, а міжнародна спільнота продовжує підтримувати її суверенітет і незалежність. У системі векторів подальшого розвитку безпекової політики це означає необхідність зафіксувати декілька положень: 1) НАТО варто надалі посилювати стримування і оборону, готовність до протистояння російським ядерним загрозам; 2) світова громадськість мусить переглянути базові політико-правові інструменти тиску на агресора, адже РФ все ще впливає на міжнародні переговори щодо контролю над озброєннями та нерозповсюдженням ядерної зброї, ставлячи під сумнів можливість нових домовленостей; 3) важливо продовжувати відбудову міжнародної системи взаємної довіри, адже російський прецедент також може спричинити міркування в інших країнах про важливість володіння ядерною зброєю як засобу примусу [4]. У цьому зв'язку вчені також рекомендують необхідність збереження багатопланових векторів підтримки України, посилення контролю над ядерними арсеналами, істотні зусилля, щоб запобігти розвитку ядерної зброї Іраном та зменшити загрозу з боку Північної Кореї [5].

29 серпня відзначається міжнародний день дій проти ядерних випробувань, він є нагадуванням про жертви ядерних перегонів та про негативний вплив ядерних випробувань на довкілля та людей. Цього дня, як слушно помічають аналітики Генеральний секретар ООН традиційно закликає забезпечити швидке набуття чинності Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (підписаний ще у 1996 році, проте не набув сили через відсутність ратифікації деякими країнами) та відсилає до історичних контекстів (перше ядерне випробування проведене у 1945 році стало початком до наступних випробувань, яких було понад дві тисячі, і які завдали непоправної шкоди здоров'ю людей і навколишньому середовищу в різних куточках світу) [1]. Загалом не складно помітити, що у чинній системі міжнародної безпеки подібні заклики лише вчергове підкреслюють надмірну декларативність та все ще низьку ефективність і оперативність векторів протидії безпековим викликам сучасності.

Висновки. У XXI столітті безпекові виклики значно ускладнили геополітичну ситуацію, впливаючи на стабільність та міжнародний порядок. Нові загрози виходять за межі традиційних сфер безпеки. Зростання ядерних спекуляцій, міжнародного тероризму, гібридних атак, регіональних конфліктів вимагає комплексного підходу до вирішення таких проблем, які охоплюють як військові, так і політичні та економічні засоби.

Розвиток багатополярного світу підвищує конкуренцію за геополітичне домінування, створюючи нові конфлікти між великими державами, активізуючи сектор міжнародних організацій. Це призводить до змін у міжнародній системі, заснованій на принципах ООН, яка сьогодні переживає серйозні проблеми, але намагається зберегти свою значущість для глобальної стабільності.

Російська агресія проти України стала катализатором для змін у геополітичних стратегіях Європейського Союзу, акцентуючи на необхідності посилення енергетичної незалежності та військової співпраці. Відповідь НАТО на російську загрозу сформувала першочергові пріоритети безпекової політики у напрямку модернізації сектору оборони, ВПК та зміцнення кібербезпеки.

Реакції на російсько-українську війну відрізняються у різних суспільствах та урядах, і відмінності часто пов'язані з різним доступом до формування громадської думки, відмінностями національних інтересів та геополітичних позицій на світовій мапі. У пошуках та розробках нових моделей міжнародної політики, орієнтованих на пристосування до сучасних викликів безпеки, важливо враховувати набутий досвід. Наприклад, тривале ігнорування загроз в Європі вплинуло на енергетичну кризу, коли лише вторгнення Росії в Україну змусило кардинально переосмислити економічні та енергетичні відносини з країною-агресором.

Ядерна загроза у світогляді представників численних західних політичних еліт і громадськості залишається серед ключових безпекових викликів, потребує посиленого міжнародного контролю та запобігання її розповсюдженню. Такі загрози з боку Росії та інших держав підривають міжнародний систему безпеки загалом. Водночас пріоритети безпекової політики багатьох урядів у відповідь на ці виклики не завжди відкрито декларують необхідність денуклеаризації РФ, але поширюють стійкі суспільні фобії про серйозні ризики для глобальної безпеки, часто уникаючи необхідності адаптації міжнародних інституцій до нових реалій сучасності.

Російсько-українська війна сформувала перед світовою спільнотою важливі запити, а також вектори розвитку актуальної безпекової політики: необхідність зміцнення міжнародної безпеки, підтримки економічної та військової незалежності,

розвитку нових форм співпраці між країнами для ефективної відповіді на сучасні виклики. Кожен із цих векторів потребує подальших глибоких наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Only way to end nuclear risk 'is to eliminate nuclear weapons': Guterres. *UN News. Global perspective Human stories*. 23.09.2023. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/09/1141432>.
2. Калініченко О. Світ стає небезпечнішим – звіт Мюнхенської конференції 2023. *LB.ua*. 17.02.2023. URL: https://lb.ua/world/2023/02/17/546204_svit_stai_nebezpechnishim-zvit.html.
3. Chapter 6 – Nuclear Order: Atomized. Re:vision. *Munich Security Report 2023* / T. Bunde, S. Eisentraut, N. Knapp, L. Schütte, J. Hammelehle, I. Kump, A. Mudie-Mantz, J. Pauly. February 2023. URL: <https://securityconference.org/en/publications/munich-security-report-2023/nuclear-order/>.
4. Dreuzy P., Gilli A. Ядерний шантаж Росії в Україні. *Nato review*. 29.11.2022. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/11/29/yadernij-shantayo-ros-v-ukran/index.html>.
5. Haass R. The new nuclear era. *Council on Foreign Relations*. 19.10.2022. URL: <https://www.cfr.org/article/new-nuclear-era>.
6. Hoop Scheffer A., Weber G. Russia's War On Ukraine: The Eu's Geopolitical Awakening. *GMFUS*. 08.03.2022. URL: <https://www.gmfus.org/news/russias-war-ukraine-eus-geopolitical-awakening>.
7. Pszczel R. Наслідки російського вторгнення в Україну для міжнародної безпеки – НАТО і не тільки. *Nato review*. 07.07.2022. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/07/07/nasldki-rosjskogo-vtorgnennya-v-ukranu-dlya-myonarodno-bezpeki-nato-ne-tl-ki/index.html>.
8. Sakwa R. The international system and the clash of world orders. *China international strategy review*. Volume 6. 2024. Pp. 39–57 URL: <https://doi.org/10.1007/s42533-024-00163-8>.
9. Scholz O. The global zeitenwende. *Foreign Affairs*. URL: 05.12.2022. https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=article_link&utm_term=article_email&utm_content=20240624.
10. Six months, twenty-three lessons: What the world has learned from Russia's war in Ukraine. *Atlantic Council*. 2022. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/six-months-twenty-three-lessons-what-the-world-has-learned-from-russias-war-in-ukraine/>.
11. The Ukraine Effect: Demise Or Rebirth Of The Global Order? Bobo Lo. *Lowy Institute*. 11.05.2023. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/ukraine-effect-demise-or-rebirth-global-order>.
12. The Ukraine War: A Global Crisis? *International Crisis Group*. 04.03.2022. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/ukraine-war-global-crisis>.

REFERENCES:

1. Only way to end nuclear risk 'is to eliminate nuclear weapons': Guterres. (2023). UN News. Global perspective Human stories. 23.09.2023. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/09/1141432>.
2. Kalinichenko, O. (2023). Svit staie nebezpechnishym – zvit Miunkhenskoj konferentsii 2023. LB.ua. URL: https://lb.ua/world/2023/02/17/546204_svit_staie_nebezpechnishim-zvit.html. [in Ukrainian].
3. Chapter 6 – Nuclear Order: Atomized. (2023). Re:vision. Munich Security Report 2023. T. Bunde, S. Eisentraut, N. Knapp, L. Schütte, J. Hammelehle, I. Kump, A. Mudie-Mantz, J. Pauly. URL: <https://securityconference.org/en/publications/munich-security-report-2023/nuclear-order/>.
4. Dreuzy, P., Gilli, A. (2022). Yadernyi shantazh Rosii V Ukraini. Nato review. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/11/29/yadernij-shantayoros-v-ukran/index.html>. [in Ukrainian].
5. Haass, R. (2022). The New Nuclear Era. Council on Foreign Relations. URL: <https://www.cfr.org/article/new-nuclear-era>.
6. Hoop Scheffer, A., Weber, G. (2022). Russia's War On Ukraine: The Eu's Geopolitical Awakening. GMFUS. URL: <https://www.gmfus.org/news/russias-war-ukraine-eu-geopolitical-awakening>.
7. Pszczel, R. (2022). Naslidky rosiiskoho vtorhnennia v Ukrainu dlia mizhnarodnoi bezpeky – NATO i ne tilky. Nato review. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/07/07/nasldki-rosjs-kogovtorgnennya-v-ukranu-dlya-myonarodno-bezpeki-nato-ne-ti-ki/index.html>. [in Ukrainian].
8. Sakwa, R. (2024). The international system and the clash of world orders. China international strategy review. URL: <https://doi.org/10.1007/s42533-024-00163-8>.
9. Scholz, O. (2022). The global zeitenwende. Foreign Affairs. URL: https://www.foreignaffairs.com/germany/olaf-scholz-global-zeitenwende-how-avoid-new-cold-war?check_logged_in=1&utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=article_link&utm_term=article_email&utm_content=20240624.
10. Six months, twenty-three lessons: What the world has learned from Russia's war in Ukraine. (2022). Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/six-months-twenty-three-lessons-what-the-world-has-learned-from-russias-war-in-ukraine/>.
11. The Ukraine effect: demise or rebirth of the global order? (2023). Lowy Institute. URL: <https://www.lowyinstitute.org/publications/ukraine-effect-demise-or-rebirth-global-order>.
12. The Ukraine War: A Global Crisis? (2022). International Crisis Group. URL: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/eastern-europe/ukraine/ukraine-war-global-crisis>.

Security challenges in the geopolitics of the 21st century: vectors and priorities of security policy

Buriachenko Oleksii Valentynovych

Ph.D. in Political Science,
Associate Professor,
Professor at the Department
of International Relations and Strategic
Studies
National Aviation University
Liubomyra Huzara Ave., 1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-5308-2570

In modern times, security challenges have become a central topic in international discussions, influencing global stability and political strategies. The 21st century has introduced new threats that encompass not only traditional security aspects but also nuclear crises and international terrorism. States and international organizations are faced with the need to adapt to a changed geopolitical landscape and new actors on the international stage. Globalization processes have intensified regional conflicts, demanding a comprehensive approach to their resolution that includes not only military means but also political and economic strategies. The dynamics of the geopolitics of the 21st century is marked by a sharp increase in tension between great powers, which leads to the creation of new conflicts and threats to world stability. The transformation of the global order causes changes in the international system, where the UN Security Council plays a key role, although its inability to achieve consensus sometimes forces the search for alternative forms of cooperation and interaction. The reaction of the international community to the crisis in Ukraine has become an illustrative example of the interaction of states outside the usual strategies and standard political blocs. The European Union and NATO actively intervened in the conflict by imposing sanctions and enhancing military presence in the region. Meanwhile, responses from other countries such as China, India, and North African countries demonstrate the diversity of geopolitical interests and approaches to international crises. The international system, founded after World War II, is undergoing a breakdown due to the decline of diplomacy and the growing polarization of political culture. Special attention deserves the problem of nuclear security, which remains one of the greatest threats to the world order. Despite advances in disarmament and international control, nuclear weapons remain a key element of strategic stability, but also pose new challenges to the world. The problems associated with the storage, modernization and possible proliferation of nuclear technology pose potential risks to international security.
Key words: security challenges, geopolitical situation, international security, nuclear weapons, international politics.

Віннічук Ольга Василівна
Чабанов Анатолій

Особливості військово-політичного співробітництва України з Великою Британією в умовах російсько-української війни

УДК 355(477+41):355.48(470:477)»201
4/...»
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.25>

Віннічук Ольга Василівна
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології
та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-
Подільський, Хмельницька область,
Україна
ORCID: 0000-0002-8758-5798

Чабанов Анатолій
аспірант
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка
вул. Огієнка, 61, Кам'янець-
Подільський, Хмельницька область,
Україна
ORCID: 0009-0005-6056-5219

Проаналізовано тенденції військового та політичного співробітництва України з Великою Британією в умовах російсько-української війни з 2014 року до сьогодення. Окреслено актуальність підтримки Сполученим Королівством, як регіональним лідером, України.

Розкрито історичну ретроспективу військово-політичного співробітництва України та Великої Британії, акцентовано увагу на Будапештському меморандумі, в межах якого Велика Британія виступила гарантом суверенітету та територіальної цілісності України. Акцентовано увагу на пакетах допомоги для України та програмних ініціативах для підготовки українських військовослужбовців. Однією з найуспішніших таких ініціатив була операція «ОРБІТАЛ», яка тривала 5 років та сприяла якісній модернізованій підготовці Збройних Сил України.

Важливою стала підтримка Сполученого Королівства у захисті українського інформаційного простору. Відзначено про тенденції щодо підтримки місцевого урядування, зокрема в рамках ініціативи «Програми допомоги реформам» в Україні. Зокрема, важливу роль у цьому напрямі відіграло посиленню торговельних домовленостей між двома країнами у контексті формалізації стратегічного партнерства 2020 року. З'ясовано, що Велика Британія відіграла важливу роль у дипломатичному сприянні щодо отримання Україною статусу «партнера розширених можливостей» НАТО.

Важливою є підтримка Лондона та допомога у період повномасштабного вторгнення. Зокрема, поставки легкого оборонного, наступального озброєння та важкої бронетехніки.

Важливим дипломатичним аспектом у посиленні двосторонніх відносин стало підписання безпекової угоди (Угода про співпрацю у галузі безпеки), яка передбачає надання Великою Британією невідкладної допомоги Україні у разі повторного вторгнення рф. Відзначено про важливість підтримки Великою Британією в контексті надання технічної, фінансової та гуманітарної допомоги для України.

Ключові слова: Велика Британія, Україна, військово-політичне співробітництво, російсько-українська війна, стратегічне партнерство.

Актуальність проблеми. У XXI ст. постали нові виклики для безпекової системи європейського простору. Зростаюча кількість міжнародних конфліктів регіонального рівня доводить неефективність правової бази у регулюванні системи міжнародної безпеки та ставить під сумнів багатоплярний міжнародний порядок. На порядку денному світового порядку є забезпечення сталого розвитку міжнародної безпекової системи.

31 грудня 1991 року Велика Британія офіційно визнала незалежність України. Тоді ж і розпочалася нова сторінка взаємовідносин з однією із найбільш впливових у європейському регіоні держав. Адже Лондон став визнаним європейським центром стратегічного прийняття рішень поряд із Берліном, Брюсселем, Парижем тощо. Важливо відзначити рішучість, швидкість прийняття рішень та дипломатію Великої Британії по відношенню до України в умовах російського повномасштабного вторгнення 22 лютого 2024 р.

Зовнішня загроза стала ключовим аспектом військово-політичного співробітництва Лондона та Києва. Велика Британія вчасно усвідомила, що Україна є прямою ціллю росії. У разі військового захоплення території України російськими військами, вся система європейської безпеки може

буде розбалансована та знищена. Тому, Сполучене Королівство, беручи на себе ініціативу лідерства в європейському регіоні в умовах постBrexit, за підтримки ініціативи США, розвиває напрям військово-політичної підтримки України під час війни з 2014 року.

Таким чином, аналіз військово-політичного співробітництва України та Великої Британії в умовах російсько-української війни є важливим наразі.

Мета та завдання. Метою статті є аналіз тенденцій військово-політичного співробітництва України з Великою Британією на сучасному етапі. Завдання роботи полягають у: аналізі особливостей дипломатичної поведінки Великої Британії як регіонального лідера під час повномасштабної війни; визначенні тенденцій підтримки України у фінансовому, гуманітарному, технічному, дипломатичному аспектах.

Методи дослідження. При проведенні дослідження були використані загальнотеоретичні методи дослідження (історичного аналізу, інституціональний) загальнологічні методи (індукції, дедукції, аналізу даних), які дали змогу розкрити зазначену мету у повному обсязі.

Результати дослідження. Тенденції розвитку зовнішньої політики Української держави визнача-

лися в контексті трьох основних векторів, затверджених Постановою Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року: про європейську інтеграцію, розвиток двосторонніх міждержавних відносин та багатосторонню дипломатію.

Згідно Будапештського меморандуму (1994 р.), Велика Британія виступила в якості одного з трьох «гарантів» суверенітету та територіальної цілісності України. Відповідно, в умовах російського вторгнення 2014 року під час анексії Криму, Велика Британія взяла на себе відповідальність, підтримавши зміну влади в Києві та засудила втручання росії. Британія заявила, що вважає «анексію Криму незаконною» і дотримуватиметься «позиції принципової підтримки суверенітету та територіальної цілісності України» [8, с. 68]. Заява стала ключовою у формуванні британських двосторонніх відносин з Україною.

З 2014 року Велика Британія намагається посилити свою економічну та оборонну співпрацю з Україною та посилити позиції України в контексті стримування конфлікту із підтримуваними росією повстанцями на сході країни [4]. Після процедури Brexit британський уряд визнав, що Україна може стати основним партнером в рамках політики «Глобальної Британії», виступаючи як європейський партнер поза межами ЄС.

Велика Британія тривалий час підтримує Україну в межах програм прямої двосторонньої військової допомоги. У 2014 році в Україну було поставлено першу хвилю військової техніки. У березні 2015 року – другий пакет військового обладнання, а в листопаді – третій. Також Уряд Великої Британії схвалив направлення військових радників для навчання Збройних Сил України. Перша група Військових радників прибула до Західної України в лютому 2015 року. Ініціатива під назвою Операція «ОРБІТАЛ» була добре сприйнята українським урядом. На кінець наступного року британські радники реалізували понад 30 навчальних програм [3]. Завдяки британським навчальним програмам у 2016–2021 рр. було підготовлено контингент українських військових. Однією з відомих операцій, під час реалізації якої вдалося підготувати понад 21 тисячу українських військовослужбовців є операція «ОРБІТАЛ». В контексті відзначеної операції було ініційовано розбудову морського потенціалу в Україні, подальшою перспективою якої стала морська підготовка для українських ВМС.

Зокрема, у 2016 році було організовано та проведено курс підготовки Збройних Сил України за стандартами НАТО для учасників АТО. Учасники відпрацьовували техніку ведення бою в місті та місцях пересічної місцевості, техніку здійснення патрулювання, охорону та оборону важливих об'єктів, рух у колоні та супроводження автомобільних конвоїв. Важливим став обмін досвідом

у сфері тактичної медицини між Збройними Силами двох країн [6, с. 50].

Наступні дипломатичні дії Лондона спрямовані на реалізацію ініціативи «Програми допомоги реформам» в Україні для покращення місцевого управління, боротьби з корупцією та покращення управління, одночасно підтримуючи економічні реформи. У 2015–2016 роках ці ініціативи розглядалися як можливості вдосконалення системи українського врядування та економічного розвитку, були спрямовані на посилення торговельних домовленостей між двома країнами [10].

У вересні 2017 року було підписано Торговельну угоду Україна-ЄС. Згодом, у 2020 році було підписано угоду про безперервність між Британією та Україною, завдяки якій оновлено та формалізовано стратегічне партнерство. Завдяки тривалим британським дипломатичним зусиллям у червні 2020 року Україна отримала статус «партнера розширених можливостей» НАТО, який надає «розширений доступ до програм і навчань, взаємодії та більше обміну інформацією» [1, с. 34].

В умовах загрози безпеці України 2021 року правляча Консервативна партія, її міністри та прем'єр-міністр Б. Джонсон досягли міжпартійного консенсусу в Британському парламенті та створили необхідне підґрунтя для підготовки системи стримування подальшої російської агресії [2].

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року перешкодило розвитку подальших планів щодо співпраці сторін у сфері військово-технічної кооперації в регіоні Чорного моря. Проте, важливим здобутком двосторонньої співпраці в умовах бойових дій став набутий досвід роботи британських військових інструкторів і десятків спільних військових навчань, проведених на полігонах обох країн із залученням інших держав НАТО відповідно до стандартів самого Альянсу.

Актуальною стала пряма британська військова допомога в умовах повномасштабного вторгнення, зокрема: поставки легкого оборонного озброєння ("Javelin" і "NLAW") на сотні мільйонів фунтів; наступального озброєння (високоточних протикорабельних ракетних комплексів "Harpoon") та важкої бронетехніки.

Також з Великої Британії відправлено близько 6900 одиниць протитанкової зброї NLAW, Javelin, Brimstone та іншої, крім того, було відправлено близько 16 тисяч артилерійських снарядів, машини Stormer із зенітно-ракетним комплексом Starstreak та сотні ракет. Серед партій поставок були також морські ракети Brimstone, реактивні системи залпового вогню, 120 бойових броньованих машин і велика кількість нелетальної допомоги, включно з понад 82 тисячами шоломів, 8450 комплектів бронешитів і понад 5 тисяч приладів нічного бачення [7].

Важливим для захисту України стало отримання систем протиповітряної оборони, зокрема, ракети Starstreak. Британія направила до України значну кількість гусеничних машин Stormer як мобільну платформу для Starstreak [9].

Велика Британія тривалий час співпрацювала з Україною щодо розвитку системи кіберпростору. Після повномасштабного вторгнення перейшла до надання прямої допомоги. Підтримка була зосереджена на співпраці з галузевими партнерами для надання спеціалізованих криміналістичних можливостей для виявлення та розслідування атак, а також пропозиції апаратного забезпечення та інших систем для посилення захисту. «Ми залучили частину нашого досвіду, щоб допомогти їм захиститися від того, що було щоденним нападом кібератак з боку Росії з початку вторгнення», – відзначив Лео Дочерті, міністр Європи у Міністерстві закордонних справ Співдружності та розвитку (FCDO) [11].

Регіональне лідерство Сполученого Королівства у формуванні ефективного безпекового простору у Європі відкрило нову сторінку в україно-британських відносинах. Зважаючи на обставини, обумовлені бажанням Великобританії зайняти лідерські позиції в регіоні, які були частково втрачені в умовах виходу з ЄС, відкриваються перспективи для подальшої співпраці під час повоєнної відбудови України. Проте Лондон з обережністю ставиться до висловлювань щодо термінового членства України в НАТО та залишається остороно інтеграційних процесів України в ЄС.

Велика Британія висловила жест підтримки України відповівши готовністю надати гарантії безпеки Україні в процесі підготовки проекту міжнародного мирного договору. Проте офіційно Лондон відкидає можливість поширення принципу статті 5 Статуту НАТО «напад на одну з країн членів Альянсу автоматично означає напад на усіх інших» на даний проект договору [2].

Важливим етапом у продовженні підтримки України зі сторони Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії стала Угода про співпрацю у галузі безпеки, підписана 12 січня 2024 року прем'єр-міністром Великої Британії Ріші Сунаком та президентом України Володимиром Зеленським. Угода передбачає надання Великою Британією невідкладної допомоги Україні, сучасної зброї для відбиття агресії на суходолі, у морі та у повітряному просторі, у випадку повторної російської агресії.

«Сьогодні день, коли історія Європи змінилась. Україна та Сполучене Королівство уклали нову і безпрецедентну безпекову угоду. Це не просто декларація. Це реальність, яка настане завдяки нашій співпраці, та зокрема, безпековим гарантіям від визначної глобальної сили Великої Британії», – наголосив Зеленський [5].

Договір з безпеки є одним з перших у сфері угод про виконання домовленостей, узгоджених під час саміту НАТО у Вільнюсі між Україною, членами «Групи семи» та іншими зацікавленими державами.

8 квітня 2024 року відбулося підписання нового рамкового пакту з оборонно-промислової співпраці між представниками урядів Сполученого Королівства та України. Серед важливих угод необхідно відзначити договір з BAE Systems щодо обслуговування гаубиць, які перебувають на озброєнні ЗСУ.

Загалом, спостерігається активна та постійна політична, економічна, гуманітарна підтримка Сполученого Королівства в умовах війни.

Український науковець Грубінко А. В. окреслює головні напрями підтримки України Великою Британією у передвоєнний та воєнний час, зокрема:

- 1) загальнополітичний (включно з програмою економічної допомоги);
- 2) санкційний антиросійський;
- 3) військово-гуманітарний [2].

Важливим кроком в контексті утвердження сталого співробітництва було формування трістороннього міждержавного альянсу Україна – Польща – Велика Британія та офіційні візити до Києва на початку війни посадових осіб Британії.

Присутність британського чинника у зовнішній політиці України проявляється і в інших аспектах, окрім зазначених, зокрема: британська розвідка надає українській стороні актуальні дані щодо пересування ворожої армії, дотримується санкційної активності, підтримує у сфері надання гуманітарної допомоги, постійно модерує проукраїнський контекст в діяльності міжнародних організацій.

Висновки. Зважаючи на ретроспективу взаємовідносин України-Великої Британії, яка вибудувалася на дипломатії, гуманітарній, економічній підтримці, активній підтримці шляхом безперервного постачання озброєння, необхідно відзначити, що Сполучене Королівство займає достатньо стійку позицію серед країн-партнерів України в межах Європейського простору.

Двостороння співпраця між країнами ґрунтується на посиленні безпекової політики європейського регіону (у контексті навчання представників Збройних Сил України, посилення безпечного інформаційного простору України та захист від атак РФ, надання зброї різного формату, боєприпасів), торгівельній політиці (торгівельні угоди, розширення ринку товарів та послуг), кібербезпеці.

Сполучене Королівство формує власну ідентичність, яка ґрунтується на традиційній зовнішньополітичній орієнтації та спрямована на формування політично стабільного безпечного регіону. Демонструючи принципи демократії та верховенства права, презентуючи національні інтереси на міжнародній арені, відстоюючи «тверду» позицію безперервної допомоги Україні під час повномасш-

табної війни, Велика Британія зарекомендувала себе як надійного міжнародного партнера у європейському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біла книга 2021. Оборонна політика України: інформаційний бюлетень. Київ: МОУ, 2021. 124 с.

2. Грубінко А. В. Міжнародна роль Великої Британії в умовах російсько-української війни. *Наукові заходи Юридичного факультету Західноукраїнського національного університету*. 2022. С. 293–299.

3. Іванець О. Місії Orbital в Україні: навчання з індивідуальної підготовки за новітніми методиками. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/misiyi-orbital-v-ukrayini-navchannya-zindyvidualnoyi-pidgotovky-za-novitnuyu-metodykamy/>.

4. Порошенко П. і міністр оборони Великобританії обговорили посилення санкцій проти РФ. URL: <https://gordonua.com>.

5. Саєнко В. Україна і Велика Британія підписали історичну безпекову угоду: що вона передбачає. *Уніан*. 12.04.2024. URL: <https://www.unian.ua/world/ukrajina-i-velika-britaniya-pidpisali-bezpekovuu-godu-vona-stosuyetsya-atak-rf-12509808.html>.

6. Соколова В. С. Британо-українські відносини: еволюція і перспективи. *European political and law discourse*. 2017. Vol. 4, Iss. 6. С. 45–52.

7. У Генштабі розповіли про озброєння, яке ЗСУ недовзі отримають від Великої Британії *NewsWeek*. 21 липня 2022. URL: <https://nw.com.ua/politics/u-genshtabi-rozpovily-pro-ozbroyennya-yake-zsu-nevdovzi-otrymayut-vid-velykoyi-brytaniyi/> (дата звернення: 8.03.2024).

8. Українська призма: Зовнішня політика 2017. Аналітичне дослідження. ГО "Рада зовнішньої політики "Українська призма", Фонд ім. Ф. Еберта. Київ, 2018. 232 с.

9. Яку зброю Британія дає Україні. *BBC News*. 27 травня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61604424>.

10. Ukraine seeks to reinvent its relations with the UK after Brexit. URL: <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/ukraine-seeks-reinvent-its-relations-uk-after-brexite>.

11. Ukraine War: UK reveals £6m package for cyber defence. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-63465237>.

REFERENCES:

1. Bila knyha 2021. (2021) *Oboronna polityka Ukrainy: informatsiyni biuleten*. Kyiv: MOU, 124 s.

2. Hrubinko A. V. (2022) *Mizhnarodna rol Velykoi Brytanii v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny*. *Naukovi zakhody Yurydychnoho fakultetu Zakhidnoukrainskoho natsionalnogo universytetu*. S. 293–299.

3. Ivanets O. *Misii Orbital v Ukraini: navchannia z indyvidualnoi pidhotovky za novitnuyu metodykamy*. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/06/misiyi-orbital-v-ukrayini-navchannya-zindyvidualnoyi-pidgotovky-za-novitnuyu-metodykamy/>.

4. Poroshenko P. i ministr oborony Velykobrytanii obhovoryly posylennia sanktsii proty RF. URL: <https://gordonua.com>.

5. Saienko V. (2024) *Ukraina i Velyka Brytaniia pidpysaly istorychnu bezpekovu uhodu: scho vona peredbachaie*. *Unian*. URL: <https://www.unian.ua/world/ukrajina-i-velika-britaniya-pidpisali-bezpekovuu-godu-vona-stosuyetsya-atak-rf-12509808.html>.

6. Sokolova V. S. (2017) *Brytano-ukrainski vidnosyny: evoliutsiia i perspektyvy*. *European political and law discourse*. Vol. 4, Iss. 6. С. 45–52.

7. U Henshtabi rozpovily pro ozbroiennia, yake ZSU nevdovzi otrymaiut vid Velykoi Brytanii *NewsWeek*. 21 lypnia 2022. URL: <https://nw.com.ua/politics/u-genshtabi-rozpovily-pro-ozbroyennya-yake-zsu-nevdovzi-otrymayut-vid-velykoyi-brytaniyi/>

8. *Ukrainska pryzma: Zovnishnia polityka 2017*. (2018) *Analitychne doslidzhennia*. HO "Rada zovnishnoi polityky "Ukrainska pryzma", Fond im. F. Eberta. Kyiv, 232 s.

9. Iaku zbroiu Brytaniia daie Ukraini. (2022) *BBC News*. 27 travnia. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61604424>.

10. Ukraine seeks to reinvent its relations with the UK after Brexit. URL: <https://ukraineworld.org/articles/ukraine-explained/ukraine-seeks-reinvent-its-relations-uk-after-brexite>.

11. Ukraine War: UK reveals £6m package for cyber defence. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-63465237>.

Peculiarities of military-political cooperation between Ukraine and the United Kingdom in the context of the russian-Ukrainian war

Vinnichuk Olga Vasylivna

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Philosophy
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University
Ohienka str., 61, Kamianets-Podilskyi,
Khmelnyskyi region, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8758-5798

Chabanov Anatolij

Postgraduate Student
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko
National University
Ohienka str., 61, Kamianets-Podilskyi,
Khmelnyskyi region, Ukraine
ORCID: 0009-0005-6056-5219

The article analyzes the trends in military and political cooperation between Ukraine and the United Kingdom in the context of the russian-Ukrainian war from 2014 to the present. The relevance of the United Kingdom's support for Ukraine as a regional leader is outlined. The historical retrospective of military-political cooperation between Ukraine and the United Kingdom is revealed, with a focus on the Budapest Memorandum, under which the United Kingdom acted as a guarantor of Ukraine's sovereignty and territorial integrity. The focus was on aid packages for Ukraine and program initiatives to train Ukrainian military personnel. One of the most successful of these initiatives was Operation ORBITAL, which lasted for 5 years and contributed to the quality of modernized training of the Armed Forces of Ukraine. The United Kingdom's support in protecting the Ukrainian information space was also important. The parties noted trends in support for local governance, in particular within the framework of the Reform Assistance Program initiative in Ukraine. In particular, the strengthening of trade agreements between the two countries in the context of the formalization of the strategic partnership in 2020 played an important role in this area. It is found that the United Kingdom played an important role in diplomatically facilitating Ukraine's obtaining the status of NATO "Enhanced Opportunities Partner". London's support and assistance during a full-scale invasion is important. In particular, the supply of light defensive and offensive weapons and heavy armored vehicles. An important diplomatic aspect in strengthening bilateral relations was the signing of a security agreement (Security Cooperation Agreement), which provides for the UK to provide emergency assistance to Ukraine in the event of a repeat invasion by russia. The importance of the UK's support in the context of providing technical, financial and humanitarian assistance to Ukraine is emphasized.

Key words: United Kingdom, Ukraine, military-political cooperation, russian-Ukrainian war, strategic partnership.

Guliyeva Gulgun Mubariz

Turkiye's goals in the South Caucasus

UDC 297

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.26>

Guliyeva Gulgun Mubariz
Lecturer at the Department of Diplomacy
and Modern Integration Processes
Baku State University
Academician Zahida Khalilova str., 23,
Baku, Azerbaijan
ORCID: 0000-0002-3466-4951

On the eve of the collapse of the Soviet Union, Turkiye was one of the first countries to return to the South Caucasus region. The article examines Turkiye's South Caucasus Policy and its goals in the region. Turkiye has serious goals in the South Caucasus. Among them, preventing Armenia from creating chaos in the region has a special place. In the article, Turkiye's goals in the South Caucasus and the importance of South Caucasus for Turkiye are extensively analyzed. The article also explains the reasons why ensuring peace, stability and cooperation in this region is vital for Turkiye. The area where the South Caucasus is located has been of great importance for Turkiye in all periods of history in terms of its available resources. The South Caucasus region is of strategic importance due to its characteristic of being a bridge between "East and West, North and South". During the Soviet Union, the Caucasian republics were not independent, and there were no political, economic, or cultural relations between Turkiye and these republics. After the collapse of the USSR, Turkiye, like other great powers, began to formulate and implement its South Caucasus policy. The South Caucasus has historically been a bridge between the East and the West and maintains this importance today. The absence of this bridge means the disconnection of Turkiye's relations with the Turkic world. Today, the Russian Federation, which is the legacy of the USSR, poses the biggest threat to Anatolia with all its power and imperialist traditions. Thus, the Caucasus region is increasing day by day as a zone of interest between Turkiye and Russia. Restoring the independence of the South Caucasus is important from the point of view of the security of Turkiye. Also, the conflicting interests of Turkiye and Russia in the South Caucasus are widely analyzed. The article also reflects the chaos caused by the Armenian factor in the region.

Key words: international, peace, war, negotiations, Caucasian house, geopolitics, integration, world unity.

Introduction. Due to its strategic and geopolitical importance, the South Caucasus region has always been the focus of great powers. Even today, the South Caucasus region retains its importance due to its rich energy resources, its location on the Great Silk Road, and at the same time being an energy corridor.. Turkiye has always been among the active participants in the struggles for the region. The republics that became part of the Soviet Union, which lost their independence at the beginning of the 20th century, did not have contact with Turkiye in any field. After the collapse of the USSR and the emergence of new states, changes began to be felt in the geopolitical situation of the territories located in the post-Soviet space. These changes, as well as the end of the Cold War, could not fail to have an impact on the development of the South Caucasus region. Turkiye returned to the region again. Turkiye's foreign policy was established on the basis of peace, security, good neighborliness and economic growth with the South Caucasus republics.

Relations continue on the upward trend today. It is impossible to think of Turkiye separately from the Caucasus. In addition to the influence of the Caucasus-Turkiye's international foreign policies, it also plays an important role in its internal politics with the presence of Turkish elements in the region... The South Caucasus plays the role of a bridge in ensuring Turkiye's relations with Central Asian Republics. The South Caucasus will continue to form an important area of contact for Turkiye due to its geographical proximity, opportunities for economic cooperation and natural resources..

The South Caucasus has historically been a bridge between the East and the West and maintains this importance today. The absence of this bridge means the disconnection of Turkiye's relations with the Turkic world. Nowadays, the Russian Federation, which is the legacy of the USSR, poses the biggest threat to Anatolia with all its power and imperialist traditions. Thus, the Caucasus region is increasing day by day as a zone of interest between Turkiye and Russia. Restoring the independence of the South Caucasus is important from the point of view of the security of Turkiye.

Degree of learning the problem. The topic is dedicated to a very relevant field, although articles have been written and books published on this topic many times, but the ideas and ideas to be put forward have not ended. The subject remains relevant in all periods of history. There is a new idea in each of the scientific works dedicated to this field, both in the Azerbaijani press and abroad. Karpat Kemal, Z.Brzezinski, S. Hunter and others touched on this topic in their works and each of them came to a scientific conclusion according to the interests of their states.

Purpose, tasks. The main goal of the research is to study in detail the place and importance of the South Caucasus in the history of international relations. From this point of view, taking into account the uniqueness of the genre, it is one of the main tasks to determine the reasons for Turkiye's interest in this region throughout history, to show the historical facts related to the topic, and to analyze the interest in Turkiye in this region with historical facts.

Methods. During the research, the methodology of comparative analysis between the sources related to the topic, the analytical research method in general was used. Depending on the tasks set in the research, methods such as generalization, rising from abstract to concrete, historical-comparative and systematic approach, analysis, synthesis, induction and deduction were used.

Main part

Basic History of the South Caucasus and Turkiye's historical relations with the South Caucasus region

The South Caucasus region has historically been an area of political, religious and cultural conflicts and struggles. Albania among the old states of the region. The kingdoms of Iberia are participating. These kingdoms were later merged into the Achaemenid Empire and the Sassanid Empire. As a result, first Zoroastrianism and then Christianity became the sovereign religions in the region.

Islam began to spread in the South Caucasus after the Khilafat took over the region in the 7th century. In the following centuries, the region was under the sovereignty of the Seljuks, Mongols and Turkic khanates, and in 1501 it came under the leadership of the Safavid state. With the exception of the short-lived Ottoman rule in the 17th century, the region generally remained under Safavid sovereignty until the middle of the 18th century. After the assassination of Nadir Shah Afshar in 1747, truly independent Turkish khanates were established in the southern segment of the South Caucasus. As a result of two Russo-Qajar wars at the beginning of the 19th century, the South Caucasus was completely occupied by the Russian Empire. The South Caucasus is a region rich in tourism resources. The Great Caucasus mountains located in the region stretch from the Black Sea to the Caspian Sea and pass through the territory of all three states located in the South Caucasus [6, s. 32].

As a result of the Treaty of Brest-Litovsk signed in 1918, the Republic of Turkiye claimed to create a powerful Turkish-Islamic state, which included the regions of Azerbaijan and Dagestan in addition to Kars, Ardahan and Batumi, which were annexed to Turkiye. After the collapse of the Soviet Union, Turkiye returned to the region. With the post-Cold War development, the region's strategic position has been further developed, and it has once again gained importance for ensuring stability and prosperity in all of Eurasia. For Turkiye, the South Caucasus is a region of political, economic, cultural connection and transition with the Turkic Republics in Central Asia. The fact that Turkiye shares a common language, religion, culture, and ancestry with the Turkish and muslim communities in the Caucasus, the existence of a common historical past with the region, and the geopolitical importance of the South Caucasus bring Turkiye's close interest in

the region to the agenda. After the Cold War, Turkiye, the Black Sea, the Caucasus and Central Asia faced significant challenges and opportunities in geography. The Caucasus, which underwent a geopolitical upheaval after the collapse of the USSR, became the scene of a meeting between global and regional actors. This situation caused Turkiye to implement a more responsible policy, with the disappearance of Turkiye's existing borders with Russia and the creation of borders with Georgia, Azerbaijan and Armenia. It should be noted that the region is also important for Turkiye in terms of energy resources.

Turkiye depends on this energy and is in an important position in delivering natural resources to the West. The South Caucasus, which has geopolitical importance throughout history, has maintained this position even after the collapse of the USSR. The Russian Federation attaches great importance to the South Caucasus in terms of ensuring its security, and often considers this region as its own. The region that needs to be mentioned does not end with the interests of Turkiye and the Russian Federation, as well as the USA, the West, and the EU countries, and Iran itself has great interest and claims in the region. In order to ensure the stability of the region, Western countries, including the United States, previously wanted to act as allies with the Russian Federation, but Russia's imperialist policy deterred them and they preferred cooperation with Turkiye [9, p. 62–63].

The evaluation of the Caucasian policies of the power centers from the perspective of Turkiye's foreign policy and the introduction of the policies that should be implemented by Turkiye in the region in terms of the concept of maximum profit and security are emerging. In addition to the strategic importance of the region for Eurasia, stability and prosperity in the South Caucasus region is of special importance in terms of Turkiye's own security and stability. It is possible to accept the South Caucasus as Turkiye's natural gateway to Central Asia [3, p. 92].

The Caucasus is a continuation and complement of Anatolian geography. Turkiye's geostrategic horizontal, strategic interest area extends to the Caucasus. The existence of the Turkish identity, the universal value and importance of the Turkish culture for the future is really related to the developments in the Caucasus. The region can also be considered as a source of threat for Turkiye in terms of security. The problems and conflicts in the South Caucasus, especially the bad relations with Armenia, have made the region an important issue for Turkiye in terms of security.

It is a region where the power vacuum that emerged with the collapse of the South Caucasus-Soviet Union was found, and because of this, power struggles were experienced, significant instabilities emerged, and it is next to Turkiye and affects its national security with its national interests. In addition to being a region where

the Turkish republics with whom we are connected by geography, history, language, religion and culture participate, it is also a region where a large number of Turkish communities who are waiting for help to revive their identities and cultures due to the influence of nationalism trends that emerged after the collapse of the USSR. Communication with these Turkish states and associations, especially in Central Asia, is realized through the South Caucasus and the Caspian Sea. A strong Turkish world that wants to take secular and democratic Turkiye as a model, which has experienced the oppression of Russia for centuries and is willing to adopt the rules of free market economy, against Russian imperialism, is also important from the point of view of Turkiye's security. At the same time, Turkiye sees these states as a guarantee against the Russian Federation [8, p. 56].

At the time, Mustafa Kemal Atatürk had made very reasonable judgments about the future of the USSR, its collapse, and the post-Soviet all-Turkish solidarity, and he made predictions that proved to be sufficient. In his speech on the 10th anniversary of the Republic of Turkiye (X.1933), he put forward a detailed program for the future. The main and principled provisions highlighted in the typical speech of that program can be summarized as follows: Today, the Soviet Union is our friend, neighbor, ally, and we need this friendship but no one can tell what will happen tomorrow. Like the Ottoman Empire and Austria-Hungary, it can be divided and reduced, and the nations it now holds firmly in its hands can escape from its grasp. The world can get a new order. Turkiye should know what to do at this time (Meaning, despite the historical foresight warning of Great Atatürk, Turkiye was not fully prepared for the international radical changes, especially the new conditions such as the collapse of the USSR). We have brothers with language, faith, and self (root) in the administration of this friend. We must be ready to take possession of them, not be ready and wait for that day in silence. It is necessary to prepare based on moral bridges. Language, faith and history are these bridges. We should not wait for them to approach us. We should approach them [5, p. 583]. With the collapse of the Soviet Union in 1991, Turkiye recognized the independence of the countries of the South Caucasus without any discrimination and expressed its desire to cooperate with the countries of the region. It is impossible to think of Turkiye separately from the Caucasus. In addition to the influence of the Caucasus-Turkiye's international foreign policies, it also plays an important role in its internal politics with the presence of Turkish elements in the region. The South Caucasus plays the role of a bridge in ensuring Turkiye's relations with Central Asian Republics. The South Caucasus will continue to form an important area of contact for Turkiye due to its geographical proximity, economic cooperation opportunities and natural resources.

The South Caucasus has historically been a bridge between the East and the West and maintains this importance today. The absence of this bridge means the disconnection of Turkiye's relations with the Turkic world. Nowadays, the Russian Federation, which is the legacy of the USSR, poses the biggest threat to Anatolia with all its power and imperialist traditions. Thus, the Caucasus region is increasing day by day as a zone of interest between Turkiye and Russia. Restoring the independence of the South Caucasus is important from the point of view of the security of Turkiye. The delivery of the rich underground resources of the region to the West through Turkiye is important for the continuation of the independence and sovereignty of the Turkish presence in the region.

We can basically group the politics of Turkiye and the Caucasus like this:

1. Relations with the Russian Federation should be removed from the line of competition and conflict, the principle of respect for territorial integrity and non-interference in internal affairs should be followed, and cooperation should be ensured in all areas.
2. Ensuring the security of the South Caucasus and making it a region of cooperation in all fields should be ensured.
3. The Central Asian and South Caucasian Republics should be helped to transition to democratization, free market economies and ensure their economic independence as fully independent and sovereign states, and cooperation with these countries should be implemented in all fields.
4. Azerbaijan should be assisted in solving all problems, including Nagorno-Karabakh, which has just been liberated from Russia's sphere of influence.
5. Help should be provided to Central Asia through the Caucasus.
6. Turkiye's attitude towards Armenia after the Second Karabakh War should directly serve the interests of Azerbaijan. In particular, Turkiye should demand an official declaration by the Republic of Armenia with a document that the 1921 Kars and Moscow agreements are valid and that there are no claims of genocide with the land claim [5, p. 467].

Turkiye's South Caucasus policy

Turkiye's main targets in the Caucasus:

1. Bringing the Caucasus, Central Asia and the Russian Federation to a safe state in terms of transport routes.
2. To turn the Caucasus into a buffer zone against the reoccurrence of Russian occupation.
3. To strengthen the Turkish economy, create comprehensive relations and use the economic potential of the region. In order to achieve these, create conditions for Armenia and Georgia to trust Turkiye, help solve the problems of Azerbaijan with Armenia and Georgia. It should also help Azerbaijan get closer to Turkiye from a cultural, economic and social perspective. Developing relations considering that Georgia can be Turkiye's gateway to Central Asia. He should always be ready against risks and dangers that may come from Armenia.

The main issue is the removal of the political and military presence of the Russian Federation from the Caucasus in the near future. Taking into account that the South Caucasus is the gateway to Central Asia for Türkiye, Türkiye can achieve its goals by closely participating in ensuring the security of Azerbaijan and Georgia, contrary to Russian interests in the South Caucasus. With the collapse of the USSR, the idea of the «Caucasus Union» put forward again by Türkiye in order to ensure political stability in the region should be evaluated as a positive step. When the union was proposed, the announcement was made by the Prime Minister of Türkiye, Recep Tayyip Erdoğan, and it was shown that the real purpose of the «Union» is to create conditions for peace and tranquility in the region by bringing the states of the region together.

Erdoğan stated that the creation of this alliance would create conditions for the establishment of peace in the region. Baku promoted Tbilisi-Ceyhan, Baku-Tbilisi-Erzurum, and Baku-Tbilisi-Kars projects as the best economic projects supporting regional peace and security. At that time, Erdoğan expressed the need to increase the number of such projects and expand them in such a way as to connect all the people of the Caucasus. The Turkish side hoped that the «Caucasus Union» would be created, especially the Nagorno-Karabakh problem between Baku and Yerevan, which is the most painful problem of the region, would be completely eliminated. If we look at the history, when the European Coal and Steel Union was created, it was calculated to solve the current problems between Germany and France and make the war between the two countries unthinkable.

And today the reality was obvious, Germany and France, which are considered the architects of the European House, have not had any problems until today, and the ideas about the Caucasian house were formed before the idea of the European house. The ideas of «Caucasian House» and «Caucasian Union», which were put forward many times, were not always implemented because of the Armenians. The Nagorno-Karabakh problem should be considered a problem for Türkiye as well as a problem for Azerbaijan. The Second Karabakh war, which lasted for 44 days, clearly proved this. Unlike the international institutions, which were expected to help solve the problem in nearly 30 years, the Republic of Türkiye did not leave Azerbaijan alone even for a moment.

The problem was solved in a meaningful way in favor of Azerbaijan. The results of the second Karabakh war, the return of historical lands of Azerbaijan does not mean a complete solution to the problem. Armenia, which is a problem in the Caucasus and acts under the dictates of Russia, is the main source of instability. Armenia, Russia's strategic partner and its most loyal ally, will be neutralized only by the close cooperation of Türkiye, Azerbaijan and Georgia. The biggest advantage of Armenia, which does not have access

to the seas, is not geopolitically and strategically important, and does not have energy resources with rich underground and surface resources, is the presence of the Armenian diaspora living in Western countries such as Russia, the USA and France. Despite the fact that the South Caucasus has rich energy resources, the general economic situation in the region is weak, which causes the growth of many regional problems and creates an obstacle to solving them [6, p. 153]. Therefore, it will be difficult to solve other problems in the region without solving the economic problems.

Russia's permanent interests in the region

The well-known English diplomat, Lord Curzon, who directed the foreign policy of England for many years, made such an opinion at the time. Just as Russia has no claim to India, we should not have any claim to the Caucasus. This «sincere» geopolitical relationship is being broken today to some extent. After the collapse of the continental empire, its successor, the Russian Federation, had to face completely new realities that the «Soviet space» had not imagined. This process has been the subject of deep thought, comprehensive and different methodology for political scientists all over the world. S. Montesquieu, one of the philosophers of the 18th century, once said that small states are more often destroyed by the blow of an external enemy, and large states are destroyed by internal betrayal.

N.A. According to Nartov, in the future people will call Gorbachev, Yeltsin Ykovlev and G. Otrepyev traitors who destroyed their homeland [4, p. 360]. It is known that Russia was one of the leading states of the former USSR empire and is currently a political seat in the role of the successor of the mentioned empire. The South Caucasian republics were part of that empire – first Russia, then the USSR empire, and after gaining independence, they established relations with that independent Russia. Events show that the establishment of relations with a large neighboring state creates certain problems for the Caucasian republics. It is enough to mention geo-ideological concepts such as «Talysh card», «Lezgi card», «Avar problem», «Kurdish issue». The purpose of this is to implement geostrategy in the Caucasus.

The facts show that Moscow has no intention of abandoning its traditional foreign policy and political-ideological ambitions in the region. Russia believes that even though it is an object of competition, it should have the opportunity to geopolitically control the region. The main goal of Russian geopolitics is that the main pipelines to the region should still go from Russian territory to the Russian terminal located in Novorossiysk from the Black Sea. By using this small advantage as a geopolitical influence, Russia hopes to stay in the region for a long time and use the new resources of the Caucasus. Z. Brzezinski objectively noted that, on the contrary, if one of the pipes goes from the Caspian Sea to Azerbaijan, and then through

Turkiye to the Mediterranean Sea, and on the other side to the Arabian Sea through Afghanistan, there will be no single authority in the matter of regional control. This geopolitical point made Russian analysts think more. If the region cannot be fully controlled, the Russian political elite regrets that the resources of this place are developed by others [10, p. 155].

In any case, one fact is undeniable that Russia's political will and capital are too weak to allow foreign forces to influence and penetrate the region. At the same time, the common-sense political elite of this country understands that violence should not be allowed on the southern borders of Russia at a time when democratic processes are underway in the new states, because it could lead to an explosion. American politician T. Telbot notes that «Russians would do well to pay less attention to the image of Alexander Nevsky, who defeated the Swedish knights, and more to the idea of «Ganzei» of Novogorod merchants» [11].

Explaining his point more clearly, Z. Brzezinski writes that Russia can be either an empire or a democracy, but it cannot be both at the same time [3, p. 81]. «In the circumstances, Russia, as a state that wants to be influential in geopolitical games in the Caucasus, must first of all be able to present itself as a democratic government. In any case, this is due to the weakness of Russia at this stage. It is an undeniable fact that the Armenian-Azerbaijani Karabakh conflict in the Caucasus geopolitics had an impact on Russian-Azerbaijani relations in the region for a while as a factor of conflict. Russia's use of Armenia against our country did not bring any positive benefit to its security system of the Caucasus.

The tacit support of the Russian Federation to Armenia led to the continuation of the conflict for 30 years. Today's reality is not accepted unambiguously in Armenian society. It should be noted that the basis of the problems experienced in the Caucasus is the inability of the countries of the region to solve their own problems. Until now, Armenia has kept itself secure by prioritizing bilateral cooperation with Russia. He is trying to eliminate Georgia's security problem with the mutual support of the «Turkiye-US Caucasus Working Group». The Russian Federation, which aims to be the only power in determining the energy corridors in the region, includes various groups in the cycle in order to weaken Turkiye's influence in the region as for Turkiye-Azerbaijan relations, it is almost in a good condition. Turkiye maintains balanced relations with countries such as Russia, Iran, the Turkic Republics of Central Asia, and Georgia.

Armenian factor

Turkiye's return to the region was of course welcomed by Azerbaijan, and this return was considered a saving grace for Georgia. Armenia, as in all moments of history, was an exception. Thus, on August 23, 1990, Article 11 of Armenia's Declaration

of Independence included the international recognition of the genocide committed against Armenians in Ottoman Turkiye and Western Armenia, and the declaration of the Armenian Parliament in February 1991 that it did not recognize the borders established by the Kars Treaty. prevented the establishment of diplomatic relations. Also, because of the Karabakh conflict, the Turkish public was against the establishment of bilateral relations with Armenia. Despite this, Turkiye's foreign affairs department prioritized establishing relations with Armenia and recognized the independence of this state without any conditions on December 15, 1991. However, since Armenia persistently continued its aggressive policy against Turkiye, diplomatic relations between the two countries were not established [7, p. 43].

Even today, there are insurmountable barriers and obstacles in the normalization of Armenian-Turkish relations. To this day, diplomatic relations between the mentioned states are non-existent. Armenia, which tried to announce the fake Armenian genocide to the whole world during the Ottoman Empire in 1951, wants to make Turkiye accept this fact, and plays the role of an oppressed and helpless state that will exaggerate this issue and bring it to the attention of the ruling powers, thereby inflicting irreparable blows on its relations with Turkiye. Ermənistanın Türkiyəyə qarşı iddialarında yeddi sancağın Ermənistana verilməsi məsələsi heç də bu dövlətin xarici siyasətində erməni soyqırımının tanındılmasından az əhəmiyyət kəsb etmir. At the same time, President R. Kocharyan, who came to power in 1998, promised his people that this genocide issue would be brought to the international level and would become one of Armenia's foreign policy priorities.

Turkiye's South Caucasus policy has undergone new changes after the collapse of the USSR. Turkiye, which has a great influence in the Balkans, the Middle East and the Islamic world, was recognized by the regional states as a strong and distinguished state among the world states. From the point of view of Turkish foreign policy, the importance of the region is obvious. Considering its interest in the region, Turkiye should improve its relations with the region and speed up the existing projects in order to have a share in ensuring the stability and security of the region. In the region, relations with Azerbaijan and Georgia are highly developed and are developing.

In the course of the 44-day war, fundamental changes will take place in Turkiye's relations with Armenia, which has always supported Azerbaijan. Of course, it will depend on how Armenia, which left the war defeated, behaves. In the issue of the Zangezur Corridor, which has not been on the agenda for the last few days, if Armenia pursues an understanding policy and participates in the construction of the corridor, it will not be less profitable. As President Ilham Aliyev

said, the corridor will be built whether the Armenians want it or not. It simply depends on the Armenians, if they want to win, if they don't want to, they will still lose. In this way, the South Caucasus policy will be settled for Türkiye, but Armenians' constant raising of genocide allegations and making them a topic of discussion have a negative impact on relations. Armenians should unequivocally abandon the issue of genocide, and in order to restore peace and security in the region, they should abandon their enmity against each other.

The biggest genocide committed in the world is the Khojaly genocide committed by Armenians at the end of the 20th century. But if the Azerbaijani side can accept living in Karabakh with the Armenians, of course it is obvious how difficult it is to get out of the blockade conditions in the Armenians. They will not prevent the construction of the Zangezur corridor, even if it is forced, in order to be integrated into Europe. Inciting and increasing historical enmity will not bring good for either Türkiye or Armenia. As for Azerbaijan, even if it did not continue the historical enmity, it should not forget what happened. The importance of Türkiye for the South Caucasus is very great. If Türkiye pays enough attention to the region and takes smart steps in terms of security, the region will become very important for Türkiye. Peace and tranquility in the Caucasus, which is a boiling pot for Türkiye, which is in the middle of geopolitical problems, is very important. Although it is difficult to ensure stability in the region in a short time, Türkiye should use all means to solve the problem. Türkiye should be extremely sensitive to this region, which constantly feels great interests and interventions. He should keep in mind all the balances related to the Caucasus.

In its relations with the region, Türkiye should avoid applying romantic and sudden policies under the influence of the public, and should continue to use smart approaches and guide itself with a realistic policy. The South Caucasus has great economic and political potential. The South Caucasus is of great importance to Türkiye in the South Caucasus Türkiye, which has close political, economic, social and cultural ties with the peoples of the Caucasus, ensuring peace, stability and cooperation in this region was one of the vitally important issues.. Today, the South Caucasus has created a bridge with Türkiye and brought its relations to a high level. The rapprochement between the countries of the South Caucasus and Türkiye seems to have lost its strength from time to time, but the discussion and alliances between them have shown continuity.

Siy This region, which is located in Azerbaijan, plays the role of a great bridge between Türkiye, which supports the South Caucasus from a political and economic point of view, and the Turkic world. This region, which is located in Azerbaijan, plays the role of a great bridge between Türkiye, which supports the South Caucasus from a political and economic point of view, and the Turkic world.

Conclusions. Thus, Türkiye's taking a more active position in the South Caucasus is in the interests of the entire region. The implementation of the double standards policy by the West proves that Türkiye, the major power, is directed to curb Armenian aggression. This proved itself again during the 44-day Second Karabakh war. Among the South Caucasian republics, Türkiye pays more attention to Azerbaijan. Azerbaijan, in its own way, trusted Türkiye more and tried to take advantage of its experience on the road to independence.

BIBLIOGRAPHY:

1. Andican, Ahat (1998). 21-inci Yüzyılda İç Asiya Sempozyumu, 3 Aralık 1998, İstanbul. 345 s.
2. E.Fuller, Grahham (2008). Türkiyenin Yeni Doğu Politikası. Kasım, Ankara, 2008. 240 s.
3. Hunter S. (1994). The Transcaucasus in Transition/nation – building and conflict. Washington: D.C./1994. 320 s.
4. İsmayıl Musa (2010). Azərbaycanın Xarici Syasəti. Üçüncü hissə. Bakı: 583 s.
5. Karpat, Kemal (2003). Türk Dış Politikası: Tanıtıcı Bazı Noktalar, Kemal Karpat, Türkiye və Orta Asiya, *İmge Kitapevi*, Ankara: 2003. 350 s.
6. Kuloğlu (2001). "21 inci Yüzyılın Başlanğıcında Türkiyenin Değişen İlgisi ve Etki Alanları", *Stratejik Analiz Dergisi*, Cilt 1, Sayı 10, Ankara, 2001. s. 110.
7. Novator.2017/04/24. Türkiyenin cənubi-qafqaz-siyasəti. 78 p.
8. Timur, Necdet (2003), "Geleceğin Enerji Körpüsü Türkiye", *Ulusal Strateji Savunma ve Sivil Havaçılık Dergisi*, Sayı 33, mart 20 154 p.
9. Brzezinski Z. (1999). The Big Chessboard. International Relations. V. International relations. 2004. 326 p.
10. Brzezinski Z. (2004). Choice. World state kinship, or global leadership. V. International relations, 2004. 245 p.
11. Document of international organizations of the Armenia-Azerbaijan conflict //https://www.mfa.gov.az/files/shares / Documents international 0organizations. pdf
12. Aydın Mustafa (2003). Between Euphoria and Realpolitik: Turkish Policy toward Central Asia and the Caucasus. Tareq İsmail ve Mustafa Aydın (der.), Turkey's Foreign Policy in the 21st Century: A Changing Role in World Politics, Burlington, Ashgate. 276 p.

Цілі Туреччини на Південному Кавказі

Гулієва Гульгун Мубаріз

викладач кафедри дипломатії
та сучасних інтеграційних процесів
Бакинського державного університету
вул. Академіка Західа Халілова, 23,
Баку, Азербайджан
ORCID: 0000-0002-3466-4951

Напередодні розпаду Радянського Союзу Туреччина була однією з перших країн, які повернулися в регіон Південного Кавказу. У статті розглядається політика Туреччини щодо Південного Кавказу та її цілі в регіоні. У Туреччині серйозні цілі на Південному Кавказі. Серед них особливе місце займає недопущення Вірменії створити хаос у регіоні. У статті детально аналізуються цілі Туреччини на Південному Кавказі та значення Південного Кавказу для Туреччини. У статті також пояснюється, чому забезпечення миру, стабільності та співпраці в цьому регіоні є життєво важливим для Туреччини. Територія, де розташований Південний Кавказ, мала велике значення для Туреччини в усі періоди історії з точки зору наявних ресурсів. Регіон Південного Кавказу має стратегічне значення через те, що він є мостом між «Сходом і Заходом, Північчю і Півднем». За часів Радянського Союзу кавказькі республіки не були незалежними, між Туреччиною та цими республіками не було політичних, економічних чи культурних відносин. Після розпаду СРСР Туреччина, як і інші великі держави, почала формувати та реалізовувати свою політику щодо Південного Кавказу. Південний Кавказ історично був мостом між Сходом і Заходом і зберігає це значення сьогодні. Відсутність цього мосту означає розірвання відносин Туреччини з тюркським світом. Сьогодні Російська Федерація, яка є спадщиною СРСР, становить найбільшу загрозу для Анатолії з усією її могутністю та імперіалістичними традиціями. Таким чином, кавказький регіон з кожним днем стає зоною інтересів між Туреччиною та Росією. Відновлення незалежності Південного Кавказу є важливим з точки зору безпеки Туреччини. Крім того, широко аналізуються конфліктні інтереси Туреччини та Росії на Південному Кавказі. Стаття також відображає хаос, спричинений вірменським фактором у регіоні.

Ключові слова: міжнародний, мир, війна, переговори, кавказький дім, геополітика, інтеграція, світова єдність.

Завада Ярина Ігорівна
Тишкун Юрій Ярославович

Причини виникнення і еволюція ХАМАС

УДК 327.3:327.5:323.1 329(=012-054.4:-054.7/282)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.27>

Завада Ярина Ігорівна
доктор філософії, асистент кафедри
політології та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів,
Україна
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Тишкун Юрій Ярославович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
та міжнародних відносин
Національного університету
«Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 12, Львів,
Україна
ORCID: 0000-0003-0683-2855

Ізраїльсько-палестинський конфлікт переживає чергову ескалацію в Секторі Газа після масового теракту 7 жовтня 2023 р. на півдні Ізраїлю, вчиненого бойовиками ХАМАС. Ця ескалація безпрецедентною в історії зазначеного конфлікту й істотно міняє як його рамки (перехід від інтифади до повномасштабної війни), так і всього близькосхідного процесу, а також негативно впливає на увагу глобальної громадськості до російсько-української війни. Що змушує нас приділити особливу увагу виникненню, еволюції та програмним установкам ХАМАС, як терористичної організації, яка стоїть за зазначеним терактом. Тому метою статті став аналіз виникнення та еволюції Ісламського руху опору (ХАМАС). Для досягнення мети дослідження використано методи аналізу документів (для аналізу Хартії ХАМАС), порівняльний аналіз (для встановлення відмінностей Ісламського руху опору від Організації визволення Палестини, і, особливо, відмінностей у ставленні цих організацій до примирення з Ізраїлем), логічні методи – для формулювання висновків дослідження. За підсумками цієї розвідки встановлено, що історично-зумовлений релігійний, навіть клерикальний, характер ХАМАС зумовлює його принципово негативне, релігійно-обумовлене, ставлення до Ізраїлю, як екзистенційного противника, яке не може бути змінене на більш помірковане без зміни позицій провідних мусульманських улемів з цього приводу. Це від початку є структурною причиною конфлікту Ізраїлю та Ісламського руху опору, яка не дозволяє їм прийти до компромісу, і, навпаки, робить їх протистояння постійним. Тим більше, що особливості виникнення цього руху, який, як частину організації «Братів-мусульман» інші палестинські організації первісно звинувачували у поступливості щодо Ізраїлю, змушує його займати більш непримиренну щодо останнього позицію, аніж її займають інші організації Палестини. Водночас, спільні для керівників ХАМАС та еліти Ісламської республіки Іран анти-ізраїльські установки роблять можливим для них спільне, надконфесійне, протистояння Ізраїлю, не зважаючи на їх неодноразові суперечності з конфесійних питань в регіоні Близького Сходу, які неодноразово виникали протягом історії Ісламського руху опору.

Ключові слова: ХАМАС, Брати-мусульмани, радикалізм, екстремізм, Палестина, Ізраїль.

Вступ. В теорії та історії міжнародних відносин основна увага традиційно приділяється державним акторам, тоді як різноманітні недержавні актори перебувають на периферії цих наук. Лише у випадках, коли актори поза суверенітетом кидають істотний виклик суверенним акторам, їм – переважно тимчасово – приділяють значну увагу теоретики і практики-міжнародники. Прикладами таких викликів недержавних силових акторів сучасним державам (західного типу) у XXI ст. були: «Аль-Каїда» (після нападу на США 11 вересня 2001 р.), ІДІЛ (після її виклику міжнародному співтовариству в Сирії та Іраку) і зараз – ХАМАС (після її нападу на Ізраїль 7 жовтня 2023 р.), який поставив під сумнів гегемонію цієї регіональної ядерної держави, професійні спроможності її армії та спецслужб, ініціював черговий етап палестино-ізраїльського конфлікту, і ширше – близькосхідної кризи – за участі інших потужних недержавних мілітарних акторів (Хезболла та «Ансар Аллах»-хуситів) із непередбаченими для глобальної політики наслідками. Що зумовлює необхідність дослідження даної проблеми.

Метою роботи є аналіз виникнення та еволюції Ісламського руху опору (ХАМАС). Мета роботи зумовлює наступні її **завдання**: 1) проаналізувати виникнення ХАМАС, 2) описати вплив його

еволюції на його структуру, 3) описати сучасний стан та спрогнозувати перспективи розвитку цього сунітського терористичного руху після акції 7 жовтня 2023 р.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження використано методи: емпіричні – аналізу документів (для аналізу Хартії ХАМАС), загальнонаукові – порівняльний аналіз (для встановлення відмінностей Ісламського руху опору від Організації визволення Палестини, і, особливо, відмінностей у ставленні цих організацій до примирення з Ізраїлем), логічні методи – для формулювання висновків дослідження.

Огляд джерел та літератури. ХАМАС, в силу її залученості до близькосхідного конфлікту з 1980-х рр., як арабської терористичної організації, традиційно активно висвітлюють і міжнародні ЗМІ (Ройтерс, напр. Т. Хертейдж), і фахівці з регіональної проблематики. Зокрема, їй приділяють увагу фахівці американські (Федерація Американських науковців, Інститут миру США, зокрема Д. Левін, П. Шам; Арабський центр США, зокрема Дж. Макарон, Р. Фарлі), британські (редактори Енциклопедії Британніка, Д. Маггс), шведські (автори щорічника СІПРІ), арабські (М. Муткаїєн та А. Аль-Мадані) та інші. В Україні цю проблематику висвітлюють С. Данилов, І. Семиволос (Центр близькосхідних

досліджень, Ін-т Сходознавства НАНУ) та І. Куса (Український інститут майбутнього). Втім, враховуючи численні гуманітарні та міжнародні наслідки сучасного конфлікту для Гази та Ізраїлю, а також те, що перемога Армії оборони Ізраїлю над Ісламським рухом опору не обов'язково означає його фізичного знищення чи, навіть, припинення еволюції, висвітлення даної теми в науці та публіцистиці не можна вважати вичерпним.

Результати. З кінця 1970-х рр. ісламська організація «Брати-мусульмани» активізувалась на територіях Палестини, окупованих Ізраїлем після Шестиденної війни 1967 р. (в Секторі Газа та на Західному березі [ріки Йордан]), заснувавши мережу благодійних організацій, клінік і шкіл. При цьому у Газі вона діяла при мечетях, а на Західному березі – при університетах. Діяльність «Братів-мусульман» у цих районах була ненасильницькою, але ряд пов'язаних з ними невеликих груп закликали до газавату («малого» джихаду, «священної війни») проти Ізраїлю на окупованих ним територіях. Врешті-решт, акцент «Братів-мусульман» на створенні ісламського арабського суспільства, замість світського, привів їх до конфлікту із світськими арабськими державами – Єгиптом, який контролював Сектор Газа та Йорданією, яка контролювала Західний берег. Втім, згодом зміни зовнішньополітичного контексту Палестини та ситуації всередині неї змінили функціонування «Братів мусульман» у палестинському суспільстві. Так, після арабо-ізраїльської війни 1967 р. вся Палестина в міжнародно визнаних кордонах (згідно угоди Осло – Сектор Гази і Західний берег) опинилась під окупацією Ізраїлю. Це, з одного боку, усунуло причини конфлікту палестинців із сусідніми арабськими державами, які тепер не претендували на їхні землі. І, навпаки, дало палестинцям підтримку цих держав проти Ізраїлю (моральну, дипломатичну, фінансову тощо). З іншого боку, це перетворило арабо-ізраїльський конфлікт у сутичку двох націй – єврейської і палестинської, державної та недержавної. В умовах масової бідності в Палестині та її окупації політична ситуація у країні лише погіршувалася. В такій ситуації почався тривалий масовий опір палестинців Ізраїлю в рамках 1-ї інтифади, очоленої Організацією визволення Палестини (ОВП/ФАТХ). Ця акція сформувала масову свідомість сучасних палестинців. Втім, ця інтифада відбувалася поза ісламськими рамками. Щобільше, в умовах 1-ї інтифади частина палестинського суспільства звинувачувала «Братів-мусульман» в тому, що вони отримували ізраїльські кошти за підрив впливу ОВП в країні. Ці звинувачення загрожували популярності ідей «Братів-мусульман» в масах і потребували відповіді з боку цієї організації. Відповідно, її спроби пристосуватись до вимог палестинського суспільства і радикалів всередині власних рядів,

заспокоїти їх вимоги та відкинути звинувачення в бездіяльності, породили дві розрізнені у часі реакції «Братів-мусульман» на ізраїльську окупацію: 1) створення частиною їх членів «Ісламського джихаду» і, 2) створення у грудні 1987 р. Ісламського руху опору – ХАМАС [15, р. 3–4] (Харакат аль-мукавама аль-ісламія, Islamic Resistance Movement). Цей військовий націоналістичний рух відрізняється від подібного палестинського руху – ОВП своїми ісламізмом та безкомпромісністю щодо Ізраїлю, на фоні світськості та угодовства останньої. Зокрема, він орієнтовний на створення незалежної держави арабів-палестинців, яка має охоплювати всю територію британської підмандатної території Палестина в кордонах 1947 р. «від річки [Йордан] до моря [Середземного]», і тому відкидає будь-які спроби поступитися частиною Палестини Ізраїлю [9, р. 1] і створити Палестинську державу виключно на територіях Західного берега та Сектора Гази, як пропонує схильна до компромісу з ізраїльтянами ОВП.

Як і материнська організація – «Брати-мусульмани», ХАМАС прагне створити арабську ісламську державу на основі принципів ісламського права (шаріату). Відповідне гасло ХАМАС, викладене в ст. 8 Статуту організації 1988 р., систематизує переконання її членів: «Аллах – його мета, Пророк – його взірець, Коран – його конституція: Джихад – його шлях, а смерть заради Аллаха – найвище з його бажань» [17].

Палестинський аспект цих поглядів ХАМАС конкретизує у свої Хартії 1988 р. на основі ісламської юриспруденції: релігійний обов'язок палестинських мусульман – священна війна проти Ізраїлю для того, щоб вирвати у нього контроль над Палестиною. Оскільки вона – ісламська батьківщина, вона ніколи не може бути передана немусульманам. Вся Палестина – узурпована, окупована ізраїльтянами ісламська країна, арабська за правом народження, яка має бути повернута власникам через знищення Ізраїлю. Через це ХАМАС не визнає право Ізраїлю на існування, присвячує себе пошукам насильницьких засобів його знищення [7], відкидає переговори з ним про поступки будь-якої землі. Ця позиція ХАМАС і привела її до конфлікту з ОВП, яка того ж таки 1988 р. визнала право Ізраїлю на існування [9, р. 1]. Що своєю чергою, дозволило Ірану (ІРІ), який орієнтувався на «експорт» «ісламської революції» трактувати сунітські терористичні організації – ХАМАС та генетично споріднений з ним «Ісламський джихад», як «національно-визвольні» структури ісламського спрямування, з якими йому можна співпрацювати в рамках популяризації ІРІ власної версії антиізраїльського та антизахідного опору серед населення арабських і – ширше – мусульманських країн.

З прагматичної т. з. лідери ХАМАС розуміють, що за понад 50 р. арабо-ізраїльського конфлікту, тема

Палестини набула величезного богословського та політичного значення і ваги в ісламістському, фундаменталістському дискурсі (окрім характерного винятку – дискурсу прихильників ІДІЛ/ДАЕШ) і тому будь-які поступки чи, навіть переговори з Ізраїлем з боку осіб та(чи) організацій, які претендують на статус ісламських ускладнені, якщо не неможливі. Хіба за умови, що вони відбуваються за підтримки ісламських теологів та юристів найвищих авторитету і кваліфікації в ісламському світі («дар аль-іслам»). При чому їх факт проведення матиме неоднозначні наслідки для ісламського світу. Тому ХАМАС, як ісламістський, сунітський рух, не може йти на реальні переговори з Ізраїлем, і тим більше, на визнання його існування [17] без схвалення і підтримки релігійних лідерів ісламу, які знаходяться поза межами Палестини (в першу чергу в Мецці та Медіні), і які, водночас, не надають такої підтримки лідерам ХАМАС.

Завдяки вказаному вище поява ХАМАС дозволила палестинському відгалуженню «Братів-мусульман» вже до середини 1980-х рр. монополізувати масову свідомість ісламістів-сунітів Палестини і започаткувати конкуренцію палестинських політичних рухів (ОВП і ХАМАС). Щобільше, ХАМАС не просто діяв незалежно від інших палестинських організацій, особливо світських і націоналістичних, а ворогував з ними, як схильними до компромісу з Ізраїлем. На протигагу до них бойовики ХАМАС здійснювали жорстокі напади на цивільні та військові об'єкти Ізраїлю за будь-яких умов. Цим вони спонукали останній арештувати низку лідерів організації у 1989 р., включаючи засновника руху – шейха Ахмеда Ясіна. Після цієї події, лідер організації у 1991–1995 рр. – Абу Марзук, сформулював її «стратегію виживання», необхідну на випадок, якщо ХАМАС знову зіткнеться з викликом своєму існуванню від її противників ззовні. Втіленням цієї стратегії була реорганізація її командної структури. Це, зокрема, розділення лідерів організації на «ключових» та інших. Перші (члени політбюро) розміщені поза Палестиною (спершу – в Аммані до 1993 р., згодом – в Дамаску і з 2012 р. – в Катарі) – поза фізичною досяжністю Ізраїлю [9, р. 2–3]. Решта ж керівництва, яка залишилась в Палестині, в Газі, розділена на політичне та воєнне, яке контролює однойменні підрозділи («крила») організації. Перше – здійснює адміністративні і суспільні функції ХАМАС і до 7 жовтня 2023 р. контролювало весь Сектор Газа, надаючи соціальні послуги його населенню. Останніми його лідерами в Секторі Газа до «Штурму Аль-Акси» були Махмуд аз-Захар та Ісмаїл Ханія. Друге – керує бригадами «Ізз-ад-Дін аль-Кассама» (Бригади аль-Касама, «Бригади», The Iz ed-Deen al-Qassam Brigades, з 1992 р. [13]).

На фоні закінчення 1-ої інтифади та створення 1994 р. Палестинської національної адміністра-

ції (ПНА Палестинської автономії) в рамках примирливої щодо Ізраїлю політики ОВП в 1990-і рр., популярність ХАМАС в палестинських масах зростала. – В умовах, коли це угруповання тероризувало ізраїльтян бойовиками-смертниками і засудило мирну угоду в Осло 1993 р. між Ізраїлем та ОВП, разом із генетично спорідненим угрупованням «Ісламський джихад». Після цього роками ХАМАС кидав виклик ОВП і Палестинській автономії [8] загалом, намагаючись зірвати їх вмиротворення з Ізраїлем. У відповідь влада і Палестини, й Ізраїлю відповіла жорсткими каральними заходами проти лідерів ХАМАС. Ці репресії лише зміцнили статус організації в палестинських масах, забезпечуючи її «Бригадам» постійний потік добровольців, і зворотно, її рішучість очолити їх опір [14, р. 4] ізраїльтянам. В цих умовах 1996 р. організація обрала Халеда Мешала головою, в Аммані сформовано черговий склад її політбюро, відповідальний за міжнародні відносини організації та збір коштів на її діяльність за кордоном, відновлено збройне крило групи – Бригади аль-Касама [10].

Роль ХАМАС як лідера масового нонконформістського опору Ізраїлю протягом 1990-х рр. ілюструвала його прихильність до помсти за дії ізраїльтян щодо палестинців [14, р. 5], яка лише розкручувала спіраль насильства. Через це США, члени ЄС, Японія, Австралія, орієнтовані на підтримку мирного процесу між Палестиною та Ізраїлем, визнали ХАМАС терористичною організацією [4] і – за надання їй зовнішньої військової та фінансової підтримки – засудили Іран.

Врешті-решт, зважаючи на зростання ролі і впливу ХАМАС в Палестині голова ОВП і Палестинської адміністрації водночас – Ясір Арафат спробував включити цю організацію в легальний палестинський політичний процес, призначивши її членів на керівні посади в Палестинській національній адміністрації на початку 2000-х рр. Однак, зрив чергових мирних переговорів Ізраїлю та Палестини у вересні 2000 р. підвищив рівень насильства між сторонами, спричинивши 2-гу інтифаду («Аль-Акси»). Масштаби насильства під час цього конфлікту перевищили його показники під час 1-ї інтифади. Зокрема тому, що активісти ХАМАС вчинили низку терактів у самому Ізраїлі [10], а не на окупованих ним територіях, включаючи вбивство 21 ізраїльтянина біля дискотеки в Тель-Авіві в червні 2001 р. і 30 євреїв під час пасхального седеру в Нетанії в березні 2002 р. У відповідь чотири місяці по тому ізраїльським авіаударом вбито військового командира ХАМАС Салаха Шехаде. Щобільше, після цього випадку, Ізраїль запровадив облогу палестинського лідера Ясіра Арафата, і ПНА загалом, в їх резиденції в місті Рамалла на Західному березі, за їх неспроможність справитись із терором ХАМАС. 2004 р. ізраїльська авіація в секторі Газа знищила

співзасновників руху – духовного лідера шейха Ахмеда Ясіна і політичного – Абдель Азіза аль-Рантіссі. У серпні 2005 р. Ізраїль, не зважаючи на невіршеність проблеми ХАМАС, вивів війська із зони впливу цієї організації – Сектора Газа, залишивши поселення у цьому арабському ексклаві під формальним контролем Палестинської автономії [10]. Втім, після 2-ї інтифади і більш ніж десятиліття невизнання основоположних принципів існування ПА, лідери ХАМАС, на словах, пом'якшили свої погляди на мирний процес, опортуністично вказуючи, що вони приймуть угоди Ізраїлю та ПА. Такі заяви були зроблені для того, щоб взяти участь у виборах до парламенту Палестини 2006 р. Відтоді високопоставлені лідери ХАМАС неодноразово на словах заявляли про свою готовність підтримати рішення про створення двох держав на основі кордонів Ізраїлю, які існували до 1967 р.

2006 р. на виборах парламенту Палестини ХАМАС отримав більшість голосів виборців і очолив адміністрацію Палестини в обох регіонах – на Західному березі і в Газі. Однак за рік після виборів напружені взаємини ХАМАС та ФАТХ, двох найбільших партій країни, привели їх до відкритого конфлікту. – Так, в середині 2007 р. новий президент ПА М. Аббас, який представляв ФАТХ, звільнив прем'єр-міністра І. Ханію, який представляв ХАМАС, за те, що останній примусом перебрав на себе повний контроль над Сектором Газа в червні 2007 р., захопивши об'єкти ФАТХ і Палестинської автономії у ньому та репресуючи їх світські кадри. Ця реакція президента Палестини на дії ХАМАС зафіксувала розрив між двома найбільшими партіями країни, спричинила розпуск уряду єдності Палестинської автономії і її поділ через двовладдя на уряд Сектору Газа, яким у 2007–2024 рр. керував ХАМАС, та Західного берега, яким з 2007 р. знову керують представники ФАТХ. Саме в цей період стосунки Ірану з ХАМАС поглибилися [13], в обмін на матеріальну підтримку ІРІ неконформістської, терористичної позиції ХАМАС щодо Ізраїлю.

ХАМАС повернувся до позиції невизнання Ізраїлю і на початку 2008 р. здійснив теракт, убивши мирного жителя Ізраїлю, масово обстрілюючи його територію з ракет та мінометів. Лише у червні 2008 р. ХАМАС уклав угоду про перемир'я з Ізраїлем, яка значно зменшила кількість ракетних обстрілів останнього з Гази. Через 6 міс. ХАМАС розірвав цю угоду, відновивши ракетні обстріли Ізраїлю, що зумовило масштабну військову операцію останнього наприкінці грудня 2008 р. – «Литий свинець». Заявивши про знищення «значної частини» інфраструктури ХАМАС у регіоні після 15 днів операції, Ізраїль 18 січня 2009 р. оголосив «одностороннє» «припинення вогню» [4] у Секторі Газа. Подібна операція – «Захисний рубіж» проводилась ЦІАХАЛ і в 2014 р. Під час кожної з яких ХАМАС мав підтримку Ірану у протистоянні з Ізра-

їлем. Втім, під час і після подій «Арабської весни» взаємини ХАМАС та ІРІ тимчасово погіршилися через громадянську війну в Сирії, у якій ХАМАС, як сунітська партія, підтримував одновірців-сунітів, які повстали проти уряду Б. Асада, тоді як останнього всередині країни підтримували шиїти, ісмаїліти та християни, а ззовні – Іран.

Іншою вагомою суперечністю між Іраном та ХАМАС стала підтримка останнім інтервенції сунітських держав – Саудівської Аравії та її союзників в Ємені проти місцевого повстанського угруповання шиїтів-хуситів, підтримуваного Іраном [16]. Утім, саме з ініціативи ХАМАСу, його стосунки з Іраном відновилися 2017 р., як і фінансування цієї терористичної організації Тегераном. Врешті решт, саме шиїтські союзники ІРІ підтримали ХАМАС у конфлікті з Ізраїлем 2023 р., на відміну від сунітських держав, зокрема, Саудівської Аравії.

Вихід США із СВПД з Іраном 2018 р. за президентства Д. Трампа спричинив запровадження офіційним Вашингтоном жорстких та масштабних санкцій проти Тегерану. Втім, їх наслідки – високий рівень інфляції в країні та масове невдоволення її населення через економічну кризу кінця 2018 р., не змусили Верховного лідера ІРІ відмовитись підтримки ХАМАС як організації, стратегічно-важливої для реалізації інтересів офіційного Тегерана на Близькому Сході. Щобільше, заяви іранських і палестинських діячів після цих протестів свідчили про те, що стосунки Іраном і ХАМАС лише покращувалися. Через це, на думку американського аналітика Р. Фарлі, донедавна у Ізраїлі та США існував страх того, що Іран, у випадку, якщо він стане ядерною державою, передасть (або продасть) ядерну зброю ХАМАС для шантажу Ізраїлю. Що загрожувало перспективою розв'язання превентивної війни Ізраїлю проти Ірану, в т. ч. ядерної, щоб попередити можливе отримання ХАМАС ЗМЗ [6]. Своєю чергою, позицію Ізраїлю щодо неможливості передачі ядерної зброї Іраном ХАМАС, як до, так і після 7 жовтня 2023 р., підтримували союзні Єрусалиму столиці.

Після визнання Д. Трампом Єрусалиму столицею Ізраїлю ХАМАС закликав усіх палестинців до початку 3-ї інтифади. Це, в останні роки, допомогло актуалізувати і збільшити фінансову та військову допомогу ХАМАС з боку Тегерану.

Продовження адміністрацією Дж. Байдена курсу команди Д. Трампа на медіацію налагодження прагматичних відносин Ізраїлю з арабськими сунітськими державами в перспективі могло залишити ХАМАС, як сунітську арабську організацію, в парадоксальному союзі з персами-шиїтами. У спробі змінити цю тенденцію воєнне крило ХАМАС провело 7 жовтня 2023 р. повномасштабну воєнно-терористичну операцію «Шторм Аль-Акси» на території Пд. Ізраїлю. Її метою було усунути можливість укладення угоди

Держави Ізраїль та Саудівської Аравії [1; 3] – символічно найважливішої сунітської держави. За підсумками цього теракту керівництво «Бригад» отримало неоднозначні результати, далекі від очікуваних. З одного боку, Палестинська проблема повернена на глобальну і Близькосхідну міжнародну арену, і навіть загострилась, але переговори Ізраїлю із Саудівською Аравією та її союзниками не припинились. Навпаки, переговори про звільнення ізраїльських заручників «Бригад» відбуваються через них. З іншого, надійними союзниками ХАМАС у повномасштабній війні проти Ізраїлю виявився не сунітський Єгипет, який відмовляється впустити на свою територію маси біженців з Гази [1], а шиїтські «Ансар Аллах» і Хезболла, через участь яких у конфліктах в Ємені та Сирії ХАМАС раніше конфліктував із своїм шиїтським спонсором – Іраном. Аналогічно, геноцидальним терактом 7 жовтня 2023 р. бойовики ХАМАС досягли багато цілей: вбили найбільше євреїв з часів Голокосту [5]; поставили під сумнів статус Ізраїлю як регіональної ядерної держави; завдали ЦАХАЛ найбільшої воєнної, а МОССАД – розвідувальної поразки з часу війни Судного дня 6 жовтня 1973 р. [11]; символічно вразили Ізраїль в 50-у річницю воєнної перемоги і релігійного свята – Шабату і Дня дарування Яхве Тори Мойсею на горі Синай [2]. З іншого такий практичний і символічний удар по Ізраїлю викликав офіційне оголошення ним війни ХАМАС, ініціювання в її рамках операції «Залізні мечі», мета якої – знищення інститутів і кадрів цієї терористичної організації в Секторі Гази, а також її політичного керівництва за кордоном. Оскільки підтримання довоєнного статус-кво в Секторі Гази неможливе, можна очікувати знищення інститутів ХАМАС як легальної організації. Втім, безпрецедентний масштаб останнього теракту цієї організації, його успішність і статус мучеників для її кадрів гарантує їй популярність в палестинських масах на невизначений період, можливість отримання її нелегальними осередками коштів від спонсорів ісламістського тероризму в майбутньому.

Висновки. Отже, ХАМАС, як палестинське відгалуження ісламістського, сунітського руху «Брати-мусульмани», під впливом її оточення еволюціонувало із аполітичної соціально-орієнтованої клерикальної структури у найрадикальнішу палестинську терористичну структуру, яка торпедувала будь-які спроби палестино-ізраїльського порозуміння і в цих своїх зусиллях перетворилась на квазідержавну мілітаризовану структуру, яка спирається на фінансову підтримку ворога сунітів – Ірану. Однак, домінантні для цієї організації процеси в арабському сунітському оточенні (перспективи арабо-ізраїльського та сунітсько-ізраїльського порозуміння в сучасному історичному вікні можливостей) підштовхнули її до відкритої повно-

масштабної, тотальної війни з Ізраїлем. Побічним глобальним наслідком цього повномасштабного конфлікту є відчуження країн «глобального Півдня» від Заходу, в умовах, коли останній категорично відкинув антиколоніальні мотиви дій ХАМАС в Ізраїлі, а істотна частина лідерів і громадськості Заходу недвозначно підтримала будь-які дії ЦАХАЛ в Секторі Газа.

Перспективи подальших досліджень. Оскільки військовий конфлікт ХАМАС та Ізраїлю не завершено, його політичне керівництво залишається поза межами Гази, і отже, контролю ЦАХАЛу, еволюція цієї терористичної організації не завершена, які і її вплив на глобальні процеси, що є предметом наступних розвідок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Іжак О. Фронт від Мелітополя до Гази. Де вирішиться доля світової війни? *Дзеркало Тижня*. 21.10.2023. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/front-vid-melitopolja-do-hazi-de-virishitsja-dolja-svitovoji-vijni.html>
2. Ліхачов В. Атака на Ізраїль. Як таке взагалі могло статися? *Дзеркало Тижня*. 09.10.2023 URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/ataka-na-izrajil-jak-take-vzahali-mohlo-statisja.html>
3. Ліхачов В. Ізраїль і Саудівська Аравія готують сенсацію. Кремль буде незадоволений 28.09.2023. *Дзеркало Тижня*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/izrajil-i-sauidivska-aravija-hotujut-sensatsiju-kremel-bude-nezadovolenij.html>
4. СІПРІ 2019: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека / пер. з англ.; Редкол. укр. вид.: О. Мельник (кер. проект.) та ін. Київ. Заповіт, 2020. 608 с.
5. Brutal urban warfare awaits Israel's army in Gaza. *Economist*. Oct 11th 2023. URL: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/10/11/brutal-urban-warfare-awaits-israels-army-in-gaza>
6. Farley R. 3 Reasons Israel Would Start a Nuclear War. *The National Interest Blog*. 2018. URL: <https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/3-reasons-israel-would-start-nuclear-war-25794>
7. HAMAS (Islamic Resistance Movement). *Federation of American Scientists*. 2023, December 14. URL: <https://irp.fas.org/world/para/hamas.htm>
8. Hamas *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center*. URL: <https://www.terrorism-info.org.il/en/c/hamas/>
9. Hamas: Definition, History, Ideology. *Encyclopedia Britannica*. 2024. URL: <https://www.britannica.com/topic/Hamas>
10. Heritage T., Heinrich M. Hamas and Israel: a history of confrontation. *Reuters*. 2021. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-israel-history-confrontation-2021-05-14/>
11. Javed Ali How did Israeli intelligence miss Hamas' preparations to attack? *The Conversation*. October 11, 2023. URL: <https://theconversation.com/how-did-israeli-intelligence-miss-hamas-preparations-to-attack-a-us-counterterrorism-expert-explains-how-israeli-intelligence-works-215410>

12. Kusa I. What Does the Conflict in the Middle East Mean for Ukraine? *Carnegie Politika*. 8.11.2023. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/90945>

13. Levin D. History of Iran, Hamas & Islamic Jihad Ties. *United States Institute of Peace*. 2023, October 11. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>

14. Macaron J. Hamas and Its Regional Role Post-Gaza War. *Arab Center* Washington, DC. , Jul 21. 2021. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hamas-and-its-regional-role-post-gaza-war/>

15. Maggs D. The History, Politics and Ideology of Hamas. *E-International Relations*. Jun 17. 2011. URL: <https://www.e-ir.info/2011/06/17/the-history-politics-and-ideology-of-hamas/>

16. Muttaqien M., Al Madani A. The Relationship between the Islamic Republic Of Iran and the Palestinian Hamas Movement and Its Impact on the Palestinian Issue. *International Journal of Social Sciences*. 2015. № 4 (2). P. 56–66.

17. Scham P., Abu-Irshaid O. Hamas. Ideological rigidity and political flexibility. *United States Institute of Peace*, 2009. №224. 24 p.

REFERENCES:

1. Jizhak O. (2023, 21.10) Front vid Melitopolja do Ghazy. De vyrishyetsja dolja svitovoji vijny? *Dzerkalo Tyzhnja*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/front-vid-melitopolja-do-hazi-de-virishitsja-dolja-svitovoji-vijni.html>

2. Likhachov V. (2023, 09.10) Ataka na Izrajil. Jak take vzaghalo moghlo statysja? *Dzerkalo Tyzhnja*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/ataka-na-izrajil-jak-take-vzaghalo-moghlo-statisja.html>

3. Likhachov V. (2023, 28.09) Izrajil i Saudivska Aravija ghotujut sensaciju. Kreml bude nezadovolenyj. *Dzerkalo Tyzhnja*. URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/izrajil-i-saudivska-aravija-hotujut-sensatsiju-kreml-bude-nezadovolenyj.html>

4. Sunghurovskij M., Chernova A. (Eds.) SIPRI 2019: *Shhorichnyk: Ozbrojennja, rozzbrojennja ta mizhnarodna bezpeka* (2020) Zapovit.

5. Brutal urban warfare awaits Israel's army in Gaza (2023, Oct 11th). *Economist*. URL: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2023/10/11/brutal-urban-warfare-awaits-israels-army-in-gaza>

6. Farley R. (2018) 3 Reasons Israel Would Start a Nuclear War. *The National Interest Blog*. URL:

<https://nationalinterest.org/blog/the-buzz/3-reasons-israel-would-start-nuclear-war-25794>

7. Pike J. HAMAS (Islamic Resistance Movement) (2023, December 14). *Federation of American Scientists*. URL: <https://irp.fas.org/world/para/hamas.htm>

8. Hamas (2024). *The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center*. URL: <https://www.terrorism-info.org.il/en/c/hamas/>

9. HYPERLINK «<https://www.britannica.com/editor/Adam-Zeidan/12409087>» Zeidan A. (Ed.) Hamas: Definition, History, Ideology (2024). *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Hamas>

10. Heritage T., Heinrich M. (2021, May 14). Hamas and Israel: a history of confrontation. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-israel-history-confrontation-2021-05-14/>

11. Javed Ali (2023, October 11) How did Israeli intelligence miss Hamas' preparations to attack? *The Conversation*. URL: <https://theconversation.com/how-did-israeli-intelligence-miss-hamas-preparations-to-attack-a-us-counterterrorism-expert-explains-how-israeli-intelligence-works-215410>

12. Kusa I. (2023, 8.11) What Does the Conflict in the Middle East Mean for Ukraine? *Carnegie Politika*. URL: <https://carnegieendowment.org/politika/90945>

13. Levin D. (2023, October 11) History of Iran, Hamas & Islamic Jihad Ties. *United States Institute of Peace*. URL: <https://iranprimer.usip.org/blog/2018/jul/09/iran-hamas-and-palestinian-islamic-jihad>

14. Macaron J. (2021, Jul 21) Hamas and Its Regional Role Post-Gaza War. *Arab Center Washington*. URL: <https://arabcenterdc.org/resource/hamas-and-its-regional-role-post-gaza-war/>

15. Maggs D. (2011, Jun 17) The History, Politics and Ideology of Hamas. *E-International Relations*. URL: <https://www.e-ir.info/2011/06/17/the-history-politics-and-ideology-of-hamas/>

16. Muttaqien M., Al Madani A. (2015) The Relationship between the Islamic Republic Of Iran and the Palestinian Hamas Movement and Its Impact on the Palestinian Issue. *International Journal of Social Sciences*. № 4 (2). P. 56–66. DOI-<https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2018.42.5666>

17. Scham P., Abu-Irshaid O. (2009, June 1) Hamas. Ideological rigidity and political flexibility: Special Report. *United States Institute of Peace*. № 224. 24 p.

The causes of occurrence and the evolution of HAMAS

Zavada Yaryna Ihorivna

PhD in Political Science,
Assistant at the Department of Political
Science and International Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-6094-5397

Tyshkun Yurii Yaroslavovych

PhD in Political Science,
Associate Professor at the Department
of Political Science and International
Relations
Lviv Polytechnic National University
Stepana Bandery str., 12, Lviv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0683-2855

The Israeli-Palestinian conflict is another escalation in the Gaza Strip after the mass terrorist attack on October 7, 2023 in southern Israel, committed by Hamas militants. This escalation is unprecedented in the history of the said conflict and significantly changes both its framework (transition from intifada to full-scale war) and the Middle East process, as well as negatively affects the attention of the global public to the Russian-Ukrainian war. Which forces us to pay special attention to the emergence and evolution of Hamas as a terrorist organization the Islamic Resistance Movement (Hamas). To achieve the goal of the research, the article used the following methods of document analysis (to analyze the Charter of Hamas), comparative analysis (to establish the differences between the Islamic Resistance Movement and the Palestine Liberation Organization, and, especially, the differences in the attitude of these organizations to reconciliation with Israel), logical methods – for formulating research conclusions. According to the results, it was established that the historically determined religious, even clerical character of Hamas determines its fundamentally negative, religiously determined attitude towards Israel as an existential enemy, which cannot be changed to a more moderate one without changing the positions of the leading Muslim scholars on this matter. This is the structural cause of the conflict between Israel and the Islamic Resistance Movement from the beginning, which prevents them to reaching a compromise and makes their confrontation permanent. Moreover, the specifics of the emergence of this movement, which, as a part of the Muslim Brotherhood, was initially accused by other Palestinian organizations of being loyal to Israel, forces it to take a more uncompromising position towards the latter than other Palestinian organizations. At the same time, the anti-Israel attitudes common to the leaders of Hamas and the elite of the Islamic Republic of Iran make it possible for them to have a joint, supra-sectarian, confrontation with Israel, despite their repeated conflicts on sectarian issues in the Middle East region, which have repeatedly arisen throughout the history of the Islamic resistance movement.

Key words: Hamas, Muslim Brotherhood, radicalism, extremism, Palestine, Israel.

Макарець Світлана Володимирівна
Приходько Сергій Миколайович

Молодіжні ради в країнах Балтії як фактор політичної соціалізації

УДК 316(7+56+82)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.28>

Макарець Світлана Володимирівна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних
і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного
університету
вул. Сквороди, 1/3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0002-6844-261X

Приходько Сергій Миколайович
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних
і соціальних дисциплін
Полтавського державного аграрного
університету
вул. Сквороди, 1/3, Полтава, Україна
ORCID: 0000-0001-9755-5368

Одним із дієвих механізмів залучення молоді до громадської участі та розширення її прав і можливостей у процесах прийняття рішень на місцевому, регіональному й національному рівнях у демократичних державах сьогодні є молодіжні ради. Діючі моделі молодіжних рад у державах Балтії (Естонії, Литві, Латвії) уже довели свою ефективність, що уможливило використання досвіду їх функціонування іншими країнами (зокрема й Україною), в яких створення відповідних інституцій почалося порівняно недавно. Мета статті – простежити історичну еволюцію та визначити правові рамки діяльності молодіжних рад у країнах балтійського регіону.

Встановлено, що правові рамки діяльності молодіжних рад визначаються насамперед законами, які регулюють основні напрями молодіжної політики, законами, що стосуються засад місцевого самоврядування, а також відповідними типовими положеннями. Ці документи сукупно визначають права, завдання, функції рад, їх склад, порядок роботи та прийняття рішень. Аналіз нормативно-правової бази дозволив виокремити загальні принципи, що визначають діяльність молодіжних рад і сприяють її ефективності: визнання важливості участі молоді в прийнятті рішень та заохочення її представництва в молодіжних рада; демократичний характер формування складу молодіжних рад як дорадчих (консультативних) структур; можливість функціонувати автономно, дотримуючись принципів прозорості, відкритості, інклюзивності; необхідність підтримки з боку органів влади; тісна співпраця з іншими зацікавленими інституціями.

Метою цього дослідження є здійснення аналізу механізмів становлення та правового оформлення діяльності молодіжних рад у країнах Балтії. Виходячи з поставленої мети, визначені такі завдання: визначення принципів функціонування молодіжних рад, їхнього впливу на державну політику та розробка відповідних практичних рекомендацій щодо реалізації молодіжної політики в Україні.

Методологічну основу дослідження складають методи системного та структурно-функціонального аналізу, а також порівняльний метод.

Ключові слова: молодіжна рада, консультативно-дорадчий орган, громадська участь, закон, країни Балтії.

Вступ. Питання громадської участі, в тому числі молодіжної, вже багато років присутнє як у науковому, так і в політичному дискурсі. Зміни, що відбуваються в сучасних суспільствах, спонукають до пошуку ефективних механізмів, які б забезпечили залучення якомога більшої кількості громадян до участі у політичних процесах. «Щоб перетворити молодих людей на активних учасників, необхідно виконати дві нерозривні дії: інформувати та залучати. Просте інформування, без надання необхідних інструментів для участі, не принесе жодних результатів – або задоволення серед громадян. З іншого боку, просто створювати можливості, не інформуючи молодь про їх важливість, функціонування або навіть про їх існування, також не принесе жодних плодів» [1, с. 14].

Одним із дієвих механізмів залучення молоді до громадської участі та прийняття рішень сьогодні є молодіжні ради, які слугують своєрідними платформами, де молоді люди можуть висловлювати свою думку, пропонувати ідеї та брати активну участь у формуванні політики та ініціатив, які безпосередньо впливають на їхнє життя та життя їхніх громад. Для України, де створення молодіжних рад в останні роки відбувається пришвидшеними темпами, важливим джерелом інформації та інсай-

тів є досвід європейських країн, зокрема Естонії, Литви і Латвії, де діючі моделі молодіжних рад уже довели свою ефективність у залученні молоді до управління та прийняття рішень.

Звернення до досвіду формування молодіжних рад у державах Балтії є важливим для України передусім у контексті спільного історичного минулого, яке характеризується десятиліттями радянського впливу, коли для влади молодіжні організації слугували інструментом ідеологічної індоктринації та контролю. Цей спільний історичний контекст сформував спільні наративи, колективну пам'ять та національну ідентичність. Після розпаду СРСР Україна та країни Балтії пройшли через схожі процеси демократичного переходу, розбудови державних інституцій, реформ, євроінтеграції, зіткнувшись при цьому зі спільними проблемами, пов'язаними з бюрократичними перешкодами, корупцією, дотриманням прав і свобод тощо. Зі схожими викликами та прагненнями (доступ до якісної освіти, можливостей працевлаштування, доступного житла, участі у громадському та політичному житті тощо) нині стикаються і молоді люди в цих країнах. Всі ці чинники визначають важливість врахування балтійського досвіду у формуванні молодіжних рад в Україні, що спри-

ятиме розширенню прав і можливостей молоді, демократичному врядуванню та соціальній згуртованості в нашій державі.

Мета та завдання. Метою цього дослідження є здійснення аналізу механізмів становлення та правового оформлення діяльності молодіжних рад у країнах Балтії. Виходячи з поставленої мети, визначені такі завдання: визначення принципів функціонування молодіжних рад, їхнього впливу на державну політику та розробка відповідних практичних рекомендацій щодо реалізації молодіжної політики в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають методи системного та структурно-функціонального аналізу, а також порівняльний метод.

Результати. Одразу після відновлення незалежності країни Балтії розпочали процеси політичних та економічних перетворень. На тлі цих змін зростало визнання необхідності залучення молоді до формування майбутнього своїх суспільств. У цей час ключову роль у відстоюванні інтересів молоді та мобілізації підтримки демократичних реформ відігравали молодіжні організації, які часто виникали в результаті рухів опору проти радянської окупації. У рамках цього процесу на місцевому, регіональному та національному рівнях почали формуватися молодіжні ради, які стали майданчиками, де молоді люди могли висловлювати свої проблеми, брати участь у прийнятті рішень та робити свій внесок у розвиток громади.

Появі молодіжних рад у цей період сприяло кілька ключових факторів. По-перше, серед політиків та лідерів громад зростало визнання важливості залучення молоді до процесів прийняття рішень, розглядаючи її як цінну зацікавлену сторону, чії погляди та ідеї є важливими для сприяння інклюзивному врядуванню. По-друге, значну роль відіграли ентузіазм та ідеалізм самих молодих людей, які шукали шляхи, за допомогою яких вони могли б спрямувати свою енергію та пристрасть у значущі громадянські дії. Нарешті, більш широка глобальна тенденція до децентралізації та передачі повноважень місцевим органам влади створила сприятливе середовище для створення молодіжних рад в рамках муніципальних управлінських структур.

Однією з перших і найактивніших на муніципальному рівні стала Ризька міська молодіжна рада, заснована в 2010 році. До її складу, об'єднавши 60 молодих людей, увійшли представники семи молодіжних організацій політичних партій Латвії [17]. На той час організатори проєкту, поставивши собі за мету покращення знань молоді про роботу муніципалітету, планували зосередити основні свої зусилля не на політиці, а на освіті: «Ми вважаємо, що латвійській молоді необхідно поступово політично освічуватися, готувати та направляти

свої пропозиції до законодавчої влади до Сейму. Але для цього потрібна освіта» [18].

В Литві концепція залучення молоді до активної громадської участі також почала формуватися на початку 1990-х років і вже в 1992 році знайшла своє практичне втілення в Національній молодіжній раді Литви, яка була створена як неурядова некомерційна організація, що об'єднала національні молодіжні організації та регіональні спілки молодіжних організацій. Метою Ради є представництво молоді та її організацій, формування молодіжної політики, зміцнення членства та внутрішньої співпраці, підвищення повноважень молоді, сприяння діяльності та ініціативам, корисним для суспільства та держави. Рада бере участь у розробці й сприяє прийняттю законів та інших правових актів, що стосуються молоді та молодіжних організацій; збирає інформацію про діяльність молодіжних організацій; організовує видання інформаційних та методичних матеріалів, подання інформації в мережі Інтернет; співпрацює з іноземними молодіжними та іншими організаціями.

Задля забезпечення належного функціонування молодіжних рад кожна країна розробила власну правову базу, пристосовану до свого унікального контексту та інституційних механізмів. Молодіжна рада, згідно молодіжного законодавства Естонії, це – інститут дорадчої участі молоді, який діє при муніципальній або міській раді. Її головне завдання полягає в обговоренні питань, що належать до компетенції села, міста і стосуються безпосередньо молоді, та внесення з цього приводу пропозицій, виходячи з потреб та інтересів молоді. Молодіжна рада обирається молоддю села чи міста демократичним шляхом у порядку, встановленому радою села чи міста. Основи діяльності молодіжної ради встановлює сільська або міська рада. Сільська чи міська громада підтримує постійну діяльність молодіжної ради на своїй адміністративній території у порядку, встановленому сільською чи міською радою.

Закон не передбачає для волосних і міських рад обов'язку створювати молодіжну раду, але зобов'язує консультиватися з молодіжною радою, якщо вона існує, щодо планування, здійснення та оцінки роботи з молоддю. Зобов'язання включають, наприклад, консультації перед затвердженням плану розвитку молодіжної роботи чи плану розвитку селища/міста, затвердження бюджету молодіжної роботи як однієї з частин селищного чи міського бюджету, прийняття рішення про здійснення інвестицій у молодіжну роботу, встановлення статуту молодіжного центру чи іншого закладу працевлаштування молоді, прейскурант послуг; консультація перед затвердженням порядку підтримки молодіжних проєктів та молодіжних об'єднань з бюджету муніципалітету/міста тощо. Однак такий обов'язок щодо консультацій застосовується лише

за наявності в муніципалітеті активної молодіжної ради. Якщо такої немає, то відповідно до закону місцеві ради не зобов'язані ні з ким консультиватися щодо організації молодіжної роботи.

У Латвії правові рамки діяльності молодіжних рад визначаються насамперед «Законом про молодь» від 2008 року. Його метою є покращення якості життя молоді шляхом сприяння її ініціативі, трудовій етиці та патріотизму, участі у прийнятті рішень та громадському житті, а також підтримці роботи з молоддю. Цей закон визнає молодіжні ради ключовими зацікавленими сторонами у розробці та впровадженні молодіжної політики та програм як на загальнодержавному (Молодіжна консультативна рада), так і на місцевому (муніципальні молодіжні ради) рівнях.

Молодіжну консультативну раду законодавство Латвії визначає як дорадчий орган, метою якого є сприяння розробці та реалізації узгодженої молодіжної політики на різних рівнях влади (муніципальному, національному та Європейського Союзу), а також участі молоді у прийнятті рішень та громадському житті. Основними завданнями муніципальної молодіжної ради є: участь у дослідженні та аналізі інтересів і потреб молоді, розробляти пропозиції щодо покращення якості життя молоді в муніципалітеті; сприяння співпраці та обміну досвідом серед молоді муніципалітету; сприяти співпраці молоді з муніципалітетом, іншими молодіжними радами, установами та організаціями; участь у заходах, організованих муніципалітетом; поширювати інформацію про можливості, які пропонуються молоді; участь у муніципальній роботі з молоддю та в заходах, проєктах і програмах, що організовуються в її рамках.

Важливим нормативно-правовим актом, розробленим за останні роки в Латвії, який запроваджує нові механізми участі громадськості, визначає роботу з молоддю як автономну функцію муніципалітету і цим відкриває нові можливості для діяльності молодіжних рад, став закон «Про місцеве самоврядування» від 2022 р. [19]. Визначаючи умови і форми залученості громадськості до діяльності муніципалітету, закон з поміж інших називає ради мешканців та дорадчі ради: «З метою залучення громадськості до виконання окремих функцій або завдань муніципалітету муніципалітет може створювати дорадчі ради та комісії». Така форма партисипації повинна сприяти ефективній, відкритій та відповідальній муніципальній роботі та відповідності цієї роботи інтересам жителів адміністративної території.

У Литві правові рамки діяльності молодіжних рад визначені Законом «Про основи молодіжної політики» (2003 р.) [20], який встановлює цілі, принципи та заходи для реалізації молодіжної політики в країні. Цей закон спрямований на сприяння активній участі молоді в соціальному, культурному

та політичному житті, в тому числі шляхом створення молодіжних рад. Їх діяльність на національному рівні представлена Радою у справах молоді як громадським дорадчим органом, сформованим із представників державних установ, Асоціації муніципалітетів Литви, Ради молодіжних організацій Литви та Всесвітньої спілки литовської молоді.

На місцевому ж рівні закон передбачає функціонування муніципальних рад у справах молоді як громадсько-консультативних установ, заснованих на принципі рівності, що складаються з делегованих представників муніципальної адміністрації та/або муніципальної ради та ради муніципальних молодіжних організацій, що діють на муніципальній території.

Муніципальна рада у справах молоді розглядає питання, пов'язані з молодіжною політикою в муніципалітеті, і подає пропозиції міським установам і установам щодо молодіжної політики, її реалізації, пріоритетів фінансування заходів з реалізації молодіжної політики в муніципалітеті, проєктів законів, пов'язаних з реалізацією молодіжної політики в муніципалітеті. Порядок утворення міської ради у справах молоді встановлюється, положення і склад затверджуються міською радою [20].

Деталізовану інформацію про цілі та функції, права, порядок організації роботи, склад ради містить Типове положення про міські ради у справах молоді. Цим документом визначено такі завдання молодіжної ради: у співпраці з координатором у справах молоді муніципалітету сприяти реалізації функцій муніципалітету у сфері реалізації молодіжної політики; координувати реалізацію міської молодіжної політики; забезпечувати участь молоді у вирішенні питань молодіжної політики міста; посилювати співпрацю між муніципальними установами чи установами та молоддю та організаціями, що працюють з молоддю [21].

Досягнення визначених цілей забезпечується через реалізацію основних функцій ради: збір та аналіз інформації про реалізацію молодіжної політики в установах і установах міста, іншої інформації, що стосується молоді, надання пропозицій та рекомендацій міській раді, її комітетам або комісіям, адміністрації міста та іншим установам, пов'язаним з реалізацією молодіжної політики; внесення пропозицій міській раді щодо напрямків розвитку молодіжної політики; ініціювання дослідження стану міської молодіжної політики, потреб молоді та оцінка якості молодіжної політики; внесення пропозицій міським установам та установам роботи з молоддю щодо змісту програм реалізації молодіжної політики, розміру та порядку фінансування проєктів; аналіз досвіду зарубіжних країн у вирішенні питань молодіжної політики, надання пропозицій та рекомендацій міській раді щодо можливостей співпраці з іноземними установами;

подання звіту про свою діяльність міській раді не рідше одного разу на рік [21].

Представлені нормативно-правові документи, засвідчують факт глибокого усвідомлення властивими структурами держав Балтії важливості голосу молоді та її громадянської залученості. Незважаючи на певні відмінності в законодавчій базі, що є цілком закономірним, можна виокремити кілька спільних принципів, що визначають діяльність молодіжних рад:

1. Визнання важливості участі молоді в процесах прийняття рішень та заохочення її представництва в молодіжних радах.

2. Функціонування молодіжних рад на місцевому, регіональному та національному рівнях.

3. Демократичний характер формування складу молодіжних рад незалежно від того, чи це формат виборів, чи призначення.

4. Молодіжні ради діють як дорадчі (консультативні) структури, що надають молодим людям можливість висловити свою думку з питань політики.

5. Молодіжні ради мають можливість функціонувати автономно, розробляти власний порядок денний та приймати рішення, що відображають інтереси та пріоритети молодих людей.

6. Молодіжні ради мають право запитувати інформацію від органів державної влади та інших організацій, пов'язаних із реалізацією молодіжної політики.

7. Своєю чергою інформація про діяльність молодіжних рад має бути прозорою, загальнодоступною; ради повинні регулярно звітувати про свою діяльність

8. Органи місцевого самоврядування уповноважені підтримувати молодіжні ради (зокрема і фінансово) та забезпечувати їх участь в процесах прийняття рішень на місцевому рівні, що має сприяти ефективному функціонуванню молодіжних рад, забезпеченню їх ресурсами, необхідними для здійснення своєї діяльності та ініціатив.

9. Законодавча база підкреслює необхідність інклюзивності та різноманітності в молодіжних радах, спрямованих на забезпечення представництва різних демографічних та соціальних груп.

10. Існує спільний наголос на сприянні співпраці між молодіжними радами, державними органами, неурядовими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для залучення ресурсів та досвіду у вирішенні молодіжних питань.

Висновки. Загалом, еволюція молодіжних рад в країнах Балтії є яскравим прикладом трансформаційних процесів, які відбувалися в пострадянських державах на шляху до демократичного суспільства. Протягом кількох десятиліть вони зазнали значних змін, змінивши свій статус із ініціативних груп на офіційно визнані на місцевому, регіональному й національному рівнях інституції з конкрет-

ними функціями та повноваженнями. Створення ж нормативно-правової бази й удосконалення правових механізмів діяльності молодіжних рад стали важливим кроком для забезпечення їхньої стійкості та ефективної роботи в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Youth democracy handbook. Cologne, 2023. 33 p. URL: <http://surl.li/ubrje> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Акімова Т. Залучення молоді до прийняття рішень: організаційно-управлінський аспект. *Наукові перспективи*. 2021. № 5(11). С. 10–25.
3. Драпушко Р. Г., Горінов П. В., Міненко Є. С. Ефективність залучення молоді до прийняття управлінських рішень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2022. Т. 33(72). № 3. С. 54–59.
4. Лушагіна Т. В., Соловйова А. С. Особливості взаємодії молоді з органами державної влади та місцевого самоврядування. *Політикус*. 2021. Вип. 2. С. 47–52.
5. Палагнюк Ю. В., Файчук О. Л., Костєва Т. Б. Особливості соціальної активності молоді України в умовах євроінтеграції. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 2.
6. Лиска О. Г. Взаємодія молоді з органами місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2016. № 3(54). С. 186–190.
7. Бородін Є., Острікова А. Сучасні механізми формування молодіжних структур в органах місцевого самоврядування територіальних громад. *Аспекти публічного управління*. 2021. № 9(6). С. 5–11.
8. Левченко Н., Калюженко А. Молодіжні громадські організації як чинник формування соціальної активності молоді: правові засади. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2019. Вип. 3. С. 133–141.
9. Клибанівська Т., Шульга Г., Коломієць Л. Особливості діяльності молодіжних рад територіальних громад в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2(9). С. 242–251.
10. Чайка А. Молодіжна рада громади як інструмент місцевого розвитку. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 7(21). С. 170–183.
11. Šilalienė I., Šukvietienė A. Jaunimo įgalinimo Lietuvos savivaldybėse analizė. *Socialiniai tyrimai*. 2023. Vol. 46(1). P. 53–67. URL: <http://surl.li/ubrna> (дата звернення: 15.04.2024).
12. Abariūtė J., Kazlauskienė A. Jaunimo situacijos tyrimas Šiaulių mieste (aktyvaus dalyvavimo jaunimo organizacijose kontekstas). *Jaunųjų mokslininkų darbai*. 2009. № 2(23). P. 69–74. URL: <http://surl.li/ubrnj> (дата звернення: 15.04.2024).
13. Zaleskienė I., Tamulevičiūtė A. Besimokančio jaunimo visuomeninio aktyvumo raiška Lietuvoje. *Socialinis Ugdymas*. 2007. № 3(14). P. 88–105. URL: <http://surl.li/ubrrp> (дата звернення: 15.04.2024).
14. Dibou T. Estonian experience of implementing the new forms of youth participation in youth policy. *Italian Journal of Sociology of Education*. 2015. № 7(1). P. 176–206. URL: <http://surl.li/ubrnw> (дата звернення: 15.04.2024).
15. Bruus K., Dibou T. Noorte kaasami-sest ja osalus-est noortevolikogu kaudu. *Mõtestades noorsootööd ja*

noorsootõtaja rolli : noorsootõ artiklite kogumik. Tallinna Ülikool, 2019. P. 63–81. URL: <http://surl.li/ubroa> (дата звернення: 15.04.2024).

16. Estonia. Youth representation bodies. URL: <http://surl.li/ubrof> (дата звернення: 15.04.2024).

17. NGO. Jauniesu Rigas dome. URL: <http://surl.li/ubrpf> (дата звернення: 15.04.2024).

18. Rīgas Jauniešu dome – treniņš nākotnes politikai. URL: <http://surl.li/ubrpn> (дата звернення: 15.04.2024).

19. Pašvaldību likums : Likums Latvijas Republikas 20.10.2022. URL: <http://surl.li/ubrrj> (дата звернення: 15.04.2024).

20. Jaunimo politikos pagrindų įstatymas : Įstatymas Lietuvos Respublikos 04.12.2003. URL: <http://surl.li/ubrro> (дата звернення: 15.04.2024).

21. Dėl Savivaldybių jaunimo reikalų tarybų pavyzdinių nuostatų patvirtinimo : Įsakymas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija 08.01.2009. URL: <http://surl.li/ubrrq> (дата звернення: 15.04.2024).

REFERENCES:

1. Youth democracy handbook. (2023) Cologne, 33 p. URL: <http://surl.li/ubrje> [in English]

2. Akimova T. (2021) Zaluchennia molodi do pryiniattia rishen: orhanizatsiino-upravlinskyi aspekt [Involving of young people in decision making: organizational and management aspects]. *Naukovi perspektyvy*, No. 5(11), P. 10–25. URL: <http://surl.li/ubrjz> [in Ukrainian]

3. Drapushko R. H., Horinov P. V., Minenko Ye. S. (2022) Efektyvnist zaluchennia molodi do pryiniattia upravlinskykh rishen [Efficiency of involvement of young people in making management decisions]. *Vcheni zapysky TNU imeni Vernadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, No. 3, P. 54–59. URL: <http://surl.li/ubrkg> [in Ukrainian]

4. Lushahina T. V., Soloviova A. S. (2021) Osoblyvosti vzaiemodii molodi z orhanamy derzhavnoi vlady ta mistsevoho samovriaduvannia [Features of youth interaction with public authorities and local governments]. *Politykus*, No. 2, P. 47–52. URL: <http://surl.li/ubrkv> [in Ukrainian]

5. Palahniuk Yu. V., Faichuk O. L., Kostieva T. B. (2019) Osoblyvosti sotsialnoi aktyvnosti molodi Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Peculiarities of social activity of youth of Ukraine in the conditions of European integration]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, No. 2. URL: <http://surl.li/ubrln> [in Ukrainian]

6. Lyska O. H. (2016) Vzaiemodiia molodi z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia [Youth interaction with local authorities]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, No 3 (54) P. 186–190. URL: <http://surl.li/ubrma> [in Ukrainian]

7. Borodin Ye., Ostrikova A. (2021) Suchasni mekhanizmy formuvannia molodizhnykh struktur v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia terytorialnykh hromad [Formation of youth structures in local self-government bodies of territorial communities]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, No 9 (6), P. 5–11. URL: <http://surl.li/ubrmi> [in Ukrainian]

8. Levchenko N., Kaliuzhenko A. (2019) Molodizhni hromadski orhanizatsii yak chynnyk formuvannia

sotsialnoi aktyvnosti molodi: pravovi zasady [Youth ngos as a factor in the formation of youth social activity: legal basis]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, No 3, P. 133–141. URL: <http://surl.li/ubrmq> [in Ukrainian]

9. Klybanivska T., Shulha H., Kolomiiets L. (2022) Osoblyvosti diialnosti molodizhnykh rad terytorialnykh hromad v Ukraini [Features of youth council activities of territorial communities in Ukraine]. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*, No 2(9), P. 242–251. URL: <http://surl.li/ubrmt> [in Ukrainian]

10. Chaika A. (2023) Molodizhna rada hromady yak instrument mistsevoho rozvytku [Youth council of the community as a tool for local development]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, No 7 (21), P. 170–183. URL: <http://surl.li/ubrmw> [in Ukrainian]

11. Šilalienė I., Šukvietienė A. (2023) Jaunimo įgalinimo Lietuvos savivaldybėse analizė [Analysis of youth empowerment in municipalities of Lithuania]. *Socialiniai tyrimai*, Vol. 46 (1), P. 53–67. URL: <http://surl.li/ubrna> [in Lithuanian]

12. Abariūtė J., Kazlauskienė A. (2009) Jaunimo situacijos tyrimas Šiaulių mieste (aktyvaus dalyvavimo jaunimo organizacijose kontekstas) [Youth situation survey in Šiauliai (context of active participation in youth organisations)]. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, No 2 (23), P. 69–74. URL: <http://surl.li/ubrnj> [in Lithuanian]

13. Zaleskienė I., Tamulevičiūtė A. (2007) Besimokančio jaunimo visuomeninio aktyvumo raiška Lietuvoje [Youth civic engagement in Lithuania]. *Socialinis Ugdymas*, No 3 (14), P. 88–105. URL: <http://surl.li/ubrnq> [in Lithuanian]

14. Dibou T. (2015) Estonian experience of implementing the new forms of youth participation in youth policy. *Italian Journal of Sociology of Education*, No 7 (1), P. 176–206. URL: <http://surl.li/ubrnw> [in English]

15. Bruus K., Dibou T. (2019) Noorte kaasami-sest ja osalusest noortevolikogu kaudu [Youth involvement and participation through youth councils]. *Mõtestades noorsootõöd ja noorsootõtaja rolli* : noorsootõ artiklite kogumik. Tallinna Ülikool, P. 63–81. URL: <http://surl.li/ubroa> [in Estonian]

16. Estonia. Youth representation bodies. URL: <http://surl.li/ubrof> [in English]

17. NGO. Jauniesu Rigas dome [NGO. Riga Youth Council]. URL: <http://surl.li/ubrpf> [in Latvian]

18. Rīgas Jauniešu dome – treniņš nākotnes politikai [Riga Youth Council – training for future politics]. URL: <http://surl.li/ubrpn> [in Latvian]

19. Pašvaldību likums : Likums Latvijas Republikas 20.10.2022 [Law on Local Governments : Law of the Republic of Latvia 20.10.2022]. URL: <http://surl.li/ubrrj> [in Latvian]

20. Jaunimo politikos pagrindų įstatymas : Įstatymas Lietuvos Respublikos 04.12.2003 [Law on the foundations of the youth policy Law of the Republic of Lithuania 04.12.2003]. URL: <http://surl.li/ubrro> [in Lithuanian]

21. Dėl Savivaldybių jaunimo reikalų tarybų pavyzdinių nuostatų patvirtinimo : Įsakymas Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija 08.01.2009 [Regarding the approval of the model provisions of Municipal Youth Affairs Councils : Order of the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania 08.01.2009]. URL: <http://surl.li/ubrrq> [in Lithuanian]

Youth councils in the Baltic countries as a factor of political socialization

Makarets Svitlana Volodymyrivna

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University
Skovorody str., 1/3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6844-261X

Prykhodko Serhii Mykolayovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Humanities and Social Sciences
Poltava State Agrarian University
Skovorody str., 1/3, Poltava, Ukraine
ORCID: 0000-0001-9755-5368

Youth councils are one of the most effective mechanisms for engaging young people in civic participation and empowering them in decision-making processes at the local, regional and national levels in democratic states today. The existing models of youth councils in the Baltic States (Estonia, Lithuania, Latvia) have already proved their effectiveness, which makes it possible to use the experience of their functioning in other countries (including Ukraine), where the creation of relevant institutions has begun relatively recently. The purpose of the article is to trace the historical evolution and determine the legal framework for the activities of youth councils in the Baltic States.

It is established that the legal framework for the activities of youth councils is determined primarily by the laws governing the main areas of youth policy, laws relating to the principles of local self-government, and relevant model provisions. These documents collectively define the rights, tasks, functions of the councils, their composition, work and decision-making procedures. The analysis of the regulatory framework has made it possible to identify the general principles that determine the activities of youth councils and contribute to their effectiveness: recognition of the importance of youth participation in decision-making and encouragement of their representation in youth councils; democratic nature of the formation of youth councils as advisory (consultative) structures; the ability to function autonomously, adhering to the principles of transparency, openness, inclusiveness; the need for support from the authorities; close cooperation with other interested institutions.

The purpose of this study is to analyze the mechanisms of formation and legalization of the activities of youth councils in the Baltic States. Based on the set goal, the following tasks have been defined: determining the principles of functioning of youth councils, their influence on state policy, and the development of relevant practical recommendations for the implementation of youth policy in Ukraine. The methodological basis of the research is the methods of system and structural-functional analysis, as well as the comparative method.
Key words: youth council, advisory body, public participation, law, Baltic countries.

Манелюк Юрій Михайлович
Чубур Наталія Володимирівна

Сутність і фактори політичної глобалізації: сучасні виклики

УДК 327.704
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.29>

Манелюк Юрій Михайлович
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-8186-7604

Чубур Наталія Володимирівна
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Юридичного інституту
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, Київ, Україна
ORCID: 0000-0002-0735-7307

Стаття присвячена аналізу сутності політичної глобалізації та факторам, що впливають на світові політичні процеси сучасності. Актуальність теми дослідження зумовлена не лише зміною історичних епох і характером політичних перетворень останніх років, а й можливістю вийти на новий рівень осмислення процесів політичної глобалізації та розвитку держави в умовах глобалізації. Метою статті є дослідження наукових аспектів феномену політичної глобалізації в контексті сучасних викликів, аналіз її проявів у суспільно-політичній сфері та дослідження перспектив глобалізаційного процесу і пов'язаних з ним векторів світового розвитку. Дослідження виконано з використанням методів системного, логічного, структурно-функціонального та соціально-політичного аналізу. Авторами аналізується поняття політична глобалізація та підходи до його тлумачення. Зокрема, політична глобалізація розглядається як історико-політичний процес, що спрямований на дослідження глобальних міжнародних політичних відносин і проблем, які пов'язані із встановленням нового світового порядку.

У статті розкриваються природа політичної глобалізації та аналізуються три провідні напрями щодо її дослідження, а саме: революційний, скептичний та еволюційний. В цьому контексті розглядаються концептуальні підходи значення і зміни ролі національної держави як суб'єкта політичних відносин у глобальному світі. Зокрема, прихильники еволюційного підходу вважають, що в процесі політичної глобалізації здійснюється поступова трансформація політичних відносин в бік їх «наднаціоналізації». Автори вважають, що слід виходити із трансформаційної перспективи, згідно якої глобалізація веде до появи зримої глобальної політики. Особлива увага приділена характеристичі феномену політичної глобалізації. В цьому контексті досліджується три взаємопов'язані процеси: розширення, ущільнення, прискорення. Окремо досліджуються зміни, що пов'язані з політичною глобалізацією. Останні слід трактувати як незворотні, що безпосередньо торкаються всіх сторін соціальної взаємодії.

Ключові слова: глобалізація, політична глобалізація, держава, міжнародний порядок, глобальна політика, інтернаціоналізація.

Вступ. На сучасному етапі особливу актуальність отримує саме політичний підхід у дослідженні феномену глобалізації, що спрямований на вивчення глобальних політичних процесів, проблем, які пов'язані із встановленням нового світового порядку, з проявом фактів взаємодії глобалізму, регіоналізму і націоналізму в міжнародних відносинах. В межах цього підходу глобалізація – це одна з тенденцій розвитку сучасного світу, що впливає на створення нової системи міжнародних політичних відносин, яка характеризується роздержавленням системи, змінами складу її суб'єктів та появою на міжнародній арені нових «наднаціональних» політичних акторів.

Мета і завдання. Метою статті є вивчення наукових аспектів феномену політичної глобалізації в контексті сучасних викликів, аналіз її проявів у суспільно-політичній сфері та дослідження перспектив глобалізаційного процесу і пов'язаних з ним векторів світового розвитку. Саме політична сфера глобалізації, яка є достатньо складною щодо наукового аналізу, залишається недостатньо розкритою в сучасній політичній науці та, відповідно, потребує, перш за все, адекватного теоретичного осмислення. Серед основних завдань є дослідження взаємодії політичної глобалізації та національної держави, тенденцій глобалізації

світової політики та глобальних комунікацій, що змінюють контекст політики.

Методи дослідження. Дослідження виконано з використанням методів системного, логічного, структурно-функціонального та соціально-політичного аналізу.

Вивченням впливу політичної глобалізації на діяльність держав займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: М. Домінік, Д. Сакс, Е. Тоффлер, С. Гоффман, Б. Глотов, В. Дзюндзюк, І. Тимків, В. Співак. Як видно з огляду цих праць, зміна традиційної ролі держави як основної форми політичної організації суспільства є важливою темою політичного дискурсу в умовах глобалізації.

Результати. Глобалізація кардинально змінила фундаментальні основи політичного життя – відповідної трансформації зазнало розуміння політики та суті політичних відносин. Традиційне сприйняття політики базувалося на державі. Саме держава вважалася головним суб'єктом політики, а у фокусі політичного аналізу знаходився перед усім національний рівень державної діяльності.

Слід відзначити, що основи цього сприйняття були закладені школою політичного реалізму, що може претендувати на звання найдавнішої в сфері теорії міжнародних відносин. Центральним положенням політичного реалізму є те, що

держава – головний діючий актор на міжнародній арені і будучи суверенним, здібна діяти незалежним від будь-кого чином. Більш того, з підйомом націоналізму і становленням сучасних націй-держав, остання стала політичною спільнотою, що міцно зв'язана з середини та підпорядкована інтересам нації [2, с. 113].

В той же час реалісти не вважали, що міжнародний порядок визначають будь-які універсальні, єдині для всіх закони, оскільки влада, багатство і ресурси в світі розподілені між державами нерівномірно. Вони вважали, що в політиці має місце ієрархія держав, що накладає на міжнародну систему певний порядок. Оскільки великі держави контролюють підлеглі їм держави через торговельні блоки, «сфери впливу», а можливо і через пряму колонізацію.

З цього розуміння політичних відносин витікає чіткий розподіл внутрішньої і зовнішньої політики, тобто того, що має місце всередині національної держави та того, що відбувається поза її межами. Глобалізація закреслила кордони між «зовнішнім» і «внутрішнім», спрямовуючи людство до єдиної «глобальної спільноти». Національна держава залишається самим важливим актором на світовій арені, однак на сьогодні не можливо заперечувати, що в світі стрімко зростає значення наднаціональних органів і транснаціональних структур [1, с. 87]. Слід відзначити, що глобалізація світової політики є достатньо дискусійною темою в політичній сфері. В цілому в континуумі сучасних досліджень природи політичної глобалізації можна виділити три підходи – революційний, скептичний і еволюційний [5, р. 10].

Згідно представникам революційного підходу (гіперглобалістам), політична глобалізація означає закінченні історичної релевантності нації-держави. Політична глобалізація в процесі якої поступово зменшується роль національних держав, стрімко рухається за глобалізацією економічною. На думку американського політолога С. Стрейнджа, «сили деперсаналізованого світового ринку стають більш впливовими, ніж міцність держави. Остання має послаблені можливості, що відображається у зростанні дифузії державних інститутів та асоціацій, перехід влади до локальних і регіональних органів [9, р. 4]. Таким чином, гіперглобалісти стверджують, що феномен політичної глобалізації викликає упадок національної держави, оскільки глобальні сили підривають здібність урядів керувати національними економіками і суспільствами [8, р. 7]. Політологи, соціологи та історики у цьому зв'язку все більше говорять про закінчення так званої вестфальської ери. Іншими словами – це вихід за межі такого режиму міжнародних відносин, що ґрунтувався на непорушності національного суверенітету. Встановлення цього режиму в Західній Європі співвідноситься

з системою договорів, що в сукупності склали вестфальський порядок. Останній передбачав повну автономію національних держав у здійсненні своєї внутрішньої та зовнішньої політики. За вестфальським порядком не було домінування будь-якої однієї з держав, існувала більш менш стійка рівновага сил, що порушувалася та відновлювалася знову [4, р. 56].

Гіперглобалісти вважають, що виникнення феномену глобальної політики ліквідує вестфальський міжнародний порядок. Формуються впливові наднаціональні суб'єкти, які поступово починають домінувати у світовій політиці. Національний суверенітет визнається другорядним по відношенню до міжнародного законодавства і поступається перед ним. Суб'єкти міжнародної політики беруть на себе право застосовувати проти суверенних держав санкції широкого спектру, серед яких є застосування збройної сили вразі порушення цією державою міжнародних домовленостей. З одного боку скептики стверджують, що такого явища як політична глобалізація в дійсності зовсім не існує. Аргументом є розподіл світу на національні держави, кількість яких продовжує зростати протягом ХХІ століття. З іншого боку, існує точка зору, згідно якої політична глобалізація існувала завжди, як тільки люди стали мігрувати та торгувати один з одним. На сьогоднішній день цей феномен не містить нічого нового. Низка скептиків взагалі відхиляють ідею глобалізації та вважають, що держава і геополітика залишаються основними інститутами, що формують світовий порядок [6, р. 103].

Прихильники еволюційного підходу вважають, що в процесі політичної глобалізації здійснюється поступова трансформація політичних відносин в бік їх «наднаціоналізації». Як гіперглобалісти, так і скептики перебільшують важливість своїх аргументів і таким чином помилково трактують сучасний світовий порядок. На наш погляд, слід виходити із трансформаційної перспективи, згідно якої глобалізація веде до появи зримої глобальної політики [7, р. 20].

В той же час, глобалізація політики не новий феномен. Вона представляє собою об'єктивний історичний процес, під час якого людство намагалось сформувати єдину світову систему. Цей процес мав три етапи. На першому етапі (1450–1850 рр.) політична глобалізація була пов'язана з розширенням впливу європейських держав та завоювання ними колоній. На другому етапі (1850–1960 рр.) глобалізаційні політичні процеси зосередилися на розширенні та укріпленні європейських імперій. В цілому на цих етапах політична глобалізація являла собою комплексний процес, що поєднував у собі суперечливі тенденції до глобальної інтеграції та фрагментації, співробітництва і конфлікту. Це було його історією. Третій етап

політичної глобалізації розпочинається наприкінці 60-х рр. XX ст. та відкриває нову епоху розвитку людства. У порівнянні з попередніми періодами, сучасна глобалізація поєднує в собі злиття глобальних взаємозалежностей поряд з їх безпрецедентною інституалізацією через нові глобальні та регіональні інфраструктури контролю, управління і зв'язку.

Існування нової глобальної інфраструктури комунікацій в реальному часі, що буквально перетворюють світ в єдине політичне місце, досить чітко відокремлює сучасну глобалізацію від минулого. В цьому відношенні найкраще підходить вираз «ущільнена» форма глобалізації або глобалізму.

Політична глобалізація – це не просто поняття. Це історико-політичний процес, що знаменує перетворення світового масштабу та виводить відношення влади за межі регіонів і континентів. Це визначення дозволяє відрізнити глобалізацію від процесів інтернаціоналізації та регіоналізації. Під інтернаціоналізацією розглядається зростання взаємозалежності між державами, що залишаються дискретними національними одиницями з чітко окресленими кордонами. Навпаки, глобалізація відноситься до процесу, в якому в значній ступені затираються відмінності між внутрішньою та зовнішньою політикою. Відстань і час зжаті таким чином, що події, які відбуваються в одному місці, можуть викликати швидкі наслідки за багато тисяч кілометрів. Однак, це зовсім не означає, що відстань і кордони є зараз не важливими. Іншими словами, в умовах глобалізації вони мають умовне значення, оскільки зменшуються обмеження, що накладаються ними на соціальну діяльність та здійснення влади [1, с. 156].

Таким чином, ті хто вважає, що політична глобалізація означає «... повільне, але неухильне зниження ролі нації-держави як єдиного регулятора економічного, соціального, політичного і культурного життя людей, що наділений виключними повноваженнями» інтерпретує політичну глобалізацію з вузької точки зору. На наш погляд, політична глобалізація – це складна система світових взаємозв'язків. Останні виражаються в тому, що політичні події які відбулися в одному регіоні та прийняті в одному регіоні політичні рішення, відчутно впливають на людей, які живуть в іншому кінці земної півкулі. На думку Є. Макгрю, феномен політичної глобалізації на сучасному етапі характеризують три взаємопов'язані процеси: розширення, ущільнення, прискорення [7, р. 23].

Щодо процесу розширення, то політика фактично не має меж, оскільки політичні події чи рішення, що приймаються в будь-якому регіоні, дуже часто тягнуть за собою важливі (передбачувані чи непередбачувані) наслідки для самих віддалених частин земної кулі. Тобто політичний

простір істотно розширюється, має місце детериторізація: процес, в якому організація соціальних взаємодій все менше обмежена географічною близькістю та національними територіальними кордонами. З таким розширенням політичного простору нерозривно пов'язаний і процес ущільнення політичної взаємодії різних політичних інститутів. З середини XX ст. спостерігається феноменальне зростання наднаціональних і міжнародних установ, що встановлюють певні правила і здійснюють контроль над їх виконанням. Понад 6400 організацій різного профілю прагнуть регулювати та контролювати кожний сектор глобальної діяльності, від контролю над поширенням ядерної зброї до встановлення глобальних комунікативних стандартів. Крім урядових і посадових осіб, глобальні повноваження отримали асоціації громадян і приватні організації. На початку XXI ст., в світі нараховувалося 47098 міжнародних неурядових організацій, діяльність яких велася поза межами будь-яких державних кордонів [3, с. 223].

Миттєві комунікації, що здійснюються засобами ЗМІ в реальному часі, змінюють контекст політики і динаміку прийняття політичних рішень. Це суттєва характеристика процесу прискорення. Іншими словами – це стиснення «політичного часу». Наприклад, одне необережне зауваження, що було зроблено на щотижневому брифінгу у Вашингтоні, може вимагати миттєвого спростування з боку британського уряду. Національні уряди, як і міжнародні корпорації, також обмежені в часі щодо реагування та прийняття рішень. Час стиснувся під тиском цілодобового режиму функціонування ЗМІ та глобальних ринків. Більше того, рішення, що були прийняті в межах однієї організації, швидко «каскадують» через глобальні системи, створюючи досить часто не сприятливі «всесвітні ефекти». Отже, глобальні комунікації змінюють контекст політики через прискорення політичних процесів і здійснення швидкого поширення політичних ідей.

Разом із поширенням, ущільненням та прискоренням політичних процесів, відбувається стирання відмінностей між локальним і глобальним, між внутрішнім і зовнішнім. Управління національною економікою вимагає багатостороннього міжнародного співробітництва, керівництво глобальними процесами – певних узгоджених дій, що здійснюються на внутрішньому національному рівні. Питання внутрішньої політики стають інтернаціоналізованими, всесвітні процеси мають тенденцію до локалізації. Більшість проблем глобальної політики є результатом глобалізації економічного, соціального та культурного життя.

Глобалізація кидає виклик одномірному і ортодоксальному баченню світової політики, яке використовує виключно терміни геополітики і боротьби за владу між державами. Поняття гло-

бальної політики орієнтує наукове співтовариство на дослідження глобальних структур і процесів встановлення правил прийняття рішень, підтримки безпеки і порядку в світовій системі. Це передбачає необхідність визнання важливості держав і геополітики, однак не через надання ним привілейованого статусу в розумінні і поясненні сучасних світових справ. На думку дослідника М. Угарда, в умовах політичної глобалізації держави все більше залучені у всесвітні мережі: багатопрофільні установи типу НАТО і Всесвітнього Банку; міжнаціональні асоціації – від Всесвітньої Торгової палати до Всесвітнього Мусульманського Конгресу; глобальні політичні мережі посадових осіб, корпоративних і неурядових акторів, що мають справу з гострими глобальними проблемами. Глобальна політика веде до появи крихкої глобальної держави, в межах якої «інтереси чітко сформовані і об'єднані, рішення прийняті, ресурси розподілені, а політика здійснюється через міжнародні чи міжнаціональні політичні процеси» [8, р. 5].

Висновки. Таким чином, процеси політичної глобалізації полягають у тому, що відстань і територіальні кордони між націями-державами перестають відігравати колишню роль. Зміни, що пов'язані з політичною глобалізацією, слід трактувати як незворотні, що безпосередньо торкаються всіх сторін соціальної взаємодії. На відміну від простих інтернаціональних зв'язків, глобальні взаємодії вимагають уніфікованої зміни взаємодіючих суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Глобалізація та політика національної безпеки: підручник / під ред. Петра Юхименка. К.: Центр навчальної літератури, 2021. 408 с.
2. Кормич Л. І. Світовий політичний процес: глобальний та національний вимір: навч. посібник. НУ «ОЮА». Одеса : Фенікс, 2017. 240 с.
3. Френсіс Фукуяма Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш формат, 2019. 608 с.

4. Gilpin R. Global Political Economy. Princeton, 2001. 436 p.
5. Held D. Global Transformations, Politics, Economics and Culture. Cambridge Politi Press, 1999. 91 p.
6. Krasner S. Sovereignty: Organized Hypocrisy: Princeton, 1999. P. 103.
7. McGrew A. Globalization and Global Politics // The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations / J. Baylis, S. Smith, P. Owens. New York, 2015. Third Edition. 646 p.
8. Ougaard M. Political Globalization. State, Power and Social Forces. London, 2004. 248 p.
9. Stiangе S. The Retrial of the State: The Diffusion of Power in the World economy. Xambridge, 1996. 218 p.

REFERENCES:

1. Yukhymenko P (Ed). (2021) Globalizatsiia ta polityka natsional'noi bezpeky. [Globalization and national security policy: textbook]. Kyiv : Center of Educational Literature, 408 p. [in Ukrainian].
2. Kormych L. I. (2017) Svitovyy politychnyy protses: hlobalnyy ta natsionalnyy vymir: navch. posibnyk [World political process: global and national dimension]. NU «OYUA». Odesa : Phoenix, 240 p. [in Ukrainian]
3. Francis Fukuyama (2019) Politychnyj poriadok i pilitychnyj zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do globalizatsii [Political order and political decline. From the industrial revolution to the globalization of democracy]. Kyiv: Nash format, 2019. 608 p. [in Ukrainian].
4. Gilpin R. Global Political Economy. Princeton, 2001. 436 p.[in English].
5. Held D. Global Transformations, Politics, Economics and Culture. Cambridge Politi Press, 1999. 91 p. [in English].
6. Krasner S. Sovereignty: Organized Hypocrisy: Princeton, 1999. P. 103. [in English].
7. McGrew A. Globalization and Global Politics // The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations / J. Baylis, S. Smith, P. Owens. New York, 2015. Third Edition. 646 p. [in English].
8. Ougaard M. Political Globalization. State, Power and Social Forces. London, 2004. 248 p. [in English].
9. Stiangе S. The Retrial of the State: The Diffusion of Power in the World economy. Xambridge, 1996. 218 p. [in English].

The essence and factors of political globalization: current challenges

Maneliuk Yurii Mykhailovych

Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Law Institute of the Kyiv National
Economic University named after Vadym
Hetman
Peremogy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-8186-7604

Chubur Nataliia Volodymyrivna

Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Political Technologies
Law Institute of the Kyiv National
Economic University named after Vadym
Hetman
Peremogy Ave., 54/1, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-0735-7307

The article is devoted to the analysis of the essence of political globalization and the factors that influence the world political processes of today. The relevance of the research topic is determined not only by the change of historical eras and the nature of political transformations in recent years, but also by the opportunity to reach a new level of understanding the processes of political globalization and the development of the state in the conditions of globalization. The purpose of the article is to study the scientific aspects of the phenomenon of political globalization in the context of modern challenges, the analysis of its manifestations in the socio-political sphere, and the study of the prospects of the globalization process and related vectors of world development. The research was carried out using the methods of systemic, logical, structural-functional and socio-political analysis. The authors analyze the concept of political globalization and approaches to its interpretation. In particular, political globalization is considered as a historical and political process aimed at the study of global international political relations and problems associated with the establishment of a new world order. The article reveals the nature of political globalization and analyzes three leading trends in its research, namely: revolutionary, skeptical and evolutionary. In this context, conceptual approaches to the meaning and changes in the role of the national state as a subject of political relations in the global world are considered. The authors believe that one should proceed from a transformational perspective, according to which globalization leads to the emergence of a visible global policy. Special attention is paid to the characteristics of the phenomenon of political globalization. In this context, three interrelated processes are investigated: expansion, compaction, and acceleration. The changes associated with political globalization are studied separately.

Key words: globalization, political globalization, state, international order, global politics, internationalization.

Seyidova Mahabbat

The fundamentals of security issues in international relations

UDC 338:246

DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.30>

Seyidova Mahabbat
 Doctoral Candidate at the Department
 of International Relations
 Baku State University
 Academician Zahida Khalilova str., 23,
 Baku, Azerbaijan
 ORCID: 0000-0002-1856-2648

The pertinence of analyzing security issues within international relations arises from their substantial impact on global order and stability. This abstract provides a comprehensive overview of statistical data related to various facets of security in international relations, including armed conflicts, terrorism, cyber threats, nuclear proliferation, and human rights violations. The statistics presented underscore the magnitude and gravity of the security challenges confronting the international community. The first dimension, armed conflict, is illustrated through data from the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), which indicates that global military expenditures remain elevated, reflecting persistent instability in international conflicts. The second dimension, terrorism, is examined using data from the Global Terrorism Database (GTD), which highlights the ongoing issue of terrorist activities and their geographic dispersion. The third dimension, cyber threats, is represented by statistics from the World Economic Forum (WEF), which document significant economic losses due to cybercrime and the imperative to bolster cyber defenses. The fourth dimension, nuclear proliferation, is investigated using data from the International Atomic Energy Agency (IAEA), identifying challenges to nuclear security and regional stability. Finally, the fifth dimension, human rights violations, is analyzed using data from various organizations, emphasizing the necessity of enhancing respect for human rights and accountability for violations. These data collectively provide critical insights for the formulation and implementation of security policies and actions in international relations. Given the aspects discussed, statistical analysis plays an essential role in comprehending contemporary security issues and shaping policies and strategies for their resolution. Consequently, the analysis of statistical data, as a vital component of managing security in international relations, aids in fostering peace, stability, and prosperity within the global community.

Key words: International relations, security, terrorism, cybercrime, human rights, stability.

Introduction. Contemporary security challenges in international relations necessitate meticulous analysis and comprehension based on empirical data. Statistical analysis is indispensable in investigating various dimensions of security, including armed conflicts, terrorism, cyber threats, nuclear proliferation, and human rights violations. These data facilitate a more accurate assessment of the problem's magnitude and the formulation of effective strategies to address and mitigate threats.

Degree of Problem Elaboration. The perspectives of scholars such as Abraham H. Maslow [4], N. Machiavelli, and T. Hobbes [8], along with the theories of F. Ratzel and H. Mackinder [9], are explored in this article concerning international security studies.

Objectives and Tasks. The objective of this article is to synthesize contemporary security challenges in international relations through the application of statistical analysis. The task involves scrutinizing information resources, primary sources, and scholarly opinions.

Methods. The research employs statistical-analysis methodologies. Additionally, it incorporates a systematic approach alongside analysis-synthesis methods.

Main Section

1. Concept of International Relations

International relations constitute a multifaceted and dynamic domain where interactions among states, international organizations, and other actors

are pivotal in shaping global order and ensuring peace and security. Despite extensive efforts to establish and sustain stability, security issues remain among the most urgent and significant concerns in the international sphere.

Within this framework, it is emphasized that a nation's internal political climate substantially influences its foreign policy. Prolonged periods of international stability diminish the capacity and willingness of government leaders to mobilize resources in crisis situations.

This study examines the principal factors influencing the emergence and evolution of security issues in international relations. Various perspectives, theories, and approaches will be evaluated to understand and address these problems, including illustrative examples from contemporary international relations history to gain a comprehensive understanding of their complexity.

Before delving into specifics, it is crucial to understand the concept of "security" in the context of international relations. Security often denotes a state wherein military, political, economic, social, and environmental threats, risks, and dangers are minimized or managed. However, numerous approaches exist for defining security, and it can be perceived differently by various actors in diverse contexts [2, 72].

The investigation of security issues in international relations also necessitates an analysis of the factors

precipitating these issues. These factors include states' geopolitical ambitions, racial, ethnic, and religious conflicts, instability of regimes in individual countries, inequality in resource distribution, and diverse social, economic, and political dynamics.

A fundamental characteristic of security issues in international relations is their diversity and interconnectivity. For example, armed conflicts can result in widespread human rights violations, which, in turn, threaten global order and international stability. Consequently, addressing a single security problem often requires a holistic approach that considers its impact on other facets of international relations.

By providing a detailed examination of these elements, this article aims to contribute to a nuanced understanding of contemporary security challenges in international relations and to the development of effective policies and strategies for their resolution. Analyzing empirical data as an integral component of managing security in international relations aids in promoting peace, stability, and prosperity within the global community [3].

It is important to note that security issues can be both global and regional in nature. Global threats such as climate change, terrorism, and nuclear proliferation impact the interests and security of many countries worldwide [4, 60]. Concurrently, regional conflicts and tensions can have extensive implications for peace and stability in specific areas of the world.

In conclusion, understanding the fundamentals of security issues in international relations necessitates a comprehensive approach, incorporating the analysis of various factors, dynamics, and interconnections. Only by comprehending the roots and consequences of these problems can effective strategies and measures be developed to resolve them, ensuring global stability and security.

2. Researchers' Perspectives on International Security

One of the main challenges in the field of international relations is the lack of universally accepted criteria for describing "situations" on the ground and the absence of conceptualization. This issue characterizes international relations as a social science, given that the objects of study are inherently diverse. The concept of security also suffers from ambiguity due to its numerous interpretations.

Renowned scholar Abraham H. Maslow, in his hierarchy of needs, positions the concept of security immediately after physiological needs and defines it as a "state of protection from danger" [4, 92]. Similarly, other definitions present security as "protection from situations and attacks through material, legal, and psychological means" or "freedom from threat, fear, and terror."

Security can be defined as "a state where there is no longer a threat to values", and it can also be

understood as "a state and feeling of freedom from fear and danger". Thus, the phenomenon of security encompasses two distinct dimensions: the psychological, representing a sense of existence, and the physical, representing the state of the body.

This duality can create difficulties in decision-making, particularly within the context of international relations. Historically, states have prioritized physical security, shaping their strategies around concrete threats rather than abstract dangers.

There are also challenges related to whose security is being ensured or discussed. Various entities, including nation-states, the West, individuals, international organizations, companies, societies, and cultures, represent different institutions seeking to ensure security. There are multiple definitions of national security as well, including "a nation's ability to protect its values from external threats" and "freedom from threats to national borders and state interests posed by other states".

Additionally, there is the issue of the "security dilemma", described by Robert Jervis, where the desire to enhance one's security can lead to its reduction due to the actions of other states. These complexities make it difficult to define and analyze the concept of security within the context of international relations [6, 48].

3. Security Issues in Global Practice

One of the primary security problems in international relations is military conflicts and tensions between nations. Historically, conflicts have arisen from territorial disputes, resource competition, ideological differences, and power struggles. For instance, during the Cold War, competition between major powers led to proxy wars, arms races, and geopolitical tensions that shaped the dynamics of global security. Today, regional conflicts in areas such as the Middle East, South Asia, and Eastern Europe continue to pose significant challenges to international peace and stability.

Terrorism is another pressing security issue that transcends national borders and affects countries worldwide. Terror organizations, driven by political, religious, or ideological agendas, target civilians, infrastructure, and government institutions. The September 11 attacks in the United States and subsequent terrorist incidents in various parts of the world underscored the global reach and impact of terrorism. In response, countries have implemented counterterrorism measures, enhanced intelligence cooperation, and engaged in military interventions to combat extremist groups.

Cybersecurity has emerged as a critical security issue in the digital age. States, non-state actors, and criminal organizations exploit vulnerabilities in cyberspace for espionage, sabotage, and financial gain. Cyberattacks targeting government networks, critical infrastructure, and private companies pose

significant risks to national security and economic stability. Efforts to counter cybersecurity threats include enhancing cybersecurity capabilities, promoting international norms and standards, and strengthening cooperation between governments, the private sector, and civil society.

Nuclear proliferation remains a persistent security problem, with the spread of nuclear weapons technology posing risks of regional instability and catastrophic conflict potential. The threat of nuclear weapons being used by state and non-state actors underscores the importance of non-proliferation efforts, arms control agreements, and diplomatic initiatives to prevent the spread of nuclear weapons and reduce the risk of nuclear conflict.

Economic instability and financial crises, as demonstrated by the global financial crisis of 2008, profoundly impact global security. Economic downturns can exacerbate social unrest, political instability, and conflicts within and between countries. Addressing economic vulnerabilities requires coordinated action, including fiscal and monetary policies, international financial regulation, and support for sustainable development initiatives to promote economic resilience and inclusive growth.

Human rights violations pose a fundamental challenge to security and stability as they undermine individual freedoms, social cohesion, and the rule of law. Abuses such as arbitrary arrests, torture, discrimination, and repression of political opposition lead to conflict, instability, and humanitarian crises. International efforts to promote human rights include diplomatic pressure, sanctions, humanitarian aid, and support for civil society organizations working to advance human rights and democratic governance.

Despite the diversity of security challenges faced by the international community, common principles and approaches support efforts to address them. These include multilateralism, diplomacy, conflict prevention, peacekeeping, and the promotion of international law and norms. Multilateral institutions, such as the United Nations, regional organizations, and bilateral partnerships, play a crucial role in facilitating dialogue, cooperation, and collective action on security issues.

Simultaneously, the significance of small states in international relations is increasing alongside that of major powers. On one hand, the diminishing efforts of major powers to resolve conflicts, and on the other, the ability of small states to create new rules and norms in international relations, highlight the growing role of small states [1, 290]. Therefore, in examining the fundamentals of security in international relations, it is essential to also consider the role of small states, which constitute the majority of the world's countries.

Additionally, it is important to investigate the factors influencing the security strategies of small states. Many small states maintain close political, economic,

and cultural ties with larger neighboring states and tend to form traditional coalitions with them. Nevertheless, examples of security cooperation among states have evolved, enhancing efforts to coordinate international collaboration. Consequently, the strategic security challenges and opportunities for small states have changed [2, 430].

At the same time, there still exist states in our modern world that maintain their neutrality and refrain from joining any alliances. These states play a prominent role in resolving humanitarian issues and addressing conflicts in international relations, actively engaging in peacebuilding processes. The importance of these states in promoting reforms in international relations is increasingly significant [3, 320].

Issues such as the depletion of biodiversity and global climate change are among the factors threatening international security and the safety of individuals worldwide. Addressing this problem requires establishing harmony between humans and nature. Over the centuries, nature and humans have been considered separately – nature endeavors to preserve its uniqueness, safeguard ecological processes, while humans seek dominion over nature, attempting to exploit its resources and wealth. For the future of humanity, living in harmony with nature, engaging in collective collaboration to address global climate change, and achieving goals set forth, is paramount in ensuring human and international security [11].

In addition, addressing security problems necessitates a comprehensive and integrated approach, encompassing efforts to eliminate poverty, inequality, governance conflicts, and environmental degradation, along with addressing the root causes of conflicts and instability. Sustaining peace and security entails countering the fundamental drivers of non-stability and investing in conflict prevention, peacebuilding, and sustained development initiatives.

4. Statistical Analysis of Security Issues

Statistical data on military conflicts provides valuable insights into the scale and impact of armed conflicts worldwide, shedding light on armed coercion, casualties, and displacement. According to the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), global military expenditures reached \$1.98 trillion in 2020, reflecting a continuing trend of high military spending worldwide. Additionally, data from the Uppsala Conflict Data Program (UCDP) indicates that in 2020, there were 37 armed conflicts, resulting in thousands of deaths and displacement of populations.

The Global Terrorism Database (GTD) collects and analyzes statistical data on terrorism incidents worldwide, including attacks, casualties, and perpetrators. According to the GTD, there were over 8,500 terrorist incidents in 2020, resulting in nearly 20,000 deaths and tens of thousands

of injuries. The data also highlights regional variations in terrorism activity, with countries such as Iraq, Afghanistan, Nigeria, and Syria facing high levels of terrorism violence.

Statistical analysis of cybersecurity threats provides information on the frequency, severity, and impact of cyber-attacks on governments, institutions, and individuals. According to the World Economic Forum (WEF), cybercrime is estimated to cost the global economy over \$1 trillion annually, with businesses and governments facing increasing cyber threats, including malicious programs, phishing, ransomware attacks, and data breaches. Statistical data on cybersecurity incidents underscores the need for international collaboration in cybersecurity measures and mitigating cyber risks.

In conclusion, statistical data on nuclear proliferation aids in tracking the dissemination of nuclear weapons technology and assessing the efficacy of efforts to preclude proliferation. According to the International Atomic Energy Agency (IAEA), nine nuclear-armed states currently exist globally, boasting thousands of nuclear warheads. Statistical scrutiny also elucidates the hurdles of nuclear proliferation in regions such as North Korea and Iran, where endeavors to fabricate nuclear arms pose significant challenges.

Statistics pertaining to human rights violations furnish data on instances of abuse, discrimination, and repression, facilitating the identification of human rights crises and informing advocacy endeavors [8, 55]. As per Amnesty International, millions worldwide endure human rights transgressions, encompassing arbitrary detentions, torture, extrajudicial executions, and curtailments on freedom of expression and assembly. Furthermore, the statistical scrutiny of human rights-related data underscores the imperative for heightened accountability, transparency, and international collaboration to effectively address human rights infringements [9, 22].

Statistical analysis yields valuable insights into security challenges within the realm of international relations, aiding policymakers, scholars, and practitioners in comprehending the scale, breadth, and dynamics of security threats. By harnessing statistical evidence, the global community can formulate evidence-based policies and interventions aimed at fostering peace, stability, and human

security on a global scale. Nevertheless, it is crucial to complement quantitative data with qualitative inquiry, expert analysis, and contextual comprehension to discern the limitations of statistical analysis and devise holistic, multidimensional responses to security challenges in international relations.

Conclusion. The primary aim of this article was to probe security concerns in international relations. In conclusion, it is underscored that security issues in international relations are intricate, interconnected, and perpetually evolving, necessitating global cooperation, dialogue, and collective action for resolution. By acknowledging the diverse experiences and perspectives of nations worldwide, we can cultivate more nuanced and comprehensive strategies for security that advance peace, stability, and prosperity for all stakeholders.

BIBLIOGRAPHY:

1. Keohane, R. Lilliputians' dilemmas: Small states in international politics, *International Organization*. 1969. № 23 (2), pp. 291–310.
2. Wivel, A. and Oest, K.J.N. Security, profit or shadow of the past? Explaining the security strategies of microstates, *Cambridge Review of International Affairs* 2010. № 23 (3), pp. 429–453.
3. Goetschel, L. Neutrals as brokers of peacebuilding ideas? *Cooperation and Conflict*. 2011. № 46 (3), pp. 312–333.
4. Abraham H. Maslow International relations. Research paper. 2021. pp. 87–143.
5. Brown S. International communications problems. *World security, Research Journal*. 2021. № 4. pp. 45–68
6. Jervis.R. Security meaning on the international relations. Research paper. 2023: pp. 45–67.
7. Weiss T. G., Forsythe D. P., Coate R. A. The United Nations and changing world politics. Colorado, 2020: pp. 90–132.
8. Refet Yinanç ve Hakan Taşdemir. Uluslararası Güvenlik Sorunları. Ankara 2022: s. 42–68.
9. Hakan Hanlı. Global Terörizm: Uluslararası ve Uluslararası Boyutu. 2019, ss. 18–33.
10. Einar H. Dyvik. Number of domestic and international conflicts worldwide in 2022, by conflict intensity. URL: <https://www.statista.com/statistics>
11. Ma, T., Y. Hu, M. Wang, L. Yu, and F. Wei. 2020. Unity of nature and man: A new vision and conceptual framework for Post 2020 strategic plan for biodiversity. *National Science Review*. URL: <https://doi.org/10.1093/nsr/nwaa265>.

Основи проблем безпеки в міжнародних відносинах

Сеїдова Махаббат

докторант кафедри міжнародних відносин
Бакинського державного університету
вул. Академіка Західа Халілова, 23,
Баку, Азербайджан
ORCID: 0000-0002-1856-2648

Актуальність аналізу питань безпеки в міжнародних відносинах виникає через їх значний вплив на глобальний порядок і стабільність. Ця анотація містить вичерпний огляд статистичних даних, пов'язаних з різними аспектами безпеки в міжнародних відносинах, включаючи збройні конфлікти, тероризм, кіберзагрози, розповсюдження ядерної зброї та порушення прав людини. Представлена статистика підкреслює масштаб і серйозність викликів безпеці, з якими стикається міжнародна спільнота. Перший вимір, збройний конфлікт, проілюстрований даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження проблем миру (SIPRI), які вказують на те, що глобальні військові витрати залишаються високими, що відображає постійну нестабільність у міжнародних конфліктах. Другий вимір, тероризм, досліджується з використанням даних із Глобальної бази даних тероризму (GTD), яка висвітлює постійну проблему терористичної діяльності та її географічного розповсюдження. Третій вимір, кіберзагрози, представлений статистичними даними Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), які документують значні економічні втрати через кіберзлочинність і необхідність зміцнення кіберзахисту. Четвертий вимір, розповсюдження ядерної зброї, досліджується з використанням даних Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ), які визначають виклики ядерній безпеці та регіональній стабільності. Нарешті, п'ятий вимір, порушення прав людини, аналізується з використанням даних різних організацій, наголошуючи на необхідності посилення поваги до прав людини та відповідальності за порушення. У сукупності ці дані дають важливу інформацію для формулювання та впровадження політики безпеки та дій у міжнародних відносинах. З огляду на обговорювані аспекти, статистичний аналіз відіграє важливу роль у розумінні сучасних проблем безпеки та формуванні політики та стратегій для їх вирішення. Отже, аналіз статистичних даних, як життєво важливий компонент управління безпекою в міжнародних відносинах, допомагає сприяти миру, стабільності та процвітанню в рамках глобальної спільноти.

Ключові слова: міжнародні відносини, безпека, тероризм, кіберзлочинність, права людини, стабільність.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Сафонюк Єлизавета Ігорівна

Аналіз першого періодичного звіту щодо застосування Україною положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин

УДК 323.15:81'272](062.13)(4)
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.31>

Сафонюк Єлизавета Ігорівна
аспірантка відділу проблем світового політичного розвитку
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Національної академії наук України
вул. Генерала Алмазова, 8, Київ,
Україна
ORCID: 0000-0002-9094-8027

Стаття присвячена першому періодичному звіту щодо застосування Україною положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин – першого юридичного інструменту, що був створений Радою Європи саме для захисту та підтримки регіональних або міноритарних мов. Варто зазначити, що Хартія була ратифікована в Україні з другої спроби у 2003 році. Підписання та ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин було і залишається однією з вимог членства в Раді Європи та Європейському Союзі.

З метою контролю за виконанням Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Радою Європи, країнами-членами та громадськістю, в Хартії передбачено систему регулярних звітів, в яких сторони повідомляють про заходи, які були прийняті для дотримання положень документа. З метою забезпечення ефективності цієї системи моніторингу, було створено Комітет експертів, який вивчає звіти різних сторін. У статті висвітлено ключові аспекти щодо форми та змісту зазначеного документа. Виокремлено основні проблеми, що стали на заваді реалізації деяких положень Хартії станом на 2007 рік.

Цінними у дослідженні даної проблематики є наукові праці таких дослідників як Л. Неваї [15], М. Мозера [14], Г. Янковської [18], Ю. Бестерс-Дільге [1] та інших. Мета статті полягає в аналізі становлення та особливостей функціонування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в українських реаліях.

Завданнями дослідження є розкриття змісту та форми першого звіту щодо застосування Україною положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Для реалізації зазначених завдань у статті використані такі методи як: аналіз та синтез, індукції й дедукції, плюралізму, узагальнення, наукової абстракції.

Ключові слова: комітет експертів, перший звіт, перша доповідь, моніторинг, регіональні мови, національні меншини, мови національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, етнополітика.

Вступ. З відновленням незалежності України, у 1991 році, відновилась й активна співпраця з європейськими державами, з метою розвитку й залучення до підписання та ратифікації міжнародних договорів у економічній, політичній та соціально-гуманітарній сферах. В 90-х роках ХХ століття тривало встановлення зовнішньополітичних зв'язків та інтеграції до міжнародних структур. Однією з таких структур була Рада Європи (РЄ) – міжнародна організація, яка створила понад 160 міжнародних договорів, угод і конвенцій, замінивши чимало двосторонніх договорів між країнами Європи, зокрема розробила і Європейську хартію регіональних мов або мов меншин.

Україна заявила про своє бажання стати членом Ради Європи 14 липня 1992 р. Після підготовки висновку щодо ступеня готовності України до вступу до РЄ згідно з положеннями Статутної Резолюції (51) 30 А, ПА РЄ ухвалила позитивний висновок щодо заявки України на вступ до Ради Європи від 26 вересня 1995 р. Своєю чергою 31 жовтня 1995 р. Верховна Рада України ухва-

лила Закон України про приєднання до Статуту Ради Європи, після чого 9 листопада 1995 р. відбулась урочиста церемонія вступу України.

Оскільки, вступ до РЄ передбачав підписання Україною Європейської хартії регіональних мов або мов меншин протягом року після набуття офіційного членства, 2 травня 1996 року у Страсбурзі Україна підписала Хартію, однак не ратифікувала її одразу. Спроб ратифікації Хартії було дві та після останньої 15 травня 2003 р. документ було офіційно ратифіковано.

Мета та завдання. Мета статті полягає в аналізі становлення та особливостей функціонування Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в українських реаліях. Завданнями дослідження є розкриття змісту та форми першого звіту й доповіді щодо застосування Україною положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Результати. З метою контролю за виконанням Європейської хартії регіональних мов або мов меншин Радою Європи, країнами-членами та громадськістю, в Хартії передбачено систему регулярних

звітів, в яких сторони повідомляють про заходи, які були прийняті для дотримання положень документа. З метою забезпечення ефективності цієї системи моніторингу, було створено Комітет експертів, який вивчає звіти різних сторін.

На офіційному сайті Ради Європи зазначено, що після ратифікації Хартії Україна надала Раді Європи перший періодичний звіт у 2007 році.

У преамбулі Першого періодичного звіту про виконання Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин зазначено, що Україна, згідно з пунктом 1 статті 15 Закону України «Про міжнародні договори України», дотримується усіх чинних міжнародних договорів відповідно до стандартів міжнародного права. Ця норма поширюється на всю територію країни. Одним з основних завдань України, яка є конституційною, демократичною та соціальною державою, і обрала шлях інтеграції до європейської спільноти, є усунення причин міжнародної напруженості та конфліктів і створення толерантної атмосфери щодо представників мовних меншин [19].

Безпосередньо звіт складається з трьох частин. Частина I та II охоплюють загальні принципи, які були використані Україною як рекомендації під час ратифікації зазначеного міжнародного договору, та надають інформацію про основні правові документи, які є основою для реалізації Європейської хартії регіональних чи міноритарних мов, статистичну інформацію про користувачів регіональних або міноритарних мов, список органів та організацій, які займаються питаннями захисту та розвитку мов національних меншин тощо.

Зокрема, Частина I звіту надає відповіді на 7 загальних питань, а саме:

- Основний(і) правовий інструмент(и) для реалізації положень Європейської хартії регіональних чи міноритарних мов у вашій країні;
- Які регіональні або міноритарні мови, визначені у пункті а статті 1 Хартії, існують на території України.
- Кількість користувачів кожної регіональної або міноритарної мови зі зазначенням критеріїв, за якими Україна визначає поняття «користувача регіональної або міноритарної мови»;
- Нетериторіальні мови, визначені у пункті с статті 1 Хартії, які використовуються на території України з наданням статистичних даних щодо користувачів;
- Чи існує в Україні будь-який орган або організація, що юридично заснований(а), для додаткового захисту та розвитку регіональних або міноритарних мов;
- Чи проводилися консультації з будь-яким органом або організацією під час підготовки звіту;
- Заходи, що були прийняті (відповідно до статті 6 Хартії), для кращого знання прав та обов'язків, в контексті застосування Хартії [19].

Ці положення визначають структуру та зміст звіту про застосування Європейської хартії регіональних чи міноритарних мов в Україні. Зокрема Частина I відповідає на сім загальних питань щодо застосування Хартії в Україні. Відповіді на ці питання дозволяють оцінити, наскільки ефективно Україна виконувала свої зобов'язання за Європейською хартією регіональних чи міноритарних мов. Окрім того, звіт містить інформацію про консультації з органами та організаціями щодо підготовки звіту, а також про заходи, що прийняті для кращого знання прав та обов'язків, що впливають з застосування Хартії.

Окремо в першій частині звіту зазначається, що з метою покращення дотримання прав регіональних або мовних меншин в Україні Державний комітет України з національностей та релігій: «вживає заходів з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин в частині забезпечення задоволення етномовних потреб національних меншин України» ст. 4, пункт 7 Постанови КМУ від 14 лютого 2007 р. № 201 «Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій» [16].

Також в першій частині вказуються міжнародні договори, спрямовані на захист мовних прав національних меншин учасником яких є Україна, зокрема:

- Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [12];
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права [13];
- Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [11];
- Конвенція Міжнародної організації праці № 111 про дискримінацію в галузі праці та професій [7];
- Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в галузі освіти [9];
- Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основних свобод [8];
- Рамкова конвенція про захист національних меншин [17];
- Європейська хартія регіональних або мовних меншин [3].

Відповідаючи на питання про те, які заходи були прийняті (відповідно до статті 6 Хартії), для кращого знання прав та обов'язків, що впливають з застосування Хартії у першій частині звіту зазначається, що триває робота зі внесення змін до Закону України «Про національні меншини в Україні», який має бути поданий до Кабінету Міністрів України до серпня 2007 року після затвердження Верховною Радою Закону України «Про Концепцію державної етнічної та національної політики України».

З метою розвитку та збереження культурного різноманіття національних меншин України, їх

традицій, звичаїв та обрядів, Державний комітет України з національних меншин та релігій запропонував до розгляду Кабінету Міністрів України проект Програми реалізації національної політики в галузі міжетнічних відносин та розвитку культур національних меншин до 2010 року. З метою розв'язання різноманітних питань, пов'язаних з нормативним, фінансовим та логістичним забезпеченням процесу реалізації Хартії було створено міжвідомчу робочу групу при Міністерстві закордонних справ України, яка включає представників зацікавлених міністерств та організацій, вчених та громадських діячів.

Друга частина звіту за 2007 рік дає відповіді на запитання щодо заходів, які були прийняті Україною для застосування положень статті 7 Хартії відносно регіональних мов або тих, що зазначені у пунктах 2 та 4 зазначеної частини I, вказуючи різні рівні відповідальності держави та будь-яких додаткових заходів, передбачених в Україні.

В другій частині звіту зазначається, що основи українського законодавства про культуру визначають правові, економічні, соціальні, організаційні засади для культурного розвитку в Україні, регулюють соціальні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей і спрямовані на наступне:

- реалізацію суверенних прав України в культурній сфері;
- відродження та розвиток культур українського народу та національних меншин, що проживають в Україні;
- забезпечення свободи творчої діяльності, вільного розвитку культурних і творчих процесів, професійної та любительської художньої діяльності;
- реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей; соціальний захист культурних працівників;
- створення матеріальних та фінансових умов для культурного розвитку.
- Також там виокремлені основні принципи культурної політики в Україні:
 - визнання культури одним з ключових чинників оригінальності української нації та національних меншин, що проживають в Україні;
 - підтримка гуманістичних ідей, високих моральних стандартів у громадському житті, орієнтація на національні та універсальні людські цінності, визнання їх пріоритету над політичними та класовими інтересами;
 - збереження та збільшення культурної спадщини;
 - забезпечення свободи творчої діяльності, невтручання уряду, політичних партій та інших громадських об'єднань у творчі процеси;
 - рівність прав та можливостей громадян незалежно від їх соціального статусу та національності

у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей;

- доступність культурних цінностей, всіх видів культурних послуг та культурної діяльності для кожного громадянина;
- забезпечення умов для творчого розвитку особистості, підвищення рівня культури та естетичної освіти громадян;
- підтримка благодійної діяльності підприємств, організацій, громадських об'єднань, релігійних організацій, фізичних осіб у культурній сфері;
- всебічна міжнародна культурна співпраця;
- визнання пріоритету міжнародних правових інструментів у культурній сфері;
- узгодження участі уряду та громадськості для забезпечення культурного розвитку [19].

Таким чином, переховані пункти описують основні принципи культурної політики в Україні, які визнають культуру одним з ключових чинників унікальності української нації та національних меншин, що проживають в Україні. В цьому контексті, принципи культурної політики спрямовані на збереження та збільшення культурної спадщини, підтримку гуманістичних ідей та високих моральних стандартів, розвиток свободи творчості та рівності прав та можливостей громадян у створенні, використанні та поширенні культурних цінностей. Важливими аспектами є доступність культурних цінностей та всіх видів культурної діяльності для кожного громадянина, а також забезпечення умов для творчого розвитку особистості та підвищення рівня культури та естетичної освіти громадян. У пунктах також зазначено необхідність сприяння благодійної діяльності в культурній сфері, всебічної міжнародної культурної співпраці та визнання пріоритету міжнародних правових інструментів у культурній сфері. Загальна мета полягає у зміцненні урядової та громадської співпраці для забезпечення культурного розвитку.

Варто зазначити, що в другій частині звіту за 2007 рік вказується проблема адміністративно-територіального характеру щодо захисту мовних та інших прав національних меншин. Зокрема в тексті звіту вказано наступне: «Сьогодні адміністративно-територіальна система України включає Автономну Республіку Крим, регіони, райони, міста, міські райони, поселення та села. Україна складається з Автономної Республіки Крим, регіонів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей та міст Києва та Севастополя. Проте варто зазначити, що поточна адміністративно-територіальна система була розроблена ще в часи

Радянського Союзу і не враховує проблему національних меншин. У 2005 році була започаткована адміністративно-територіальна реформа. Але нині її концепції не передбачають можливості створення районів з представниками національних та мовних меншин, що складають значну частину населення, тим самим не дозволяючи збільшити кількість заходів, спрямованих на підтримку регіональних мов» [19].

Паралельно з тим відразу наводяться статті Конституції України, які сприяють захисту і розвитку мовних та інших прав національних меншин. А саме: Частина 5 статті 53 Конституції України передбачає, що: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства» [10].

Своєю чергою Частина 1 статті 3 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» передбачає, що: «Державна адресна підтримка надається виключно суб'єктам у сфері медіа, які поширюють медіа для дітей та юнацтва, для осіб з інвалідністю, спеціалізовані наукові друковані медіа, що видаються науковими установами та закладами вищої освіти, медіа, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов та культур національних меншин і корінних народів України, а також друковані медіа літературно-художнього напрямку» [4].

Також згідно з частиною другою статті 22 Кодексу законів про працю України: «Забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, тобто відмова без будь-яких мотивів або з підстав, що не стосуються кваліфікації чи професійних якостей працівника, або з інших підстав, не передбачених законом» [6].

Окремо в II частині звіту за 2007 рік зазначається, що серед заходів, передбачених в Україні у зв'язку з реалізацією положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, повинно відбутись поліпшення поточного законодавства з реалізації Хартії та його погодження з міжнародними стандартами. Зокрема, в державному та місцевих бюджетах слід передбачити окрему статтю витрат для компетентних центральних та місцевих виконавчих органів з проведення заходів, спрямованих на реалізацію положень Хартії. На той момент було обмежене фінансування, яке стало основною причиною неповного виконання Україною своїх зобов'язань.

Також було зазначено, що не можна виключати можливість спроби прийняття нового Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» публічними органами влади. В такому випадку новий закон мав бути

спрямований на усунення наявних розбіжностей між автентичним текстом Хартії та її перекладом українською, розширення списку мов національних меншин, посилення захисту мовних прав. Саме тому необхідно було провести певні поліпшення щодо мережі навчальних закладів, посібників і підручників для дошкільних, загальноосвітніх та вищих навчальних закладів відповідно до освітніх вимог і національного складу населення.

Своєю чергою Частина III надає огляд стану реалізації мовних прав носіїв регіональних або міноритарних мов у сфері освіти, культурної діяльності, економічного та соціального життя. Ця частина містить конкретну інформацію про те, як були виконані пункти Хартії та пункти для кожної регіональної або міноритарної мови, які були обрані під час ратифікації Хартії (пункт 2, стаття 2 Хартії). Звіт вказує на відповідні правові норми та територію, до якої застосовуються ці норми.

Зокрема в тексті III частини звіту за 2007 рік вказано наступне: «Приймаючи зобов'язання відповідно до підпунктів «f (iii)», «b (iv)», «d (iv)», «e (iii)», «f (iii)», «g», «h», «i» пункту 1 та пункту 2 статті 8 Хартії щодо освіти, Україна забезпечує виконання частини 5, статті 53 Конституції України [10], яка закріплює, що громадяни, які належать до національних меншин, мають законне право на отримання освіти у своїй рідній мові або її вивчення у державних або муніципальних навчальних закладах чи через національно-культурні товариства.

Це означає, що в державних та муніципальних навчальних закладах під час процесу навчання можуть використовуватися та вивчатися мови національних меншин разом з державною мовою. Загалом, громадяни, які належать до національних меншин, вивчають мову національної меншини та офіційну українську мову. Офіційна мова є обов'язковою для вивчення в усіх навчальних закладах на всій території України як звичайний предмет. Мова навчання у кожному конкретному випадку визначається місцевим виконавчим органом з урахуванням заявок, поданих батьками або особами, які їх замінюють» [19].

У звіті зазначається, що у навчальних закладах з іноземним етнічним студентським складом навчання мусить проводитись мовою офіційного державного стандарту, або, де можливо, створюються окремі форми для вивчення певної міноритарної мови. Навчання на рідній мові або викладання на цій мові не повинно ускладнювати процес вивчення української мови, оскільки знання української є однією з головних складових соціального злагодження та інтеграції представників національних меншин в українське суспільство.

Навчальні заклади національних меншин України працюють у контексті діючого законодавства, створення рівних прав на освіту, дотримання національних вимог до змісту, рівня та обсягу освіти,

підтримки творчої науково-педагогічної праці серед вчених та педагогів, та можливості особистісного та професійного становлення суб'єктів освіти.

Комітет експертів Ради Європи після аналізу Першого періодичного звіту підготував Звіт про виконання Хартії в Україні, який містив рекомендації Комітету міністрів Ради Європи щодо виконання Хартії в Україні. В звіті також були коментарі та зауваження щодо виконання Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин, а також запитання до уряду України для включення до Другого періодичного звіту.

Зокрема серед рекомендацій щодо подальшого виконання положень Хартії були наступні:

- розробити у тісній консультації та співробітництві з представниками мови меншини структуровану освітню політику для регіональних або міноритарних мов та забезпечити право говорити мовою меншини під час отримання освіти, зберігаючи досягнуті результати і наявні найкращі практики в цій сфері;

- переглянути поточне регулювання використання мов меншин для доступу до вищої освіти;

- змінити існуючий поріг для офіційного використання регіональних або міноритарних мов у місцевому та регіональному управлінні, щоб Хартія могла застосовуватись у випадках, коли кількість мовців цього виправдовує;

- забезпечити, щоб квоти, накладені на програми мовлення (телебачення та радіо), а також вимога озвучування, підписування субтитрів та постсинхронізація усіх іноземних фільмів українською мовою, не завдавали шкоди мовам меншин та не перешкоджали поширенню медійних продуктів і фільмів на регіональних або міноритарних мовах;

- зміцнити зусилля для підтримки створення і/або подальшого існування культурних центрів для мовців регіональних або міноритарних мов;

- прийняти ефективні заходи для захисту та підтримки караїмської та кримчацької мов, які перебувають під загрозою зникнення;

- під час перегляду інструмента ратифікації врахувати всі висновки, висновки та рекомендації, які були зроблені Комітетом експертів, зокрема ті, що стосуються статті 4 пункту 2 Хартії, як сформульовано в висновках у розділі III (пункт 3.1.C) звіту [19].

Висновки. Таким чином, одна з головних рекомендацій полягала в розробці освітньої політики для регіональних або міноритарних мов у тісній консультації з представниками мовних меншин. При цьому важливо було зберегти досягнуті результати і найкращі практики в цій сфері. Також рекомендувалось переглянути регулювання використання мов меншин для доступу до вищої освіти. Як зазначили в Комітеті експертів Хартія повинна застосовуватись у випадках офіційного викорис-

тання регіональних або міноритарних мов у місцевому та регіональному управлінні, з урахуванням кількості мовців. Своєю чергою обмеження, такі як квоти на мовлення (телебачення та радіо) і вимоги щодо озвучування, субтитрування та дублювання іноземних фільмів українською мовою повинні були не завдавати шкоди мовам меншин та не перешкоджати поширенню медійних продуктів на регіональних або міноритарних мовах.

Окремо Комітетом експертів були виділені караїмська та кримчацька мови, для яких наполягали прийняти більш ефективні заходи в контексті їхнього захисту та підтримки. Логіка з виокремленням саме цих мов є, оскільки фактично їх можна вважати міноритарними мовами і такими, які справді потрібно захищати та підтримувати для культурного збереження на території України.

Натомість інші мови якими користуються в Україні і які Україна зобов'язалась підтримувати і розвивати згідно з положеннями Хартії важко назвати такими, що потребують захисту. Адже кожна з них має державу в якій дана мова є офіційною, захищена відповідними правами, активно використовується її носіями у відповідних країнах і не перебуває на межі зникнення. Все це ще раз підкреслює надмірні обов'язки, які взяла на себе Україна щодо виконання положень Хартії, що також змушує говорити про значну політизацію даного процесу в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бестерс-Дільгер Ю. Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західноєвропейський досвід. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27685/09-Besters-Dilger.pdf?sequence=1> (дата звернення 10.06.2024)
2. Вступ України до Ради Європи. (Висновок ПА РЄ № 190 (1995) URL: <http://surl.li/byupu> (дата звернення 10.06.2024)
3. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (дата звернення 24.06.2024)
4. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.06.2024)
5. Закон України № 802-IV від 15 травня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (дата звернення 21.06.2024)
6. Кодекс законів про працю України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення 24.06.2024)
7. Конвенція Міжнародної організації праці №111 про дискримінацію в галузі праці та професій URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення 07.06.2024)
8. Конвенція Ради Європи про захист прав людини та основних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 25.06.2024)

9. Конвенція ЮНЕСКО проти дискримінації в галузі освіти URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення 25.06.2024)

10. Конституція України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.06.2024)

11. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 05.06.2024)

12. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 01.06.2024)

13. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 02.06.2024)

14. Мозер М. Ще раз про «Європейську хартію регіональних або міноритарних мов» в Україні. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (дата звернення 10.06.2024)

15. Неvara Л. Поняття мовних меншин та природа мовних прав в міжнародному праві URL: <https://cutt.ly/IzblCxH> (дата звернення 26.06.2024)

16. Про затвердження Положення про Державний комітет України у справах національностей та релігій URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.06.2024)

17. Рамкова конвенція про захист національних меншин URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (дата звернення 26.06.2024)

18. Янковська Г. Історія прийняття й ратифікації в Україні Європейської хартії регіональних мов або мов меншин: проблеми та перспективи. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/21.pdf (дата звернення 19.06.2024)

19. First periodical report of Ukraine on implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages. URL: <https://rm.coe.int/16806f065b> (дата звернення 23.06.2024)

REFERENCES:

1. Besters-Dilger Yu. (2010) Sylni ta slabki storony Yevropeiskoi khartii rehionalnykh abo minorytarnykh mov: zakhidnoi evropeyskyi dosvid. [Strengths and weaknesses of the European Charter for Regional or Minority Languages: Western European experience] URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/27685/09-Besters-Dilger.pdf?sequence=1> (accessed 10 June 2024)

2. Vstup Ukrainy do Rady Yevropy. (Vysnovok PA Rle № 190 (1995) [Accession of Ukraine to the Council of Europe] URL: <http://surl.li/byupuy> (accessed 10 June 2024)

3. Yevropeiska khartiia rehionalnykh mov abo mov menshyn URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text (accessed 24 June 2024)

4. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu pidtrymku zasobiv masovoi informatsii ta sotsialnyi zakhyst zhurnalistiv» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 24 June 2024)

5. Zakon Ukrainy № 802-IV vid 15 travnia 2003 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (accessed 21 June 2024)

6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (accessed 24 June 2024)

7. Konventsiiia Mizhnarodnoi orhanizatsii pratsi №111 pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta profesii URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (accessed 07 June 2024)

8. Konventsiiia Rady Yevropy pro zakhyst prav liudyny ta osnovnykh svobod URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (accessed 25 June 2024)

9. Konventsiiia YuNESKO proty dyskryminatsii v haluzi osvity URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (accessed 25 June 2024)

10. Konstytutsiia Ukrainy URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 24 June 2024)

11. Mizhnarodna konventsiiia pro likvidatsiiu vsikh form rasovoi dyskryminatsii URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (accessed 05 June 2024)

12. Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski ta politychni prava URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (accessed 01 June 2024)

13. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni ta kulturni prava URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (accessed 02 June 2024)

14. Mōzer M. (2020) Shcheraz pro «levropeisku khartiui rehionalnykh abo minorytarnykh mov» v Ukraini. [Once again about the “European Charter of Regional or Minority Languages” in Ukraine.] URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/2020/Movne%20zakonodavstvo%20i%20movna%20polityka.pdf> (accessed 10 June 2024).

15. Nevara L. (2016) Poniattia movnykh menshyn ta pryroda movnykh prav v mizhnarodnomu pravi [The concept of linguistic minorities and the nature of linguistic rights in international law] URL: <https://cutt.ly/IzblCxH> (accessed 26 June 2024).

16. Rамкова konventsiiia pro zakhyst natsionalnykh menshyn URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text (accessed 26 June 2024)

17. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi komitet Ukrainy u spravakh natsionalnostei ta relihii URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2007-%D0%BF#Text> (accessed 24 June 2024)

18. Yankovska H. (2011) Istoriia pryiniattia i ratyfikatsii v Ukraini Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn: problemy ta perspektivy. [History of the adoption and ratification in Ukraine of the European Charter for Regional or Minority Languages: Problems and Prospects]. Pravo i suspilstvo (electronic journal), vol. 1, pp. 93–99. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/21.pdf (accessed 19 June 2024)

19. First periodical report of Ukraine on implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages. URL: <https://rm.coe.int/16806f065b> (accessed 23 June 2024)

Analysis of the first report of Ukraine on implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages

Safoniuk Yelyzaveta Ihorivna

Postgraduate Student at the Department
of Problems of World Political
Development
Kuras Institute of Political and Ethnic
Studies
of the National Academy of Sciences
of Ukraine
Generala Almazov str., 8, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-9094-8027

The article is devoted to the first periodic report on Ukraine's application of the provisions of the European Charter for Regional or Minority Languages – the first legal instrument created by the Council of Europe specifically for the protection and promotion of regional or minority languages. It is worth noting that the Charter was ratified in Ukraine at the second attempt in 2003. The signing and ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages has been and remains one of the requirements for membership in the Council of Europe and the European Union.

In order to monitor the implementation of the European Charter for Regional or Minority Languages by the Council of Europe, member states and the public, the Charter provides for a system of regular reports in which the parties report on the measures taken to comply with the provisions of the document. In order to ensure the effectiveness of this monitoring system, a Committee of Experts was established to examine the reports of various parties. The article highlights the key aspects of the form and content of this document and the main problems that hindered the implementation of some provisions of the Charter as of 2007.

The scientific works of such researchers as L. Nevara, M. Moser, G. Jankowska, J. Besters-Dilger and others are valuable in the study of this issue. The purpose of the article is to analyze the formation and peculiarities of the functioning of the European Charter for Regional or Minority Languages in the Ukrainian context.

The objectives of the study are to reveal the content and form of the first report and summary on Ukraine's application of the provisions of the European Charter for Regional or Minority Languages. To realize these objectives, such methods as analysis and synthesis, induction and deduction, pluralism, generalization, and scientific abstraction are used in the article.

Key words: *Committee of Experts, first report, first summary, monitoring, regional languages, national minorities, minority languages, European Charter for Regional or Minority Languages, ethnopolitics.*

Перепелиця Наталія Олегівна

МОНІТОРИНГ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ТА ВЕЛИКИХ ДАНИХ У ПРОГНОЗУВАННІ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ

УДК 316.9:004.77
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2024-3.32>

Перепелиця Наталія Олегівна
доктор PhD з політології,
асистент кафедри політології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-2889-3990

У статті досліджуються сучасні підходи до моніторингу електоральної поведінки за допомогою соціальних медіа та великих даних. Визначено, що соціальні медіа стали ключовими платформами для політичної комунікації та мобілізації виборців у XXI столітті, надаючи політичним кампаніям безпрецедентний доступ до інформації та можливість впливати на громадську думку. Аналізовано, як ці платформи впливають на процес прийняття рішень виборцями. Оцінено основні технології збору та аналізу великих даних, які використовуються для ефективного прогнозування результатів виборів. Зокрема, підкреслено важливість таких інструментів, як веб-скрапінг, обробка природної мови (NLP), а також платформи для паралельної обробки даних, такі як Hadoop та Spark. Також розглянуто методи машинного навчання, зокрема логістичну регресію, кластерний аналіз, рандомні ліси (Random Forests) та градієнтний бустинг (Gradient Boosting), які дозволяють створювати точні моделі прогнозування виборчих результатів. У статті обґрунтовано концепцію синергії між соціальними медіа та великими даними, яка відкриває нові можливості для політичних аналітиків і кампаній у створенні більш точних та персоналізованих прогнозів. Вивчено етичні аспекти використання цих технологій, зокрема питання конфіденційності та захисту персональних даних, що є важливими викликами в сучасному політичному контексті. Також розглянуто питання маніпуляцій та дезінформації, які можуть підірвати демократичні процеси. Завдяки інтеграції соціальних медіа та великих даних, дослідження пропонує нові підходи до аналізу електоральної поведінки, що дозволяє створювати більш точні та своєчасні прогнози виборчих результатів. Це особливо важливо для політичних кампаній, які прагнуть ефективно розподілити ресурси та зосередити зусилля на ключових електоральних групах. У статті також надаються рекомендації щодо ефективного використання соціальних медіа та великих даних у виборчих кампаніях, акцентуючи увагу на необхідності розробки нових етичних стандартів та правових рамок для забезпечення захисту демократичних цінностей в умовах цифрової епохи.

Ключові слова: політичний процес, вибори, електоральна поведінка, соціальні медіа, технології Big Data, прогнозування результатів виборів.

Постановка проблеми. В межах світового устрою, де інформаційні технології та цифрові платформи стали невід'ємною частиною суспільного життя, дослідження електоральної поведінки набуває нових вимірів і значень. Так вже традиційні методи аналізу та прогнозування результатів політичних виборів, такі як опитування громадської думки та статистичні моделі, поступово втрачають свою ефективність на тлі стрімкого розвитку цифрових комунікацій і цифрового контенту. Соціальні медіа, зокрема Facebook, Twitter та Instagram, стали новими майданчиками для політичної комунікації, що суттєво впливає на поведінку сучасного виборця. Значення великих даних у політичних процесах також неухильно зростає, вже сам Збір і аналіз величезних обсягів інформації з різних джерел дозволяють створювати більш точні прогнози, засновані не лише на заявлених уподобаннях виборців, але й на їхніх реальних факторах поведінки у цифровому медійному просторі. Все це відкриває нові можливості

для політичних стратегів і дослідників, які прагнуть зрозуміти складні механізми електоральної поведінки та забезпечити більш точні результати і підсумки виборів. З огляду на ці процеси і складові, постає необхідність системного дослідження інтеграційної взаємодії соціальних медіа та технологій обслуговування великих даних у контексті моніторингу електоральної поведінки. Наше дослідження є актуальним, оскільки воно не лише сприяє розвитку нових підходів до політичних прогнозів, але й допомагає зрозуміти, як цифрові технології впливають на національні виборчі процеси і демократичні здобуття загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із ключових аспектів досліджень є аналіз ролі соціальних медіа у політичних процесах. У роботах, таких як дослідження Фарафонова І. [6] та Свідерська О. [2], розглядається, як соціальні медіа стали платформою для політичної комунікації та мобілізації громадян. Вказані нами вчені зазначають, що соціальні медіа дозволяють кан-

дидатам і політичним партіям безпосередньо взаємодіяти з виборцями, минаючи традиційні ЗМІ, що надає їм змогу формувати громадську думку більш ефективно та цілеспрямовано. Інші дослідження, такі як праця Кривошеїна В. [3], підкреслюють важливість соціальних медіа у створенні гібридної медіасистеми, де традиційні та нові медіа взаємодіють та впливають на електоральну поведінку. У цій стезі, соціальні медіа не тільки поширюють інформацію, але й виступають як середовище для дискусій та формування політичних переконань.

Використання великих даних у політичних дослідженнях стає все більш поширеним, що знайшло відображення у ряді нових наукових праць. Вже у роботі: Ян Х., Донг М., Чен Х., Ота К. [4] розглянуто основні можливості та виклики використання Big Data у різних галузях, включаючи політичний процес. Вчені зазначають, що Big Data дозволяє сьогодні аналізувати величезні масиви інформації, що дає змогу політичним дослідникам отримувати точніші прогнози та краще розуміти електоральну поведінку.

Інші дослідження, такі як праця Сінгх А., Кумар А., Дуа Н., Мішра В., Сінгх Д., Аггарвал А. [5], звертають увагу на те, як інформаційні цифрові дані змінюють підходи до виборчих кампаній. Автори показують, що завдяки побідному аналізу політичні актори можуть використовувати таргетування для чіткого направлення політичних повідомлень на конкретні групи виборців, що значно підвищує результативність виборчих стратегій.

У дослідженнях, таких як праці Zuloaga-Rotta L., Borja-Rosales R., Rodríguez Mallma M.J., Mauricio D., Maculan N. [6], розглянуто взаємодію соціальних медіа та великих даних у контексті саме політики. Автори підкреслюють, що взаємодія між цими елементами відкриває можливості для спостереження за електоральною поведінкою. Подібні висновки зроблені в роботі Поплавський М., Кочубей Л. [7], де автори показують, як інтеграція даних з різних соціальних платформ дозволяє політичним аналітикам краще зрозуміти настрої виборців та спрогнозувати їхню поведінку на виборах. Етичні аспекти використання соціальних медіа та великих даних у політичних дослідженнях також знайшли широке висвітлення у науковому полі, так вже в статті від Жванія Т. [8] розглянуто питання конфіденційності та етики у використанні великих даних, особливо у контексті політичних процесів. Автори підкреслюють необхідність розробки нових етичних стандартів та правових рамок, які б забезпечили захист прав виборців та запобігли маніпуляціям громадською думкою.

Мета статті. Мета дослідження – обґрунтування ролі соціальних медіа та технології великих даних для релевантного оцінювання електоральної поведінки, а також у визначенні їхнього впливу на точність прогнозування результатів політичних виборів.

Завдання дослідження:

– дослідити методи збору та аналізу даних із соціальних медіа, які використовуються для моніторингу електоральної поведінки в сучасних політичних процесах;

– оцінити ступінь впливу великих даних на точність прогнозування результатів політичних виборів;

– сформулювати практичні складові для подальшого використання соціальних медіа та технології великих даних у веденні виборчих політичних актів.

Виклад основного матеріалу. У ХХІ столітті соціальні медіа стали однією з найпотужніших сил у політичних комунікаціях, яка суттєво і докорінно змінила не лише спосіб ведення виборчих кампаній, але й значно вплинула на прийняття рішень звичайними виборцями. Завдяки соціальним медіа, політики тепер мають безпосередній доступ до мільйонів людей, оминаючи традиційні медіа. Такий тип комунікації є швидким і ефективним, оскільки дозволяє кандидатам самостійно формувати та контролювати свій образ в очах виборців. Ще однією важливою перевагою соціальних медіа є можливість оперативного реагування на події в режимі реального часу, що особливо актуально під час криз, як раз за рахунок прямої комунікації, сучасні соціальні медіа відіграють ключову роль у мобілізації виборців. Через різні платформи політичні кампанії можуть організовувати масові заходи, зустрічі з кандидатами, волонтерські програми та інші ініціативи, які будуть спрямовані на залучення громадян країни до участі у загальних виборах. Особливо слід відзначити, що більш важливою стала роль соціальних медіа у залученні молоді до політичного діалогу і політичного процесу, адже сучасна молодь різних країн світу активно користується цими платформами.

Соціальні медіа формують ще один важливий аспект політичного впливу – здатність аналізувати великі обсяги аналітичних даних і запитів виборців. Завдяки сучасним технологіям, команди політичних партій або кандидатів, отримують можливість по збиранню і аналізу масивів інформації про вподобання і головне, поведінку користувачів у глобальних і національних соціальних мережах. Така практика формує можливості створювати більш цілеспрямовані та ефективні політичні стратегії впливу на виборців, що не лише покращить майбутні прогнозування результатів виборів, але й впливатиме на самі процеси прийняття політичних рішень громадянами безпосередньо під час голосування [9].

В той же час, ми констатуємо, що глобальний розвиток соціальних медіа приносить і нові соціальні і інформаційні виклики, бо фейкові новини, дезінформація та маніпуляції через соціальні платформи становлять серйозну загрозу для демокра-

тичних процесів. Легкість поширення неправдивої інформації може суттєво впливати на думку виборців, підриваючи довіру до самого виборчого процесу в країні. Вказана нами проблемні питання і фактори тиснуть на політиків і політичні партії, тиснуть і на державні органи, що регулюють політичні вибори, і які мають шукати нові способи боротьби, зокрема через підвищення медіаграмотності населення та розвиток національного виборчого законодавства [2].

В теперішній час, всі соціальні медіа представлені різноманітними платформами, кожна з яких має свої унікальні можливості та потенціал для проведення політичних досліджень. Ми можемо визначити, що найпопулярнішими сьогодні з них є платформи: Facebook, Twitter, Instagram та YouTube.

Facebook, як найпоширеніша і найбільша за кількістю користувачів платформа з понад 1 млрд. зареєстрованих користувачів по всьому світу, дозволяє політичним дослідникам аналізувати електоральну поведінку через коментарі, вподобання, поширення контенту та активну участь у політичних опитуваннях або групах. Соціальна платформа Twitter сьогодні вирізняється здатністю миттєво поширювати інформацію та генерувати дискусії. Вона робить власний аналіз твітів, хештегів та ретвітів дає можливість зрозуміти настрої виборців та їхню реакцію на політичні події в режимі реального часу.

Instagram, як найвпливовіша платформа для візуального контенту, активно використовується політичними кампаніями для створення образів, які резонують з аудиторією. Дослідження в Instagram можуть охоплювати аналіз коментарів, вподобань

та поширення політичних зображень і відео, що дає широкі можливості оцінювати загальну або локальну електоральну поведінку.

І соціальна мережа YouTube, яка слугує платформою для поширення відеоконтенту, де політичні кандидати та партії публікують свої промови, рекламу та інші агітаційні і інформаційні матеріали. Сталий аналіз переглядів, коментарів і самих громадських вподобань на YouTube дає значні статистичні і економетричні можливості проводити політичні заміри і дослідження. В табл. 1 наведено порівняльну оцінку розглянутих соціальних медіа та надано їхню порівняльну оцінку функціонування (табл. 1).

Для системного аналізу або вимірювання електоральної поведінки через соціальні медіа використовуються альтернативні методи збору та обробки даних. Одним із основних способів збору даних є використання API (інтерфейсів програмування додатків) соціальних мереж, за допомогою яких виникає можливість отримувати цифрову інформацію про користувачів соціальних мереж, їхні публікації, коментарі тощо. Крім того, можуть бути імплементовані і спеціальні програми-скрапери, які мають функцію автоматизації базового процесу збору і обробки інформації з веб-сторінок самих користувачів.

Аналіз даних здійснюється за допомогою ряду практичних методів, таких як текстовий аналіз, що включає виявлення ключових слів, аналіз тональності та частоту певних інформаційних згадувань. Також використовується алгоритм мережевого аналізу, що вміє проводити дослідження рівня взаємозв'язків між користувачами та певними соціальними групами, а машинне навчання та штучний

Таблиця 1

Оцінка соціальних медіа у контексті визначення особливостей електоральної поведінки під час політичних виборів

Назва соціального медіа	Особливості роботи	Особливості аналізу електоральної поведінки	Визначальні переваги	Об'єктивність відображення політичного процесу
Facebook	Найпоширеніша платформа з мільярдами користувачів, дозволяє аналізувати коментарі, вподобання, поширення контенту.	Аналіз різних аспектів через коментарі, участь у політичних групах.	Широке охоплення аудиторії, можливість глибокого аналізу поведінки.	Середня, можуть бути присутні викривлення через фільтри інформації.
Twitter	Здатність миттєво поширювати інформацію та генерувати дискусії, аналіз твітів, хештегів та ретвітів.	Аналіз настроїв виборців через твіти та їх реакції на політичні події.	Швидкість поширення інформації, здатність до мобілізації громадської думки.	Висока швидкість реакції, але можливі викривлення через поляризацію.
Instagram	Використовується для візуального контенту, політичні кампанії створюють образи, що резонують з аудиторією.	Аналіз коментарів, вподобань та поширення політичних зображень та відео.	Візуальний вплив, створення емоційних зв'язків з аудиторією.	Візуальний акцент може спрощувати або викривляти інформацію.
YouTube	Платформа для поширення відеоконтенту, публікація промов, реклами та інших матеріалів.	Аналіз переглядів, коментарів та вподобань відео.	Відеоконтент, здатність впливати через аудіовізуальні засоби.	Можливі маніпуляції через монтаж та подання контенту.

Джерело: побудовано автором

інтелект можуть використовуватися паралельно з метою прогнозування поведінки користувачів на основі історій їх активностей і сторінок які вони відвідували за певний відрізок часу [11]. Окрім всього зазначеного, може проводитися аналіз такого контенту як зображення та відео, що дивилися користувачі, з ціллю оцінки впливу цього візуального контенту на самих виборців.

Автори констатують, що соціальні медіа надають ряд ключових переваг для дослідження протікання виборчого процесу. По-перше, соціальні медіа забезпечують швидкий доступ до величезних масивів даних у реальному часі, що дозволяє політичним консультантам оперативно реагувати на зміни в електоральних настроях та корегувати і оцінювати політичні прогнози. По-друге, всі соціальні медіа дають можливість проводити постійний таргетований аналіз, за рахунок якого відстежується модель поведінки конкретних демографічних груп, що підвищує точність прогнозів у певних територіальних масивах простежень або серед виділених цільових категорій виборців. По-третє, соціальні платформи стають джерелом комплексного моніторингу громадської думки через різні форми і види контенту, що включає текстові пости і репости, зображення, фотоматеріали, відеоконтент. Цей вид досліджень здатний забезпечити більш глибоке розуміння моделі електоральної поведінки [12].

В форматі цифрової реальності великі дані (Big Data) стали одним із провідних інструментів для проведення аналізу та прогнозування протікання політичних кампаній і процесів, сюди ми відносимо і результати виборів. Використання Big Data допомагає політичним дослідженням утворювати більш точні політичні прогнози, враховувати широкий кортеж факторів, що здатні впливати на поведінку окремих груп виборців. Збір і аналіз вказаних інфоданих здійснюється за допомогою різноманітних технологій, які системно обробляють вели-

чезні обсяги цифрової інформації з різних джерел і в тому числі з наших соціальних мереж. До основних джерел Big Data, що використовуються у політичних програмах і дослідженнях, ми маємо віднести самі соціальні медіа, інфодані соціологічних опитувань, реєстри виборців, транзакційні дані, геолокаційні дані та будь-яку іншу інформацію, що може допомогти зрозуміти мотиви поведінки та іноді складні політичні вподобання певних груп виборців [13].

Ми хочемо зазначити, що однією з найсучасніших технологій для збирання соціологічних даних є веб-скрапінг, який має програмну функцію автоматизованого збирання інформації з веб-сайтів та сторінок всіх відомих світових соціальних мереж. Також слід сказати і про технологію обробки природної мови (NLP), яка використовується для проведення аналізу цифрових текстових даних, таких як: пости у соціальних мережах, свіжі коментарі сайтах політичних і соціальних новин тощо. Для проведення ефективного аналізу великих обсягів даних можуть системно застосовуватися платформи, такі як Hadoop та Spark, що забезпечують паралельну обробку зібраної інформації, і вони суттєво підвищують рівень ефективності політичного аналізу. Також активно, і досить вдало в політичних дослідженнях використовують бази даних типу NoSQL, до них слід віднести MongoDB і Cassandra. Ці бази формують можливості по зберіганню неструктурованих отриманих цифрових даних (табл. 2) [14].

Особливу увагу ми хочемо в нашому дослідженні приділити технології машинного навчання, яка вже відіграє ключову роль у сучасних політичних кампаніях і самому виборчому процесі, зокрема при прогнозуванні результатів виборів на основі технологій Big Data. Одним із найпоширеніших методів машинного навчання, що використовується в «політичній кухні» виборів є логістична регресія, яка працює так, що передбачається ймо-

Таблиця 2

Оцінка використання технологій Big Data у контексті політичних прогнозів і виборів

Вид технології Big Data	Оцінка якості збору інформації під час виборів	Оцінка якості політичного прогнозу	Вплив на поведінку виборця
1. Веб-скрапінг	Висока, дозволяє автоматизовано збирати дані з різних джерел.	Середня, залежить від якості зібраних даних.	Можливий через точковий збір та аналіз даних.
2. Обробка природної мови (NLP)	Висока, ефективний аналіз текстових даних з соціальних медіа та новин.	Висока, забезпечує точний аналіз настроїв виборців.	Значний, допомагає прогнозувати та впливати на настрої виборців.
3. Hadoop/Spark	Середня, забезпечує паралельну обробку великих обсягів даних.	Висока, дозволяє обробляти великі обсяги даних з високою точністю.	Може проходити через аналіз великих масивів даних.
4. NoSQL бази даних	Висока, дозволяє зберігати та обробляти неструктуровані дані.	Середня, ефективність залежить від структури та якості даних.	Відбувається через обробку неструктурованих даних та створення профілів виборців.

Джерело: побудовано автором

вірність того, що один виборець підтримає певного кандидата, враховуючи різноманітні оточуючі фактори, такі як демографічні складові, соціальна напруга, економічна політика, політична свідомість і звісно присутність виборця у соціальних мережах.

Ще одним сучасним методом політичного оцінювання ми обираємо кластерний аналіз, який допомагає групувати виборців за схожими поведінковими і інформаційними характеристиками. Кластерний аналіз здатний допомогти надати політичну оцінку у напрямку більш якісного розуміння цільової аудиторії кандидата або політичної партії та допомогти потім ц створенні подальшої стратегії легального політичного впливу. Ми хочемо зазначити і виділити самі методи машинного навчання, такі як рандомні ліси (Random Forests) та градієнтний бустинг (Gradient Boosting). Вони вдало використовуються в політичних технологіях для створення комплексних моделей прогнозування, що одночасно здатні врахувати в оцінці значну кількість соціально-політичних факторів (виділені і сформовані групи) [10, 15].

Яскравим прикладом останніх років у світовому політичному процесі, який засвідчує успішне застосування великих даних у виборах стала президентська кампанія Барака Обами на виборах у США (2012 р.). Команда Барака Обами в той час, вже активно використовувала технології Big Data для збору і обробки інформації про виборців. Політична команда провела масштабний аналіз поведінки виборців та дослідила вектори створення цільових повідомлень для різних груп населення штатів. Впровадження і розвиток використання методів машинного навчання в ту виборчу кампанію зробило умови для ефективного і точного прогнозування поведінки виборців, що сприяло оптимальному розподілу політичних і організаційних ресурсів та концентрації зусиль на найбільш важливих електоральних групах у США.

Іншим відомим і знаковим прикладом ефективного використання Big Data була виборча кампанія у Великобританії у 2017 р., коли місцева Консервативна партія активно застосовувала Big Data для розробки своєї цифрової стратегії. Вони провели масштабний аналіз даних на джерелі соціальних медіа, соціологічних опитувань та ряду відкритих джерел інформації. Консервативна партія змогла створити цільову рекламу, яка була тоді орієнтована на конкретні демографічні групи британського суспільства, що зіграло ключову роль у забезпеченні перемоги і ефективності ведення передвиборчої боротьби.

І на останок, ми транспонуємо приклад президентських виборів у США вже у 2016 р., коли кандидат Дональд Трамп активно використав Big Data та інструменти машинного навчання для мікротаргетування своїх потенційних виборців. Команда помічників Дональда Трампа в той час

активно попрацювала з консалтинговою компанією «Cambridge Analytica», яка була піонером по використанню соціологічних даних і профілів користувачів мережі Facebook для створення психологічного профіля окремого виборця. «Cambridge Analytica» змогла тоді розробити продукт під назвою «персоналізоване політичне повідомлення» [5]. Отже ми бачимо, що завдяки ряду цифрових технологій політичні кампанії і виборчі практики отримують комплексне розуміння тривалої електоральної поведінки.

Ефект синергії між соціальними платформами, соціальними медіа і Big Data проявляється в потенційній можливості утворення досить точних і персоналізованих політичних прогнозів. Сам аналіз даних із соціальних медіа утворює прецедент – формування тренду і змін у настроях окреслених груп виборців, які потім можна поєднувати з іншими джерелами інформації для побудови економетричних моделей прогнозування результатів тих або інших політичних виборів. Крім того, використання Big Data створює практики мікротаргетування – напрямку політичних повідомлень до конкретних груп виборців, враховуючи їхні запити, медійні інтереси та соціально-політичні вподобання [16].

Однак, попри значні можливості, які взаємодія соціальних медіа та Big Data надає в політичному контексті, виникають і серйозні етичні питання. Одним із головних викликів є конфіденційність і захист персональних даних. Збір та обробка великої кількості особистої інформації користувачів із вказаних нами соціальних медіа для проведення політичного аналізу, можуть порушувати право на приватність, що вже викликає значне соціальне занепокоєння щодо того, як ці дані збираються, зберігаються та використовуються, а також чи інформуються самі користувачі про такі активності і інформаційні технології.

Ще одним доречним етичним питанням стає питання політичних маніпуляцій та дезінформації. Використання Big Data на базі соціальних медіа для проведення мікротаргетування може призвести до маніпулювання громадською думкою і політичні процеси можуть, за певних умов, використовувати ці масиви даних для створення адресних (таргетованих) цифрових повідомлень, які здатні викривляти інформацію або «грати» на політичних емоціях і настроях виборців [17]. І ще одна проблема, яка полягає в тому, що утворюється нерівний доступ до інформаційних даних та цифрових технологій. Провідні національні політичні партії та їх перевиборчі кампанії, можуть мати доступ до значних інформаційних ресурсів з вказаних соціальних мереж, вони також можуть і більш ефективно використовувати технологію Big Data, і бути причиною існування нерівних умов у політичній боротьбі.

Актуальним викликом також стає питання регулювання та відповідальності за використання технології Big Data у політичному житті. Багато країн світу досі не мають чітких правових засад, які регулюють ці процеси, що створює можливості для зловживань і порушень прав національних виборців. Але в той же час, таке регулювання не повинно обмежувати розвиток новітніх інформаційних технологій, тому в політичному процесі слід знайти баланс між цифровими інноваціями та захистом демократичних цінностей і надбань.

Взаємодія соціальних платформ та інструментів Big Data вже продукує нові можливості для проведення моніторингу електоральної поведінки та прогнозування очікуваних підсумків виборів. Синергія між цими технологіями дозволяє політичним аналітикам і кампаніям отримувати більш точні та персоналізовані прогнози, що в разі підвищує саму ефективність побудованих і реалізованих політичних стратегій.

Незважаючи на зазначені нами складнощі, цифровий моніторинг електоральної поведінки має значний потенціал для подальшого розвитку. Одним із багатообіцяючих технологічних напрямів є інтеграція новітніх технологій, таких як штучний інтелект (AI) та машинне навчання, які у поєднанні між собою можуть неймовірно підвищити показник точності проведення аналізу даних і прогнозування результатів виборів [14]. Ми хочемо зазначити, що саме AI може допомогти виявляти приховані закономірності у масивах Big Data, які раніше могли бути непомічені аналітиками та політичними консультантами.

На цій основі проведених обґрунтувань, ми маємо вказати, що провідним напрямом розвитку впровадження великих даних у прогнозуванні результатів виборів має стати підвищення рівня етичності всіх політичних процесів, бо з сталим розвитком цифрових технологій зростає необхідність розробки нових стандартів та правових меж, які забезпечать захист прав виборців і мінімізують ризики можливих політичних маніпуляцій.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Визначено, що соціальні медіа є новим полігоном для аналізу і прогнозування електоральної поведінки, надаючи можливість швидкого доступу до великих обсягів даних і відкриваючи нові методи політичного і соціального прогнозування. Соціальні медіа і цифра здатні розширити горизонти політичних досліджень, дозволяючи вивчати громадську думку та реакції виборців у режимі реального часу. Однак, для досягнення точності прогнозів і дотримання етичних норм необхідно враховувати потенційні ризики, пов'язані з використанням цих платформ. Збалансований підхід до використання соціальних медіа в політичних дослідженнях може стати ключем до розуміння складних процесів електоральної поведінки в сучасному суспільстві.

Дослідження також показали, що масиви Big Data стали актуальним інструментом у прогнозуванні результатів всіх форматів і видів політичних виборів, відкриваючи нові можливості для політичних досліджень і планування політичних кампаній. Завдяки розвитку технологій збору й аналізу даних, а також методів машинного навчання, політичні аналітики можуть отримувати більш точні прогнози та створювати ефективні соціальні стратегії впливу на виборців. Було значено, що використання великих даних у політичних кампаніях стикається з викликами, такими як питання конфіденційності та етики, їхній потенціал у сфері політичного прогнозування є надзвичайно високим, що робить їх невід'ємною частиною сучасних виборчих процесів.

Моніторинг електоральної поведінки, як було обґрунтовано, є важливим інструментом для розуміння політичних процесів та прогнозування результатів виборів і сучасні виклики, пов'язані з конфіденційністю, маніпуляціями та технічними обмеженнями, вимагають нових підходів та рішень. Перспективи розвитку моніторингу включають інтеграцію нових технологій, розширення джерел даних і підвищення етичних стандартів. Тільки з урахуванням цих факторів можна забезпечити ефективний та етичний моніторинг електоральної поведінки, що сприятиме зміцненню демократичних складових державного устрою в сучасному світі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Фарафонова І. А. Вплив засобів масової інформації на електорат. *Politology Bulletin, Issue*. 2023. №91. С. 88–101. DOI:10.17721/2415-881x.2023.91.88-101.
2. Свідерська О.І. Теоретико-методологічний аналіз впливу соціальних мереж на формування політичної поведінки в сучасному суспільстві (на прикладі Facebook, Twitter, Instagram, Whatsapp). *Регіональні студії*. 2020. №20. С. 184–190. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.30>.
3. Кривошеїн В.В. Полстерський підхід versus соціологічний підхід щодо проведення електоральних досліджень. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2023. №6(1). С. 89–99. DOI: 10.15421/342312.
4. Yang X., Dong M., Chen X., Ota K. Recommender System-Based Diffusion Inferring for Open Social Networks. *IEEE Trans. Computer Society System*. 2020. no 7. pp. 24–34.
5. Singh Aditya, Kumar Avinash, Dua Nishtha, Mishra Vipul, Singh Dilbag, Aggarwal Apeksha. Predicting Elections Results using Social Media Activity A Case Study: USA Presidential Election 2020. 2021. pp. 314–319. 10.1109/ICACCS51430.2021.9441835.
6. Zuloaga-Rotta L., Borja-Rosales R., Rodríguez Mallma M.J., Mauricio D., Maculan N. Method to Forecast the Presidential Election Results Based on Simulation and Machine Learning. *Computation*. 2024. no 12(3). P. 38. <https://doi.org/10.3390/computation12030038>.

7. Digital media: становлення новітньої комунікації : колект. монографія / за ред. М. М. Поплавського, Л. О. Кочубей. Київ : Вид. центр КНУКІМ, 2020. – 244 с.

8. Жванія Т.В. Електоральна поведінка: теоретичні підходи до вивчення. *Сучасне суспільство: політичні науки*. 2014. С. 39–49.

9. Македон В. В., Чабаненко А. В. Факторні складові цифровізації глобальної економіки та макроекономічних систем країн світу. *Ефективна економіка*. 2022. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9875>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.1.11.

10. Brito K. D. S., Filho R. L. C. S., Adeodato P. J. L. A Systematic Review of Predicting Elections Based on Social Media Data: Research Challenges and Future Directions. in *IEEE Transactions on Computational Social Systems*. 2021. vol. 8. no. 4. pp. 819–843. doi: 10.1109/TCSS.2021.3063660.

11. Beshley M., Hordiichuk-Bublivska O., Beshley, H., Ivanochko I. Data Optimization for Industrial IoT-Based Recommendation Systems. *Electronics*. 2023 №12. С. 33. <https://doi.org/10.3390/electronics12010033>.

12. Ceron Andrea, Curini Luigi, Iacus, Stefano. Politics and Big Data: Nowcasting and Forecasting Elections with Social Media. 2016. doi: 10.4324/9781315582733.

13. Македон В. В. Дослідження процесів забезпечення соціальної відповідальності у провідних моделях корпоративного управління. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Вип. 126. Харків : ХНТУСГ, 2012. С. 198–206.

14. Gupta C., Jain S. Optimizing performance of Real-Time Big Data stateful streaming applications on Cloud. 2022 *IEEE International Conference on Big Data and Smart Computing (BigComp)*. 2022. pp. 1–4. doi: 10.1109/BigComp54360.2022.00010.

15. Cui Z., Xu X., Xue F., Cai X., Cao Y., Zhang W., Chen J. Personalized Recommendation System Based on Collaborative Filtering for IOT Scenarios. *IEEE Transactions on Services Computing*. 2020. no 13. pp. 685–695.

16. Адаптивні зміни політичного поля України в умовах війни : монографія / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 672 с.

17. Гурицька М. Рихлік В. Підходи до моделювання електоральної поведінки. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. №3(63). С. 19–24. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-3).

REFERENCES:

1. Farafonova, I. A. (2023). Vplyv zasobiv masovoyi informatsiyi na elektorat [Influence of the mass media on the electorate]. *Political Science Bulletin*, Issue, No. 91, 88–101. DOI:10.17721/2415-881x.2023.91.88-101. [in Ukrainian]

2. Sviderska, O.I. (2020). Teoretyko-metodolohichnyy analiz vplyvu sotsial'nykh merezh na formuvannya politychnoyi povedinky v suchasnomu suspil'stvi (na prykladi Facebook, Twitter, Instagram, Whatsapp) [Theoretical and methodological analysis of the influence of social networks on the formation of political behavior in modern society (using the example

of Facebook, Twitter, Instagram, Whatsapp)]. *Regional studios*. No. 20, 184–190. DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2020.20.30>. [in Ukrainian]

3. Krivoshein, V.V. (2023). Polsters'kyi pidkhid versus sotsiolohichnyy pidkhid shchodo provedennya elektor'al'nykh doslidzhen' [The pollster approach versus the sociological approach to electoral research]. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, no. 6(1), 89–99. DOI: 10.15421/342312. [in Ukrainian]

4. Yang, X., Dong, M., Chen, X., Ota, K. (2020). Recommender System-Based Diffusion Inferring for Open Social Networks. *IEEE Trans, Computer Society System*, No. 7, 24–34. [in English]

5. Singh, Aditya, Kumar, Avinash, Dua, Nishtha, Mishra, Vipul, Singh, Dilbag, Aggarwal, Apeksha. (2021). Predicting Elections Results using Social Media Activity A Case Study: USA Presidential Election 2020, 314–319. 10.1109/ICACCS51430.2021.9441835. [in English]

6. Zuloaga-Rotta, L., Borja-Rosales, R., Rodríguez, Mallma M.J., Mauricio, D., Maculan, N. (2024). Method to Forecast the Presidential Election Results Based on Simulation and Machine Learning. *Computation*, No. 12(3), 38. <https://doi.org/10.3390/computation12030038>. [in English]

7. Poplavskiy, M. M., Kochubey, L. O. (2020). Digital media: stanovlennya novit'noyi komunikatsiyi : kolekt. monohrafiya [Digital media: formation of the latest communication: collection. Monograph]. 244p. [in Ukrainian]

8. Zhvaniya, T.V. (2014). Elektor'al'na povedinka: teoretychni pidkhody do vyvchennya [Electoral behavior: theoretical approaches to study]. *Modern society: political sciences*, 39–49. [in Ukrainian]

9. Makedon, V. V., Chabanenko, A. V. (2022). Faktorni skladovi tsyfrovizatsiyi hlobal'noyi ekonomiky ta makroekonomichnykh system krayin svitu [Factor components of digitalization of the global economy and macroeconomic systems of the countries of the world]. *Efektivna ekonomika*, No. 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9875>. DOI: 10.32702/2307-2105-2022.1.11. [in Ukrainian]

10. Brito, K. D. S., Filho, R. L. C. S., Adeodato, P. J. L. (2021). A Systematic Review of Predicting Elections Based on Social Media Data: Research Challenges and Future Directions. in *IEEE Transactions on Computational Social Systems*, vol. 8, no. 4, 819–843. doi: 10.1109/TCSS.2021.3063660. [in English]

11. Beshley, M., Hordiichuk-Bublivska, O., Beshley, H., Ivanochko, I. (2023). Data Optimization for Industrial IoT-Based Recommendation Systems. *Electronics*, no #12, 33. <https://doi.org/10.3390/electronics12010033>. [in English]

12. Ceron, Andrea, Curini, Luigi, Iacus, Stefano. (2016). Politics and Big Data: Nowcasting and Forecasting Elections with Social Media. doi: 10.4324/9781315582733. [in English]

13. Makedon, V.V. (2012). Doslidzhennya protsesiv zabezpechennya sotsial'noyi vidpovidal'nosti u providnykh modelyakh korporatyvnoho upravlinnya [Study of the processes of ensuring social responsibility in leading models of corporate governance]. *Bulletin of the Kharkiv National Technical University of Agriculture: Economic Sciences*. Vol. 126. Kharkiv: KhNTUSG, 198–206. [in Ukrainian]

14. Gupta, C., Jain, S. (2022). Optimizing performance of Real-Time Big Data stateful streaming applications on Cloud. 2022 IEEE International Conference on Big Data and Smart Computing (BigComp), 1–4. doi: 10.1109/BigComp54360.2022.00010. [in English]

15. Cui, Z., Xu, X., Xue, F., Cai, X., Cao, Y., Zhang, W., Chen, J. (2020). Personalized Recommendation System Based on Collaborative Filtering for IOT Scenarios. IEEE Transactions on Services Computing, No. 13, 685-695. [in English]

16. Rafalskyi, O. O., Maiborody, O. M. (2023). Adaptivni zminy politychnoho polya Ukrayiny v umovakh

viyny : monohrafiya [Adaptive changes in the political field of Ukraine in the conditions of war: monograph]. Kyiv: IPi&D named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. [in Ukrainian]

17. Hurytska, M. Ryhlik, V. (2023). Pidkhody do modelyuvannya elektoral'noyi povedinky [Approaches to modeling electoral behavior]. Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political science and public administration, No. 3(63), 19–24. [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3\(63\)-3](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-3(63)-3). [in Ukrainian]

MONITORING ELECTORAL BEHAVIOR: THE ROLE OF SOCIAL MEDIA AND BIG DATA IN PREDICTING ELECTION RESULTS

Perepelytsia Nataliia Olehivna,

PhD in Political Science,
Assistant at the Department of Political
Science
Taras Shevchenko National University
of Kyiv,
Volodymyrska str., 60, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-2889-3990

The article explores modern approaches to monitoring electoral behavior using social media and big data. It has been determined that social media have become key platforms for political communication and voter mobilization in the 21st century, giving political campaigns unprecedented access to information and the ability to influence public opinion. It is analyzed how these platforms influence the decision-making process of voters. The main technologies of collecting and analyzing big data, which are used for effective forecasting of election results, are evaluated. In particular, the importance of tools such as web scraping, natural language processing (NLP), and parallel data processing platforms such as Hadoop and Spark are highlighted. Machine learning methods, including logistic regression, cluster analysis, Random Forests and Gradient Boosting, which allow creating accurate models for predicting election results, are also considered. The article substantiates the concept of synergy between social media and big data, which opens up new opportunities for political analysts and campaigns in creating more accurate and personalized forecasts. Ethical aspects of the use of these technologies are studied, in particular the issues of confidentiality and protection of personal data, which are important challenges in the modern political context. The issue of manipulation and disinformation, which can undermine democratic processes, was also considered. Thanks to the integration of social media and big data, the research offers new approaches to the analysis of electoral behavior, which allows for more accurate and timely predictions of election results. This is especially important for political campaigns seeking to efficiently allocate resources and focus efforts on key constituencies. The article also provides recommendations on the effective use of social media and big data in election campaigns, emphasizing the need to develop new ethical standards and legal frameworks to ensure the protection of democratic values in the digital age.

Key words: political process, elections, electoral behavior, social media, Big Data technologies, forecasting election results.

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 3

Коректура • *С. Корзун*

Комп'ютерна верстка • *О. Молодецька*

Формат 60×84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,22. Ум. друк. арк. 23,95.
Підписано до друку 31.05.2024. Наклад 150 прим. Замовлення № 0724/543

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.